

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNETSZHALLGATÓINAK LAPJA IX. évfolyam 3-6. szám

Nyilasok!

**Stankovits György Nyilasok a parlamentben című tanulmánya
lapunk 100-124. oldalán olvasható**

MCMXCVII

szeptember-október, november-december

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNE SZHALLGATÓI NAK LAPJA

Főszerkesztő: DÖBÖR ANDRÁS

Főszerkesztő-helyettes: KISS GÁBOR

Főmunkatársak: JANC SÁK CSABA, NAGY TAMÁS

Szerkesztők: FORRÓ LAJOS, JAKSA HELGA, KLÁBEN GYULA,

KOTECZKI ISTVÁN, PETHEŐ ATTILA, SIKET ZOLTÁN

Munkatársak: BÍRÓ CSABA, CSIGA ANDREA, GÁRDIÁN ZOLTÁN,

JÁNOSI LÁSZLÓ, SZALAI MÓNICA, TUDOMÁNY ATTILA

Fényszedés: TAR LEVENTE

A technikai szerkesztést a ZÉKÁNY ÉS TÁRSA BT. végezte

**Számunk a JGYTF Hallgatói Önkormányzat,
a Nemzeti Kulturális Alap,
a Szegedi Kulturális Alap,
az EMKE Kft.,
a Főiskolások A Szegedi Universitasban Alapítvány és
a Bába és Társai Kft. Támogatásával készült.**

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;
ősszel szeptember–október és november–december hónapokban.
A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A főiskola Történettudományi Tanszékén megrendezett
konferenciák a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

Kiadja a Belvedere Alapítvány

Felelős kiadó: Dr. Szegfű László

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefon: 62/456-090

Nyomás: Bába és Társai Kft.

Megjelenik 750 példányban

Lapengedély: B/KUL/523/SS1993.

ISSN 1217-3495

Hibajegyzék a BELVEDERE Meridionale 1997. IX. évfolyam 3-6. számához

77. p. *Gárdián Zoltán grafikája*
100. p. *Stankovits György*
141. p. „... a gettóbeli harc tovább tart mint a lengyel *hadjárat*.”
162. p. „... a Szlovákiai Magyar Cserkésszövetség *konferenciáján*...”
163. p. „*Prokeš* jogmagyarázata ...”
206. p. Schmidt Gábor, tanár, hallgató (Hittudományi *Főiskola*, Szeged)
206. p. *Stankovits György*, dr., jogász (Körmend)
206. p. T. Horváth Ágnes, dr., *főiskolai* docens (JGyTF)

Tartalom

Referátumok

Schmidt Gábor: Jákob rehabilitációja	4
Szalai Mónika: Magyarország vidéki egyesületi könyvtárai a századfordulón A Magyar Minerva mint forrás	6
Siket Zoltán: A magyarországi nazarénusokról	25

Egykori és mai tanáraink

Bezdán Sándor: Vásárhely – sakk – egyletek (Petheő Attila)	32
--	----

Hajdani vármegyénk

Kláben Gyula: Nógrád	35
----------------------------	----

A síneken

Lányi Ernő: A Magyar Középponti Vasút és mozdonyai	38
Nagy Tamás: Lebontották a 115 éves bányaidai indóházat	47
Szabó Pál Csaba: Vasutasok a századelő Magyarországon	49

Az én Balkánom

Forró Lajos: Neću da budem Švabo, u dotiranom filmu	63
---	----

„Hajrá Hellász!”

Maróti Egon: Görög versenyek római háttérrel	66
T. Horváth Ágnes: Labdázó püspökök az ókor alkonyán	68

Sört kerítünk rá

Gárdián Zoltán: Az enigmateremtő – Emlékképek Bohumil Hrabalról	73
Kláben Gyula: A csehek és a sör	78

„Eln Volk”

Csiga Andrea: Népoktatás és nemzetnevelés A Horthy-rendszer oktatáspolitikája a tantervek és vezérkönyvek tükrében	85
Stankovits György: Nyilasok a parlamentben	100

Szemtanú

„Az emberek megbecsülését hoztam hazulról” Beszélgetés Dr. István Lajossal (Döbör András)	125
--	-----

Hadak útján...

Jancsák Csaba: Az Ohlenbusch-távírat	136
Koteczki István: Tévedések végjátéka. A „Bismarck” elsüllyesztése	146
Kiss Gábor: Blitzkrieg az olajfák alatt	149

Messzelátó

Petheő Attila: „Hogy milyen jövőnk lesz, az tőlünk is függ” Beszélgetés Duray Miklóssal	162
Papp Sándor: Az oszmán hódítás török szemmel	164
Tudomány Attila: Bálnák és vadászaik	171

„Még a régi öregöktű” hallottam...”

Mód László – Simon András: Szüret és szőlőfeldolgozás három avasi faluban	177
Bognár Anikó: A szilva aszalása és a lekvárfőzés	184

Téka

Jánosi Monika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban (Jánosi László)	187
Kertész István: Magyar békeillúziók (Kiss Gábor)	192

Pihenő

Baráth Tibor: János király legendája, avagy „rockosított” legitimáció a Kádár-kori Magyarországon ...	195
Molnár G. Attila: Szolnok nem kért az avantgard színházról	198

Megjegyzések

Zalai Anita: Egy szemtanú visszaemlékezései	201
---	-----

Anekdotakincs

Bíró Csaba: Szocialista módon dolgozni, tanulni, élni!	204
--	-----

Schmidt Gábor

Referátumok

Jákob rehabilitációja

A Belvedere Meridionale VIII. évfolyamának 5-6. számában megjelent Szegfű László tanár úrnak egy cikke Káin rehabilitációja címen. Olvasása közben jutott eszembe, hogy a témához talán még az Izsáknak Jákobhoz intézett atyai áldása is hozzákapcsolható. Az áldás szövege ugyanis feltűnően utal a földművelésre. Nem tartom feladatomnak, hogy az áldás szövegét beépítsem a fenti cikkbe, hanem egy másik szempontból szeretném megvizsgálni.

Ebből egy külön téma kerekedik: valóban becsapta Jákob Izsákot? Jákobot nem abban az értelemben kell rehabilitálni, mint Káint. Neki erre nincs szüksége, hiszen még az egyházat sem zavarja az ő csalafinta személye. Sőt talán még hasznos is, hiszen szemléltetni lehet vele a személyiség pozitív irányú megváltozását. De mi van, ha mégis Jákob ártatlan?

A Biblia szűkszavú Izsákot illetően. Nem sokat hallunk róla, nem vándorol annyit, mint apja, Ábrahám. Megpróbálkozik a földműveléssel. Sok gondot fordít a kutakra. Isten megjelenik neki is, és megismétli az Ábrahámnak tett ígéretet. „Én vagyok atyádnak, Ábrahámnak Istene. Ne félj, mert én veled vagyok, megáldalak téged, megsokasítom utódaidat szolgálóimért, Ábrahámért!” (Ter. 26, 24.)

Izsáknak és Rebekának két ikerfia van: Ézsau, az elsőszülött és Jákob. (Nem egyiptetűjék!) Ézsau vadász, valószínűleg a szolgák között is nagyobb tekintéllyel bír, mint öccse, aki a mama kedvence és inkább a sátrak között ténfereg. Izsák ínyenc, nem veti meg a jól elkészített vadat, ezért Ézsaut jobban szereti. (Nem tudjuk, hogy mekkora traumát okozott számára, amikor gyerekkorában Ábrahám majdnem feláldozta őt Istenének. Az evéshez menekült volna?)

Jákob féltékeny Ézsaura. Megszerzi tőle az elsőszülöttségi jogot. Olcsón kapja meg: mindössze egy tál lencséért. Ezután nemsokára csellel megszerzi az atyai áldást, amit Izsák Ézsaura akart adni. Míg Ézsau összevadássza az ünnepi lakomára valót, addig ő bemegy Ézsau ruhájában atyjához, visz magával kecskehúst, ezután a vak Izsák megáldja.

A probléma alapja: maga az áldás szövege. „Lám, fiam illata olyan, mint a termékeny föld illata, amit az Úr megáldott. – Isten adjon neked az ég harmatából és a föld kövérségéből búzát és bort bőségben. – Népek szolgáljanak neked és nemzetek hódoljanak előtted. Légy ura testvéreidnek s hajoljanak meg előtted atyád fiai. – Legyen átkozott aki átkoz, és áldott aki áld téged.” (Ter. 27, 27-29.)

A Biblia szerint Izsák úgy tudja, hogy Ézsau, a vadásznak mondja áldását. Miért mondott volna neki ennyire földművelés-centrikus áldást? Vajon biztosan becsapták Izsákot? Őt nem kötelezte semmi, hogy kit köteles megáldani. Az elsőszülöttségi jog abban az időben nem sokat számított ilyen szempontból. Teljesen mindegy, hogy eladta-e Ézsau a tál lencséért vagy sem. Ha el is adta, legfeljebb csak azért, mert számára nem volt semmi értéke. Az érzelmek többet számítottak. S Ézsau úgyis tudta, hogy apjuk őt, a vadászt jobban szereti.

Csakhogy Izsák érzései időközben megváltozhattak. „Amikor Ézsau negyvenéves volt, feleségül vette Jehuditot, a hettita Beeri lányát és Bászmát, a hettita Elon lányát. Ezek szívfájdalom voltak Izsák és Rebekka számára.” (Ter. 26, 34-35.)

Izsák rájöhetett, hogy az isteni ígéret nem Ézsauban fog beteljesedni, ezért Jákob előtérbe került. Ekkor dönt úgy, hogy megáldja Jákobot. Az áldásnak itt üdvtörténeti szempontból van jelentősége. Nem célja, hogy anyagi előnyhöz juttassa egyik fiát sem. Tulajdonképpen nem is nagyon tehetné.

Az i. e. XVIII. században járunk. Ekkoriban fekteti le írásba Elő-Ázsia hagyományait Hammurapi. Ezt a hagyományt a vándorló Ábrahám leszármazottai is ismerheték.

Az örökösök között egyenlően kellett elosztani az örökséget. Csak kis mértékben kedvezhetett az apa valamelyik gyermekének – és amelyiknek akart.

„165. §. Ha egy awélum fiúörökének, akit szeme kedvel, földet, kertet, vagy házat ajándékozott, és (erről) okmányt írt számára: azután, hogy az atya „végzetére ment”, amikor a fivérek osztozkodnak, (ez a fiúörökös) az atya adta juttatást vegye át, és azon felül az atyai ház vagyonában együttesen osztoznak.”

Ez a maximum kivételezés, amit egy családfő megtehetett. Egy fiát sem tagadhatta ki önkényesen az örökségből, csak akkor, ha a fiú kitagadással járó nagy bűnt tudhat magáénak (168. §.). Viszont még akkor is meg kell neki bocsátania első alkalommal, és csak másodjára tagadhatja ki fiát (169. §.).

Tehát ezekben az időkben az elsőszülöttségi jognak örökösödési szempontból nem volt nagy szerepe. (Bár maga a fogalom minden bizonnyal létezett.) Ráadásul van egy paragrafus, ami kifejezetten a kiskorú (nőtlen) fivért védte.

„166. §. Ha egy awélum a fiak számára, akiket „kapott”, feleségeket vett, kiskorú fia számára azonban feleséget nem vett: azután, hogy „végzetére ment”, amikor a fivérek osztozkodnak, kiskorú fivérüknek, aki feleséget nem vett, az atyai ház vagyonából a házassági díj összegét osztályrésze fölött tegyék félre, és vétessenek vele feleséget.”

Jákob ilyen státuszban lehetett, amikor az áldást megkapta. Ha nincs rossz viszony a testvérek között és Jákob helyben maradhat, akkor az örökség nagyobb részét kapta volna. De nem az áldás miatt, hanem csak azért, mert nőtlen volt, tehát az örökösödésnél kedvezményezett. (Nem volt olcsó multság egy feleség.)

E kitekintés után térjünk vissza a Bibliához. Ézsau miután megtudja, hogy atyja Jákobot áldotta meg, könnyekben tör ki: „Áldj meg engem is, atyám!” (Ter. 27, 34.) De Izsák nem vonhatja vissza az egyszer már kimondott szavakat: az áldás szentsége és ereje megmásíthatatlan. Ézsau tovább könyörög, sír. Izsák áldása, amikor végre rászánja magát, rövid és elégtelen.

„Nézd, lakóhelyed messze lesz a termékeny földtől és messze az ég harmatától. Kardodból kell élned és testvérednek kell szolgálnod. De ha rugdalódzol, lerázod igáját magadról.” (Ter. 27, 39–40.)

Ézsau felbőszül. Elhatározza, hogy megöli testvérét, mihelyt Izsák meghal. Rebekka rájön a szándékára és sürgeti Jákobot: meneküljön anyai nagybátyjához, Lábánhoz Hárászba. „Miért vesztenélek el mindkettőtöket egy napon?” (Ter. 27, 45.) Ha Ézsau megölné testvérét, ez neki is életébe kerülne: vérbosszú, vagy egyéb büntetés végezne vele. És Jákob elmenekül minden nélkül, de viszi a legfontosabbat: az atyai áldást, mellyel mintegy a nagyapjának és atyjának tett isteni ígéret birtokosává vált.

Szalai Mónika

Magyarország vidéki egyesületi könyvtárai a századfordulón
A Magyar Minerva mint forrás**1. Magyarország a dualizmus korában****1. 1. Társadalmi átalakulás**

Az 1848-as törvények a feudális rendszer felbomlásával és a jobbágyok felszabadításával megteremtették Magyarország kapitalizálódásának feltételeit. Megszűntek a termelés és az áruforgalom feudális gátjai, a világpiacra kialakuló változások egyre sokoldalúbban és mélyrehatóbban érintették a hazai gazdaságot. A világ tőkés termelésének fellendülése Magyarországon nagyarányú agrárkonjunktúra kibontakoztatója lett. Mind a mezőgazdaság, mind az egyes iparágak jelentős fejlődésnek indultak.

Az ország társadalmi szerkezete a gazdasági fejlődéssel és a politika uralmi viszonyainak változásával szoros kölcsönhatásban fokozatosan alakult át. A magyar társadalmi és politikai élet egyik főszereplője a kiegyezés idején a régi középnemesség, azok utódai és a polgári származású értelmiség. A középnemesség még ekkor is a rendi társadalom kereteit őrizte. Legfelső rétegük (nagybirtokosok) a megyékben szereztek vezető pozíciókat; az alsó réteg tagjai (100-200 holdasok) viszont tömegesen váltak birtoktalan nemessé – birtokuk szétosztódott vagy tönkrementek. A közéletben tevékenykedő középnemesek jelentős része birtoktalan, jogi végzettségű értelmiségi. Politikai céljuk Magyarország belpolitikai önállóságának és a magyar nemzet hegemoniájának biztosítása. Az általános alapelveken belül az egyéni politikai nézeteik eltértek egymástól, sőt ellentmondóak voltak.

A középnemesség mellett a közélet másik meghatározó tényezője: a főrendek (nagybirtokos arisztokrácia és főpapság). A főrendiházban személyes részvételükkel közvetlenül érvényesítették politikai akaratukat. A Monarchia érdekeit képviselték, a legnagyobb politikai és gazdasági hatalommal bírtak. Nem tartoztak a nemesi középosztályhoz a kisnemesek, akik nem rendelkeztek nagyobb birtokkal és nem voltak értelmiségi foglalkozásúak. Ez a réteg lassanként beolvadt a parasztságba és a vidéki kispolgárságba.

Az ipari-kereskedelmi polgárság politikai és gazdasági súlya igen csekély. Nagyrészt német származásúak, az ő kezükben volt a városok vezetése. A polgárság gyorsan gyarapodó csoportját alkotta a zsidó kereskedőréteg; vezető szerepet játszottak a kereskedelmi és ipari vállalkozásokban. A polgárságnak csak helyi hatalma volt, az országos közéletben ezt nem tudta érvényesíteni, a parlamentben is csak néhány képviselőjük volt.

A parasztság számára nem volt olyan fórum, ahol beleszólhattak volna a politikába. A birtokos parasztság 20-25%-a rendelkezett választójoggal, de a választókat sokszor megvesztegették, megfenyegették. A szabad parasztok politikailag tájékozottabbak, öntudatosabbak voltak, az ellenzéket támogatták. Még helyi hatalommal sem rendelkezett egyik rétegük sem. A magyar társadalom új osztálya: az ipari munkásság. Ők is kiszorultak a választójogból, de országos politikai igényekkel és programmal léptek fel.

1. 2. Kulturális fejlődés

A hazánkban végbement gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés velejárója, következménye, kezdeményezője volt a kulturális fejlődés. Ennek alapvető mozgatója a polgároso-

dó társadalom új, modernizáló kulturális igénye. Az igények kielégítését az állam kulturális szervező tevékenysége segítette megvalósítani. Eötvös József kultúrpolitikája elsősorban magyarországi és összbiradalmi érdekek kielégítésére törekedett. Utódainak (pl. Trefort Ágostonnak) már a művelődés terén is érvényesíteniük kellett az uralkodó osztály politikai és társadalmi érdekeit. A szabadságharc bukása után nehéz volt szembeszállni a beolvasztással, a nyelvi és szellemi germanizálással, átmenteni a polgárosodásért folyó küzdelemben formálódott új nemzeti értékeket.

A kiegyezés után a legfontosabb feladat az iskolaügy rendezése, az oktatásügy fejlesztése volt, hiszen ekkor a hat éven felüli férfilakosság 41%-a, a nőknek pedig 25%-a tudott írni-olvasni.¹ Az Eötvös József által kidolgozott 1868:XXXVIII. törvénycikk tankötelezettséget írt elő 6 és 12 év között. A népiskolai hálózatot a fennálló felekezeti iskolákra alapozta, de állami felügyelet alá helyezte őket. Létrehozta a tanfelügyelői szervezetet. A tanítói állást képesítéshez kötötte, ezért elrendelte tanítóképző intézetek felállítását. A törvény előírta az anyanyelvi oktatást, valamint a magyar nyelv tantárgyként való oktatását felsőbb iskolákban. Az iskolakötelezettség fokozatos érvényesítésével, az oktatás színvonalának emelésével a lassú, de folyamatos fejlődés néhány évtized alatt jelentős haladást ért el az analfabetizmus csökkenése és a kulturális színvonal emelése terén. 1870-ben az iskolakötelezetteknek csak 50%-a, 1880-ban már 72,21%-a, 1890-ben pedig 81,5%-a járt iskolába. 1890-ben a 6 éven felüli férfilakosság 66,2%-a, a nőknek pedig 46,49%-a tudott írni-olvasni. Emellett gyors fejlődésnek indultak a polgári iskolák: 1876-ban 60, 1890-ben már 164 volt.²

1884-ben törvényt hoztak a kötelező tanoncoktatásról, majd a földművesiskolákban megindult a mezőgazdasági szakmunkásképzés is. A népiskolai szervezet legmagasabb fokán a tanítóképzők álltak. Megszervezték az egységes tananyagot.

A középiskolák átfogó rendezésére 1883-ban került sor. A törvény kimondta, hogy a gimnázium és a reáliskola célja egyaránt a felsőbb tudományos előképzés. Túlnyomó részük felekezeti kézen volt, de az állam felügyeleti jogot gyakorolt felettük. Középfokon is létrehozták a kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági szakoktatás iskolatípusait. A felsőoktatásban jelentős változás, hogy egyre több új tanszék szerveződött. Mivel a budapesti egyetem már nem volt elegendő, ezért 1872-ben Kolozsváron megalapították országunk második egyetemét.

Az iskolák mellett a művelődés intézményei közé tartoztak a könyvtárak is. A 18. század végéig uralkodó enciklopédikus könyvtáreszményt felváltotta a 19. században kialakuló új polgári könyvtári rendszer. Legfőbb jellemzője, hogy a különféle könyvtártípusok egymás mellett működtek. A polgári kor legfontosabb új könyvtártípusai: nemzeti könyvtár, tudományos és szakkönyvtárak, közművelődési könyvtárak, iskolai könyvtárak. A korszak legjelentősebb könyvtárai: az Országos Széchényi Könyvtár (nemzeti könyvtárunk), a Tudományegyetem könyvtára, az Akadémia, a Képviselőház, a Statisztikai Hivatal, a Műegyetem könyvtára. Ezek ki tudták elégíteni a budapesti tudósvilág és értelmiség igényeit. A vidéki településeken viszont csak néhány helyen voltak nyilvános könyvtárak, magángyűjtők nyitották meg könyvtárukat a nyilvánosság számára. 1885-ben Magyarországon 1245 vidéki közkönyvtár létezett kb. 4 millió kötet könyvvel.³ Ezek túlnyomó része iskolák, egyházak, egyesületek kezében voltak, s így használatuk erősen korlátozott volt. Ezek a gyűjtemények a tudósok, szakemberek igényeit szolgálták, a népszerűbb olvasmányok iránt érdeklődőknek más összetételű könyvtárra volt szükségük. Több könyvgyűjtő ajánlotta fel

könyvtárát a lakosság közhasználatára (pl. Bruckenthal Sámuel, Festetics Lajos, Teleki Sámuel, stb.). A könyvvállomány tekintetében az újabb alapítású könyvtárak voltak előnyben, mert ezek modern, jórészt magyar nyelvű anyagot tartalmaztak. Sajnos, ezekből a könyvtárakból igen kevés volt, még hiányzott a nagyszabású, valóban nyilvános modern könyvtár-alapítás. Néhány kivételtől eltekintve – Szeged, Komárom, Versec – ezt a problémát csak a századfordulón oldották meg.

A helyi kulturális-tudományos igények kielégítésének másik jellegzetes iránya a társadalmi egyesületek számának növekedése. Az első kaszinót 1827-ben Széchenyi István alapította Pesti Kaszinó néven (1830-tól Nemzeti Kaszinó). Megalakulása után szinte azonnal megindult a kaszinók, társalkodóegyletek és olvasótársaságok szervezése – 1833-ban már 29 egyesület volt Magyarország és Erdély területén. Ez a szám rövid időn belül 200-ra emelkedett. Burkolt politikai célok megfogalmazása miatt a bécsi udvar 1833-ban elrendelte megfigyelésüket és ellenőrzésüket. Az egyesületek közönségszervező tevékenysége a társadalom minden rétegére kiterjedt. Számos egyesület szolgálta a különböző társadalmi rétegek közeledését. Minden kaszinó és társalkodóegylet számos újságot és folyóiratot járatott, a legtöbbjük könyveket is vásárolt. A helyi egyesületek fölé regionális szervezeteket építettek, melyek támogatták a már meglévő egyesületeket és újabbakat is alapítottak. Regionális szervezetek: Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FMKE), melyet 1882-ben hoztak létre, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) 1885-től, Dunántúli Közművelődési Egyesület (DKE) 1892-től és a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület (DMKE) 1904-től működött. A hierarchia legfelső fokán az országos szervezet; a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa (MKOT) állt. Állami felügyeletet gyakorolt a múzeumok és könyvtárak felett.

1. 3. Az olvasóközönség

A polgári időszak könyvtárainak használóit, olvasóközönségét vizsgálva a nagy számszerűtlen gyarapodás az első, legszembetűnőbb jelenség. A feudalizmus korának főleg egyházi, főúri, kisebb részben nemesi és értelmiségi olvasóival szemben most a társadalom minden rétege tömegesen kapcsolódik be a kulturális életbe s válik könyvtári olvasóvá is. A polgári korban rendkívüli módon megnő a tanult, művelt, képzett emberek száma, erősen gyarapszik az értelmiségi réteg. Egyre többen végeznek egyetemi, főiskolai, még többen középiskolai tanulmányokat, az általános tankötelezettség bevezetése, a kötelező népoktatás pedig elvileg megszünteti az írástudatlanságot és potenciálisan mindenkit könyvtári olvasóvá tesz. A könyv e rétegek szemében már nem elsősorban a gyűjtőszemvély kielégítésének tárgya, hanem fokozatosan a mindennapi tevékenység fontos munkaeszközzé válik; egyre inkább az önképzés, a szórakozás eszköze, olvasmány is.

Az olvasóközönség a század nemzetiségi és osztályviszonyai között szükségképpen a népesség különböző osztályaiból és nemzetiségeiből tevődött össze. Az olvasótábor nagysága, összetétele és színvonala aszerint alakult, hogy az össznépszerűségben mennyiben voltak meg az olvasási folyamat létrejöttéhez nélkülözhetetlen előfeltételek. Ilyen előfeltételek: írás-olvasás bizonyos mérvű ismerete, a szükséges kiadványok megléte az olvasók anyanyelvén vagy más olyan nyelven, amit az olvasók ismertek, köz- és magánkönyvtárak, amelyekben az olvasó hozzájuthatott a kívánt olvasmányokhoz. Az olvasóközönség nagyságát és összetételét befolyásolta még: az osztályhelyzet, a közönség művelődési szokásai, foglalkozási és kereseti viszonyok, a munkaidő és szabadidő aránya, a települési és családi körülmények, a kulturális helyzet és az iskolázás színvonala.

A dualizmus kezdetén az olvasóközönség viszonylag szűk körű és kisigényű volt. A századfordulóra az igényesebb könyvolvasók aránya csak kisebb mértékben, az újságolvasók száma jóval nagyobb arányban nőtt. Tanúsítja ezt, hogy 1876 és 1913 között a kiadott könyvek száma 100%-kal emelkedett, a hírlapok és folyóiratok száma pedig húszszorosára ugrott fel.⁴ Az olvasók e viszonylag szűk körén belül is a többség az uralkodó rétegekből került ki. Ők rendelkeztek leginkább azokkal az előfeltételekkel, amelyek lehetővé, sőt szükségsszerűvé tették, hogy olvassanak. Az társadalom belső megosztottságára jellemző, hogy a szórakozás és művelődés e lehetőségeit az egyes rétegek a maguk számára külön-külön igyekeztek biztosítani. A nagy- és középbirtokosok, magasabb beosztású tisztviselők, katonatisztek úri kaszinókat szerveztek, benne igényeiknek megfelelő könyvtárat létesítettek, oda hírlapokat, folyóiratokat járattak. A kaszinók és könyvtáraik a közélet fontos fórumai voltak. A polgárság különböző rétegei különböző módon viszonyultak a művelődéshez. A tőkés nagypolgárság eleinte kevés figyelmet fordított a közélet kérdéseire, a politikai és kulturális tájékozódásra. Rendszeres olvasóvá és könyvgyűjtővé csak a második, harmadik nemzedék vált. Ezzel szemben a polgárság legműveltebb rétege, az értelmiség vezető szerephez jutott az irodalomban, művészetekben, tudományban, újságírásban. Ebből a rétegből kerültek ki a kulturális intézmények látogatói, a közkönyvtárak olvasói, az egyesületek tagjai. Igényeik kielégítését polgári kaszinók és klubok, illetve családi könyvgyűjtemények biztosították. A közép- és kispolgárság ekkor még megelégedett az újságok és a közepes vagy alacsony színvonalú kiadványok olvasásával.⁵ A munkásságnak és a szegényparasztságnak csak kisebb rétegei váltak rendszeres olvasóvá. Az egyik legnagyobb akadály az iskolázottság alacsony színvonala vagy teljes hiánya volt. Emellett jelentős akadályozó tényező volt még a kedvezőtlen élet és munkakörülmények, az alacsony kereset és életszínvonal, a kedvezőtlen lakáskörülmények. A parasztság legnagyobb része kis falvakban, szétszórtnan és elszigetelten, művelődési intézmények nélkül élt. A városok külső kerületeiben élő munkásságnak szintén nélkülöznie kellett ezeket az intézményeket. E két réteg sajátos olvasási kultúráját támogatták a mozgalmak könyvei, lapjai, a szakszervezetek, pártszervezetek könyvtárai és az agrárszocialista olvasóköri körök.

Az olvasóközönség összetétele az állam keretében élő nemzetiségiek és nyelvek szerint sem alakult arányosan. A magyar és a német nemzetiségű, illetve a magyarul és németül tudó népesség jóval kedvezőbb feltételek mellett képezhette magát, mint a más nemzetiségűek: románok, szlovákok, ruténok, szerbek, horvátok. Ezek az aránytalanságok jórészt a megelőző korszak mulasztásaiból adódtak, de ehhez az is hozzájárult, hogy a hatalomra került osztályok politikája nem vagy csak kis mértékben segítette elő e hiányok felszámolását.

2. Egyesületi kultúra, egyesületi könyvtárak

2. 1. A téma szakirodalma

Az egyesületek különféle célokkal jöttek létre, ezt jól tükrözi az elnevezések változatossága. Fő céljuk azonos volt: a művelődés és a társas élet fejlesztése. Az évszázados elmaradottságot próbálták felszámolni, az iskolák mellett a művelődés terjesztésének legfontosabb intézményévé váltak. A körök és egyletek művelődési szerepköre sohasem volt kizárólagos: mindig együtt járt politikai, gazdasági, társadalmi törekvésekkel, s ezek együttes jelenléte szabta meg az egyesületek tevékenységét és hatását. A művelődés terjesztése szempontjából minden egyesületnél nagy szerepük volt a saját maguk által szervezett könyvtá-

raknak. Az egyesületi könyvtárak alapját gyakran néhány ajándék könyv vetette meg. A rendszeres és alkalmi bevételekből azután változatos nagyságú és összetételű könyvtárak keletkeztek.

Ezekre vonatkozóan hiába keresünk bőséges irodalmat, ezzel a témával ugyanis még elég kevesen foglalkoztak. Az egész országra kiterjedő összefoglaló munka „A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében” című két kötetes kiadvány, melynek 2. kötete foglalkozik az általam vizsgált témával.⁵ Ugyancsak átfogó munka Fülöp Géza könyve a magyar olvasóközönségről⁶, Kuntár Lajos viszont csak egy régióra – Vas megyére – vonatkozóan írt egy tanulmányt 1970-ben.⁷ Találunk még egy-egy városra vagy annak egy egyesületére vonatkozó történeti munkákat, ilyen például Czimer Károly könyve, amelyből a Szeged-Belvárosi Kaszinó történetét ismerhetjük meg⁸, vagy Hajdu Géza munkája a vásárhelyi egyletekről és könyvtárakról.⁹ Ide tartozik még Reis László két tanulmánya az egyletekről és azok könyvtáiról, amelyek a Statisztikai Szemlében jelentek meg.¹⁰ Emellett jelentős munkát végezett már a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén oktató Bezdán Sándor, valamint az általa támogatott hallgatók. Dolgozataikban inkább az egyesületek kaptak fő hangsúlyt, az egyesületi könyvtárakkal csak érintőlegesen foglalkoztak. Éppen ezért dolgozatom célja, hogy egy meghatározott forrás alapján minél átfogóbb képet adjak a vidéki egyesületekről és az általuk alapított könyvtárakról.

2. 2. Az egyesületi kultúra forrásai

Elsődleges forrásként kell megemlítenünk a központi és vidéki levéltárakban fellelhető anyagot. Ezek lehetnek az egyesületek alapszabályai, évkönyvei, tagjainak névsora, stb. Ezekben számos adalékot találhatunk az egyesületek jellegére, működésére vonatkozóan. Ide tartoznak a nyomtatásban megjelent katalógusok és címjegyzékek is, például: „A berettyó-ujfalu casino könyvtárának betűsorozatos címjegyzéke”, melyet 1893 és 1900 között négy alkalommal adtak ki. Ezek mellett nem elhanyagolhatóak a másodlagos források, ilyenekre a helyi sajtóban bukkanhatunk. A korabeli lapok sokszor adtak hírt az egyesületekről, megjelentették azok közleményeit. Ezek is hasznos információkat rejtenek az egyesületekre vonatkozóan, de feltárásuk nagyon időigényes. Mindemellett a másodlagos források esetlegeseek és nem mindig megbízhatóak. Későbbi feladatoknál összehasonlítási alapul szolgálhatnak az egyesületi statisztikák – például Vargha Gyula vagy György Aladár statisztikája –, melyek úgyszintén ebbe a csoportba sorolhatók.¹¹ Megemlíteném még Pór Edit munkáját, ő gyűjtötte össze a magyarországi egyesületeket a reformkortól 1945-ig.¹²

Az egyesületi könyvtárakra vonatkozó legfőbb forrás a Magyar Minerva 1–6 kötete. A kötetek kiadója – a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa – az első öt kötetet 1900 és 1913 között, a hatodik kötetet pedig 1930–1931-ben jelentette meg. A múzeumok és könyvtárak címjegyzékét és adatait tartalmazza. A kiadvány célja az országos gyűjtemények, törvényhatóságok, községek, felekezetek és társulatok által fenntartott könyvtárak és múzeumok keletkezésének, fejlődésének, tényleges állapotának, hatásának és személyzeti viszonyainak bemutatása hivatalos adatok alapján. Ismerteti ezen gyűjtemények állagát, felsorolja a rájuk vonatkozó irodalmat és tájékoztatást ad használatuk módozatairól. Az első két kötetet Vanó Éva, a Történettudományi Tanszék egykori hallgatója már feldolgozta. Ez a dolgozat ad lehetőséget arra, hogy az 1–2. kötet adatait összevegyem az általam feldolgozott kötetek adataival.

2. 3. Az egyesületi könyvtárak általános jellemzői

A dualizmus korában a társadalom szélesebb köreinek művelődését szolgáló különböző könyvtárak: városi közművelődési, kaszinói, polgári olvasóköri, ipartestületi, kereskedőegyleti, legény- és leányegyleti, munkásegyleti, valamint szegényparaszti könyvtárak nem minden előzmény nélkül jöttek létre. Néhányat közülük a feudalizmus utolsó éveiben alapítottak, sőt az első olvasókörök a jakobinus mozgalom szüleményei voltak (pl. Kőszegen). Az egyesületi könyvtárak többféle módon jöhettek létre. Keletkezhetett például magánkönyvtár közhasználatra való felajánlásával (pl. Csaplovics-könyvtár, Alsókubin 1839) vagy megyei, városi vezetők, polgári szervezetek kezdeményezésére (pl. Gyula 1865). Az iskolák egy részében ifjúsági olvasóköröket és könyvtárakat hoztak létre. Egyéni kezdeményezésből vagy közös gondoskodásból falun is alapítottak könyvtárakat, ha akadt az értelmiségiek körében olyan egyén, aki a falusiak művelődési igényeit felismerte.

A kiegyezést követő évek gazdasági viszonyai, a felgyorsult kapitalista fejlődés fokozta a művelődés szerepét. Ebben az időben megnőtt az egyesületek, olvasókörök száma. „Az olvasókör otthont jelent, ahová az emberek könyvet, újságot olvasni, beszélgetni, politizálni járnak” – mondta Sallai István, a Népkönyvtári központ vezetője.¹³ Az olvasókörök célja a társadalmi haladás szolgálata, olvasás, vélemények kicserélése, nemzeti érzés és gondolat ápolása. Ezek a mai közművelődésünk bölcsői, közművelődési könyvtárügyünk kezdetei.

Az egyesületek életét a hatóságok mindenkor ellenőrizték. Működésük feltétele az alapszabály elfogadása volt, ezek révén válnak láthatóvá az egyesületek nyomai. A kaszinók és társalkodóegyletek általában rendkívül nagy gondot fordítottak könyvtárukra, könyveikre és lapjaikra. A vezetőség tagjai között megtalálható a könyvtáros, aki kezeli a könyveket, lapokat. Nagy szerepük volt a könyvtári szolgáltatásoknak – helybenolvasás, kölcsönzés –, sok helyen ez volt a körök legfontosabb tevékenysége. Az egyesületi közgyűlések döntöttek arról, hogy mennyi pénzt fordítsanak könyvvásárlásra és a megszabott keretből milyen könyveket vegyenek. Ahol mód volt rá, külön könyvtárszobát rendeztek be. A könyvek kölcsönözhetőek voltak, az új hírlapokat, folyóiratokat azonban csak helyben lehetett használni. A könyvtár anyagát több egylet is nyomtatott katalógusban hozta nyilvánosságra. Néhány kaszinóban, olvasóegyletben szokás volt a közös felolvasás, melyet rendszerint élénk vita követett. Az egyletek fontos közvetítő szerepet töltek be a folyóiratok és hírlapok, illetve a közönség között. Könyvtáraik a legszélesebb rétegekhez juttatták el a hazai és külföldi irodalmat. A kölcsönzés néhol pénzbe került, ez gátja lehetett az olvasásnak.

2. 4. A népkönyvtárak

Népkönyvtárak alapítását elsőként Türr István – a magyar szabadságharc egyik tábornoka – szorgalmazta. Több felhívást intézett a nemzethez népoktatási körök létrehozására. Ugyancsak ilyen céllal készített indítványt Maár Péter Pál, a Budapesti Népoktatási Kör jegyzője, de ezek a próbálkozások csak tervek maradtak. A népkönyvtárak tömeges alapítása az 1897-ben létrehozott Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és a regionális közművelődési egyesületek nevéhez fűződik. A népkönyvtári mozgalom eredményessége 1900 után vált érezhetővé.

A népkönyvtárak átlagosan 300-400 korona értékű, kb. 100-153 kötettel rendelkeztek. Kezelőik a legtöbb esetben néptanítók voltak, a könyvállományt az iskolában helyezték el. Feladatuk az iskola munkájának fejlesztése, megerősítése, működésének kiegészítése. Az alapítással egyidőben megkezdődött a világnézetek csatája a népkönyvtárak körül. Mi a népkönyvtár célja, milyen könyveket gyűjthetnek, a nevelő vagy a szórakoztató szerep legyen fontos-

sabb? Szabó Ervin szerint a népkönyvtárak a nép, a munkásság tulajdonát képezik, így céljuk a nép művelődés és szórakozás iránti szükségleteinek kielégítése. A szórakoztató irodalom mellett nagyon fontos a természeti, társadalmi, tudományos ismereteket tartalmazó szakirodalom is. A népkönyvtár nem lehet elkötelezettje egy-egy társadalmi, politikai vagy tudományos irányzatnak. Az egyetlen irányelv, hogy minden ember ismerje helyét és szerepét a természetben és a társadalomban. Az egyetlen követelmény pedig, hogy minden könyv tudománya színvonalán álló, becsületes munka legyen.¹⁴ Gulyás Pál – irodalomtörténész, az OSZK főkönyvtárosa – némiképp másként vélekedett a témáról. Szerinte a népkönyvtárak sem az erotika elemeit tartalmazó, sem komolyabb tárgyú munkákat ne zárják ki, hazafias, erkölcs- és ízlésnemesítő olvasmányokat gyűjtsenek össze. A könyvek legyenek erős kötésben, készüljön róluk katalógus, az ifjúságnak szánt művek pedig legyenek megjelölve.¹⁵ Az EMKE ezen alapelvek szerint összeállított egy 130 kötetes mintajegyzéket. Az első könyvtárakat 1888 őszén osztotta szét az egyesület, a későbbiekben több száz ilyen könyvtár alapításával büszkélkedhetett. 1877-ben Trefort Ágoston – vallás- és közoktatásügyi miniszter – is szorgalmazta nép- és iskolai könyvtárak felállítását, mert ezt tartotta a műveltség nép közötti terjesztésének egyik legbiztosabb eszközének. Nagy hangsúlyt fektetett a ponyvairodalom kiszorítására és a nemesebb népies olvasmányok meghonosítására.¹⁶

2. 5. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Tanácsa

Az intézményt 1897-ben hozták létre Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére, megalapítva ezzel a múzeumok és könyvtárak egységes szervezetét. A főfelügyelőséget a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi gyűjtemények feletti állami felügyelet gyakorlására hozták létre. Elnöke Fraknói Vilmos püspök lett. A szervezet feladatai közé tartozott a hazai könyvtárosok szakképzettségének biztosítása is. Ennek érdekében 1898 és 1913 között hét alkalommal rendeztek tanfolyamokat, ezek jelentették az első szervezett képzési formát Magyarországon. Az előadások tárgyai: paleográfia és kéziratok kezelése, könyvismeret, könyvtár, bibliográfia.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa (MKOT) a könyvtáriügy fontos szerve lett. Feladata a népkönyvtáriügy állami segélyezése, számos könyvtárat is alapított. A tanács elnökévé Széll Kálmánt nevezték ki. 1902-ben elkészítették a népkönyvtárak számára ajánlott könyvek jegyzékét, egy évvel később pedig összeállították az ezen könyvtárakra vonatkozó szabályzatot. 1909-ben az MKOT hatáskörébe az általa létesített 408 könyvtár mellett 62 EMKE-könyvtár, 115 FMKE-könyvtár, 38 DMKE-könyvtár és 32 DKE-könyvtár, valamint 47 egyéb egyesületi könyvtár – összesen 702 könyvtár – tartozott.¹⁷

Muzeumi és Könyvtári Értesítő címen szaklapot adtak ki, melyet Mihalik József szerkesztett; 1907-től évente négyszer adták ki. A lap célja: a muzeológia és a könyvtártudomány szakszerű művelésével hozzájáruljon a hazai közgyűjtemények fejlesztéséhez, a gyűjtemények ismertetésével hozzáférhetővé tegye a bennük rejlő kincseket a tudomány számára. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Tanácsa 1924-ben megszűnt.

2. 6. A feldolgozó munka

Munkám során a források között megemlített Magyar Minerva 3-5. kötetét dolgoztam fel. A Magyar Minerva 3. kötete az 1903-1904-re vonatkozó adatokat gyűjtötte össze. 1509 kötetet tartalmaz, melyek közül én a vidéki egyesületi könyvtárakkal foglalkoztam – szám szerint 873 könyvtárral. A 4. kötet 1909-1911-es adatokat tartalmaz; ebben már 2336 közgyűjteményt ismertettek, melyek közül a dolgozatomban témájába 1647 egyesületi

könyvtár tartozik bele. Tehát az egyesületi könyvtárak száma nyolc év alatt közel kétszerezére növekedett. Az 5. kötet az 1912. év végi, illetve az 1913. évi állapotokat tünteti fel. Ekkor már 7502 közgyűjtemény volt, amelyből 3533 a vidéki egyesületi könyvtárak száma.

A 3. és 4. kötet szerkezete eltér az 5. kötet szerkezetétől. A 3. és 4. kötetben a helységnevek betűrendjében találjuk a gyűjteményeket. Az 5. kötetet két részre osztották: az első részben az előző kötetekhez hasonlóan betűrendben követik egymást a tudományos és közgyűjtemények; a második részben a népkönyvtárak adatait találjuk ugyancsak betűrendben, de rovatos formában. A kézikönyvet helymutató, összesítő rovatos indexek és a gyűjteményeket szakok szerint feltüntető jegyzékek egészítik ki. A szerkesztők munkáját nehezítette, hogy sok helyről a megismételt kérdés és sürgetés dacára, a kérdőívekre felelet nem érkezett. Az előző kötetekben már szereplő egyesületi könyvtárak közül a Magyar Minerva 5. kötete 46 esetben közölte, hogy újabb adatokat nem küldtek. A feldolgozó munka során a három kötetből összesen 3802 egyesületi könyvtár adatait gyűjtöttem ki.

3. Vidéki egyesületi könyvtárak vizsgálata

a Magyar Minerva 3–5. kötete alapján

3. 1. Az egyesületek földrajzi és településszerkezeti megoszlása

A dualizmus kori Magyarország területén – a Magyar Minerva alapján – 1903–1904-ben 873, 1909–1911-ben 1647, 1912–1913-ban pedig már 3353 egyesületi könyvtár volt. Földrajzi megoszlásuk igen változatos képet mutat.

A táblázat a kor vármegyei és településtípusai szerint mutatja be az egyesületek könyvtárait. A vármegyék mellett tájékoztató adatként szerepelnek (a 3. kötetnél) az 1900-as, és (a 4–5. kötetnél) az 1910. évi népszámlálási adatok. (Megjegyzés: mindhárom táblázatban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében az adatok Budapest lakossága nélkül vannak megadva.)¹⁸ Ezek azért fontosak, hogy tudjuk viszonyítani egymáshoz, hogy hány ezer emberre esett egy egyesületi könyvtár. Például: Heves vármegye összlakossága 1910-ben 279 700 fő; a Magyar Minerva 4. kötete alapján ebben a megyében 53 egyesületi könyvtár volt. Győr vármegye területileg és lakosságát tekintve is kisebb (1910-es adatok alapján összlakossága 91 955 fő), az egyesületi könyvtárak száma is kevesebb (az MM 4. kötete alapján). Tehát a népszámlálási adatok figyelembevétele is fontos és szükséges ahhoz, hogy valamely vármegyében ítélkezzünk a társadalmi önszerveződés eme formájának szintje felett. A három kötet adatait megfigyelve és egymás mellé rakva jól látszik a fejlődés. Az 1903–1904-es adatokat alapul véve nyolc év múlva (1911-re) az egyesületi könyvtárak száma megduplázódott; ugyanezt tapasztalhatjuk két évvel később (1913-ban) a Minerva 5. kötetében. A számbeli növekedés mértéke vármegyenként különböző. Például: Békés vármegyében 1904-ben 21, 1911-ben 44, 1913-ban már 91 egyesületi könyvtár volt. Közel sem volt ilyen dinamikus a növekedés Alsó-Fehér vármegyében, hiszen 12-ről 23-ra emelkedett nyolc év alatt az egyesületi könyvtárak száma (itt még majdnem megvan a duplázódás), de a további két évben mindössze ötten nőtt a számuk. A növekedés mértéke még szembetűnőbb, ha megnézzük a Magyar Minerva 1–2. kötetéből készült szakdolgozatot, mely szerint 1900–1902-ben még mindössze 291 vidéki egyesületi könyvtár volt összesen.¹⁹

Itt vizsgáltam az egyesületi könyvtárak megoszlását településtípusok szerint. A városoknál különválasztottam a törvényhatósági jogú városokat (tjv.) és a rendezett tanácsú városokat (rtv.). A következő kategória a községek, valamint a tanyás települések. A táblázat a tanyákra vonatkozó adatokat külön nem közlik, mert ez a településtípus csak egyes vármegyékre, régiókra volt jellemző. Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-

Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv.	rtv.	Község	Összesen	Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv.	rtv.	Község	Összesen
Abaúj-Torna	156 360	7	0	0	7	Maros-Torda	194 072	1	0	5	6
Alsó-Fehér	212 352	0	4	8	12	Mason	94 479	0	0	3	3
Arad	329 840	3	0	14	17	Nagy-Küküllő	148 826	0	0	3	3
Árva	85 009	0	0	3	3	Nógrád	261 517	0	0	12	12
Bács-Bodrog	603 920	8	0	16	24	Nyitra	457 455	0	4	26	30
Baranya	290 782	2	0	14	16	Pest-Pilis-Solt- Kiskun	93 273	6	5	36	47
Bars	165 122	0	1	13	14	Pozsega	229 361	0	0	1	1
Békés	278 731	0	2	19	21	Pozsony	301 635	5	1	4	10
Bereg	208 589	0	1	2	3	Sáros	174 470	0	5	4	9
Besztercze- Naszód	119 014	0	1	2	3	Somogy	345 586	0	2	16	18
Bihar	527 135	8	0	24	32	Sopron	246 318	7	1	8	16
Borsod	214 490	3	0	3	6	Szabolcs	28 862	0	5	18	23
Brassó	95 565	0	3	0	3	Szatmár	340 689	0	2	12	14
Csanád	140 007	0	0	9	9	Szeben	166 188	0	8	9	17
Csik	128 389	0	1	9	10	Szepes	172 091	0	4	10	14
Csongrád	132 237	9	0	6	15	Szerém	366 660	0	0	1	1
Esztergom	87 651	0	3	3	6	Szilágy	207 293	0	3	7	10
Fejér	203 935	3	0	16	19	Szolnok- Doboka	237 134	0	3	4	7
Fogaras	95 174	0	0	1	1	Temes	391 814	11	2	5	18
Gömör- és Kis-Hont	188 098	0	1	10	11	Tolna	253 182	0	0	6	6
Győr	91 995	7	0	0	7	Torda-Aranyos	160 579	0	0	33	33
Hajdú	161 134	4	0	11	15	Torontál	590 318	1	5	24	30
Háromszék	148 080	0	2	22	24	Trencsén	287 665	0	0	5	5
Heves	279 700	0	2	48	50	Turóc	51 956	0	0	6	6
Hont	117 256	3	1	14	18	Udvarhely	118 275	0	0	8	8
Hunyad	340 135	0	5	12	17	Ugocsa	83 316	0	0	0	0
Jász-Nagy- kun-Szolnok	373 964	0	4	24	28	Ung	153 266	0	2	0	2
Kis-Küküllő	116 091	0	0	6	6	Vas	418 905	0	4	21	25
Kolozs	225 879	5	0	12	17	Veszprém	222 024	0	8	8	16
Komárom	179 513	3	0	10	13	Zala	437 116	0	2	11	13
Krassó- Szörény	466 147	0	0	6	6	Zemplén	327 993	0	1	6	7
Liptó	86 906	0	0	4	4	Zólyóm	124 420	0	2	14	16
Máramaros	357 705	0	2	8	10	Összesen		96	102	675	873

I. táblázat

Földrajzi és településszerkezeti megoszlás 1903-04 (Magyar Minerva 3. kötet)

Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv.	rtv.	Község	Összesen	Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv.	rtv.	Község	Összesen
Abaúj-Torna	158 007	9	0	18	27	Modrus-Fiume	231 654	0	0	2	2
Alsó-Fehér	221 618	0	9	14	23	Moson	944 79	0	0	7	7
Arad	351 222	8	0	30	38	Nagy-Küküllő	1488 26	0	0	8	8
Árva	78 745	0	0	4	4	Nógrád	261 517	0	0	28	28
Bács-Bodrog	632 560	17	0	25	42	Nyitra	457 455	0	7	51	58
Baranya	302 656	9	0	17	28	Pest-Pilis-Solt- Kiskun	150 492	6	5	59	70
Bars	178 500	0	3	39	42	Pozsega	265 272	0	0	8	8
Békés	298 710	0	3	41	44	Pozsony	311 527	9	1	6	16
Bereg	236 611	0	3	18	21	Sáros	1746 20	0	8	12	20
Belovár-Kőrös	332 592	0	0	7	7	Somogy	365 961	0	5	36	41
Besztercze- Naszód	127 843	0	3	3	6	Sopron	249 578	10	1	14	25
Bihar	582 132	10	0	37	47	Szabolcs	319 818	0	5	19	24
Borsod	238 455	8	0	14	22	Szatmár	361 760	0	3	21	24
Bosznia		0	0	1	1	Szeben	176 921	0	9	9	18
Brassó	101 199	0	7	3	10	Szepes	172 867	0	5	18	23
Csanád	145 248	0	0	15	15	Szerém	397 103	0	0	16	16
Csik	145 720	0	1	11	12	Szilág	230 140	0	4	7	11
Csongrád	144 795	20	0	37	57	Szolnok- Doboka	251 936	0	5	13	18
Esztergom	90 817	0	3	9	12	Temes	400 910	16	3	12	31
Fejér	214 045	6	0	20	26	Tolna	267 259	0	0	15	15
Fogaras	95 174	0	3	0	3	Torda-Aranyos	174 375	0	0	26	26
Gömör- és Kis- Hont	188 098	0	6	11	17	Torontál	594 343	3	8	39	50
Győr	91 995	9	0	7	16	Trencsén	310 437	0	0	14	14
Hajdú	161 134	10	0	22	32	Turóc	55 703	0	0	6	6
Háromszék	148 080	0	3	29	32	Udvarhely	124 173	0	0	19	19
Heves	279 700	0	4	49	53	Ugocs	91 755	0	0	6	6
Hont	117 256	3	0	34	37	Ung	162 089	0	2	4	6
Hunyad	340 135	0	6	23	29	Vas	435 793	0	10	33	43
Jász-Nagykun- Szolnok	373 964	0	11	35	46	Verőcze	241 042	0	0	9	9
Kis-Küküllő	116 091	0	2	13	15	Veszprém	229 776	0	8	14	22
Kolozs	225 879	10	0	27	37	Zágráb	515 014	3	0	0	3
Komárom	179 513	8	0	16	24	Zala	466 333	0	9	29	38
Krassó-Szörény	466 147	0	2	16	18	Zemplén	343 194	0	2	10	12
Liptó	86 906	0	0	8	8	Zólyom	133 653	0	6	18	24
Máramaros	357 705	0	4	10	14						
Maros-Torda	194 072	9	0	34	43	Összesen		183	179	1275	1647

II. táblázat

Földrajzi és településszerkezeti megoszlás 1909–11 (Magyar Minerva 4. kötet)

Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv. rtv.	Község	Összesen	Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv. rtv.	Község	Összesen
Abaúj-Torna	158 007	12 0	26	38	Modrus-fiume	231 654	0 0	9	9
Alsó-Fehér	221 618	0 10	18	28	Moson	94 479	0 0	22	22
Arad	351 222	10 0	43	53	Nagy-Küküllő	148 826	0 0	25	25
Arva	78 745	0 0	9	9	Nógrád	261 517	0 0	53	53
Bács-Bodrog	632 560	22 0	95	117	Nyitra	457 455	0 11	75	86
Baranya	302 656	11 0	85	96	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	150 492	8 16	138	162
Bars	178 500	0 6	53	59	Pozsega	265 272	0 0	34	34
Békés	298 710	0 5	86	91	Pozsony	311 527	11 1	27	39
Bereg	236 611	0 4	43	47	Sáros	174 620	0 9	19	28
Belovár-Kőrös	332 592	0 0	36	36	Somogy	365 961	0 6	88	94
Besztercze-Naszód	127 843	0 4	11	15	Sopron	249 578	10 1	65	76
Bihar	582 132	17 0	66	83	Szabolcs	319 818	0 5	23	28
Borsod	238 455	17 0	27	44	Szatmár	361 760	0 3	34	37
Bosznia		0 0	7	7	Szeben	176 921	0 14	9	23
Brassó	101 199	0 12	12	24	Szepes	172 867	0 7	24	31
Csanád	145 248	0 0	26	26	Szerém	397 103	0 0	56	56
Csik	145 720	0 3	40	43	Szilágy	230 140	0 3	26	29
Csongrád	144 795	57 0	84	141	Szolnok-Doboka	251 936	0 7	25	32
Esztergom	90 817	0 6	12	18	Temes	400 910	20 3	26	49
Fejér	214 045	6 0	58	64	Tolna	267 259	0 0	56	56
Fogarás	95 174	0 3	2	5	Torda-Aranyos	174 375	0 0	34	34
Gömör- és Kis-Hont	188 098	0 7	23	30	Torontál	594 343	4 11	132	147
Győr	91 995	11 0	28	29	Trencsén	310 437	0 0	21	21
Hajdú	161 134	11 0	35	46	Turóc	55 703	0 0	8	8
Háromszék	148 080	0 3	73	76	Udvarhely	124 173	0 0	52	52
Heves	279 700	0 10	68	78	Ugocsa	91 755	0 0	17	17
Hont	117 256	3 0	56	59	Ung	162 089	0 2	11	13
Hunyad	340 135	0 9	36	45	Vas	435 793	0 13	90	103
Jász-Nagykun-Szolnok	373 964	0 16	99	115	Verőcze	241 042	0 0	65	65
Kis-Küküllő	116 091	0 4	33	37	Veszprém	229 776	0 15	43	58
Kolozs	225 879	22 0	51	73	Zágráb	515 014	3 0	0	3
Komárom	197 513	9 0	35	44	Zala	466 333	0 10	75	85
Krassó-Szörény	466 147	0 6	22	28	Zemplén	343 194	0 3	21	24
Liptó	86 906	0 2	8	10	Zólyom	133 653	0 7	23	30
Máramaros	357 705	0 3	15	18					
Maros-Torda	194 072	10 0	152	162	Összesen		274 260	2999	3533

III. táblázat

Földrajzi és településszerkezeti megoszlás 1912-13 (Magyar Minerva 5. kötet)

Kiskun megyékben jellemző – itt található a tanyasi egyesületi könyvtárak több mint 80%-a Magyar Minerva 4. és 5. kötete alapján egyaránt. Az alábbi táblázat az egyes településtípusok arányát mutatja be.

A táblázat alapján elmondhatjuk, hogy a városokban az egyesületi könyvtárak aránya csökkent, a községekben pedig nőtt ez az arány. Minek köszönhető ez? Egyik oka lehet az, hogy ekkorra (az 1910-es évekre) vált érezhetővé a már említett népkönyvtári mozgalom. Jelentős mértékűek az állami kezdeményezések, ezek közül is kiemelkedik a Földművelésügyi Minisztérium; több százra tehető az általa alapított gazdakörök száma, amelyek a Magyar Minerva 5. kötetében külön részben szerepelnek. A 3. kötet feldolgozásakor a tanyás településeket még nem választottam külön a községektől, ezek arányáról ezért nincs adat a táblázatban. A 4. és az 5. kötet összehasonlításakor láthatjuk, a tanyasi egyesületi könyvtárak aránya is csökkent. Az adatok feldolgozásánál adódtak bizonyos nehézségek. Ezek többnyire a településnevek megváltozásából származtak. A névváltozás oka lehetett két település összeolvadása, névmagyarosítás (pl. Sztanisics – Őrszállás), a település valamilyen előnevet kapott, például a megye nevét (Mihályfa – Zalamihályfa) vagy valamilyen földrajzi tényező nevét (Kanyár – Tiszakanyár). Ezek a beazonosításnál okozhattak bosszúságot. Az 5. kötetben nagyban megkönnyítette a helyzetet az, hogy utalás van a névváltozásokra.

3. 2. Az egyesületek alakulásának évrondje

E szempont feldolgozásának eredményeit a IV. táblázat* mutatja be.

Az első kategóriába azok az egyesületek kerültek, melyek 1848-ban vagy előtt jöttek létre. A Magyar Minerva 1-2. kötetében 39 ilyen egyesületi könyvtár volt.²⁰ A 3. kötetben

Alakulási év	MM-3	Könyvtárak száma	MM-4	MM-5	Alakulási év	MM-3	Könyvtárak száma	MM-4	MM-5
1848-ig	66	69	62		1890	19	19	25	
1849-1866	60	72	64		1891	17	11	14	
1867	14	8	9		1892	16	12	14	
1868	16	16	13		1893	10	8	11	
1869	11	14	15		1894	13	19	24	
1870	19	21	21		1895	12	13	14	
1871	6	8	8		1896	18	23	25	
1872	12	11	9		1897	17	18	25	
1873	5	8	7		1898	20	25	44	
1874	16	16	13		1899	32	38	60	
1875	18	18	16		1900	36	47	96	
1876	14	15	15		1901	40	46	83	
1877	9	10	7		1902	85	76	124	
1878	22	19	21		1903	35	40	109	
1879	6	10	12		1904	0	47	72	
1880	24	23	21		1905	0	56	140	
1881	7	9	6		1906	0	37	112	
1882	16	18	19		1907	0	68	273	
1883	14	14	12		1908	0	59	273	
1884	17	19	16		1909	0	71	281	
1885	19	18	16		1910	0	99	294	
1886	15	17	19		1911	0	53	222	
1887	17	10	10		1912	0	0	346	
1888	15	12	12		1913	0	0	197	
1889	12	11	15		Ismeretlen	53	296	217	

IV. táblázat

Az egyesületek alakulásának évrondje

* Valamennyi további táblázat a Magyar Minerva 3-5. kötete alapján készült.

66, a 4.-ben 69, az 5.-ben 62 egyesületi könyvtár került ebbe a kategóriába. A második kategória az 1849-től 1866-ig terjedő időszakot öleli fel. A Minerva első két kötetében 51 könyvtárat sorolhatunk ebbe a csoportba²¹; a 3. kötetben 60, a 4. kötetben 72, az 5.-ben 64 ilyen egyesületi könyvtárat találtam. A számok változása annak köszönhető, hogy egyre több könyvtár válaszolt az MKOT által szétküldött kérdőívekre, így egyre több könyvtár adatait tudták megjelentetni a Minervában. Az 5. kötetben már csökken a könyvtárak száma mindkét kategóriában. Ennek oka a könyvtárak és az azokat működtető egyesületek megszűnése. Ezek után – 1867-től – évenként vizsgáltam az egyesületek alapításának időpontját. Az utolsó év természetesen kötetenként más és más: a 3. kötetben 1903, a 4. kötetben 1911, az 5. kötetben 1913. Ha ezeket az adatokat grafikonon ábrázoljuk, akkor látszanak igazán az egyesületek alapítása szempontjából a tetőpontok és a hullámvölgyek. Sok egyesületet alapítottak 1878-ban, 1880-ban, 1890-ben, 1898-tól pedig szinte állandóan nő az adott évben alapított egyesületek száma, kivétel az 1901., az 1903., az 1906. és az 1911. év. Az 5. kötetben lévő 3353 egyesületi könyvtár 64%-át 1905 és 1913 között alapították. A tetőpontok és a hullámvölgyek okát legtöbbször a politikai eseményekben kereshetjük: fontos, hogy hogyan alakult az ország viszonya az osztrák hatalomhoz, milyen politikai pártok alakultak, melyik jutott éppen vezető szerephez a belpolitikában.

Az egyesületek – a művelődésben betöltött szerepüket hangoztatva – többnyire az alapítással egyidőben vagy egy-két évvel később könyvtárat is szerveztek. Találunk viszont olyan helyeket is, ahol a könyvtár csak évekkel utóbb jött létre. Például: a sárospataki kaszinót 1892-ben, könyvtárat pedig 1897-ben alapították. Voltak olyan egyesületek is, ahol évtizedek kellettek ahhoz, hogy könyvtárat alapítsanak: pl. Nagybányán a polgári olvasó kör 1859-ben, könyvtára pedig csak 1884-ben jött létre. A könyvtáralapítás elhúzódásának általában anyagi okai voltak.

3. 3. Az egyesületek típusai – névvizsgálat

Az egyesületeket nevük alapján 14 csoportba soroltam olyan módon, hogy minden egyesület csak egy kategóriába kerülhetett.

Az egyes típusok általában egy többé-kevésbé körülhatárolható réteget szolgáltak, annak igényeit igyekeztek kielégíteni. Az olvasóköri, a polgári olvasóköri és a népköri a

Egyesületek típusai	MM-3	MM-4	MM-5
Olvasóköri	83	87	314
Polgári olvasóköri	21	29	114
Népköri	6	6	40
Kaszinó	115	138	147
Polgári kör	12	11	27
Társasköri	60	26	35
Egyéb körök		77	187
Irodalmi és közművelődési egyesület	31	33	41
Katonai egyesület	0	28	51
Népkönyvtár	426	853	1327
Gazdaköri	20	28	596
Vándorkönyvtár	6	174	298
Illyésügyi könyvtár	43	59	184
Egyéb	30	98	172
Összesen	873	1647	3533

V. táblázat

Az egyesületek típusai – névvizsgálat

a, Az egyesületek neve

középrétegek egyesületei voltak. A kaszinókba, polgári körökbe és társaskörökbe az elit tagjai jártak. Az elit és a középrétegek köreiről egy későbbi fejezetben még részletesen lesz szó. Az egyéb körök kategóriába kerültek az önképző, dalos, kereskedő, társalgási, katolikus, stb. körök. Ezek a nevek már önmagukban meghatározták, hogy mely rétegből kerültek ki tagjaik. Az irodalmi, közművelődési egyesületek már a névadáskor kihangsúlyozták az egyesület szerepét; az irodalom terjesztését, a közművelődés elősegítését.

A katonai, honvédségi egyesületeknél is utal a név a tagokra. E csoporton belül két típus különíthető el: a tiszti, altiszti egyletek és a legénységi egyletek. A népkönyvtárak, gazdakörök, vándorkönyvtárak és ifjúsági egyesületek mind az alsóbb néprétegek művelődését szolgálták. Az egyéb kategóriába kerültek azok az egyesületek, amelyek az előzőek egyikébe sem sorolhatóak be: például segélyegyletek, nőegyletek, kertészeti egyesület, Oltáregyesület stb. Mindegyik típusnál azt figyelhetjük meg, hogy az egyesületek száma 1903 és 1913 között emelkedett.

A névvizsgálat második részében az egyesület nevében szereplő foglalkozásokat figyeltem:

A legtöbb foglalkozási ágban létrehozták a maguk egyesületeit és azok könyvtárait. A táblázat csak a legjellemzőbb foglalkozási ágakat tartalmazza: tanítókat, tisztségviselőket, tudósokat, kereskedőket, iparosokat, földműveseket. Az iparosok és a tanítók élen jártak az egyesületek alapításában. Általánosságban elmondható, hogy minden foglalkozási ágban növelték az egyesületek számát. Ezek mellett a 3. kötetben a vasutasoknak kettő, a jogászoknak, kertészeknek, bányászoknak, orvosoknak, nyomdászoknak egy-egy egyesületük volt még. A 4. kötetben ugyancsak egy-egy egylettel szerepeltek a jogászok, a tűzoltók, a nyomdászok, a bányászok és a csendőrök. Ez utóbbi háromnak az 5. kötetben is csak egy-egy egyesületük volt, de a tűzoltóegyletek – általában önkéntesek – száma ötre emelkedett és megjelent egy új foglalkozás: a szőlőtermelők, nekik csak egy egyesületüket regisztrálták.

A névvizsgálat következő szempontja a vallási, felekezeti tagolódás volt:

Az egyesületek tagjai nemcsak foglalkozásukat, hanem vallási hovatartozásukat is megjelölhették az egyesület nevében. Mindhárom kötetben a római katolikus megjelölés fordult elő a legnagyobb számban. A római katolikus mellett megtaláljuk a református, az evangélikus és az unitárius felekezetek egyesületeit is. Egyéb felekezetek – görög katolikus, görög keleti, izraelita – csak néhány egyesületet alapítottak. Ezek az arányok megfelelnek az egyes felekezetek arányának a dualizmus kori magyar lakosság körében.

Az egyesületek nevében vizsgáltam a politikai beállítottságra utaló megnevezéseket is:

Az egyesületek ritkán jöttek létre pusztán művelődési céllal. A legtöbb helyen meghatározott politikai állásfoglalás figyelhető meg. Az állami ellenőrzés miatt ennek nyilvánosan – például az egyesület nevében – ritkán adtak han-

Foglalkozás	MM-3	MM-4	MM-5
Tanítói	23	31	31
Tudós, irodalmár	22	13	18
Tisztviselő	3	8	7
Kereskedő	26	31	31
Iparos	28	47	80
Földműves	22	2	26

VI. táblázat

Az egyesületek típusai – névvizsgálat
b, Foglalkozási tagolódás

Vallás, felekezet	MM-3	MM-4	MM-5
Római katolikus	39	119	298
Református	2	48	80
Evangélikus	19	36	52
Unitárius	0	3	4
Görög katolikus	0	2	3
Görög keleti	0	1	1
Izraelita	1	2	5

VII. táblázat

Az egyesületek típusai – névvizsgálat
c, Vallási, felekezeti tagolódás

	MM-3.	MM-4.	MM-5.
Szabadelvű	1	0	1
48-as	3	6	30
Függetlenségi	1	4	30
Keresztényszocialista	0	0	18
Kisgazda	0	0	6
Egyenlőségi	0	0	1

VIII. táblázat

Az egyesületek típusai – névvizsgálat
d, Politikai tagolódás

Etnikumok	MM-3.	MM-4.	MM-5.
Magyar	23	37	64
Székely	1	1	4
Szerb	2	2	2
Román	1	1	1
Szász	1	1	1

IX. táblázat

Az egyesületek típusai – névvizsgálat
e, Etnikai tagolódás

got. Néhány esetben azért találtam olyan egyesületeket a Minerva köteteiben, ahol a névben szerepel valamilyen politikai jelző. Az ilyen egyesületek száma csak az 5. kötetben számottevő. Legtöbb esetben a függetlenségi és 48-as (együtt és külön-külön is előfordult), valamint a keresztényszocialista jelzőkkel találkoztam. Elvértve akadt néhány szabadelvű, egyenlőségi vagy kisgazdakör.

Az egyesületek névvizsgálatában az utolsó szempont az etnikai tagolódás volt.

Az etnikum nevének megjelölése az egyesület nevében a nemzetiségi területeken jellemző. A Minerva 3. kötetében még csak 23, a 4. kötetben 37, az 5. kötetben már 64 esetben jelenik meg a magyar jelző. Ezzel akarták kihangsúlyozni az egyesület magyarságát. Emellett mindhárom kötetből ismerünk egy-két román, szerb, szász, székely alapítású egyesületet. Könyvtáraikban nemzeti nyelvű könyveket tartottak. Céljuk: műveltségük, kultúrájuk ápolása és átöröklése az ifjabb nemzedékekre.

A felsorolt típusok általában keveredve, összefonódva jelentek meg. Egy egyesület lehetett nemzetiségére nézve magyar, tagjainak foglalkozását nézve tanító és felekezeti hovatartozásukat tekintve római katolikus. Példák hasonló összefonódásra: Magyar polgári kereskedők olvasóegylete (Ada); Katolikus tanítóegyesület (Gyergyószentmiklós); Román irodalmi és közművelődési egyesület (Nagyszeben).

3. 4. A könyvtárosok foglalkozása

A századelei könyvtárosképzésről már volt szó. Az a néhány kurzus, amit ebben az időben szerveztek egyáltalán nem elégítette ki az akkori igényeket. A legtöbb egyesületi könyvtárban nem volt szakképzett könyvtáros. A X. táblázatban láthatjuk, hogy a Magyar Minerva 3. kötetében 2, az 5. kötetben pedig 4 helyen volt szakszerű kezelője a könyvtárnak.

Könyvtárosok foglalkozása	MM-3	MM-4	MM-5
Könyvtáros	2	0	4
Tanító	341	877	1286
Tisztviselő	38	119	209
Pap	23	40	60
Iparos	3	20	82
Földműves	3	20	76
Kereskedő	1	5	25
Orvos	1	5	2
Katoná	1	29	50
Egyéb	17	30	58

X. táblázat

A könyvtárosok foglalkozása

Általában az egyleti tagok közül vállalta valaki a könyvtári feladatok ellátását, de megtaláljuk a könyvtárosok között a község papját vagy tanítóját is. Az egyleti könyvtárosok többsége értelmiségi foglalkozású: tanár vagy tanító, óvónő, pap, tisztviselő, esetleg orvos, bíró, ügyvéd. Az értelmiségi réteg mellett szép számmal képviseli magát ezen a posztion az iparos, a földművelő és a kereskedőréteg is. Az egyesületi könyvtárak élén találunk olyan könyvtárosokat, akik egyébként a lakatos, asztalos, kárpitos, sza-

bó, esztorgályos, bádigos, stb. szakmát űzik. Had szolgáljak néhány kuriózzummal: a könyvtárosok között találtam postást, rendőrt, színészt, műkertészt, harangozót, gyógyszerészt és erdőmestert is (többnyire ezek a foglalkozások kerültek az egyéb kategóriába). A könyvtárosok a szakképzettség hiánya miatt nem tudták maximálisan elvégezni feladataikat. Az állomány sokszor feltáratlan maradt, a könyvek rendezetlenül heverték a polcokon. Szerencsére nem mindenütt volt ilyen rossz a helyzet, egyre több helyen jelentek meg a kézzel írott vagy nyomtatott katalógusok.

A könyvtárosok munkájukért javadalmazást kaptak. Erre vonatkozó adatokat főként a Mineva 5. kötetében találunk. A javadalmazás mértéke igen változó. Módosabb egyletekben elérhette a 100-150 koronát, más helyeken nem emelkedett 50 korona fölé, és voltak olyan egyletek is, ahol ezt a munkát csak eszmei elismeréssel honorálták.

3. 5. Az egyesületi könyvtár állományának nagyságrendje

A XI. táblázat az egyesületi könyvtárakat állományuk nagyságrendje szerint csoportosítja:

Az állomány nagyságrendje	Könyvtárak száma		Könyvtárak száma		Könyvtárak száma	
	MM-3.	%	MM-4.	%	MM-5.	%
100 kötet alatt	75	8,59	49	2,98	1178	33,34
101-200 kötet között	175	20,05	453	27,5	775	21,94
201-500 kötet között	225	25,77	568	34,49	744	21,06
501-1000 kötet között	160	18,33	234	14,21	251	7,1
1001-2000 kötet között	128	14,66	171	10,38	170	4,81
2001-10 000 kötet között	85	9,74	113	6,8	129	3,65
10 000 kötet felett	3	0,34	6	0,36	4	0,12
Ismeretlen	22	2,52	53	3,22	282	7,98
Összesen	873	100,00	1647	100,00	3533	100,00

Az egyes kategóriákban a könyvtárak száma mellett ott szerepel az is, hogy az adott kategória milyen százalékban képviseli magát a többihez képest. A Minerva 3. és 4. kötetében még a 201-500 kötet közötti kategóriában volt a legtöbb egyesületi könyvtár. 1913-ra ez megváltozott, az 5. kötetben már a könyvtárak egyharmadának nagysága nem haladja meg a 100 kötetet. Ennek oka a tömeges nép- és gazdaköri könyvtáralapítás. Ezek a könyvtárak meghatározott értékű könyvállományt kaptak az államtól. Már korábban volt szó arról, hogy a regionális szervezetek (FMKE, EMKE, DMKE, DKE) mintajegyzékeket állítottak össze. Ilyen jegyzékek alapján kaptak a könyvtárak egy „egységcsomagot”, melyet gyakran a könyves szekrénnel együtt küldtek el az adott helyre. Hasonlóan a 3. és a 4. kötethez, az 5. kötetben is jelentős a 101-200 és a 201-500 kötet közötti állományok aránya. A következő két kategória (501-1000 és 1001-2000 kötet között) sem elhanyagolható a 3. és 4. kötetben, de az 5. kötetben ezek aránya már jóval kisebb. 2001-10 000 kötet közötti állományt még sok helyen találunk, ám az igazán nagy könyvtárak száma (10 000 kötet felett) már elenyésző, számuk egyik kötetben sem éri el a tizet. Az ismeretlen kategóriába kerültek a feltáratlan állományú könyvtárak. Legmagasabb az arányuk az 5. kötetben, megközelíti a 8%-ot.

A könyvek mellett a tehetősebb egyletek újságokat is vásároltak. Egy-egy országos napilap mellett megtaláljuk a település helyi kiadványait is. A friss újságokat csak helyben lehetett használni, a régebbi számokat viszont kölcsönözni is lehetett.

3. 6. Az egyesületi könyvtárak nyitva tartása

A könyvtárak nyitva tartását csak a Minerva 4. és 5. kötetében vizsgáltam. Az egyesületek nyitva tartása többnyire nem egyezett meg a könyvtárak nyitva tartásával. Míg egy egyesület a hét több napján órákon át a tagok rendelkezésére állt, addig könyvtáraik hetente egy-két alkalommal egy-két órára vált használhatóvá. Nem minden egylet szolgáltatott adatot könyvtáruk nyitva tartásáról, de ahol ezt megadták, ott a legtöbb esetben hetente egyszer vagy kétszer lehetett használni a könyvtárat. Még ennél is ritkábban állt a tagok rendelkezésére a mesztegnyői egylet könyvtára: havonta egyszer volt nyitva, ugyanez

	MM-4	MM-5
Hetente egyszer	605	1005
Hetente kétszer	435	554
Hetente háromszor	54	77
Hetente négyszer	10	14
Hetente ötször	33	18
Hetente hatszor	2	8
Hetente hétszer	248	265

XII. táblázat

Az egyesületi könyvtárak nyitva tartása

mondható el a bodonkuti egyesületi könyvtárról. Mindkét kötetben kétszáz fölött van azoknak a könyvtáraknak a száma, amelyeket a hét minden napján használhattak, a tagok bármikor igénybe vehették a könyvtári szolgáltatásokat – helyben olvasás, kölcsönzés.

Az egyesületi könyvtárakat általában csak az egyesület tagjai használhatták – mai terminológiával élve: korlátozottan nyitott könyvtárak voltak. Más feltételek mellett egyesületen kívüli egyének is használhatták a könyvtárat, például magasabb használati díjat kellett fizetniük. (Erről még később lesz szó.)

3. 7. Az elit és a középrétegek köreinek összehasonlítása

Az egyesületek névvizsgálatakor már említettem, hogy a társadalom különböző rétegei különböző típusú egyesületeket alapítottak. Az elit tagjai kaszinókba, polgári körökbe és társaskörökbe, a középrétegek tagjai pedig olvasókörökbe, polgári olvasókörökbe és népkörökbe jártak művelődni. A XIII. és XIV. táblázat e két társadalmi réteg köreinek összehasonlításával foglalkozik.

	Könyvtári állomány			Olvasók száma			Kölcsönzött könyvek			Javadalmazás (K)		
	MM-3	MM-4	MM-5	MM-3	MM-4	MM-5	MM-3	MM-4	MM-5	MM-3	MM-4	MM-5
Kaszinók	1797	2593	2030	222	206	151	1525	1505	1357	252	260	308
Polgári körök	1374	1128	570	x	204	180	1983	1037	888	155	171	111
Társaskörök	998	1240	950	x	185	123	1680	1188	1092	254	240	257
Olvasókörök	993	921	643	204	123	98	1424	926	695	135	113	165
Polgári olvasókörök	1097	1119	411	1746	198	175	1089	1086	1112	124	137	208
Népkörök	824	673	167	x	376	172	798	521	558	139	76	98

XIII. táblázat

Az elit és a középrétegek köreinek vizsgálata
(a táblázat átlagértékeket közöl)

	Elit			Középrétegek		
	MM-3	MM-4	MM-5	MM-3	MM-4	MM-5
Könyvtári állomány	1712	1653	1183	1006	904	407
Olvasók száma	192	198	151	589	232	148
Kölcsönzött könyvek	1653	1723	1112	1477	844	788
Javadalmazás	246 K	224 K	225 K	140 K	104 K	157 K

XIV. táblázat

Az elit és a középrétegek köreinek összehasonlítása

A feldolgozó munka során gyűjtöttem ezen körök könyvtári állományára, könyvtári forgalmára vonatkozó adatokat. A gyűjtött adatokat átlagoltam, ezeket az átlagértékeket tartalmazza a két táblázat. (A táblázatban néhány helyen egy x-et találunk, így jelöltem az adott könyvtártípusnál azokat a szempontokat, amelyekhez vagy egyáltalán nem, vagy csak egy-két adatot találtam.) A könyvtárak állományáról elmondhatjuk, hogy az elit körökben volt több a könyvek száma, ez mindhárom kötet adataira jellemző. Emellett azt is láthatjuk, hogy állandóan csökkent a könyvtárak átlagállománya, ez a sok újonnan alapított egyesületi könyvtáraknak köszönhető. Az olvasók számában már nincs akkora eltérés a két réteg könyvtárai között. Mindkét típus könyvtárainak számos olvasója volt. A kölcsönzött könyvek

szempontjából ismét az elit körök kerülnek az első helyre, de a középrétegek sem hagyták kihasználatlanul ezt a könyvtári szolgáltatást. A javadalmazásra vonatkozó adatok igazolják a jobb társadalmi helyzetből adódó magasabb jövedelmeket. Átlagosan 100 koronával kaptak kevesebbet a középrétegek egyesületei. A különbségek legfőbb okozója az eltérő társadalmi helyzet volt.

3. 8. Tagdíj és használati díj

A körök gazdagsága vagy szegénysége nagyban függött az alapítás körülményeitől, az alapítók anyagi helyzetétől és áldozatkészségétől. Legtöbbször az alapítók vállalták az épület vagy köri helyiség előteremtését is. A mozgalom kezdeti időszakában az egyletek önálló, saját épülettel ritkán rendelkeztek, általában béreltek valamilyen helyiséget. Ha az egyletnek sem bérlete, sem saját háza nem volt, akkor valamelyik tag lakásában jöttek össze; ez többnyire a legszegényebbek – pl. munkások – köreiből fordult elő.

A körök állandó jövedelme elsősorban a beiratkozási és tagdíjakból tevődött össze. Ez az összeg egyesületi típusonként más-más lehetett, de egy körön belül is többször változhatott. A tagdíj mértéke eleve bizonyos szűrt jelentett, hisz a szegényebbek nem tudták kifizetni a magasabb összegeket. Ennek ellenére érthető, ha valamely egylet magasabb tagdíjat szabott meg, mert teljesen önerejükre támaszkodtak, és a színvonalasabb szolgáltatásokat csak így biztosíthatták. A tagdíj az aranykorona bevezetése előtti időkig (1892-ig) 1–3 forint (~ 2–6 korona) között mozgott.²² A pénznemek megváltozása után is hasonló arányok maradtak; ezt is vizsgáltam a feldolgozó munka során. Kaszinókban 2–8 korona, olvasókörökben 1–6 korona, a népkönyvtárakban 1–2 korona között volt. A tagdíjak viszont csak szűkös bevételi forrást jelentettek, különösen a kis létszámú egyletekben (például tanyasi körökben, ahol a tagok száma ritkán emelkedett száz fölé). Az egyletek jövedelmének másik nagy részét jelentették a különféle rendezvényekből, társadalmi gyűjtésekből befolyt összegek. Voltak olyan egyesületek is, amelyek könyvtárhasználat címén is szedtek csekély összeget, főleg akkor, ha a könyvtárat nem csak egyleti tagok használhatták. A Magyar Minerva 4. kötetében erre vonatkozóan is találunk adatokat. A használati díj nagyságát szinte minden kör más formában adta meg; volt ahol egy hétre vagy egy hónapra, máshol negyedévre vonatkozóan adták meg, egyes helyeken pedig egy-egy kötetre volt érvényes (pl. használati díj: 2 f /hét/kötet).

4. Eredmények, további feladatok

Az egyesületek és könyvtáraik vitathatatlanul nagy szerepet játszottak a dualizmus művelődéstörténetében. Mutatja ezt az egyesületek nagy száma, a könyvtári állomány és a forgalom nagysága. A nagyobb állományú könyvtárak a közkönyvtárak feladatait is elvégezték, így később ezek váltak a nyilvános közkönyvtárak alapjává. Az analfabetizmus csökkenése és a könyvek, folyóiratok szélesebb körű elterjedése révén hazánkban is kialakult egy szélesebb olvasóközönség, valamint könyv-, sajtó-, olvasási és könyvtári kultúra. Az iskolai oktatás szélesítésével és fejlesztésével az olvasási kultúra is fejlődött. Sikerült felkelteni a nép olvasási igényeit, nőtt a könyvek és az újságok iránti érdeklődés. A legjobb egyletekben, körökben egységben voltak a különféle közművelődési tevékenységek: olvasás és felolvasás, a hírek, események és művek megvitatása, sokféle szórakozási forma és a gazdasági kérdések megbeszélése. Otthont adtak az öntevékeny művészeti csoportoknak, valamint a társas életnek is. Mindezt úgy végezték, hogy e tevékenységek eszmei középpontjában mindig

az olvasás, a könyv, az újság állott. Ez a komplex művelődési forma máig is példaként érvényesülhet.

Elmondhatom, hogy hatalmas méretű feldolgozó munka áll mögöttem. Kigyűjtöttem a Magyar Minerva 3-5. kötetéből a vidéki egyesületi könyvtárakra vonatkozó adatokat és különféle szempontok szerint csoportosítottam azokat. Próbáltam összefüggéseket keresni a sok-sok szám között, következtetni belőlük bizonyos társadalmi jelenségekre. A téma kutatása tovább bővíthető. A Magyar Minerva adatait össze lehet hasonlítani Vargha Gyula 1878. évi és György Aladár 1899. évi egyesületi statisztikáival. Helytörténeti forrásokban is vannak adalékok az egyesületi kultúrára vonatkozóan. A publikált katalógusok alapján pedig a munka kiterjedhet a könyvtárak állományának részletesebb vizsgálata felé. Ezek mellett előkerülhetnek újabb források, amelyek az eddigi eredményeket megerősíthetik, de módosíthatják is. A további összefüggések feltárása támpontul szolgálhat egy a századfordulóra vonatkozó könyvtár- és társadalomtörténeti szintézishez.

Munkámat Dolinay Gyula – újságíró, pedagógus – gondolatával szeretném zárni, melyet „Könyvet a népnek!” című tanulmányában írt le: *„Ha megtanítottuk a népet az olvasás szeretetére, ha életszükségletévé tudtuk tenni a könyveket, és ha képesek vagyunk őt jó, alkalmas olvasnivalókkal mindenkor ellátni: ezen intézkedéseink által olyan kincsnek juttattuk birtokába, mellyel az élet minden körülményei közt meg fogja szerezni boldogulásának alapföltételeit.”*²³

Felhasznált irodalom

1. CZIMER Károly: A Szeged-belvárosi Kaszinó százéves története (1829–1929). Szeged, 1929. 296.
2. FERENCZI Zoltán: A nép- és városi közkönyvtárakról = Magyar Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Bp., 1907. 1.évf. 1.füzet, 13–18.
3. FÜLÖP Géza: A könyv és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában (1789–1917). Bp., 1994. I–II. kötet [Fülöp I.]
4. FÜLÖP Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1978. 290. [Fülöp II.]
5. A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Összeáll. KOVÁCS Máté. Bp., 1970. 722.
6. KUNTÁR Lajos: Olvasóköri és népkönyvtárak Vas megyében = Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve 1969–1970. Szombathely, 1970. 21–73.
7. Magyar Minerva A magyarországi múzeumok és könyvtárak czimkönyve. Bp., 1. 1900 – 6. 1930/1931.
8. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész: A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., 1912. 880.
9. Magyarország története 1848–1890, 2. kötet. Főszerk.: KOVÁCS Endre. Bp., 1979. 775–1760.
10. REIS László: Egyesületi könyvtárak a dualizmus idején = Statisztikai Szemle 1989. (67.évf.) 6. sz. 620–632. [Reis I.]
11. REIS László: Egyletek a dualizmus kori Magyarországon = Statisztikai Szemle 1988. (66. évf.) 10. sz. 930–946. [Reis II.]
12. HAJDU Géza: Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827–1944. Szeged, 1977., 286.

Jegyzetek

1. Magyarország története 844.
2. Uo. 1400–1402.
3. Uo. 1419.
4. A könyv és könyvtár... 77.
5. Uo. 722.
6. Fülöp II. 290.
7. Kuntár 21–73.
8. Czimer 296.
9. Hajdu 286.
10. Reis II. 930–943.; és Reis I. 620–632.
11. Vargha Gyula: Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Bp., 1880. 571.; György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp., 1886–87. 615.
12. Pór Edit (szerk.): A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig.
1. rész: Vidéki egyletek és körök 1–3. kötet. Bp., 1988. 1357.
13. Kuntár 23.
14. A könyv és könyvtár... 228–236.
15. A könyv és könyvtár... 232–236.
16. A könyv és könyvtár... 272–273.
17. A könyv és könyvtár... 235.
18. A magyar szent korona ... népszámlálása 12–13.
18. A magyar szent korona ... népszámlálása 12–13.
19. Vanó Éva: A Magyar Minerva mint művelődéstörténeti forrás. Szeged, 1995. 16. p.
20. Uo. 22–36.
21. Uo. 22–36.
22. Hajdu 29.
23. A könyv és könyvtár... 126–129.

Siket Zoltán

A magyarországi nazarénusokról

A nazarénusok másfél évszázada jelentek meg Magyarországon, az első szabad protestáns kisegyházként. Híveik száma néhány ezer, mégis keveset tudunk róluk, leginkább annyit, hogy fegyvert nem fognak, esküt nem tesznek, talán a legszigorúbb keresztényi életet élő emberek. Kik ők, hogyan élnek, miért vonulnak félre a társadalom életétől?

A múlt

A nazarénus szó a héber *nazir* vagyis jöttment, jövevény, kóbor szóból származik, a régi héber társadalomban ezzel a szóval jelölték – kissé gúnyos felhanggal – azokat akik családjuk, nemzetségük, vallásuk kötelékéből kiléptek és más családba, nemzetségbe, vallásba léptek át. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy nazarénusnak nevezték Zakariás pap fiát, Keresztelő Jánost, de magát Jézust is amikor a pusztában bolyongott és mikor keresztre feszítették, de jelöl ez a szó egy német XIX. század eleji romantikus festőcsoportot is.

A nazarénus hit alapítója *Samuel Heinrich Fröhlich* (1803–1857) svájci református lelkész volt. Őnála a keresztség az eredendő bűn, a keresztségre elő kell készülni éppen úgy mint az úrvacsorára, a csecsemő erre pedig nem képes. Fröhlich tanításának központjában tehát a felnőttkeresztség áll, csakúgy mint azt később a baptisták, a pünkösdisták, a jehovák vallották.

1839 nyarán külföldi tanulmányútjáról hazatért két lakatoslegény, Denkel és Kropacsik nevezetű, ők terjesztették először az új hitet hazánkban, melyet Svájcban, Fröhlichnél ismertek meg. Missióis tevékenységüket Pesten végezték, a kis közösség tagjai lakatosok, iparos emberek voltak. Az elsőként – Denkel által – megkeresztelt tag *Hencsey Lajos* lett.

Szentpéterúrról – Keszthely mellől – érkezett kovácsként vagy lakatosként Pestre. Tanult embernek számított az akkori viszonyok között, így ő fogalmazta meg 1841-ben hitvallásukat a „Rendeletek megtartásáról”. Ekkor még Fröhlich-hel együtt vallotta: a fegyveres szolgálatot vállalni kell, ha felsőbb hatóság úgy rendeli. A fennálló társadalommal mindazonáltal éles konfliktusban álltak: mivel ők felnőttkeresztiséget vallottak napirenden voltak a kényszerkeresztelések. A katonakérdés – Hencsey ezzel kapcsolatos álláspontját túlhaladta a gyakorlat – egyre több konfliktust eredményezett az állammal: a nazarénus ifjak nem tettek esküt és nem fogtak fegyvert. A maroknyi, főleg pest-budai és délvidéki, nazarénus üldöztetése 1850-től az önkényuralom alatt kezdődött. Bach Sándor rendeletet adott ki 1851-ben az államellenes vallási jellegű összejövetel felkutatására, a következő évben tizenhat „Krisztus-követő” vagyis nazarénust tartóztattak le. Bács megyében – Pácséron és Ómoravicán – tevékenykedett egy jelentős számú nazarénus csoport, vezetőjük *Kalmár (Kramer) István* az egyik leglelkesebb nazarénus „apostol” volt. A bácskai nazarénusokra felfigyeltek a törtenelmi egyházak, főleg az érintett területeken élő reformátusok vezetői is. Ők térítő akciókkal, az anyakönyvezéssel, erőszakos nemritkán a karhatalom segítségével végzett keresztelésekkel próbálták megtörni az eretnek szekta erejét. A szektáról egyébként is kezdett kialakulni egy olyan félelmetes, sötét kép amelyben a nazarénusok a rendszer ellenséges felforgatói, anarchisták, ők az akkor megjelent utópista szocializmus titkos, vallási köntösbe öltöztetett képviselői, vagy éppen a Bölöni Farkas Sándor által leírt harmonisták kommunisztikus államának követői. Sokan szocialista tanok terjesztésével, vagyonközösséggel, sőt – a középkori kommunisztikus szekták mintájára – nőközösséggel vádolták őket. Szekeres Mihály ezt írja róluk: *„Félő, hogy Owen úr eszméje uralkodik közöttük. Különbözik munkások, és vértanúi bátorsággal bírnak.”*

Miközben a Parlamentben gyakran vitatkoztak az új egyházak megítéléséről, tiltásukról-tűrésükről, 1862-ben Kalmár István lefordította a Bibliát, amely kéziratos formában maradt fenn. 1866-ban alkották meg a Sion Hárfát, a nazarénusok énekeskönyvét. 1867-ben Hódmezővásárhelyen fogalmazták meg a Hitelvek és Szervezeti Szabályzatot, amely a mai napig a gyülekezetek életének zsinórmértékéül szolgál.

1868-ra elkészült az állami válasz a kihívásokra: Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszter rendelete, mely szerint a nazarénusok nem vezethetnek hivatalos és hiteles anyakönyvet, mivel nem tartoznak a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé. A születéseket és a halálozásokat a közigazgatási hivataloknál kell bejelenteniük, ahonnan az adatokat anyakönyvezetésre azon egyház lelkészének küldik el, ahová a nazarénus felekezetiileg korábban tartozott. Amíg a törvényhozás nem dönt, a nazarénusok házasságából született gyermek törvénytelen. (Itt kell megjegyeznünk: a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé ekkor a római és görög katolikus, a református, az evangélikus, az unitárius és a görögkeleti egyház tartozott.)

1869-ben Irinyi Dániel ezen ellentmondásokat azzal igyekezett feloldani, hogy egy radikális vallásszabadságot képviselő törvénytervezetet nyújtott be a képviselőházba. Ő gondolt a nazarénusok esküt elvető magatartására is, elismerve azt, ezenkívül a polgári anyakönyvvezetés, a polgári házasságkötés lehetőségét kívánta törvénybe iktatni. Az indítványt azonban akkor elvették, az majd csak 1895-ben az állam és az egyház újfajta viszonyának létrejöttével valósulhatott meg. 1875-ben Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter szabályrendelete kimondta: a nazarénus hitet valló egyén előbbi felekezete kötelékéből

törvényesen kilépettnek nem tekinthető, mert az 1868-as LIII. tc. csak a bevett vallások közötti átmenetről intézkedik.

A katonaságnál szolgálatot teljesítő nazarénusok törvényi elismerés híján gyakran eskü-megtagadókként bíróság elé kerültek, néha halálra ítélték őket, sokszor kegyetlen börtön-éveket kellett végigélniük hitük miatt. Mivel azonban a fegyverfogásban a bukovinai lipovánok és a galíciai mennoniták legalisan hasonló álláspontot képviseltek, idővel a büntetési tételek enyhültek, 1869-től esküt sem kértek tőlük, sőt a seregben egészségügyi, hadtáp mai szóval fegyvernélküli szolgálatot teljesítettek, leszámítva az 1939–45-ös éveket, gyakorlatilag az 1950-es évekig.

1895 tehát a nazarénusok számára is mérföldkő, létezésüket az állam azzal ismerte el, hogy a polgári anyakönyvvezetéssel lehetővé tették eddig törvénytelennek számító gyermekeik törvényesítését, valamint engedélyezték a törvényesen bevett felekezetekből való legális kilépést a vallásszabadság értelmében.

A századvégi Amerikában a nazarénusokon belül szakadás történt – kiváltak a hetednapos adventisták, a szombatisták akik a fegyverviselést elnézték, azt hirdették, hogy örökös kizárás nincs, ami pedig a nazarénusoknál egy sarkalatos hittétel. Az első magyarországi adventisták Békéscsabán nazarénusok alapokon jöttek létre.

Eötvös Károly *A nazarénusok* című érdeklődést keltő munkája sokat segített megismerésükben, elfogadásukban. Maga a könyv a nazarénus hit első magyar terjesztőiről szól, olyan fontos a hit történetisége szempontjából, hogy a mai napig megtalálható a legtöbb nazarénus otthonában a Biblia és a Sion Hárfá mellett. Juhász Gyula 1927-ben ír a nazarénusokról, méltatja őket a „Jegenyefák alatt” című kötetében megjelenő *Nazarénusok* című novellájában. Ismert az is, hogy Tolsztoj elismerően ír a magyar nazarénusokról. párhuzamba állítva az orosz szektásokkal; *„a jövő kereszténységét ők fogják megvalósítani, ezek az egyszerű emberek és munkások, nem pedig a paraziták”*. Tolsztoj és az orosz értelmiség egy része a múlt század kilencvenes éveiben egy közeli világháborútól tartott és abban bízott, hogy *„a fegyveres katonai szolgálatot magtagadó szekták nemzetközi összefogása”* megakadályozhatja azt.

Az első világháború a nazarénus katonák számára a fegyvernélküli szolgálatot és az eskütől való eltekintést jelentette, a második világháború a teljes betiltást hozta. 1939 decemberében az egyre inkább a háborúba, az ősi földek visszaszerzésébe mámorosodó hadvezetés, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter rendelete alapján elérte az antimilitarista tanokat hirdető egyházak azonnali betiltását. A baptista és a metodista kivételével az összes kisegyház így a nazarénus, az adventista, a hetednapos adventista (szombatista), a Jehova tanúi (millenista), az Istengyülekezet, az őskeresztények, a pünkösdisták jutottak erre a sorsra.

A háborút követő szabadabb létezés után a rákosista terror 1950-ben érte el a nazarénusok kicsiny csoportját. Megszűnt a vallási tolerancia időszaka, amikor esküdni, fegyvert fogni nem kellett a bevonult Krisztus-követő és néhány más szektához tartozó fiatalnak. Az első ügy, amely dokumentumokkal igazolható 1950. november 26-i dátumot visel, mikor is egy szeghalmi hívő földmunkást ítélték el folytatólagosan elkövetett függélemértés bűntette miatt. Két évre ítélték, 1972-ben megírta „Fogságom története” címmel visszaemlékezéseit, amely tanulságos látletele egy „vallásgyakorlást engedélyező, demokratikus” rendszernek.

Miután közölte feletteseivel, hogy a fegyvert nem fogja meg, hozzákötötték a fegyvert, de nem mentek vele semmire. Letartóztatták, és a fogdába kísérték.

„Azután következtek a keserves és nehezebb napok és éjszék. Az őrszázad-fogdába vittek, ahol egész héten sem éjjel, se nappal nem hagytak pihenni. Minden órahosszában őrsváltás után a folyósot mosatták velem. Közben vittek D. tiszthez, a kémelhárító-parancsnokhoz. Ez egy kegyetlen ember volt, ki mindenképpen rá akart venni, hogy fogjam meg a fegyvert. Előbb ütlegelt, rugdosott, majd a forró kályha mellett kellett guggolnom, amíg bírtam. Nagyon megizzadtam, utána visszakísértetett a hideg fogdába. Így ment pár napig aztán. Ollóval lenyírta a szemöldökömet, azt mondta, kiszúrja a szememet. Teljesen nem emlékszem, csak halványan, hogy égő cigaretta tartott az orrom alá, és azt mondta, hogy kiégeti a szememet”.

Írásából kiderül, hogy a fogságban tartották a nazarénusok mellett jehovista és szombatisz katonafiatalokat is. A gyermekeik sorsáért aggódó szülők beadvánnyal fordultak az Állami Egyházügyi Tanácshoz, annyit értek el hogy a gyülekezetek szabadon tarthaták összejöveteleiket és élhettek hitéletet. Az eskü- és katonakérdésben azonban változás nem történt. 1958-ban a Szabadegyházak Tanácsa felszólította a Tanácson kívülieket – így a nazarénusokat is – belépésre, ugyanis egy jehova istentiszteleten állítólag kormányellenes beszédet tartottak, a jehovákat pedig gyakran összekeverték a nazarénusokkal, ezért a nazarénusok kénytelenek voltak szorosabbra fogni a Szabadegyházak Tanácsával kapcsolataikat.

1966-ban a művelődési miniszter elrendelte, hogy minden tanintézetben oktassanak honvédelmi ismereteket. 1968-ban a belkereskedelmi miniszter felújította a hivatali esküt. A helyzet tarthatatlanná vált, az egyik országos vezető, Soós Sámuel akciót indított a felekezet állami elismertetéséért. Ez évben ünnepelték a protestáns egyházak az állammal kötött egyezmény 20. évfordulóját, Soós Sámuel áprilisban a nyilvánosság elé lépett *A magyarországi nazarénusokról* címmel írott tanulmányával. Célja a felekezet megismertetése, a sokféle előítélet lerombolása volt. Így ír: A nazarénusokról 100 év alatt sok hazugságot terjesztettek, s ma is sokféle téves kép él a nazarénusokról az emberekben. A Habsburg-időkben nihilisták és anarchisták voltak, Horthy-korszakban „bűdös kommunisták”, ma „az imperialisták béréncsei”. Miért? Mert nem ismerik őket. „Ennek az ismeretlenségnek a fátylát szeretnénk föllebbenteni... A nazarénusok a jelenlegi kormányzatnak nem ellenségei, és nem teherképei, hanem erkölcsi és emberi szempontból támogatói. A nazarénusok is békére töreksenek, mégpedig úgy, hogy ember embertársát nemhogy megölje, hanem még csak ne is haragudjon rá.” A katonakérdés a legégetőbb probléma maradt továbbra is. Ebben elvileg támogatta Erdei Ferenc is, akinek édesanyja makói nazarénus, és Erdei volt párttársa, Bogárdi Mészöly János egykori országgyűlési képviselő, aki szintén hívő volt. Az állami elismerés azonban ekkor elmaradt. A katonafjak börtönbüntetését valamilyen enyhítették.

1968-ban a Szabadegyházak Tanácsa felmérést készített az összes kisegyházról, így a nazarénusokról is. Ebből kiderül, hogy számuk 3312, többségük Békés, Bács-Kiskun, Csongrád és Pest megyében él. Ennélfogva előző vallásuk leginkább református, hiszen kálvinista területen éltek, új jelenség – főleg a városokban – a keresztleletlenekből közvetlenül hívőkké válok megjelenése. Mivel a fogamzásgátlás mindenféle formája tiltott számukra, gyakoriak a nagycsaládok, nem ritka az 5-10 gyermek sem, sőt az országos hírv Bántási család 17 élő gyermekkel rendelkezett. Legtöbbjük iskolai végzettsége alacsony; 4-6 osztályt végzett 40%, 8 osztályt 20%, s mindössze 14-en végeztek egyetemet, főiskolát.

A fiatalok alacsony aránya, a kihaló, elöregedő gyülekezetek szintén hatalmas problémákat vetnek föl. A felmérés kimutatta, hogy a felnőtt nazarénus férfiak ötöde fegyverfogás-megtagadás miatt ült már börtönben, ők a közösség legmegbecsültebb tagjai.

Ebben az időben jelentkezett – elsősorban a nagyvárosokban – a gyülekezetek belső megújításának, a hitélet modernizálásának igénye. Ez a reformtörekvés markánsan az 1968/69-es zenekari találkozón mutatkozott meg: amelyet az „ortodox” hívek túl világiasnak tartották, mert a Sion Hárfán kívül is énekeltek vallási dalokat, a nők túl modernül öltöztek, a gyermekeknek is tartottak Biblia-órákat stb. Az ellenzék bírálta Soós Sámuel is, aki – szerintük – valóságos lelkeszi hivatalt könyvtárat és levéltárat rendezett be. A bírálók egy kisebb csoportja ekkor kilépett az egyházból és újat hozott létre, lassan azonban az is darabjaira hullott szét. Szükség van reformokra, egyrészt a tagság számának, nemi összetételének megváltoztatására, másrészt olyan politikát kell folytatni, amely lassan elvezet az állami elismertséig. Ezt érezte Soós Sámuel, amikor a hetvenes években a katonakérdés megoldására szentelte életét. Ekkor volt ugyanis az ő fia is katona. 1977 márciusában vonult be az első szakasz nazarénus szolgálatteljesítő, akik eskü és fegyverfogási kötelezettség nélkül teljesítettek szolgálatot. Ekkoriban (1976 decemberében) engedték ki a hitük miatt raboskodó nazarénus fiatalokat is, jehovista és szombatista társaikkal együtt. Érdekes, hogy az ugyanezért raboskodó katolikusokat nem bocsátották szabadon.

Hitélet és a hétköznapiak

Az összes hazai szekta közül a nazarénus gyülekezet támasztja a legszigorúbb követelményeket tagjaival szemben, így kevesen választják a nazarénus közösséget. Míg a történelmi egyházak egy-egy vallásos irányzat egyetemes célkitűzéseit (az isteni dicsőség hirdetését, az isteni kegyelem közvetítését stb.) váltják valóra és a legdifferenciáltabb vallási szükségletek kielégítését képesek elvégezni, addig a szekták, vallási kisközösségek társadalmilag zártabbak, a hitvallók, a hitgyakorlók szűkebb körének igényeit elégítik ki. Belső felépítésük a laza demokratikus csoporttól a szinte katonailag szervezett alakulatkig terjed. Az ami összefűzi őket az a megtérés élménye, hitelessége, az újjászületés bizonyossága, a megkeresztelésre való lelki érettség ténye. Ezért utasítják el a nazarénusok is gyermek-keresztiséget és ragaszkodnak a felnőttkereszteléshez. Másik jellemző vonás a magánélet és a gyülekezeti élet összefonódása, amelyet a tagok közötti általános tegezés és a „testvér” megszólítás is igazol.

A nazarénusok önálló, egymástól független gyülekezetben élnek, az előljáró „csakis az egész gyülekezettel határoz és végez minden előforduló dolgokat”. (Hitv. 1876. 12.) A tagság előfeltétele a bűnök elhagyása, a megtérés és azután a bűn nélküli élet. Aki vét, azt a tagok intésben részesítik, aki az intést nem fogadja el vagy pedig „halálos bűnt” követ el, azt a gyülekezet kizárja tagjai sorából. A halálos bűnök a következők: emberölés, parázsnaság vagy házasságtörés, esküvés, Isten nevének káromlása, nem hívővel kötött házasság, valamint a hazugság. Kétféle kizárást ismer a nazarénus gyülekezet: félkizárás, ami jóvátehető, tehát nem halálos bűnök következménye, az ilyen tagot vissza lehet venni, és a kizárás, a jóvátehetetlen bűnök büntetése, ezek a halálos bűnök, az ilyen elkövetőket sohasem vehetik vissza.

A nazarénusok hitének és életének alapja a „teljes” biblia tanítása és a bibliai elvek maradéktalan érvényesítése. Hiszik és tanítják a szentháromságot, az ember eredendő bűnösségét. Hirdetik a megtérést, az újjászületést, a Krisztusban hit által való megigazu-

lást, innen származik a felnőttkori keresztségszertétel is. A keresztségen kívül az úrvacsora szentségét vallják – a többi protestánszhoz hasonlóan –, két szín alatt áldoznak, az úrvacsora csak jelképi értékű megszentelt rítus. Hirdetik a hit által, kegyelemből való üdvözülést, a bűnbocsánatot és a bűnbánatot. Hisznek Krisztus eljövételében, a feltámadásban, az örök életben és a kárhozatban.

A nazarénus hitéletet átjárja egyfajta szigorú gyülekezeti fegyelem, amely őskeresztényi, komor, puritán jelleget kölcsönöz a hívőknek. Ruházkodásuk egyszerű, lakásuk dísztelen, sőt még hanghordozásuk és gesztusaik is lefokozottak. A következetes nazarénus nem jár szórakozóhelyre, kocsmába, nem hallgat világi zenét, nem látogatja a családi ünnepeket, a névnapot, a születésnapot, a lakodalmat, természetesen a saját családján belül lebonyolódokat sem. Hitén kívül gondolkozásának középpontjában a jól elvégzett, becsületes *munka* áll. A nazarénusok mindig is híresek voltak szorgalmukról, becsületességükről, igazmondásukról.

A gyülekezet anyagi terheit a tagok viselik, mindenki a lehetőségeihez mérten, ezeket személy szerint nem tartják nyilván. A gyülekezet pénzét választott *gazdálkodó atyafiak* végzik, ezért őket semmiféle juttatás nem illeti meg. Az *előljárókat* a gyülekezet választja, ilyenek a *diakonusok*, olyan férfiak, akik a keresztelekor, az úrvacsoraosztásnál, a házasságkötésnél segítkeznek. Az *igeszólók*, az *imádkozók*, az *énekmondók* a liturgiában, a *sze-génygondozók és betegápolók* a keresztényi kötelességekben teljesítenek szolgálatot. Több gyülekezet közös lelki vezetője, az országos gyűléseken képviselője az *egyházi szolga*. Az ő feladata a keresztelek, a bűnvallomás meghallgatása, a felvétel (kézrátétellel), az úrvacsora, a házasságkötés és az egyházi fegyelem betartatása.

A nazarénusok a vasárnapon kívül karácsony, újév, nagypéntek, húsvét és pünkösd ünnepét tartják meg. Az istentiszteleteken a férfiak és a nők külön padokban ülnek, az utóbbiak bekötött fejjel. *„Minden asszony pedig, a ki befedetlen fővel imádkozik avagy profétál, megcsúfolja az ő fejét, mert egy és ugyanaz, mintha megnyiretett volna. Mert ha az asszony nem fedi be fejét, nyiretkezzék is meg, hogy ha pedig éktelen dolog asszonynak megnyiretkezni, vagy megberetváltatni, fedezze be az ő fejét.”* (I. Kor. 11: 5–6.). Manapság is nazarénus szokás, hogy a nők serdülő lány koruktól kezdve kendőt kötnek fejükre és nyilvános helyen csakis így mutatkoznak a későbbiekben.

Az istentisztelet éneklésből, imádságból, igeolvasásból és igemagyarázásból áll. A keresztelek és tagfelvétel együtt, a jelölt érett korában, felnőttként történik. Szombat este meghallgatást és a négy szemközti bűnvallomást követően szűk körben zajlik le a beme-rités. Először a férfiak, majd a nők beme-ritése következik, akik fehér ruhába öltözve jönnek a keresztelek kádhoz. (Régen folyóvízben, szabadban történt, ma már háznál, keresztelekádban.) Az egyházi szolga még egyszer megtudakolja a jelölt hitét, majd a következő szavakkal keresztelek meg: *„Keresztelek téged az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében a Bűneid bocsánatára”*. Ilyenkor általában úrvacsorát is tartanak, ezen csak tagok vehetnek részt.

A házasságkötés nem külön istentiszteleti alkalom, hanem rendes vasárnapi vagy hétköznapi istentisztelethez kapcsolódik. A lánykérés után, kitűzött időben, az istentisztelet után, az egyházi szolga meghívja a jelenlévőket „a házasságkötési szent munkára”. A házasságot minden díszes külsőséget nélkülöz, a lakodalmat a nazarénusok ellenzik. Mivel a fiatalok csak egymás közül választhatnak társat, ez rendkívül behatárolja a

lehetőségeket, egy 1968-as felmérés szerint a nőtöbbség miatt 350 hajadon szükségszerűen nem tud férjhez menni. A fiatalok másik nagy problémája a továbbtanulás kérdése, nyilvánvaló, hogy az ő élethöz már hozzátartozik az olvasás, a kultúra, a világ történéseire való odafigyelés. Márpedig egy hithű nazarénus nem olvas könyvet, újságot, nem jár színházba, moziba, nem hallgat rádiót (legfeljebb az időjárásjelentést- a tagok jórésze a mai napig mezőgazdasági termelésből él), nem néz tévét. Jellemző történet a következő: egy bakonycsérnyei bányászfiú a hatvanas években televíziót vásárolt öreg nazarénus szülei ellenkezése dacára, az öreg házaspár azóta nem lép be a szobába, hanem a konyhában lakik. Ez a fajta civilizáció és kultúra ellenesség a műveltség növekedésével vélhetően csökken. Semmilyen politikai pártot nem támogatnak és semmilyen pártba nem lépnek be; ezért hatalmas vitákat váltott ki, amikor Bogárdi Mészöly János 1945-49 között a Nemzeti Parasztpárt parlamenti képviselőjévé választották, (azóta sem ismert nazarénus politikus, közéleti ember).

A temetkezési szokásaik is rendkívül egyediek. A koporsóba helyezett halottat a gyülekezet kikíséri temetőbe, a prédikátor beszédet mond és elhantolják a koporsót. Lapos dombot húznak rá, amelyet benő a gyepp; jelet, fejfát nem tesznek rá, koszorút, virágot nem visznek a sírra. A temetésen a sírás-rívás ismeretlen. 1869-ben így írnak le egy nazarénus-temetést: „*Sírás, zokogás sem hallatszik, mert hisz a halottat siratás csak a hit gyengeségét árulja el; siratni, ha nem is tilos, de erős hitűnek nem kell.*” A sírokat nem gondozzák, a temetőt nem látogatják többé; nazarénus temetőkultusz nincs. Más felekezetbeliek temetésére nem mennek el, még ha az családtag is, a halottat nem nézik meg. A temető gyakran közös valamely más kisegyházéval, bár a viszony legtöbbször nem a legjobb közöttük.

A nazarénus hitélet rítusainak különlegessége a leölt állatok véréből való tartózkodás. A hívők semmilyen leölt állat vérének nem fogyasztják el, a fogyasztásra szánt friss húst addig mossák, míg az teljesen meg nem tisztul a vértől, s csak azután készítik el.

Jelenleg kb. 7000 nazarénus él Magyarországon, a világon élő hívők 10%-a. Európában a volt Osztrák-Magyar Monarchia területén, elsősorban magyar anyanyelvűek, míg Svájcban, Németországban német nemzetiségűek élnek. Európán kívül az USA-ban, Kanadában, Dél-Amerikában vannak többnyire magyar kötelekekkel bíró nazarénusok.

Irodalom

- ☐ Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár, Bp., 1996.
- ☐ Eötvös Károly: A nazarénusok Bp., 1904.
- ☐ Kardos László: Egyház és vallásos élet egy mai faluban (Bakonycsérnye, 1965). Kossuth, Bp., 1969.
- ☐ Kardos László és Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok Magvető, Bp., 1988.
- ☐ A nazarénusok (A Magyarországi Szabadegyházak Tanácsának tanulmányai.) Szerk.: Palotay Sándor – Szigeti Jenő. Bp., 1969.

Bezdán Sándor

Egykori és mai tanáraink

Vásárhely – sakk – egyletek

Belvedere Meridionale: – *Lapunk „Egykori és mai tanáraink” rovatának mai vendége Bezdán Sándor Tanár Úr, tanszékünkön az új- és legújabbkori egyetemes történelem oktatója. E rövid bemutatás után megkérem a tanár urat, mondja el néhány szóban életpályájának kezdeteit!*

Bezdán Sándor: – Hódmezővásárhelyi születésű vagyok, sőt általános- és középiskoláimat is Vásárhelyen végeztem. Általános iskolába egy külterületi, ún. „Klebensberg”-iskolába jártam, ami azt jelenti, hogy ott az 1-8. osztály együtt tanult, tehát teljesen osztatlan iskola volt. Ennek voltak előnyei és hátrányai is, hiszen szinkronban gyakorlatilag 8 osztályt végeztünk. Hátrányok közé tartozott a távolság, hiszen arról a tanyáról, ahol én laktam, több mint 5 km-t kellett megtenni az iskoláig. Egyébként mi a várostól 15 km-re laktunk, ott kezdtem életemet, tehát úgymond „tanyasi gyerek” vagyok. Középiskolába a híres vásárhelyi Bethlen gimnáziumba jártam, ez egy több évszázados református gimnázium volt korábban, a háború után államosították. Szerencsére az én időmben még fungáltak (működtek) a háború előtti időszakban tevékenykedő tudós tanárok és pl. a tudomány művelésében a gimnáziumi értesítő mindig egy tudományos közleményt is megjelentetett, nemcsak a nebulók érdemjegyeit.

B. M.: – *Később hogy döntött a tanár úr?*

B. S.: – Az első időszakban voltak gondjaim, részben azért, mert édesanyám egyedül nevelt, és emiatt dolgoztam két esztendőnt könyvtárosként Hódmezővásárhelyen, a Csongrád

megyei könyvtárban. Ennek óriási előnyei voltak a későbbi tanulmányaimat tekintve, mert könyvek közelében élni, egy értelmiségi pályára készülve rendkívül jó iskola egy könyvtár; különösen, ha figyelembe veszem, hogy az egyik szakom később a magyar lett. Másrészt ennek az időszaknak köszönhetem az ún. tudományos témaválasztást, mivel a vásárhelyi könyvtárban a letéti könyvtárakért voltam felelős, a városi és külterületeken elhelyezkedő letéti könyvtárakat kezeltem.

Itt Szegeden először a tanárképző főiskolát végeztem el, pont egy reformba csöppentem bele, ez hozzátartozott a kulturális cikcakkhoz, ami a felsőoktatásban is megmutatkozott. Éppen egy 3 szakos 4 éves váltást vészelt át az akkor pedagógia főiskola, mi tehát a megelőző évfolyamhoz képest három szakot végeztünk nem három, hanem négy év alatt. A választott szak tárgyai a magyar-történelem és a rajz volt. Végzésem után szerencsés voltam, mert könyvtárosként itt maradhattam a főiskolán, az Ady tér közel volt, így a JATE-ra átjárhattam órákra mint könyvtáros. Még a JATE régi híres tanárait is hallgattam, akikről többek között e folyóiratban is megjelent néhány cikk. És itt tanított Wittman Tibor (egyetemes történelem) és Mérey Gyula (dualizmus kori magyar történelem). Akkor erős volt ez az egyetem, ez nem mindig mondható el és nem minden szakon, napjainkban a középkori szegedi iskola a legelismertebb.

B. M.: – *Mikor és milyen körülmények közt került vissza a főiskolára mint tanár?*

B. S.: – A marxizmus-leninizmus tanszéken megüresedett egy állás, akkor egy rövid időre

politikai gazdaságtan tanárnak fogadtak, de ez csak egy másfél év volt, és már '69-től óraadóként átjártam ide, a történelem tanszékre. Mikor innen elment egy kolléga, akkor Nagy István – az akkori tanszékvezető – hívott új- és legújabbkori egyetemes történelmet tanítani.

B. M.: – *A marxista-leninista tanszék mennyire állt közel a tanár úrhoz?*

B. S.: – Mikor ott „pégét” tanítottam, a kolégáim azzal csipkelődtek, hogy történelmet tanítok, mikor átjöttem ide, akkor azon tréfálkoztak, hogy itt „pégét” tanítok.

B. M.: – *Melyik a kedvenc történelmi korszaka?*

B. S.: – Nagy szerencsém van, hogy kezdetektől fogva az egyetemes új- és legújabbkört tanítottam. Ez azért szerencsés, mert nem minden főiskolán alakult ki ez a rendszer, mármint, hogy egy tanár szakosodhat egy – maximum két évfolyam anyagából és történeti korszakból. Voltak régebben ilyen kiselmenő rendszerek, hogy egy-egy tanár több tárgyat is tanított egy évfolyamnak vagy csoportoknak, ami fiatalok hasznára is válik az embernek, egy bizonyos áttekintést nyerhet az ember, de hosszú távon rendkívül szerencsétlen. Én a francia forradalomtól tanítottam az egyetemes történelmet harmad- és negyedéven. Régebben könnyű dolog volt, mert mind a kezdő, mind a záró szakasz jól meghatározott volt, hiszen egyetemes történetünkben az SZKP utolsó kongresszusa mindig történelmi horderejű volt, ilyen formán mindig az SZKP utolsó kongresszusáig kellett tanítani az egyetemes történelmet, mert azok mindig történelmi határok voltak.

B. M.: – *Manapság mi köti a Tanár Urat szülővárosához, Vásárhelyhez?*

B. S.: – Részben családi szálak, hiszen édesanyám idős nyugdíjasként él ott. Másrészt a sakkbárátok is ott élnek, ott kezdtem sakkozni, a fő szenvedélyem is ez, s emiatt is gyakran hazajárok. Ott helytörténetileg is sok kollégával működtem és működök együtt, hiszen a vásárhelyi olvasókörök történetével kezdtem a tudományos diák-

köri munkámat és a disszertációm is ebből írtam, ilyenformán ez a kötődés megmaradt.

B. M.: – *Manapság elég kevés ember foglalkozik „profí szinten” a sakkal. Honnan jött az ötlet?*

B. S.: – Ez egy véletlennek köszönhető. Szegény gyerek voltam, egyszer eltörtem a kezem és hogy ne unatkozzam, egy idős bácsitól kaptam egy sakk-könyvet és megtanultam a sakkjátékot. Ez már gimnazista koromban volt, kamaszkori szerelem, melyek nagyon meghatározóak lehetnek az életben.

B. M.: – *Meddig, milyen szintig tudott eljutni a Tanár Úr a sakkban?*

B. S.: – Ez azért munkaigényes. Jól kezdek, vidéki viszonylatban hamar első osztályú játékos lettem, később mesterjelölt. Amikor a felsőfokú tanulmányaimat elkezdtem, döntenem kellett hogy a sakra teszem-e az életemet vagy a történelem és egyéb tanulmányokra, de szerencsére nem voltam elég tehetséges vagy megfontolt, hogy a sakkot választottam volna.

B. M.: – *Ha jól tudom, azért még ma is foglalkozik a sakkal.*

B. S.: – Így van. Közel egy évtizedig voltam a Csongrád megyei sakkszövetség elnöke és főként arra vagyok büszke, hogy mivel az én karrierem nem teljesedett ki a sakkban, ezt részben a gyermekeimen próbáltam behozni, részben mások gyermekeit is tanítottam. Edzői pályám legjobb eredménye saját kisebbik fiam, aki annak idején mindig zavart minket, mikor az egyik kollégával „schnelleztünk”, állandóan elküldtük és úgy látszik, a tiltott gyümölcs tényleg mindig édesebb és önmagától tanult meg játszani. Utána viszont rendszeresen foglalkoztam vele és négyszer nyert ún. kisdobos- illetve úttörőbajnokságot, tehát akkor spiccen volt.

B. M.: – *Itt a Főiskolán is akadhatnak tehetséges emberek. Megfordult-e már az Ön fejében egy házi sakkverseny ötlete?*

B. S.: – Régebben szerveztem és összefogtam a főiskolás sakkozókat. Ez nagyon praktikus volt, hiszen korábban minden esztendőben meg-

rendezték az ún. főiskolai egyéni- és csapatbajnokságokat. Az utóbbi időben, sajnos, néhány más munka úgy lekötött, hogy ezt a szervezőmunkát nem vállaltam, és sajnos más sem végezte. Most már – öregedvén – újra összefogom a történelem és egyéb szakosokat és részben szegedi klubokhoz irányítom őket, másrészt pedig örülnék, ha be tudnának kapcsolódni a felsőfokú bajnokságokba.

B. M.: – *Ha jól tudom a Tanár Úr több diplomával is rendelkezik...*

B. S.: – Igen. Egyrészt van a magyar-történelem–rajz szakos általános iskolai tanári diplomám, van történelem egyetemi diplomám, és mivel a fiam annak idején beelkesített a sakkal, elvégeztem testnevelési főiskola edzői szakát sakk szakon, tehát ez is megvan.

B. M.: – *TDK-s múltjáról és jelenéről sokat hallottunk itt a tanszéken...*

B. S.: – Ez egy régi történet, mivel én ezzel foglalkoztam. Akkor még ezek nem voltak ilyen erős országos versenyek, de itt, a főiskolán, a helyi diákkörben indultam, s ezután mikor tanár lettem, a történelem tanszéken szerencsére jól működött a diákkör. Ebbe a munkába rögtön bekapcsolódtam s azóta rendszeresen minden évben vannak legalább a helyi diákkörön díjazott pályamunkásaim, másrészt rendszeresen eljutnak az országos szintig is, s ott felveszik a versenyt az egyetemistákkal is, ami nagy szó, mert a rendező egyetemek általában hazapontoznak s ha ilyen helyzetben a főiskolások megállták a helyüket, akkor komoly teljesítményről volt szó.

B. M.: – *Ön szerint óriási a különbség a főiskolás és egyetemista történelem szakos között, vagy ez teljes mértékben az egyéntől függ?*

B. S.: – Én azt hiszem a főiskolai történelemszek megállják a helyüket mindenképpen. Ezt elsősorban abból látom, hogy egyrészt gyakori az utóbbi időben az ún. áthallgatás, tehát egy fenékkal két nyeret is megülnek a hallgatók, ami a főiskolások felkészültségét is igazolja. Másrészt van a főiskolai diploma megjelölése, ami azt jelenti, hogy 2-3 esztendő

tanulnak valamelyik egyetemen s rendszerint jól végzik az egyetemet.

B. M.: – *A magyarországi főiskolák között hová lehetne besorolni a JGYTF-t?*

B. S.: – Az egész intézmény talán nem minősíteném, bár sok erős tanszéke van. A történelem tanszék mindenképpen helytállt volna, ha lett volna ilyen pontozásos verseny, hiszen mind az oktatásban, mind a tudományos munkában jó eredményeket értek el a kollégák. Különösen azt emelném ki főiskolánkról illetve tanszékünkéről, hogy ún. hallgatócentrikus tanszék. Itt elsősorban az oktató-nevelő munka dominált, ennek egy szerves része a tudományos munka, de ez is nyilván a hallgatócentrikusságot hangsúlyozza. Ez egy több évtizedes hagyomány, mely még Eperjessy Kálmán, Nagy István idejéből maradt ránk, és Szegfű tanár úr egy olyan kollektívát alakított ki, melyben ez a vezérelv megmaradt.

B. M.: – *Sikerül ennek a tanszéknek vérbeli történelemtanárokat nevelnie?*

B. S.: – Én azt hiszem, hogy sikerül. Itt egyetemi városról lévén szó, össze lehetne hasonlítani ezt a felkészülést az egyetemmel. Az egyetemen is kiemelik, hogy tanítás tekintetében előnyösebb képzést kapnak hallgatóink. Egyrészt, mert sokkal átfogóbban tanulják a történelmet, másrészt a metodika, a módszertan, a történettanítás tanszékünkön hagyományosan nagyon erős, tehát el lehet mondani, hogy jól felkészült történelem tanárokat bocsát ki a tanszék. Különösen az utóbbi időszakra utalnék, ugyanis a rendszerváltás sajálatot váltott ki, mondván, a történelem tanároknak át kell értékelniük mindent. A mi hallgatóinknak nem kellett átértékelniük a tanult anyagot, hiszen minden kolléga a forrásokig ment vissza.

B. M.: – *Tanár úr, magam és a lap olvasóinak nevében köszönöm a beszélgetést.*

A beszélgetőtárs **Petheő Attila** volt

Nógrád

Hajdani vármegyéink

A történelmi Nógrád vármegye hazánk Duna bal parti részének egyik vármegyéje volt, melyet északon Zólyom, keleten Gömör és Heves, délen Pest-Pilis-Solt-Kiskun, nyugaton Hont vármegye határolt. Területe 4128 km². A vármegye egészében véve hegyes-dombos, s több jelentékeny völgy különíti el az egyes hegycsoportokat. Maga a Duna csak délen, kis darabon érinti; fő völgye ennél fogva az Ipolyé. Hegységei közül legkiterjedtebb a Cserhát, melynek legkiemelkedőbb pontjai a Vác fölérti Nagyszál [Naszály] (652 m), a Szandai-hegy (547 m). Magasabbak a keletre emelkedő hegységek, úm. a Karancs (727 m), Medves és a Salgótarjáni hegyek.

A Mátra-hegység a vármegyének csak a délkeleti határán lép át Nógrád vármegye területére néhány végső kiágazással. Folyóvizei közül a Duna után, mely csak kis területen érinti a vármegyét, az Ipoly a legjelentősebb. A Zagya szintén a vármegye területén, a Medves aljában ered. Állóvizei a kis Jenői- és a Bánki-tó. Jelentősebb ásványvíz-lelőhellyel nem rendelkezik.

Éghajlata a vármegye déli részében elég mérsékelt É-i hegyes részében sokkal zordabb; az évi közepes hőmérséklet 10 °C. Ásványkincse főleg barnaszén; a legjelentősebb szénbányák Salgótarján és Baglyasalja környékén vannak. Fontosabb mezőgazdasági terményei a búza, rozs, árpa, zab, burgonya, cukorrépa, hüvelyes vetemények stb.

Lakóinak száma 1869-ben 198 269 volt. Egy km²-re 63,3 lélek esik s így Nógrád vármegye a közepes sűrűségű vármegyék közé tartozott. Lakosai között magyar (75,6%),

tót (23,3%) és csekély számú német található.

A lakosság fő foglalkozása az őstermelés. Az ipar az újabb időben néhány nagyobb gyári vállalat által nagyobb lendületet vett. Igen jelentős iparág a kőszénbányászat, nagy jelentőségű a vasgyártás és kohászat, gépgyártás (Salgótarján, Losonc), üveggyártás (Zagypálfalva, Szinóbánya), cementgyártás (Lőrinci), cukorgyártás (Selyp).

Közlekedésének főere a Magyar királyi Államvasutak hatvan-zólyom-ruttkai vonala, mely az egész vármegyét délről észak felé hasítja; ebből indul ki a kisterenye-parádi, a fülek-bánrévei, a losonc-rimaszombati, ipolyság-balassagyarmati vonal, míg délen a budapest-pozsony-bécsi vonal s ennek néhány szárnyvonala érinti Nógrád vármegyét; e vonalak hossza 297 km. Az állami utak hossza 148 km. Hajózás csak a Dunán folyik.

Nógrád vármegye története

Nógrád hegyei között és az Ipoly folyó mentén már a kőkorszakban kultúrára akadunk, melynek nyomai korán összevegyülnek a bronz- és vaskor emlékeivel. Itt talált kelta érmek és öntésminták korán fejlett bányászatról tanúskodnak. Ennek mesterei a kelta-gallus kotinok voltak, akik az ózokkal együtt Nógrád, Heves és Borsod erdős hegyvidékén laktak.

A kotinok a népvándorlásban elpusztultak, de az ózok megmaradtak függetlenül, egyrészt a szláv telepésekkel szemben, kiknek egyik váráról (Novigrad) a vármegye később elneveződött, másrészt a rómaiakkal szemben, akik a Duna vonalán a mai

Verbőcéig telepedtek meg. A magyarok ismeretes hét ősnemzetsége már jókor gyökeret vert Nógrád vármegye területén, mint azt a helynevek mutatják (Kürtös, Balassagyarmat, Diósjenő, Salgótarján, Megyer, Karancs és Kozárd).

A középkorban a vármegye területén fontos központ Nógrád vára; tőle kölcsönzi nevét egyfelől a Nógrádi várispánság, mely alig élte túl az Árpádok korát, másfelől Nógrád vármegye, mely egyházkormányzati szempontból két részre oszlott, de politikailag osztatlan volt és gyűléseit a nádor elnöklelte alatt Balassagyarmaton tartotta, ahol 1244. április 22-én IV. Béla király is megjelent.

Tizedszedés szempontjából Nagy-Nógrádra és Kis-Nógrádra oszlott, az előbbihez a váci püspökség része tartozott az utóbbihoz az esztergomi érsekség területe. Zsigmond idejében csírái mutatkoztak itt a huszitizmusnak; Ozdín és Gács volt Giskra fészke, aki innen minduntalan kicsapott és Losonc közelében még Hunyadi Jánoson is győzelmet aratott.

Felbátorodva a sikereken, a husziták maradandóan berendezkedtek és utját egygették Luther vallási tanainak. A huszita zászlót lassan-lassan elhagyta a szerencse. Mátyás király leverte nemcsak a huszitákat, hanem az ellene szegülő nógrádi oligarchákat is. Ilyenek voltak a Perényiek, a Losonczyak, a lévai Csehek és a guthi Országok.

Mohács után Nógrád vármegye sokáig kitartott János király mellett, s midőn a török elleni segély reményében Ferdinándhoz pártolt, az sem tudott rajta segíteni. 1544 tavaszán maga Nógrád vára is elesett. 1552-ben egymásután kerültek török kézre Szécsény és Hollókő, Buják és Salgó vára, úgy hogy a nemesség gyűléseivel előbb Fülekre, majd ennek elestével (1544. szeptember 4.) Zólyomba húzódott.

A török folytatta foglalásait, 1576-ban Kékkő és Somoskő ura lett. Megindult a tö-

rök berendezkedés. Ez a terület a budai pászahoz tartozott és négyfelé oszlott: a füleki, hatvani, nógrádi és szécsényi szandzsákokra. A török hódoltság vagyoni pusztulással járt, a XVI. század derekán a vármegyében nincs több 228 helységnél (Mohács előtt 353). A jobbágylakosság száma nem haladta meg a 22 000 lelket, akiket a hódoltság dacára is zsaroltak.

A török uralom alóli felszabadulás 1593-ban kezdődik midőn Mátyás főherceg, Pálffy és Tieffenbach előbb Fülek, Somoskő, Salgó, Szécsény, Hollókő és Kékkő várakat, majd 1594. február 17-én Nógrád várát is visszafoglalták. Az 1625-i gyarmati békétől 1683-ig Fülek vára lett nemcsak Nógrád vármegyének, de Heves és Pest vármegyéknek is közgyűlési színhelye. 1663-ban a török visszafoglalta Szécsényt, 1683-ban Sobiesky kiverte a félholdat Hollókő alól, de ugyanakkor Thököly felperzselte Füleket, ahol a vármegye levéltára is elégett.

II. Rákóczi Ferenc korának nevezetes mozzanata az 1705. évi szécsényi országgyűlés, melyen 24 más vármegyével Nógrád vármegye is lelkesedve állott a szabadság zászlaja alá. 1754-ben elhatározták hogy Gyarmaton vármegyeházát építenek, amit azonban csak 1790-ben valósítottak meg. Nógrád vármegye a kurucvilág leverése után is megmaradt ellenzékinek, ami legjobban kitűnik II. József és I. Ferenc korában. A vármegye hatóság és a tisztviselők lemondtak, a felmérés aktáit lefoglalták, új pecsétet csináltattak, a német nyelv használatát betiltották.

Az 1825/27-es országgyűlés ama határozatának, hogy a jobbágytelken lakó nemesek is tartoznak adót fizetni, Nógrád vármegye ismét ellenszegült.

Az 1848/49-es szabadságharcban a vármegye méltó volt hazafias múltjához s itt ment végbe az egész küzdelem egyik legrettenetesebb katasztrófája, Losonc elpusztítása.

Az alkotmány beköszöntével jelentős kereskedelmi, ipari és kulturális élet fejlődött Losoncon, míg a székhely és municípiális központ Gyarmat maradt, ami élénk versenyt támasztott a két város között.

A Tanácsköztársaság megdöntése után jelentősen megváltozott Nógrád megye területe. A trianoni békeszerződés északon az Ipoly folyót jelölte ki az ország és egyben a megye határául. 1919-ben a csehszlovák-magyar határrendezés alapján Somoskő és Somoskőújfalu községeket Magyarországhoz csatolták. Az 1923-ban egyelőre egyesített Nógrád és Hont vármegye területe 2895 km²-re növekedett.

A megye lakosságának száma a századfordulótól kezdve egyenletesen emelkedett. A lakosság létszáma 1930-ra elérte a 222 921 főt. Ez azt jelentette, hogy egy km²-re 78,8 fő esett, tehát az országos átlagnál (77) több. Nemzeti szempontból a megye Trianon előtt vegyes lakosságú volt. Magyar nemzetiségű lakossága Hont vármegye egyesítésével 93,2%.

A vármegye közigazgatási székhelye Balassagyarmat volt. Salgótarján 1922-ben vált rendezett tanácsú várossá. Elsősorban bányá- és gyáripara volt jelentős. 1938. november 2-án került sor az ún. első bécsi döntésre, mely szerint a tengelyhatalmak Szlovákia déli többségében magyarlakta sávját

Magyarországnak ítélték. A bécsi döntés következtében 120 896 kat. holdnyi területtel és több mint 50 000 fő lakossal „gyarapodott” a megye területe, illetőleg lakóinak száma. Így Nógrád-Hont megye területe 3111 km²-re emelkedett. A népsűrűség négyzetméterenként elérte a 83,7 főt.

A „területgyarapítás” közvetlenül érintette a megye három járását (a balassagyarmati, a salgótarjáni és a szécsényi), de emellett még egy újabb járást is létrehoztak Losonc székhellyel.

A szovjet hadsereg 1944. december 5-én kezdte meg Nógrád megyében a hadműveleteket és még abban a hónapban, december 31-én be is fejezte. Salgótarjánba december 25-én vonultak be. 1949. december 14-én a kormány rendeletben szabályozta az új megyehatárokat, s ez Nógrádot is érintette. Az 1950. január 1-jétől végrehajtott területrendezés a szobi járást Pest megyéhez; továbbá több, korábban nógrádi községet Heves megyéhez csatolta. A megye új székhelye Salgótarján lett, de Balassagyarmat, a volt megyeszékhely funkciója csak fokozatosan szűnt meg. A megfelelő középületek hiányában a megyei hivatalok sokáig nem tudtak átköltözni, ezért még 1951-ben is a megyei szervek jelentős része Balassagyarmaton működött...

Kláben Gyula

Lányi Ernő

A síneken

A Magyar Középponti Vasút és mozdonyai

1. A Duna jobb parti vasút

(Wien–Raaber Bahn [WRB], Wien–Gloggnitzer Bahn [WGB])

1836. február 26-án báró *Sina György* – közismert, görög származású bankár a reformkorban – engedélyt kapott egy Bécsből Győrbe és Bécsből, de Sopronon át Győrbe vezető vasútvonal tanulmányozására. *Schönerer Mátyás* mérnök terepszemlét tartott. Az építési engedélyt 1837. december 19-én a király jóváhagyta. Sina egyúttal ígéretet tett arra, hogy a győri vonalat egyrészt Budáig, másrészt Triesztig meg fogja hosszabbítani. Báró Sinát ekkor Buda díszpolgárává választották. Sina báró, ennek a vasútnak az építésével el akarta riasztani a bal parton feltűnt *Ullmann Móríc*z-féle csoportot, mely 1837. november 14-én kapott előmunkálati engedélyt a Duna bal partján Bécsből Pozsonyon át Pestre, és a Pestről Debrecenbe vezető vasútvonalakra.

Gróf Széchenyi István Sinát támogatta. Széchenyi legnagyobb politikai ellenfele, Kossuth Lajos viszont a bal parti terv mellé állott. Széchenyi és Kossuth vitáit a történeti irodalom legszínesebb lapjai örökítik meg. Széchenyi a Duna-parti vasút ügyében csődöt mondott. Szitányi Ullmann Móríc, még mielőtt az általa kezdeményezett és részben megépített legelső gőzüzemű vasútvonal Pest és Vác között üzembe helyeztetett volna, lemondott igazgatósági tagságáról is. Meg volt rá minden oka!

Minthogy az ország többsége Széchenyi javaslata ellenére a Duna bal partján létesítendő vasút mellé állt, a bal parti vasúttársaság felajánlotta a versengés elkerülése céljából a Sina-csoportnak a betársulás lehetőségét. Sináék erről hallani sem akartak: „*az engedélyt mi kaptuk előbb!*” fölkiáltással reagáltak a fölhívásra. Fölmerült a kérdés, „*helyes-e egyáltalában a Duna mentén egyszerre két pályát építeni?*”

1841-ben megbukott a bécsi kormány. Az új kormány a beígért bécs-trieszti vonal vezetését már Magyarország kikerülésével jelölte ki. Sina 1842. július 18-án bejelentette, hogy felhagy a jobb parti vasút építésével. A dunántúliak álma szertefoszlott. Sinától megvonták az építési engedélyt. A társaságot kötelezték, hogy tegye le a Wien–Raaber (bécs–győri) nevet, s helyette a *Wien–Gloggnitzer Bahn* elnevezést vegye fel. Az Ullmann-csoport új neve *Magyar Középponti Vasúttársaság* lett. A Duna bal parti bécs–pesti vasút első pályaszakaszát, a pest–váci vonalat 1846. július 15-én délután 16 órakor adták át a közforgalomnak.

2. A Magyar Középponti Vasút

(MKpV, UZB; Duna bal parti vasút 1846–1850)

Szitányi Ullmann Móríc megkapta a Duna bal partján vezetendő vasútvonalra az előmunkálati engedélyt. *Charles F. Zimpel* mérnök 1839. június végére elkészítette a vasút térképvázlatát. Ez a térkép Gloggnitztól Nagyváradig, és Kassától Aradig ölelte fel hazánkat. Zimpel pénzügyi okokból hamarosan felmondott. Utóda *Beysé Ágoston Vilmos* porosz hadmérnök lett.

A Magyar Középponti Vasút építését 1844. október 5-én kezdték el. Huszonnégy ölnyi szélességben ingyen adta Pest városa, vasútépítés céljára, a mintegy ötvenezer négyszögöl

telket. A társaság és az országos bizottság közötti megállapodás szerint: az egész kiterjedésében megépítendő Középponti Vasút köteles nyolc év alatt az egész pályát átadni a forgalomnak. Az engedély tartamát 80 év helyett 77 évre szállították le.

A munkálatok serényen folytak, és alig két év elteltével, 1846. július 15-én átadták a közforgalomnak az ország első gőzüzemű vasútját. A nagy többség egyelőre inkább az utazást megrövidítő kényelmi eszközt látta a vasútban.

A pest–váci, 33 km-es vonal megnyitását nyomon követte két másik vonalrész kiépítése. 1847. szeptember 1-jén készült el a tervezett debreceni folytatás első, 99 km-es szakasza, Pesttől Szolnokig; 1848 augusztus 20-án pedig a Marchegg–Pozsony közti 17 km-es vonal.

A vérbe fojtott szabadságharc következményeképpen a Magyar Középponti Vasút 1850. március 7-én átadta vonalait az osztrák államnak. 1854 végéig államvasúti formában üzemelt (Délkeleti Államvasút [DKÁV, SÖStB], majd 1855 elején a – a Monarchia északi, csehországi vasútvonalával egyetemben – a párizsi központú „Credit Mobilier” tőkéscsoport vásárolta meg (Osztrák Államvasút-társaság [ÁVT, StEG]).

A Wien–Raaber Bahn csak a Wien–Bruck vonalat építette meg. A Sopron–Wiener Neustadti Társaság Sopron–Katzelsdorf vonalát 1847. augusztus 20-án adták át a forgalomnak.

3. A Magyar Középponti Vasút mozdonyai

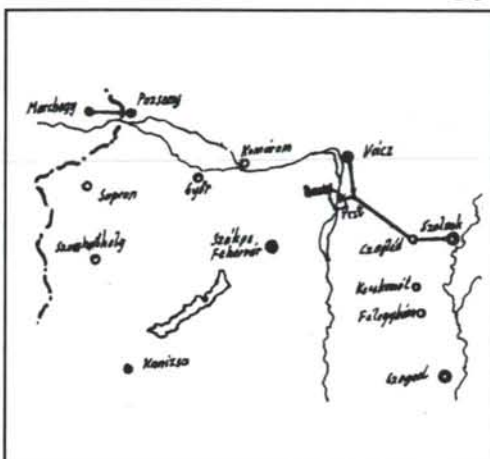
A Magyar Középponti Vasút első mozdonyait a belgiumi Cockerill cégtől vásárolta, majd a Wien–Gloggnitzer Bahn mozdonygyárából, a Norris philadelphiai cégtől és a bécsi Haswell gyártól rendelte meg további mozdonyait.

A táblázatban a mozdonyok típusjelénél Hermann R. v. Littrow osztrák mérnök jelölési rendszere szerint adtuk meg a szükséges adatokat, ahol is a tengely elrendezés után arab számokkal jelölt csoportok jelentik az azonos tengely elrendezésbe tartozó, de műszakilag eltérő egy-egy családot. (Pl.: 1A1-01, 02, vagy 2A-10, 2A-11 stb.)

A Magyar Középponti Vasút mozdonyait a gyártási számoktól eltérő sorrendben sorolta be, ill. számozta. Az első beszerzésű mozdonyokról sem fénykép, sem jellegrajz nem maradt fenn az utókor számára. A már StEG-állományban lévő mozdonyokat jóval későbbi időpontban fényképeztethette a vasút (ti. a StEG), s ezeken a képeken általában már az ÁVT első számozási rendszere szerint fölrakott mozdonyszámok láthatók.

3. 1. A Magyar Középponti Vasút (MKpV) négy első mozdonya előtt szót kell ejtenünk a Meyer mülhhauseni mozdonygyár által 1842-ben 25 gyári számmal épült 1A1-n2 jellegű kis mozdonyáról, melyet először a vasút építésekor az anyagvonatok mozgatására szereztek be.

Erről a mozdonyról sajnálatos módon sem fénykép, sem pedig jellegrajz nem maradt az utókor számára, s így kizárólag Hermann Littrow 1914-ben megjelent „Die geschichtlichen

1. ábra: A Magyar Középponti Vasút vonalépítései

Lokomotiven der K. K. Österr. Staatsbahnen” című vasúttörténeti munkájában feltüntetett adatokra támaszkodhatunk. Littrow saját jelölése szerint e mozdonyt 1AI-23 jelzettel jelöli, s a gyári számát 25-re állítja. Későbbben megjelent munkák szerint ez a szám 125 volt. Hilscher szerint ez az adat nyilván téves, mert pl. a Littrow szerinti 2B-07 jelű Meyer-mozdonyok gyáriszám-csoportja 26 és 31 között volt. Nem valószínű, hogy az akkori mozdonygyártás kezdeti időszakában egy év lefolyása alatt több mint száz mozdonyt gyártott volna egyetlen mozdonygyár.

A „Debreczen” nevű mozdony a pest-váci vonalmegnyitás után nem került forgalmi szolgálatba, mert azonnal áthelyezték a pest-szolnoki vonal építéséhez. Littrow a „Debreczen” selejtezését 1860-ra teszi, elképzelhető tehát, hogy a mozdony az építkezés befejezte után a MKpV vonalain a forgalomban is részt vett.

Kétféle forrásmunka áll rendelkezésünkre, éspedig egyrészt Littrow másrészt Hilscher közzétett munkáiban. Az alábbi táblázatban ennek megfelelően mindkét forrás bizonyos mértékig eltérő adatait ismertetjük.

	Egység	Littrow	Hilscher	Átszámítás
Rostély felülete	m ²			
Tűzszekrény fűtőfelülete	m ²			
Tűzcsövek fűtőfelülete	m ²	50,0	54,5	545 láb ² = 54,44 m ²
Összes fűtőfelület	m ²			
Szabad csőhossz	mm			
Tűzcsövek száma	db			
Tűzcsövek átmérője	mm			
Kazánnyomás	mm	5,5	5,0	80 Pfund/zoll ² = 6,5 atm
Hengerátmérő	kg/cm ²	380	382	14" 6' = 381,87 mm
Lököt	mm	460	461	17" 6' = 460,89 mm
Hajtókerék-átmérő	mm	1850	1896,5	61 láb = 1896,5 mm
Futókerék-átmérő	mm	-	-	
Szélső tengelyállás	mm	-	3530	11 láb 2" = 3529,6 mm
Az üres mozdony súlya	t	-	-	
A mozdony szolgálati súlya	t	14,0	17,0	302 W Zentr = 16,9 t
A mozdony tapadó súlya	t	-	6,95	124 W Zentr = 6,95 t

Mint a fenti adatokból láthatjuk, a „Debreczen” nevű mozdony adatai közül oly kevés áll rendelkezésünkre, melyből még a mozdony átlagos teljesítményét sem tudjuk hitelesen rekonstruálni. A két forrásmunka adatai közti eltérések származhattak pl. a hüvelyk-milliméter értékek átszámításából is. Feltűnő, s nem ilyen eredetűnek tekinthető a kétféle hajtókerék-átmérő. A különbség kereken 46 mm. Tiszta képet csak az eredeti tervrajzok birtokában nyerhetnénk, ezek azonban sajnálatos módon nem hozzáférhetőek, vagy már föl sem lelhetők a Meyer cég utódjánál.

3. 2. Az „első magyar mozdonyként” az 1960-as évekig a hivatalos körök is a Budapesti Közlekedési Múzeumban kiállított „Derű” nevű 2A-n2 jellegű mozdonymodellt tekintették (1. ábra). A „Derű” eredetére nézve többféle mondvascsinált elméletet eszeltek ki a kor vasúttörténetészei, melyek azonban egytől egyig hamisnak bizonyultak.

Vajkai Sándor 1897-ben leszögezte, hogy a kb. 1:4 méretarányú mozdonymodellt a Nagy testvérek készítették Budapesten 1847-ben. Az azóta több irányban folytatott kutatások eredményeképpen kijelenthetjük, hogy valóban ez volt az első magyar mozdonymodell.

Miklós Imre az 1937-ben megjelent „A magyar vasutasság oknyomozó történelme” című munkájában a következőket írja a könyv 145. oldalán: *„Az ez irányban folytatott történetkutatás sikerrel járt, amennyiben megállapítást nyert az a körülmény, hogy noha a Magyar Középponti Vasút csak nyolc mozdonyt rendelt, 1846-ban a Cockerill féle belga gyártól mégis kilenc érkezett. A »Derü« elnevezés eredete ama derülés természetes következménye lehetett, melyet a nem számlázott kilencedik mozdony fölött érzett a vasúttársaság.»*

2. ábra: A „Derü” modell

A bizonyítás meglehetősen légből kapott, s így lehetne jellemezni: *„Deus ex machina”*, magyarul: minthogy nem talált semmi kézzelfogható adatot a „Derü”-re vonatkozólag, felállított magának és olvasóinak egy elméletet: a „Derü” ráadásként érkezett számlázás nélkül. Kicsit gondolkozunk: ha kisebb térfogatú és nagyobb mennyiségű árurol volna szó, talán el is hihetnők az állítást.

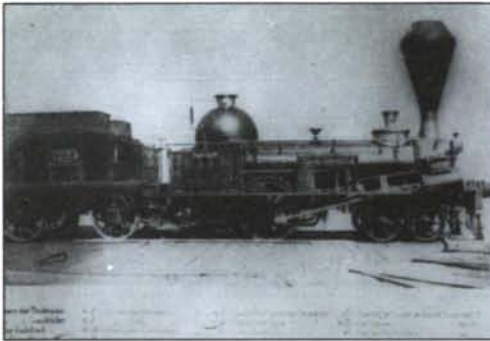
Végeredményben előfordulhat az a jelenség, hogy ötszáz pár cipő helyett ötszázegy vagy ötszázkettyőt szállít a gyártó cég. Kis terjedelmű áru, melyet százszámra gyártanak, csomagoláskor egy vagy két pár többlet került a szállítmányba. Elhihető! Azt azonban, hogy az első, csekély darabszámú normál nyomközű mozdony – ha még oly kicsi is volt a magyarországi első gőzmozdony a mai mozdonyóriásokhoz viszonyítva – szállításakor eggyel többlet küldtek, ezt nem számlázták, s a gyártó cég később sem reklamált, nehéz elhinni. Egyébként: „Derü” nevű mozdony a kazánvizsgálati jegyzőkönyvekben sem szerepel. Onnan is tévedésből felejtették ki?!

Első ránézésre megállapítható, hogy a „Derü” eredetije nem Cockerill, hanem Haswell gyártmányú mozdony volt. A legfeltűnőbb különbség a Cockerill-mozdonyokkal szemben, elsősorban állókazánja és gőzdómjának kialakítása között tűnik szembe. Tudjuk azt, hogy a Nagy testvérek mindketten a Haswell mozdonygyár alkalmazottai voltak, s mint ilyenek, könnyűszerrel hozzájuthattak az ott épülő mozdonyok tervrajzaihoz. Ha most szemügyre vesszük a „Derü” nevű modellt, és kicsit belelapozunk a Haswell (a későbbi StEG bécsi mozdonygyár) jellegrajz könyvébe, azonnal szembetűnik, hogy a mozdony eredetije a Wien-Gloggnitzer Bahn részére szállított, 1843-ban a Haswell cég által 12 gyári szám alatt szállított „Brunn” nevű mozdony megközelítő mása. Ezzel a megállapítással a „Derü-legendát” le is zárhatjuk.

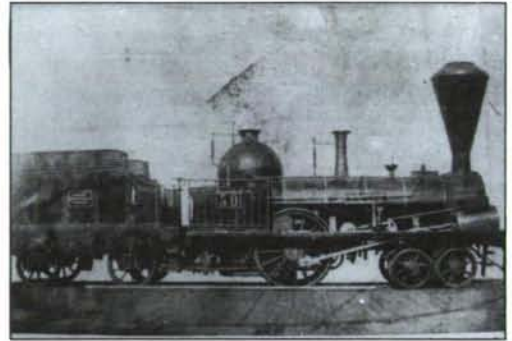
3. 3. A Magyar Középponti Vasút részére a négy első Cockerill gyártmányú mozdony 1845-ben vízi úton érkezett Pestre. Az első próbamenetet Pest és Palota között 1845. november 10-én tartották meg, ünnepélyes keretek között. Ezt a tényt valóságnak tekinthetjük, mert erről a Magyar Középponti Vasút átvételi jegyzőkönyve, valamint a későbbi kazánvizsgálati jegyzőkönyv is tanúskodik. A „Budapesti Híradó” 1846. július 16-án megjelent cikke így ír a vasút megnyitásáról: *„...azután virágokkal borított és zászlókkal díszített gőzmozdony, Buda és Pest egyet nyerítének...”*

Ha most föllapozzuk ismét Littrowot, a 37. oldalon 2A-13 jelzettel ott találjuk a négy mozdonyt ezzel az oldaljegyzettel: *„...ferde hengerekkel.”*!!! Ugyanez a megjegyzés a 2A-14

jelzetű második szállításnál már nem jelentkeznek. A MKpV részére két tételben szállított négy, illetve másodsorra szállított nyolc mozdony lényegileg csupán a hengerek ferde-, illetve vízszintes elhelyezésével, valamint szélső tengelytávuk méretével tért el egymástól. Ha most megnézzük a Cockerill mozdonygyár gyári számlistáját, az építés sorrendjében végigkövethetjük a mozdonyokat 105–130, illetve a 136–149 gyári számok alapján. Az 1845-ben gyártott 105–116 gyári számú mozdonyok későbbi StEG pályaszámcsoportha 27–38. A 117–118 gyári szám sorsa előttünk pillanatnyilag ismeretlen, de a 119–130 gyáriszám-csoportba esik a négy első magyar mozdony: a „Pest”, „Buda”, „Pannónia” és „Poson”, 121, 123, 125 és 130 gyári számmal. Ezek későbbi StEG pályaszámcsoportha 39 és 54 közé esik. Mindkét eddig említett csoport mozdonyairól maradt fenn egy-egy StEG eredetű fénykép, éspedig a 111 gyári számú „Lukawetz”-ről és a 139 gyári számú „Saatz”-ről. Ezek későbbi StEG pályaszáma 33, illetve 50 lett. Ugyanebbe a csoportba tartozott a négy első magyar mozdony is, indokolt tehát Littrow szelvényezete a ferde elhelyezésű hengerekről (2. és 3. ábra). Selejtezésüket az 1860-as évekre teszik.

3. ábra: A 33 pályaszámú „Lukawetz” nevű mozdony

4. ábra: Az 50 pályaszámú „Saatz” nevű mozdony

A második szállítású nyolc mozdonyt már vízszintes hengerekkel építették, ezt bizonyítja a StEG 69 psz. „Heves” nevű mozdonyáról fennmaradt kép is (Littrow 2B-11 jelzet.) Ez az első fennmaradt hiteles fénykép a MKpV első mozdonyairól. (Lásd a folytatásban.)

E mozdonyoknál figyelhetjük meg a Cockerill, illetve Haswell gyártmányú mozdonyok kazánja közötti feltűnő különbséget. Ugyanis míg a „Brunn” (illetve „Derű”) gőzmozdony gőzdómja a hosszakazán közepe táján nyert elhelyezést, a Cockerill mozdonyok gőzdómját az állókazán fölött alakították ki. Az állókazán felsőrésze felett félgömb alakú, hatalmas méretű gőzdómot helyeztek el, az állókazán ajtófalá viszont függőleges félhenger-köpeny formájában húzódik le e rostély szintjéig, illetve az állókazán aljáig. A hosszakazánon, közvetlen a kémény mögött kisméretű gőzelosztófejet, majd e mögött töltőcsészét találunk. A gőzelosztó fölött burkolattal védett közvetlen terhelésű biztonsági szelepet találunk, míg a kortárs 50 psz. „Saatz”-on ugyanezt a hosszakazán közepe táján, egy álló cső alakú burkolatban helyezték el.

A „Lukawetz” és a „Saatz” nevű két mozdony fényképének segítségével, valamint a föllelhető néhány műszaki adat alapján megkíséreltük „rekonstruálni” az első magyar mozdony jellegrajzát.

A 4. ábrán a „Pest” rekonstruált jellegrajzát mutatjuk be. Az 5. ábrán egy korabeli festő képét láthatjuk, ugyancsak a „Pest” mozdonyról, melyet jobb híján hitelesként kell elfogad-

nunk, tekintve, hogy a festmény keletkezésekor a művésznek még nem volt érdeke a látott kép meghamisításában, ellenkezőleg a valóság hű ábrázolására kellett törekednie, nemcsak az utókorra való tekintettel, hanem saját hitelességének bizonyításául is. *Alt Rudolf*, az 1840-es években alkotó festőművész volt, aki albumot kitevő mennyiségben és minőségben! festette meg saját korának nevezetességeit: jelentősebb épületeket, hidakat, valamint az akkor újdonságot jelentő gőzmozdonyok közül a „Pest” nevű első magyar mozdony képét is. A kép eredetije a budai várban, a Magyar Nemzeti Galériában található.

A rekonstruált jellegrajz alapján a felejthetetlen néhai *Monori Kovács Gyula* megépítette a mozdony 1:45 arányú modelljét, melynek képét szintén itt adjuk először közre (6. ábra).

A négy első magyar mozdony 2A-n2 jellegű, szabad hajtótengelyű mozdony volt. Kazánjuk eff. gőznyomása Littrow szerint 5,6 atm volt. 0,9 m² felületű rostélyán óránként

$$Q = \frac{400 \cdot 0,9 \cdot 6500}{650 - 14} \times 0,65 = 2360 \text{ kg},$$

5,6 atm-ás gőzt termelt. Ha a termelt mennyiség 5%-át a tömítetlenség és egyéb veszteségek számlájára írjuk, a gőzhengerek munkáját

$$Q' = 2360 - (0,05 \cdot 2360) = 2242 \text{ kg gőz végzi.}$$

Ha az 5,6 atm nyomáshoz tartozó leggazdaságosabb fajlagos gőzfogyasztást dr. Igel szerint

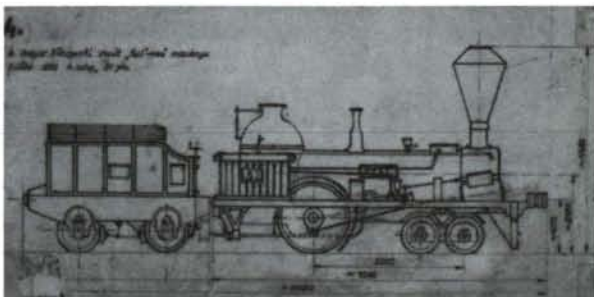
$$q_i' = 16,8\text{-ra vesszük,}$$

a mozdony teljesítménye a legkedvezőbb üzemi körülmények között

$$N_i' = \frac{2242}{16,8} = 133,4 \text{ Le}_i \text{ indikált lőerő volt.}$$

Sajnos, a mozdonyok kazánjának pontos adatai nem maradtak fenn, az utókor számára, így pl. nem ismerjük a kazántengely sínkorona feletti magasságát, s a hosszkazán belső átmérőjére is csak Hilscher ad meg munkájában egy 37 bécsi hüvelykes tájékoztató értéket.

A kazán belső berendezésére vonatkozólag azonban Littrow már pontosabb adatokat közöl. Szerinte a 2A-13 jelzetű mozdonyok kazánjába 125 db 48 mm belső átmérőjű tűzcsövet húztak be. A tűzcsövek csőfalak közötti szabad hosszára vonatkozólag már ismét többféle adatot találunk. Ezt a méretet Littrow

5. ábra: A „Pest” rekonstruált jellegrajza

6. ábra: A „Pest” Alt Rudolf festményén

7. ábra: A „Pest” mozdony modellje

ban nem állott közvetlen összeköttetésben a gőzhengerekkel, hanem előbb a hossz kazán elején elhelyezett kis elosztó gőzdómba torkollott. Ugyanitt volt elhelyezve a gőzszabályozó is, melyet azonban a „Derű” modelltől eltérően nem a hossz kazánban végigvezetett, s hossz tengelye körül elfordítható rudazattal, hanem a kazán köpenyen kívül vezetett, kézi emeltyűvel mozgatott vízszintes rúd segítségével mozgattak.

A hossz kazán egyetlen kazánövből állott, melyhez hátul az álló kazánt, elől a rövid, és a hossz kazánnál nagyobb átmérőjű füstszekrényt szegecselték. Az úgynevezett Klein-féle szikrafogós kémény egyébként megegyezett a „Derű” s ezenkívül csaknem minden kortárs mozdony kéményével. A füstszekrény alján elzárható nyílást készítettek a lerakódó pernye eltávolításához, s egy másik hasonló nyílást a kémény alján, elől.

A fennmaradt adatok alapján a mozdonyokon még nem alkalmaztak feszmérőt s a korabeli írások, szolgálati utasítások alapján megállapítható, hogy a mozdonyvezetőnek a rugómérleg időnkénti felemelése által, az emeléshez szükséges kézi erőfeszítés mértékéből kellett a kazán gőznyomására következtetni.

Az 1840-es években a lövettyű még nem volt ismeretes, így a mozdonyok kazánját egyszerű működésű tápszivattyú táplálta, melyet a mozdony gépezetének keresztfeje tartott üzemben. A kazánt tehát a mozdony futása alatt lehetett táplálni, ilyenkor viszont a szivattyú állandóan üzemben volt. A kazán táplálását úgy lehetett beszüntetni, hogy a szívó vezetékbe a mozdony és a szerkocsi között, a mozdonyvezető által útközben is kezelhető zárócsapot iktattak, s ezzel a szívóvezetékét és a víz útját elzárhatták.

A be- és kiömlőcsövek a füstszekrényben haladtak ennek közepéig, majd ezt kb. a kazántengely magasságában áttörve csatlakoztak a tolattyú-szekrényekhez. A négy első mozdony hengereit ferde elhelyezéssel rögzítették a füstszekrényhez. Az iker-működésű hengerek méreteire vonatkozó adatok nagyjából megegyeznek, amennyiben az átmérőre 380, 381 illetve 382 mm értéket adnak, ami valószínűleg a bécsi 1 láb, 2" és 6' mm értékre történő átszámításából származnak. A löketet egységesen 560 mm értékben (kb. 21 hüvelyk és 3 vonás) adják meg. Ezekkel az értékekkel számítva a mozdony gépezeti vonóereje

$$Z \text{ gép} = \frac{380^2 \cdot 560}{1501} \cdot 0,65 \cdot 5,6 = 1960.$$

Az egyetlen hajtókerékpárra eső 9,7 t tapadó súly alapján a tapadási vonóerő

$$Z_{adh} = 0,16 \cdot 9,7 = 1550 \text{ kg},$$

tehát a hengereket a hasznosítható tapadósúlyhoz viszonyítva meglehetősen túlméretezték, így a mozdony nagyobb töltés esetén „megköszörülésnek” volt kitéve.

A vezérmű kivitelére vonatkozólag ellentétes adatokra bukkantunk. Az ún. „Schubert-táblát”, (mely ma a Budapesti Közlekedési Múzeum birtokában van), keletkezése alapján

jogosan tekinthetjük e mozdonyok kivitelével azonosnak, s e táblákon még az ún. „villás vezérművet” ábrázolták. Későbbi adatok alapján azonban feltételezhető, hogy a kísérleti jellegűnek tekintett vezérművet nyitott rudazatú Stephenson-vezérműre építették át. Ez a vezérmű, emeltyűs áttétel segítségével mozgatta a hengerek fölött elhelyezett síktolattyúkat. A két felsőkereszt-fejvezetékre egy-egy forgócsapot ágyaztak be, melyeken egy emeltyű egyrészt a belső vezérművel, másrészt a külső tolattyúrúddal volt összeköttetésben. Egyéb-ként ugyanezt a megoldást találjuk a „Lukawetz” és „Saatz”, sőt a „Derű”-modell vezérművén is. A vezérmű állítása a legutóbbi időkig használatos fogazott köríven rögzíthető emeltyűvel történt.

A 2A-13 jelzetű mozdonyok dugattyúrúdját nem készítették átmenő kivitelben. A henger hátsó fedelén lévő tömszelencén kenőszelencét helyeztek el a dugattyúrúd kenésére. A mozdony keresztfeje villás kiképzésű volt, mely villába helyezték a hajtórúd-fejet. A keresztfej mindkét oldalán meghosszabbított csapján egy-egy fémtuskót alkalmaztak, ezek képezték a csúszópórákat. A keresztfej-vezetékét négy darab lapos keresztmetszetű rúd alkotta, melyeket elől a henger hátsó fedeléhez, hátul pedig egy, a főtartóra erősített, erőmerőleges tartóvashoz rögzítettek.

A keresztfejről a forgattyúcsapra, az eddig sajnos ismeretlen hosszúságú és keresztmetszetű hajtórúd adta át a hajtóerőt. A hajtórúd keresztmetszetére is legfeljebb csak következtetni lehet. A „Lukawetz” és a „Saatz” nevű mozdonyok fényképéről megállapítható, hogy e mozdonyok hajtórúdjá lapos keresztmetszetű volt, melynek két végén egy-egy hajtórúd-fejet képeztek ki. Feltételezhető tehát, hogy az első magyar mozdonyoknak is ilyen lapos hajtórúdjá volt.

A mozdony „főkeretét” két oldalt egy-egy keskeny, és a mozdony teljes hosszában végighúzódnó egyszerű lemezcsík alkotta, melyre rászegecselték a kettős lemezből készült csapágyvillákat, s középen, a főkerethez, ill. a kazán hasfalához rögzítették. Rugózását a két futótengely között kifeszített egy-egy lemezes hordrúgóval oldották meg, melyek egy, a királycsapot magába foglaló keresztgerendára nehezedtek.

A „névlegesen” 1500 mm átmérőjű hajtókerekeket, az akkori technikának megfelelően kovácsolták. Ugyanígy külön kovácsolták a kerékre a tengelyagyat, valamint a forgattyú mai formájával nagyjából egyező forgattyúagyakat. A kerékre a forgattyúval szemközi oldalán két-három küllőközét kívülről és belülről rászegecselt vastag vaslemezekkel töltötték ki, ez volt az „ellensúly”. A hajtókerék ágyazata fölött lemezes hordrúgó támaszkodott a „főkeretre”.

Az 1840-es években a mozdonyoknak még nem volt védházuk, mert a szakértők akkori véleménye szerint a homlokfal, valamint a magasított oldalfalak és a tető zavarának a mozdonyvezető szabad kilátását, így nem kísérhetné kellő figyelemmel a pályát és a jelzőberendezéseket, tehát veszélyeztetné az utazás biztonságát. A vezérállást tehát mindössze a főtartólemezekre az állókazán mellett és részben mögötte elhelyezett lemezek alkották, melyeket kétoldalt és elől rudakból készített korlát szegélyezett. A fennmaradt fényképek egy részén látható az, hogy valószínűleg csak jóval később e korlát mögé vaslemezeket rögzítettek, hogy a mozdony személyzetét mégis, legalább derékmagasságig megóvják a hideg levegőtől.

A főkeret elején, a „mellgerendán” elég magasan, és egymáshoz meglehetősen közel két, fából készült ütközőt helyeztek, melyeket bőrrel vontak be. A mozdony elején sínkorót és seprőtartót alkalmaztak.

A négy első magyar mozdony szerkocsijairól szintén kevés adat maradt fenn, ha lehet még kevesebb mint a mozdonyokról. Kivételükre vonatkozóan ismét a „Lukawetz” és a „Saatz” nevű mozdonyok StEG korabeli fényképei alapján következtethetünk, méreteire vonatkozólag pedig Vajkai Sándor közöl adatokat. Ezek az adatok azonban javarészt a „Derű” modell szerkocsija alapján keletkeztek, s így hitelességük enyhén szólva kétséges. Vajkai szerint a szerkocsi tengelytávolsága 1982 mm, a kerekek átmérője 948 mm volt. A szerkocsi külső kerete kettős lemezből készült, s lemezes hordrúgók közvetítésével nyugodott az ágytokokon. Az $5,37 \text{ m}^3$ űrtartalmú víztartályt zárt szekrény alakú, s a $3,16 \text{ m}^3$ űrtartalmú széntér alatt helyezték el. A szerkocsi oldalfalai a kerettel közös külső függőleges síkban helyezkedtek el. A víztartály lenyúlott a tengelyek közé. Az oldalfalak felső szegélyén, kétoldalt és hátul farácszatot képeztek ki, ez arra mutat, hogy akkoriban részben még fával is fűtötték a mozdonyokat. A szerkocsi oldalfalán, kívül vízállásmutatókat helyeztek el. A szerkocsit orsós kézifékkal fékeztek, amely mindkét tengelyre hatott, de csak a baloldali kerékabroncon át, tehát végeredményben a négy kerék közül csak kettőt fékeztek. A szerkocsik üres súlya 7,2 szolgálati súlya pedig 14,0 t volt.

A magyarországi első vonat ünnepi keretek közt lefolyt első útvjáról bő részletességgel számolt be a „Jelenkor” és a „Budapesti Híradó”. Leírásaik alapján a vonat összeállítására és első útvjáról vonatkozólag is olyan adatokra bukkanunk, melyek közelebb visznek bennünket a vasút történelmi- és javarészt már homályba merült múltjához.

Az első vonat az újságírók szerint hét darab négytengelyű személykocsiból állott, melyek befogadóképessége egyenként 58 személy volt, így a vonat mintegy 400 személyt szállított Vácra, ötven és egynéhány perc alatt. Ez a menet csak néhány perccel volt lassabb, mint a másfél száz évvel később Budapest-Nyugati pályaudvarról Vácig közlekedő személyvonatok menettartama.

A 34 km-es úton mindössze egy ízben Dunakeszin, tehát kb. 15 km megtétele után állott meg a vonat: „... hol fával a tenderek és vízzel a katlanok láttatnak el”: ismét egy hitelesnek tűző adat utal arra, hogy a mozdonyok fűtőanyaga elsősorban fa volt. Erre érdemes külön odafigyelnünk, mert a gyenge kalóriatartalmú fával való tüzeléssel a mozdonyok természetesen nem érték el azt az átlagos teljesítményt, melyet megközelítő számításokkal 6000 kalóriás szénre számítottunk ki!

A Magyar Középponti Vasút első személykocsijai – amint említettük – négytengelyű, forgóvázas kocsik voltak, melyekről már rajzaink is maradtak fenn. Ezeket a rajzokat Matlekovits Sándor közli „Magyarország ... állapota ezeréves fennállásakor” című terjedelmes művében.

„Vár állott, most kóhalom...”

Lebontották a 115 éves bányaidai indóházat

Ismét gazdagodtunk egy olyan emlékekkel, melyet ezután fizikai valójában már nem tekinthetünk meg, csak fénykép, filmfelvétel idézheti fel egyszerűségében megragadó alakját. Az idei év október–novemberében szorgos kezek lebontották a lassan egy évtizede elhagyatottan álló, teljesen lepusztult régi tatabányai állomásépületet.

Azt, hogy az eredetileg Bányaidának keresztelt, majd Tatabánya alsónak, végül manapság Tatabányának hívott vasútállomás régi felvételi épülete az elmúlt évtizedekben sok nosztalgiát ébresztett a vasút iránt az utasokban és ott dolgozóknak, túlzás lenne állítani. A hetvenes–nyolcvanas években már csak pusztult az épület, omlott a vakolat, a természet erői minden oldalán akadálytalanul kikezdték, télen elviselhetetlenül hideg volt és örökösen valami gyomorfacsaró, undorító bűz áradt a férfi illemhely felől.

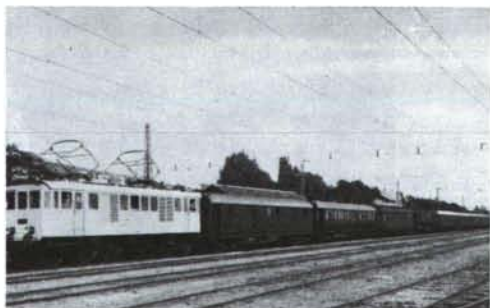
De állomás volt. Fákka, terrasszal, restivel, újságossal és várótermekkel. Több mint két évtizede – megannyi kor- és sorstársamhoz hasonlóan –, az apai séták alkalmával itt ragadt magával a vasút iránti érdeklődés és szeretet. A „megcsapó mozdonyfüstöt” a pápai háromhúszonégyesek prűszkolték magukból, a mokány Bobókkal tolatgattak, Leó vitte az oroszlaní ingát, a „börtönrácsos” Szili a győri szemetet, ekortájt jelentek meg az első Gigantok a Cikin és az elegáns emhatvanhármás repítette a barát-ság expresszeket „Cseszkó” felé. A műhelyben pedig az öreg raktárnok – pedig én egy körre sem

adtam át a gokartomat – még egy igazi kézi hajtányt is megmutatott.

Itt kezdődtek az iskolai kirándulások, lányokkal és barátokkal... és értek véget. Innen indulunk a nagy Bányász vidéki–pesti meccseire, érkezünk meg hónaljban a stikában gyűjtött Rolling-lemezekkel.

Az egykor európai rangú Magyar királyi Államvasutak minden épülő vonala számára egyéni állomási típustervsorozatot készített. Az 1884 nyarán átadott kelenföld–újszónyi [komáromi] vasútvonalon harmadik osztályú felvételi épületet emeltek Bányida állomáson. Néhány magasabb osztályú épülettől (Biatorbágy, Bicske és Tata) eltekintve ugyanilyen indóház állt minden állomáson, de hogy a látvány ne legyen unalmas, váltakoztatták a vakolt (Bányida, Győrszentiván, Öttevény) és a nyerstégla (Felsőgalla, Ács, Nagyszentjános) homlokzatot. A vasút vilamosításakor, a harmincas években készült fotográfia – a próbavonat mögött – az állomást fasor közepén, tiszta, gondos környezetben mutatja.

Az épületet akkor ítélték halálra, amikor a nyolcvanas évek második felében a megyeszékhely központjának nyugat felé nyitott részében egy nagy üzletközpont építéséről döntöttek. Az épületegyüttes mérete már a tervekben meghaladta a feltételezett igényeket, így hát – a százéves felvételi épület felújítása helyett – „sikeresen beleképzelték” a vasúti személypénztárat és vá-

Fotó: Máthé Zoltán

A síneken

rótermet. A szemtengelyt ferdítően torz, izléstelen, környezetébe nem illő, sem nem modern, sem nem konvencionális – egyszerűen: randa Konzum bevásárlóközpontot – szimbolikus módon – az utolsó Új kenyér-ünnepen avatták fel, 1988. augusztus 20-án.

Másfél évvel később, a nyolcvankilences év egyik őszi péntekén ismét Pestre utaztam. Induláskor egy húszasért még a régi indóházban váltottam meg félárú jegyemet, este már a felüljárón és az új épületen át vezetett hazafelé az út.

A köznép utálta, utálja a Konzumot – az első itt nyitott üzletek hamarosan tönkre is mentek –, és dühöngött az új állomáson, mert állandósult a felüljáró provizórikus lezárása az ötödik vágány felett, máig nem épült folytatása az állomáson túli városrészek felé (a vágányokon át-mászkálás pedig életveszélyes és közismerten tilalmas cselekedet); mert a régi állomás(ok) előtér–pénztár–váróterem felosztása helyett itt csak egyetlen mocskos, bűdös, hamarosan hajléktalanokkal telezsúfolt hodályt talált (itt célszerű a vasúti személyfuvarozási tízparancsolat idézése: abban az esetben, ha az állomás felvételi épülete mindössze egyetlen utasfelvételi helyiségből áll, azt nemdohányzó váróteremnek kell nyilvánítani); mert magas a felüljáró (a vágány megkerülése nagyobb utat igényel felfelé, mint lefelé), és egy bizonyos kor felett nem a legüdítőbb a lépcsőmászás. A fészesszű építész minden magyarázatában a kőbánya-kispesti állomást említette típuspéldaként. Azt nem tette hozzá, hogy ott a gyalogos lépcsők mellett mozgólépcső is üzemel.

Ezzel egy időben a vasútállomás átépítése során új vasútforgalmi irodát emeltek a százéves épület másik oldalán. (A forgalmi iroda és a felvételi épület így – képtelen módon – többszáz méteres távolságra került egymástól.)

A régi épület funkciótlaná, elhagyottá vált. Olyan volt, mint egy kísértettanya, az egykor nagyra hivatott, addigra válságba jutott város jelképe Nyugat és Kelet közt, félúton. Betört üvegek, kiforgatott ablakkeretek, mélyről jövő falfirkák tanúsították a társadalom; az aláhulló tetőszerkezet pedig a természet pusztító hajlamát. Epilóként az Életveszélyes! minősítést is kiérdemelte.

Az árnyalt eufemizmusával már-már a szocialista propaganda legválasztékosabb demagógiáját idéző vasutas újság adagolása szerint, a „MÁV többször meghirdette az ingatlan bérbeadását, ám hosszú évek alatt nem sikerült megfelelő bérletet találni”. (Bontják az állomás-épületet. Vasutas Hírlap, 1997. okt. 28. 10.) – A vasút tehát megtett mindent, de hát a kutya-nak sem kellett.

Nyilván. A ma prosperáló kereskedelmi, szolgáltató ágazatok aligha kíváncznak a dühöngő vonatok szomszédságába. Különösen nem egy olyan városban, ahol tönkrement cégek irodái és műhelyei között tucatjával válogathatnak, és épületrekonstrukcióra nem kell tetemes költségeket áldozni. Itt még a másutt garázs- és barakkbérletben igénytelenkedő jangce diszkont is fejedelmi ott-hont talált magának – a Konzum üzletközpontban.

Nem, a vasútnak nem „megfelelő bérlet” kellett volna keresnie, hanem magának megfelelőképp gondoskodnia vasúti műemlék jellegű épületéről! Illemhelyből nem lesz étterem, istállóból nem lesz szálloda, a vasúti felvételi épület maradjon felvételi épület! Ha a hegyeshalmi vonalon – és másutt is – a rekonstrukció során gyönyörűen fel lehetett újítani Tata, Mosonmagyaróvár, Győrszentiván és a többi település régi állomásépületét, miért kellett ezen a nagy forgalmú közbúlsó állomáson a bevált régit egy igénytelen újra cserélni? Amikor súlyos milliárdokat költöttek a magyar vasút várva várt európai integrációjának „első lépéséért”, miért nem lehetett a személyszállításban az emberi józslés legminimálisabb igényeit érvényesíteni? Felújítása esetén a százéves típusépület a pusztasági utasforgalom lebonyolítására ezerszer alkalmasabb lett volna a máig ideiglenesnek tűnő, méltatlan utódnál. Az pedig lehetett volna de jure az, ami egyébként már évek óta de facto – hajléktalanok szállása.

Feltrételes módok gyártása felesleges, ötleteket keresni késő. A nosztalgia az állomásépülettel együtt eltűnt, a bűz megmaradt. Emlék, kaland és nosztalgia nélkül a mai Magyarországon a vasúti közlekedés egyfajta büntetés utas és vasutas számára egyaránt.

Nagy Tamás

Szabó Pál Csaba

A síneken

Vasutasok a századelő Magyarországon

Az első világháború előtt a vasutasoknak két elfogadott munkaköri – statisztikai csoportosítása létezett. Az egyik az 1907-től hivatalosan érvényben lévő illetménytáblázat és az 1890-es, 1900-as, 1910-es népszámlálási statisztikai adatfelvételek alapján, a vasutasokat, hivatalnok (A fizetési táblázat), segéd személyzet (B fizetési táblázat) és munkás kategóriákba osztotta. A másik a korábbi illetményszabályzatok és rendtartások nyomán, a *hivatalnok*, *altiszt*, *szolga*, *munkás* minősítéseket használta. A vasutas közvéleményben, de gyakran a hivatalos utasításokban is, mindkét minősítési rendszer használatban maradt. Mindkét fogás ezen túl számolt az alkalmazás állandó és ideiglenes jellegével, illetve minden alkalmazotti rétegben akadtak ideiglenesen foglalkoztatott alkalmazotti csoportok is. A kinevezett alkalmazottak sokáig a közvélemény számára egyedül jelentették a vasutasokat, de az 1907-es és az 1914-es Szolgálati Rendtartások a korábbiakhoz képest új elemként lehetővé tették, hogy azok a havidíjasok, napidíjasok és munkások, akik legalább három év óta megszakítás nélkül ugyanannak a vasútnak a szolgáltatában álltak, automatikusan állandó alkalmazottakká válhassanak, s ezzel a vasutas társadalmon belüli integrációs folyamatok jogi megalapozottságot is nyertek.

A századfordulót követően, a vasutas személyzet belső erőviszonyait tekintve határozott átrendeződési folyamat vette kezdetét. A hivatalnoki kar tényleges (több mint 25%-os) létszámnövekedése dacára, az összvasutaságon belüli számaránya visszaszorult, a nem szorosan vett hivatali-adminisztratív munkakörök aránya pedig nagyarányú növekedésnek indult.

	1900		1910		1913	
	fő	%	fő	%	fő	%
Hivatalnok	7555	8,4	8882	6,8	9489	6,0
Segéd személyzet (szolga, altiszt)	38162	42,7	60745	46,4	69997	44,5
Munkás	43762	48,9	61318	46,8	78010	49,5

A vasúti szakágazatok személyzeti viszonyai 1913-ban²

	Hivatalnok	Segéd személyzet (szolga, altiszt)	Munkás
Általános igazgatás	48,1	48,0	3,9
Pályafelügyelet és Karbantartás	1,9	20,7	77,4
Forgalmi és Kereskedelmi Szolgálat	10,0	71,9	18,1
Vonatmozgatás és Műhelyszolgálat	3,1	39,3	57,6
Anyag és leltárkezelés	13,7	27,6	58,7

A vasúti személyzet létszáma az alkalmazás minősége szerint 1900–1913¹

A vasúti alkalmazottak létszámnövekedése pontosan tükrözte a pillanatnyi vasútigazgatási érdekeket és az állami vasútfejlesztés fontosabb irányait. A XIX. század második felében a peremhelyzetben lévő települések felzárkózására – felzárkóztatására egyetlen koherens, kész és működő mechanizmus állt rendelkezésre: az infrastrukturális, főképp a vasúti befektetések rendszere. A vasútvonalat kapott és a kapcsolódó beruházásokat elvégző települések néhány év alatt kiemelkedtek marginális helyzetükből, míg a vasúti összeköttetéssel nem

rendelkezők szinte eltűntek a modernizálódó ország térhálózatából. A vasút megjelenése és az urbanizáció igen szoros korrelációt mutatott: Cegléd népességnövekedése addig múlta fölül a rendezett tanácsú városok átlagát, míg – az 1880-as évek elejéig – őrizte vasúti összeköttetésének kivételességét. Pancsova a legkésőbb (1896-ban) vasutat kapott törvényhatóság, a törvényhatósági joggal felruházott városok között egyértelműen a legkisebb népességyarapodást tudta felmutatni (1869–1880 között csupán 1,4%-ot).³ A kitűnő bel- és külföldi összeköttetésekkel rendelkező Szombathely ellenben az ország egyik legdinamikusabban fejlődő városa volt (1869–1910 között 220%-os népességnövekedéssel). Zólyomban találkozott a losonci (1871), a ruttkai (1872) és a besztercebányai (1873) vasútvonal, s ezzel a város az 1870-es évtizedben kiváló közlekedés-földrajzi helyzetbe került. Ebben az időben a lakosság növekedése több mint tízszeresen múlta felül a rendezett tanácsú városok átlagos szaporodását. A közlekedési rendszerhez a 90-es években megkésve csatlakozó Versec korábbi fogyó lakosságszámát a vasúthoz jutás után erőteljes növekedés váltotta fel. (1880–1890 között 2,1%-os csökkenéssel szemben az 1891–1900 közötti évtizedben 13,3%-os növekedés.)⁴

„A közlekedéssel foglalkozó népesség a legtöbb törvényhatóságban rendkívüli szaporodást mutat, különösen azokban a vármegyékben amelyekben nagyobb vasútvonalak nyíltak meg.” – állapította meg az 1910. évi népszámlálás eredményeit összefoglaló tanulmány.⁵

A közlekedésben dolgozók legnagyobb koncentrációjukat a fővárosban érték el, bár a század elejére a növekedés üteme már alább hagyott. Így a budapesti közlekedésiek 1900-as 8,2%-os arányszáma 1910-re változatlan maradt (8,2%), döntően annak köszönhetően, hogy megindult a vasutas népesség elővárosokba húzódása. A fővárossal szomszédos, ahhoz közígazgatásilag nem kapcsolódó községekben kisebb-nagyobb vasutas telepek jöttek létre, és indultak fejlődésnek. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen növekedett látványosan Pest vármegyében foglalkoztatott közlekedésiek száma 1900–1910 között 28 717-ről 55 885-re.

	1900		1910	
Pécs	2462	5,6 %	3387	6,8 %
Sopron	2109	6,3 %	2544	7,5 %
Selmecbánya	343	2,1 %	425	2,8 %
Szabadka	4263	5,1 %	6433	6,8 %
Szeged	7106	6,9 %	9111	7,7 %
Kassa	2726	6,8 %	3625	8,2 %
Miskolc	4697	10,9 %	7101	13,8 %
Temesvár	5152	8,7 %	6529	9,0 %
Kolozsvár	3943	8,0 %	4925	8,1 %
Fiume	5492	14,1 %	7819	15,7 %

Magyarországi városok közlekedési népessége (keresők és eltartottak együtt) az 1900 és 1910 években⁶

hoz viszonyított biztonsági igényei és az egész korszakra jellemző rendkívül erőteljes hálózatbővítés, hatalmas létszámú vasúti személyzet kiképzését és szolgálatba állítását követelte meg. A kiegyezést követő időszakban egyértelműen és kimagaslóan a vasúton volt a legnagyobb a létszámnövekedés. Az ország foglalkozási szerkezetét megvizsgálva 1890–1910 között az őstermelésben 3,2%-os, a nem mezőgazdasági szektorban 69,0%-os, a közlekedési ágazatban 164%-os, míg a vasútnál 223%-os volt a létszámgaryarapodás. 1913-ban

A legnagyobb vidéki vasutas települések az üzletvezetőségi központokban alakultak ki, de a forgalmi csomópontok vagy a vasúti közígazgatási átszervezések is jelentékeny vasúti létszámnövekedést indukáltak. A közlekedés keresőinek legdinamikusabb csoportját kétségtelenül a vasutasok alkották.⁷ (1890-ben a közlekedésben foglalkoztatottak 49,1%-a, 1900-ban 55,3%-a, 1910-ben 60,0%-a vasutas volt.)⁸

A vasút más gazdasági ágazatok-

	Magyarország	Bányászat, ipar, kereskedelem		Vasúti	
Arányszám		tisztviselő,	segédszemélyzet	tisztviselő,	segédszemélyzet
1900	123	139	82	199	256
1910	136	120	92	165	236
Százalék					
1900	100	113	66	161	208
1910	100	88	67	121	173

Száz keresőre jutott eltartott Magyarországon 1900–1910¹⁰

műhelymunkásokkal, pályamunkásokkal, napidíjasokkal, a MÁV iskoláinak tanítóival együtt, a vasút 154 496 embert foglalkoztatott, eltartottakkal együtt a vasúti népesség száma 347 342 volt. A vasutasok többsége valamely gőzüzemű vasút alkalmazásában állott (a vasutas népesség 93,7%-a), a többiek a villamos vasutaknál (4,6%) és egyéb (gyári, erdei stb.), nem gőzüzemű vasutaknál (1,7%) dolgoztak.⁹ A századelő vasutas társadalma számos demográfiai sajátossággal rendelkezett. A keresők és eltartottak egymáshoz viszonyított arányát tekintve a vasutasokat dualizmus kori magyarországi társadalom szélső értékei jellemezték.

A vasutas eltartottak nagy számát egyfelől a vasútüzemi kvalifikációból és előképzettségi igényekből következő vasutas kormegoszlás magyarázza. A viszonylag hosszú kiképzési idő miatt a vasutaknál a legfiatalabb (20 év alatti) korosztály elenyésző arányban jutott álláshoz. Míg a századfordulón a bányászat, ipar és kereskedelem segédszemélyzetének harmadrésze 20 évesnél fiatalabb volt, addig a vasúti segédszemélyzet körében 20 év alatti alkalmazott csak mutatóba akadt. A dualizmus korában érvényes vasútüzleti rendtartások mindegyike a vasúti munkaviszony feltételül szabta a 18. életév betöltését. Néhány vasúti munkakör képesítési szabályzata ráadásul tovább emelte a felvétel alsó korhatárát. Így például a motorvezetői vizsgaszabályzat kimondta, hogy vizsgát csak azok tehetnek, akik „legalább 20 évesek és amennyiben más motorvezetői képesítéssel nem rendelkeznek, legfeljebb 40 évesek”.¹¹ A vasúti munkakörök nagyobbik része olyan előképzettséget követelt (középiscola, diploma, szakvizsgák, gyakorlat stb.), amely indirekt módon tette lehetetlenné 20 év alattiak számottevő vasúti jelenlétét. Ezzel összefüggésben a legaktívabb 20–39 év közötti korosztály a magyarországi vasutaknál agyértelműen felülreprezentált volt. A századfordulón a 20–39 éves középkorosztály országos aránya 40% körül mozgott, szemben a 60%-os vasúti arányszámmal.¹²

Az életkori megoszlás sajátosságait differenciálták tovább a vasutaság családi-házassági viszonyai. A házasságban élő vasúti tisztviselők aránya az országos átlagot jóval meghaladva 60% körül mozgott, sőt a vasúti segédszemélyzet 75%-a házassági kötelékben élt. Ez utóbbi érték majd kétszeresen meghaladta a bányászat, ipar és kereskedelem segédszemélyzetének házassági arányszámait. A vasutasok házassági aktivitását jól magyarázza a családalapítás szempontjából a legaktívabb korosztályok dominanciája, de ezen kívül „...*mégis meg kell látnunk benne a foglalkozás hatását, hiszen az otthonától gyakrabban távollévő vasutas altiszti kar, munkásság stb. már inkább vágyik családi tűz melegére, mint az ipari, kereskedelmi vállalatok proletár tömege.*”¹³

A vasutasok nemzetiségi viszonyai az 1870-es évektől kezdve a homogenizáció irányába rendeződtek át. Összességében a századfordulón a vasúti hivatalnokok 93,2%-a, a segédszemélyzet 78,1%-a, 1910-ben 95,5%-a illetve 83,1%-a magyar anyanyelvűnek vallotta ma-

	Kereső	Eltartott	Összesen
magyar	11 209	18 269	29 478
német	289	799	1088
szlovák	46	57	103
román	68	59	127
rutén	1	1	2
horvát	64	59	123
szerb	28	25	53
egyéb	30	65	95

Vasúti tisztviselők anyanyelve 1910¹⁴

csökkent. A német anyanyelvű vasúti tisztviselőkön kívül (akik családtagjaikkal is alig érték el az 1000 főt) csupán néhány tucat idegen ajkú vasúti hivatalnok dolgozott az ország vasútjain. Ennek jelentőségét is tovább halványította, hogy a nem magyar anyanyelvűek egy része, magyar vasutaknál dolgozó külföldi állampolgár volt. (A közlekedési alkalmazottak közül 1910-ben 3,5 ezren osztrák, százan német, kétszázan olasz állampolgárként létesítettek munkaviszonyt.)¹⁵

A vasúti segédszemélyzet körében a magyar anyanyelvűek valamivel kisebb arányban képviseltették magukat, egyrészt a tisztviselőkhöz képest rövidebb képzési idő miatt, másrészt mert a nemzetiségi területen működő vasutaknál, egy sor alacsonyabb szintű vasúti munkát helyi munkaerővel végeztek. Így alakult ki például a vasúti segédszemélyzet határozott szlovák nemzetiségű (családtagokkal 20 000 feletti) csoportja. A vasúti munka sajátosságai adódóan az alkalmazottak idegen nyelv ismerete az országos átlagot jóval meghaladta. Vonatkozik ez a nem magyar ajkú vasutasok magyar nyelvismeretére és a vasutasok idegen nyelv tudására egyaránt. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint például a magyar ajkú vasutas hivatalnokok 77,2%-a beszélt egy vagy több idegen nyelvet. Az idegen nyelv ismeret még a tisztviselő családokban is megközelítette az 50%-ot. (1910-ben 43%)¹⁶

	Fő	Arány
magyar	287 739	84,5%
német	15 823	4,7%
szlovák	20 713	6,0%
román	8 038	2,4%
rutén	1 457	0,4%
horvát	3 994	1,2%
szerb	1 300	0,3%
egyéb	1 712	0,5%

Vasutas népesség (keresők és eltartottak) anyanyelve 1910¹⁷

	Összlétszám	Magyarul	
tudók száma	Arány		
Hivatalnok	526	501	95%
Eltartott	1 065	181	16%
Segédszemélyzet	15 576	10 230	65%
Eltartott	35 870	13 613	40%

A nem magyar vasutas népesség magyarul tudása 1910-ben¹⁸

gát. Az egész vasutas népességet vizsgálva az adatok némileg módosultak.

A részben adminisztratív-politikai, részben spontán folyamatok hatására a nem magyar anyanyelvű vasúti hivatalnokok száma az I. világhá-

ború küszöbén minimálisra csökkent. Az egész vasutas népességet vizsgálva az adatok némileg módosultak. A részben adminisztratív-politikai, részben spontán folyamatok hatására a nem magyar anyanyelvű vasúti hivatalnokok száma az I. világháború küszöbén minimálisra csökkent. Az egész vasutas népességet vizsgálva az adatok némileg módosultak. A részben adminisztratív-politikai, részben spontán folyamatok hatására a nem magyar anyanyelvű vasúti hivatalnokok száma az I. világháború küszöbén minimálisra csökkent. Az egész vasutas népességet vizsgálva az adatok némileg módosultak.

A vasutas népesség vallási viszonyait a hivatalnoki kar és a segédszemélyzet közötti markáns különbségek határozták meg. A hivatalnokok katolikus és izraelita dominanciája (1910-ben a vasúti hivatalnokok közel 20%-a izraelita felekezeti volt) és a segédszemélyzet katolikus-református jellege egészítette ki egymást („a vasúti segédszemélyzet sorai között 1910-ben csaknem felénnyel több református vallású egyént írtak össze, mint az ország egész népességében”²⁰).

A vasúti alkalmazás általános szabályait és feltételeit a mindenkor közlekedési szakminiszter

által kibocsátott minősítési szakrendeletek alapították meg. Az alapszöveget az 1876, 1877 és 1881. évi rendeletek

Vasúti tisztviselő	95,5%	vasúti segédzemélyzet	83,1%
szabadfoglalkozású tisztviselő	80,9%	szolgazemélyzet	72,9%
bányászati tisztviselő	78,4%	bányászati segédzemélyzet	45,1%
véderő tiszt és tisztviselő	59,0%	véderő altiszt	64,3%

hatályon kívül helyezésével az 1881. évi 4334. számú közmunka és közlekedési minisztériumi rendelet alkotta meg. Eszerint a vasúthoz kerülés általános előfeltétele: *a)* a magyar állampolgárság; *b)* a hivatalos magyar nyelvnek szóban és írásban való tökéletes bírása; *c)* 18 életév meghaladása és *d)* feddhetetlen előélet.²² A magyar állampolgárság hiányát a rendelet „viszonosság esetében – különösen a közös vasutak központi szolgálatában – a birodalmi tanácsban képviselt országok és tartományok”²³ polgárainak megengedte, az osztrák vagy magyar állampolgársággal nem rendelkezők kizárólag a miniszter külön engedélyével nyerhettek a magyarországi vasutakon alkalmazást.

A későbbi szolgálati rendtartások az alkalmazás általános feltételeiben több változást hajtottak végre. Az 1907-es Szolgálati Rendtartás az állampolgárság, életkor, nyelvtudás és feddhetetlen előélet mellé megkövetelte, hogy az alkalmazott „csőd vagy gondnokság alatt” ne álljon „büntett vagy nyereségvágyból követett vétség” miatt elítélve vagy vád alá helyezve ne legyen, hivatalvesztés hatálya alatt ne álljon, „erkölcsi tekintetben alapos kifogás alá ne essen” és az előírt iskolai képzettséggel rendelkezzen.²⁴

Az 1907-es Szolgálati Rendtartás az állandó alkalmazottaktól külön feltételként megkövetelte, hogy a tényleges katonai szolgálatukat teljesítsék, vagy a védkötelezettség alól a felmentést megszerezzék és a szolgálat állásához szükséges szakismereteket megszerezzék, a szükséges szakvizsgákat letegyék.

A magyarországi vasúti jogfejlődés félévszázados eredményeit és kompromisszumait az 1924-es Vasúti Szolgálati Rendtartás foglalta össze, amely először a rendtartások történetében törvényként látott napvilágot (1914. XVII. tc.). A törvény a felvétel általános kellékeit tekintve – az 1907-es rendelet szellemében – az állandó és ideiglenes alkalmazottak között fennálló különbségeket megszüntette. Ahogy a miniszteri indoklás mondta: „... a vasútnak már az ideiglenes felvétel alkalmával – eltekintve a napszámosoktól, akikre a törvény nem vonatkozik – vizsgálnia kell, hogy nem áll-e majdan az állandósításnak valamely kellék hiánya útjában, mivel különben a vasút nem tehetne eleget a törvény által reá rótt kötelezettségének”.²⁵

A rendelet a korábbiakban fennálló, magyar nyelvismeretre vonatkozó szabályokat hatályon kívül helyezte, s néhány rendelkezést közelített a gyakorlati élethez. Az 1914-es XVII. tc. 5. paragrafusa szerint „a vasút szolgálatába csak olyan egyént lehet felvenni, aki a következő minősítési kellékeknek megfelel:

1. magyar állampolgár;
2. 18. életévét már betöltötte, de 35. életévét a felvétel időpontjában nem haladta;
3. szellemileg és testileg ép, vasúti szolgálatra alkalmas és mindezt vasúti orvos igazolványával bizonyítja;
4. az illető szolgálatra nézve megszabott iskolai végzettsége van.”²⁶

Magyar anyanyelvűek aránya egyes foglalkozási ágakban 1910-ben¹⁹

	Kereső	Eltartott
Hivatalnok	2261	3834
Össz. hiv.-on belül	19,2%	19,8%
Segédzemélyzet	1759	4636
Össz. segédzem. belül	1,9%	2,1%

Izraelita felekezethez tartozó vasutas népesség 1910-ben²¹

A törvény szerint a feltételek alól felmentést lehetett szerezni a következő esetekben: 18 év alattiakat is felvehettek vasúti műhelybe tanoncként, amennyiben a jelentkező írni, olvasni tudott és a számtan alapműveleteivel tisztában volt; ugyanígy a forgalmi, pályafenntartási és szertári szolgálathoz, kiképzés vagy kisegítés céljából ha a jelentkező a középiskola négy osztályát elvégezte. A 35. életév betöltése után felvehető volt, aki korábban már vasúti alkalmazottként dolgozott, és a szolgálatból nem büntetéssel bocsátották el és az olyan „kiváló képzettségű egyén”, akinek a vasúti szolgálatban való alkalmazása a vasúti szolgálat érdekében kívánatos”.²⁷

1907-től kezdve az alkalmazottak három év megszakítás nélküli vasúti szolgálat után abban az esetben is megszerezték az állandó jelleget, ha tényleges katonai szolgálatot nem teljesítettek és a hadkötelezettség alól sem kaptak felmentést.²⁸ Vasúti szolgálatba lépéshez, a folyamodó saját kezűleg írt pályázatot készített, amelyben az általános feltételeket igazoló hivatalos bizonyítványokon túl, korábbi munkahelyeit, családi állapotát, gyermekeinek számát, vasutas rokonságát, katonai képzettségét is be kellett mutatnia. A pályázók egészségügyi alkalmasságát kizárólag vasúti pályaorvosok vizsgálhatták. Közszolgálatban állók hivatali előjáróik útján nyújthatták be pályázatukat.

Vasúti hivatalnoki kinevezéshez, a rendtartások komoly iskolai végzettséget írtak elő. A vasúti alkalmazottak minősítését szabályozó rendelet szerint, hivatalnoknak csak azt vehették fel, akik *„legalább is valamely fő gymnasiumot vagy főreáltanodát vagy azokkal egyenlő rangban álló kereskedelmi vagy katonai tanintézetet sikerrel végeztek és az előírt érettségi vagy záróvizsgát eredményre jutottak, s végre azok kik cs, kir. hadsereg vagy az m. kir. honvédség tényleges állományában szolgáltak s a tisztvizsgát sikerrel letették.”*²⁹ A főgimnáziummal és főreáltanodával vasúti értelemben egyenrangúnak elismert kereskedelmi, katonai egyéb iskolák listáját a minisztérium időközönként kiegészítette és újraközzölte. A század elején lényegesen kibővült a vasút által elfogadott középiskolák köre. Ekkoriban már ide tartoztak többek között olyan iskolák mint, a görögkeleti felső kereskedelmi iskola Brassóban, az izraelita felső kereskedelmi iskola Nagykanizsán, a tengerészeti akadémia Fiumében, vagy az országos iparművészeti iskola Budapesten. Műszaki képzettséget igénylő szolgálati ágaknál, hivatalnoknak és hivatalgyakornoknak kizárólag azokat vették fel, akik *„a budapesti vagy valamely külföldi műegyetemet tanulmányaikat szabályszerűen és sikerrel elvégezték; ezek is azonban mint hivatalnokok csak akkor véglegesíthetők, ha a budapesti kir. József-műegyetemtől mérnöki oklevelet nyertek, illetőleg ha külföldön megszerzett mérnöki okleveleiket a budapesti kir. József-műegyetem által szabályszerűen honosították.”*³⁰

A vasutak általános igazgatási szolgálatában ügyvédi oklevelet, állam- és jogtudományi doktorátust írtak elő. Forgalmi és kereskedelmi szolgálatban a hivatalnokok számára iskolai előképzettségén kívül a Vasúti Tisztképző Tanfolyam elvégzése és sikeres záróvizsgálata is kötelező volt. A tisztképzőt 1887–88-ban szervezték. Hallgatóinak az általános követelményeken túl 31 azokat vehették fel, akik *„...az illető tanév kezdetét megelőzőleg legalább 10 hónapon át voltak vasúti forgalmi szolgálatnál alkalmazva és – továbbra is a vasúti szolgálatban maradván – felettes igazgatóságuk részéről az illető vasút hivatalnoki állományának kiképzhetése végett jelentettek be tanfolyamra.”*³²

A tisztképző presztízsét jól mutatta, hogy bár a tanfolyamot többnyire középiskolai végzettséggel és diplomával rendelkezők látogathatták, a rendelkezések külön hangsúlyt helyeztek a papírral bizonyított tudás frissen tartására és konvertálhatóságára. *„Azt, hogy a tanfolyami hallgatóság a kiképzésre minél alkalmasabb elemekből alakuljon, s e végből a fenti*

*feltételeknek megfelelőek közül olyanok szemeltessenek ki hivatalnok-jelölteknek, akiknek a képzésre való képességeit a legjobb iskolai bizonyítványok igazolják, ám de emellett nem is olyan régen végezték iskolai tanulmányaikat, hogy a tanulásra való képességük jelentékeny hanyatlást szenvedhetett. Ennek kíváncsolt voltára a vasutakat figyelmeztetni kívánom anélkül, hogy a magánvasutak rendelkezési jogát kötelező intézkedéssel érinteném. A magyar kir. államvasutak igazgatóságát e részben a másolatban idecsatolt rendelettel megfelelő eljárásra utasítom.*²³³

A tisztképző tanfolyam szeptembertől júniusig, heti 30 órában oktatott, olyam órábeosztásban – délután 3 és 8 óra között –, hogy az egyetemi hallgatók is – tanulmányaik megszakítása nélkül – részt vehessenek azon. A „Vasúti tisztképző tanfolyamon tartandó képesítő vizsgáról” rendelkező első szabályzat³⁴ a kötelező tárgyak között sorolta fel:

1. a vasúti technológiát;
2. a távírdai szolgálatot;
3. a forgalmi szolgálatot;
4. a kereskedelmi szolgálatot;
5. a vasúti földrajzot;
6. a vasútügy történetét;
7. a vasúti jog és törvényismét;
8. a kereskedelmi számtant és vasúti könyvvitelt;
9. a kereskedelmi áruismét.

1896-ban néhány tantárgyat megszüntettek (vasútügy története, vasúti jog és törvényisme, vasúti egészségügyi szolgálat), ám 1905-ben majd két évtized tapasztalata alapján véglegesítették a követelményeket. Ezek szerint a vasúti tiszti képesítővizsga két részből állt. Az első rész a vasúti építmények és berendezések, a vasúti földrajz, a vasúti közigazgatás, a vasúti számvitel, az anyagkezelési szolgálat című tárgyakat valamint német nyelvet foglalt magába, a második rész a távírdai szolgálat, a forgalmi szolgálat és a kereskedelmi szolgálat területére terjedt ki. Ezekhez járult a vasúti jog és törvényisme, a vasútügy története, a vasútügyi egészségügyi szolgálat mint rendkívüli, a francia nyelv pedig mint – nem kötelező – rendkívüli tárgy. A tanév végén, az első vizsgán azok a hallgatók vehettek részt, akik évközben az összes kötelező tárgyból legalább elégséges eredményt értek el. A második vizsgára sikeres első vizsga és három hónapi vasúti gyakorlat után lehetett jelentkezni. A távírdai, forgalmi és kereskedelmi szolgálatnál végzett kötelező gyakorlat sikerességét az érintett vasúti vállalat igazolta, sőt a második vizsgára is kizárólag szolgálat úton lehetett feliratkozni.

A tisztképző vizsgabizottságában az állami felügyelet több oldalról is biztosítva volt. A bizottság elnökét és helyetteseit a kereskedelmi miniszter nevezte ki. A vizsgabizottság tagja volt a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőség képviselője, a tanfolyam felügyelője, a tisztképző igazgatója, szaktanárai, valamint a vizsgázót alkalmazni kívánó vasút képviselői. A tisztképző sikeres elvégzése vasutas pályák sokaságát nyitotta meg a hallgató számára. Középiskolai előképzettséggel forgalmi gyakornokságra, ellenőrségre, személy- és teherpénztárnokságra, állomásfőnökségre; állam-számviteltani vizsgával számtisztiságra, könyvelőségre; műegyetemi előképzettséggel mérnökgyakornokságra, segédmérnökségre, felügyelő és főfelügyelőségre; jogi végzettséggel fogalmazóságra, irodatisztiságra, titkárságra, egészen a miniszteri tanácsossáig.

	tisztviselő	segédszemélyzet, altiszt, szolgál	munkás	összesen
I. Általános igazgatás	11,4%	1,5%	0,1%	1,4%
II. Pályafelügyelet és karbantartás	11,9%	17,6%	59,0%	37,7%
III. Forgalmi és kereskedelmi szolgálat	62,0%	60,7%	13,7%	37,4%
IV. Vonatmozgatás	11,3%	19,3%	25,4%	21,8%
V. Anyag és leltárkezelés	3,4%	0,9%	1,8%	1,5%

A vasúti személyzet létszáma szakágazatok szerint 1913³⁵

A vasúti hivatalnokok nagyobbik része a forgalmi és kereskedelmi szolgálatban dolgozott, de természetesen az általános igazgatási szakágazat legnagyobb alkalmazotti csoportját is alkotta.

A hivatalnoki réteg összvasutaságon belüli visszaszorulása és a szorosan vett szakmai középrétegek előretörése szükségszerű velejárója volt a vasúti közlekedés – a századfordulón egyre nyilvánvalóbbá váló – specializációjának, tömegesedésének és professzionalizálódásának. A hivatalnokok a vasutaságon belüli kezdeményezést és dinamizmust legalább részben, kénytelenek voltak átadni a megerősödő vasutas középrétegeknek. A hivatalnoki kar jelentős és a korabeli Európában egyedülálló túlképzettsége (érettségi illetve diploma megkövetelése) amellet, hogy tovább erősítette a vasutasok társadalmi pozícióit formálisan és motivációiban viszont tovább távolította a hivatalnoki réteget a tulajdonképpeni vasúti szakmunkától, növelte a hivatalnoki és nem hivatalnoki kar közötti átmeneti csoportok számát. Az 1913-as költségvetés szerint a MÁV alkalmazásában az igazgatóságon 1134, az üzletvezetőségeken 1635 és külszolgálatban (állomások, fűtőházak stb.) 3951 hivatalnok állt.³⁶

A 6720 állami tisztviselő mellett a 2769 magánvasúti tisztviselővel a mintegy 9500 vasúti tisztviselő a magyarországi hivatalnoki kar egyik legnépesebb és legtekintélyesebb csoportját alkotta. A vasúti hivatalnokok 40%-a a központi igazgatásban, 60%-a pedig a pályaudvarokon, fűtőházakban és a nagyobb állomásokon tevékenykedtek. A magyar államvasúti tisztviselői kar Európában a legnagyobbak közé tartozott. A vasúti hivatalnoki kar kilenc szolgálati osztályra oszlott. A szolgálati osztályok határozták meg a parancsadási, fegyelmi-

függőségi viszonyokat, a fizetéseket, kedvezményeket, és az előmeneteli szabályokat. Az egyes szolgálati osztályok megfelelő címekkel és rendfokozatokkal jártak, amelyeket az alkalmazott szolgálati idején túl is jogosult volt használni. A század elejéig a MÁV elnöke, a vasútigazgatók, az igazgatóhelyettesek és az üzletvezetők nem szerepeltek a szolgálati rangsorokban. 1907-től kezd-

Szolgálati cím	Igazgatóság	Üzletvezetőség	Külszolgálat
I. Elnök	1	–	–
II. Igazgató	6	–	–
III. Igazgatóhelyettes, üzletvezető	6	12	–
IV. Főfelügyelő	31	26	4
V. Felügyelő	115	105	53
VI. Főmérnök, titkár, főellenőr	307	385	320
VII. Mérnök, segédtitkár, ellenőr	357	520	968
Műszaki ellenőr			
VIII. Mérnök, fogalmazó, hivatalnok	250	447	1571
műszaki hivatalnok			
IX. Hivatalnok	61	133	1035

Szolgálati minőség és létszám a Magyar királyi Államvasutak hivatalnokainál 1913³⁷

Szolgálat	Igazgatóság	Üzletvezetőség	Külszolgálat
1. Főművezető, mozdonyfelvigyázó	4	5	250
2. Főmotoros, kocsivezető, főmozdonyvezető, mozdonyfelvigyázó	–	–	984
3. Művezető	2	25	101
4. Motoros kocsivezető, mozdonyvezető	–	–	2445
5. Vizsgáló főkalauz	–	17	–
6. Főkalauz, vizsgáló főkalauz	–	31	330
7. Kalauz	–	–	3335
8. Állomási előjáró, főkocsivizsgáló, főraktárnok, semaphortfelvigyázó, pályafelvigyázó	199	201	2714
9. Állomástfelvigyázó irodakezelő, kertész, távírársz, szertárnok	107	324	6937
10. Főnyomdász, hídmaster, lámpamester	3	–	26
11. Lámpakezelő, nyomdász	26	2	63
12. Kezelőnő I.	14	13	90
13. Kezelőnő	38	63	302
14. Főkapus	1	1	33
15. Kapus	5	9	251
16. Tűzőrségi felvigyázó	–	–	–
17. Előfűtő I.	–	–	78
19. Mozdonyfűtő, kazánfűtő	–	–	245
20. Mozdonyfűtő II., kazánfűtő II.	–	–	2307
21. Főmozdonytisztító, gépkezelő, vizsgáló lakatos	2	–	189
22. Mozdonytisztító gépkezelő II. vizsgáló lakatos II.	8	1	233
23. Tolatásvezető	–	–	130
24. Kocsirendező	–	–	1927
25. Vonatkísérő lakatos I. –	–	–	133
26. Vonatkísérő lakatos II. –	–	–	153
27. Főkocsikezelő	–	–	29
28. Kocsikezelő	–	–	84
29. Hídvámszedő, kiadóőr, távírdá-munkavezető	6	12	46
30. Hídvámszedő II., kiadóőr II. távírdá-munkavezető II.	37	24	356
31. Állomásállomás, hivatalsszolga, váltókezelő	110	68	537
32. Állomásállomás II., hivatalsszolga II., váltókezelő II.	110	144	7201
33. Vonattékező	–	–	4363
34. Kapuőr, hídőr, pályáőr	2	2	3327
35. Kapuőr II., hídőr II., pályáőr II.	–	6	5098

Szolgálati minőség és létszám a Magyar Királyi Államvasutak
nem hivatalnoki állományában 1913³⁸

ve a vasút belső egységesedési folyamatainak jeleként, az elnöktől a váltóőrig az összes alkalmazott szolgálati viszonyai együtt kerültek nyilvánosságra.

A vasutasság legnagyobb csoportját az altisztek és a szolgák alkották. Az altisztek közé a mozdonyvezetőt, kalauzok, pályafelügyezők, kisebb állomási előjárók, távirászkok, raktárnokok tartoztak. Szolgái beosztásban váltóőrök, pályőrök, mozdonyfűtők, kapusok, vonatfékezők, állomásmálházók dolgoztak. 1913-ban altiszti és szolgái állományban 69 997 alkalmazott dolgozott az ország vasútjain.³⁹

1907-től az alkalmazottakat A és B kategóriába osztották. Az A kategóriába tartozott a tisztviselői kar, a B kategóriába az összes altiszt és szolga beosztású alkalmazott. A B táblázat 1-11.; 14., 16. szolgálati osztálya 1907 előtt altiszti, a 15., 17-35. szolgálati osztályok pedig szolgái minősítéssel rendelkeztek. A vasútüzem egyes szakágaiban foglalkoztatott szolgák, altisztek nem voltak azonosak az állami közigazgatás, a bíróság, a fegyveres testületek vagy egyéb hivatalok szolgálóival, altisztjeivel, bár azonos társadalomstatisztikai kategóriába sorolták őket. A vasúti szolgáknak csupán 4-5%-a végzett hivatali szolgái tevékenységet, az altisztek 3-3,5%-a volt művezető, s csak 8-9%-uk dolgozott irodaaltisztként. A vasúti segédszemélyzet szakmai és általános képzettsége jóval felülmúlta a hivatali altisztek átlagát.

Vasúti altiszteknek és altiszt gyakornokoknak gimnázium vagy reáliskola négy befejezett évfolyamával vagy a négy sikeresen elvégzett polgári iskolával kellett rendelkezniük. Vasúti értelemben ezzel az iskolai végzettséggel egyenrangúnak nyilvánították a háromosztályú felső népiskolákat, a nagykanizsai kétosztályú kereskedelmi iskolát, a buccari tengerésziskolát, a négyosztályos zágrábi királyi országos ipariskolát, a négyosztályos horvát felső népiskolát, és a cs. kir. katonai alreáliskolákat. A vasúti altisztek számára szükséges elméleti előképzettséget a vonatkozó rendeletek pontosabban is rögzítették. Abban a kivételes esetben ugyanis, ha szükséges iskolai előképzettség nélkül altiszteket vasúti alkalmazásba vettek, az érintett vasút az egyébként előírt elméleti előképzettséget saját hatáskörében felmérte. Ez a vizsga a következő alapismereteket követelte meg a leendő vasúti altisztektől:

*„a. a magyar nyelv és fogalmazás oly mértékben, hogy az illetőnek kellő értelmességére gondolkodásban, előadásban és kifejezésben következtetést engedjen; b. az osztrák-magyar monarchia földrajza és Magyarország történelme fő vonásokban és fontosabb mozzanatokban; c. számtan (a négy alaptípus egész számokkal, s vegyesen közös és tízes törttekkel, egyszerű százalékszámítás) s elemi mértan; d. a természettan elemei, különös tekintettel az alsóbbrendű vasúti szolgálat igényeire, a gépészeti szolgálati állásokra pályázóknál ezenkívül a géptan elemei.”*⁴⁰

Középiskolai osztályok száma	Vasúti hivatalnokok	Segéd-személyzet	Magyarország kereső népességéhez viszonyított arány
8 oszt.	74,5%	0,6%	2,8%
6 oszt.	6,8%	1,8%	0,6%
4 oszt.	15,1%	10,2%	2,5%
egyéb írni és olvasni tudó	3,6%	81,9%	66,2%
összes írni és olvasni tudó	100,0%	94,5%	71,5%

Műveltségi viszonyok 1910-ben⁴¹

A szükséges általános elméleti és szakmai-gyakorlati előképzettség mellett az alkalmazottaknak megfelelő vasúti szakvizsgákat kellett teljesíteniük. A szakvizsgák a sajátos vasúti is-

mereteket közvetítették az alkalmazottak felé. A század elejére kialakuló szakvizsgarendszer, egyfelől a differenciálódó vasúti szaktudást és részérdekeket, másfelől a vasútüzem egységét igyekezett megjeleníteni és összeegyeztetni. Ennek a célkitűzésnek a szellemében még a vezető vasúti tisztségviselő is végigjárták (és szakvizsgázták) ágazatok alacsonyabb beosztású munkaköreit. A műhelyi és vontatási szakágazatban tevékenykedő egyetemi diplomával rendelkező műszaki gyakornok például az előírások szerint *„a központi szakosztályokban csak rövid ideig foglalkoztatható és rendszerint közvetlenül a műhelyekbe osztandó be... minden műhelyi osztályban a legügyesebb művezető mellé nyer beosztást, hogy vele dolgozva, az osztályvezető illetőleg műhelyfőnök különös felügyelete és kezdetben a műhelyvezető támogatása mellett, később pedig önállóan vezesse a hozzá beosztott munkás-csoportokat és teljesen úgy működjék, mintha művezető volna... a műhelyi szolgálat elsjátítása után legalább négy hónapra valamelyik fűtőházba nyer beosztást, hogy ott az általános fűtőházi és mozdonyvezetői szolgálatot elsajátítsa. A mozdonyvezetői szolgálatot három hónapig kell gyakorolnia és a gyakorlati idő letelte után mozdonyvezetői vizsgálatot köteles tenni.”*⁴²

A vasúti szakvizsgaszabályzatok a vasúti szakismeretek kölcsönös megszerzését és megismerését nemcsak vasúti szakágazaton belül, hanem azok között is biztosították és előírták. Így a vontatási és műhelyi hivatalnokoknak vagy pályafenntartásban dolgozó hivatalnokoknak azt a forgalmi vizsgát is teljesíteniük kellett, amelyet az önálló szolgálat ellátására felhatalmazott gyakornokoknak és tisztviselőknek előírtak. Éppen így a művezetők, mozdonyvezetők, mozdonyfelvigyázók utánpótlását képező műhelygyakornokok a legelső beosztási helyeket is megismerték. *„Az első időszakban a műhelygyakornokok felváltva különféle munkáscsoportokhoz osztatnak be és éppen úgy tartoznak dolgozni, mint a többi munkások. Ezen időszakban a fő cél az, hogy a gyakornokok minél különfélébb munkálatoknál dolgozzanak, minél nagyobb mérvű és több oldalú kézművesi ügyességet szerezzenek.”*⁴³

A szakvizsgarendszer segítségével az alkalmazottak saját munkakörüket meghaladó módon, az egész vasútüzem működésére rálátást nyertek, s adott esetben több munkahelyen és beosztásban is felhasználhatóvá váltak. A szakvizsgák önmagukban is jelentő teljesítményt követeltek az alkalmazottaktól. A szakvizsgák egy vagy két éves elméleti és gyakorlati kiképzést követően írásbeli szakvizsgadolgozatból, gyakorlati, munkáltatási vizsgából és szóbeli szakvizsgából állt. A szakvizsga záróaktusaként a szóbeli vizsga gyakran egy teljes napig is eltartott, s megfelelő összesített eredmények alapján a szakvizsga bizottság csak ezután tehetett javaslatot az önálló szolgálattételre való minősítésre.

Szolda és altiszt beosztásban dolgozott a közvélemény által karakteresen vasutasnak tartott alkalmazottak többsége. A pályafelügyeleti és karbantartás szakágazatban a véglegesített szolgák 90%-a pályőr, 7-8%-a mozgór, alagútór, hídór volt.⁴⁴ A pályőröknek a felügyeletükre bízott vonalrészt naponta be kellett járniuk, a kisebb hibákat azonnal kijavítani, a pályatestet a törmeléktől, gyomtól megtisztítani, a vízelvezetést biztosítani. A jellegzetesen közút-vasút kereszteződésben épült űrházakban a sorompókezelést is a pályőrök, illetve családtagjaik végezték.

A vonatmozgatási szakágazatban az altisztek és szolgák többségét a mozdony személyzet (mozdonyvezető, fűtő) és a vonatszemélyzet (vonatvezető, fékező, kalauz) alkotta.

A forgalmi és kereskedelmi szakágazat szolgálainak egyharmadát a váltóőrök tették ki. A váltóőrök a vonat érkezése előtt személyesen ellenőrizték a váltók helyes állását és megfelelő kilágítást, majd a beérkező vonatot – szolgálati utasításuk szerint – az első váltónál fogadták.

A vasúti hierarchia alsó részén az állomási és pályamunkások álltak. Ők végezték a vasúti hálózat időszakos felújítását, a sín és talpfacserét, a kavics tömörítést (krampácsolást) és min-

Főellenőr, állomásfőnök	1	Internátusi kapus	1
Főellenőr	1	Értető	1
Ellenőr	2	Váltókezelő	7
Hivatalnok	1	Kocsikezelő	2
Főnökhelyettes	2	Hivatalszolga	1
Forgalmi hivatalnok	3	Állomási málházó	2
Pályaeorvos	2	Lámpakezelő	1
Internátusi gondnok	1	Lámpatisztító	3
Internátusi hivatalnok	1	Kocsirendező	10
Irodakezelő	4	Éjjeliőr	2
Pénztár-kezelő	4	Szertárnok	1
Vonatvizsgáló	2	Elő munkás	3
Távirdafelvigyázó	1	Raktárnokgyakornok	1
Távírársz	4	Tolatószervező	3
Főraktárnok	1	Tolató	8
Raktárnok	1	Raktári munkás	12
Főkocsimester	1	Takarító	3
Kocsimester	3	Mosónő	1
Kapus	2		

Igló állomási személyzete 1909⁴⁵

den egyéb, a vasút mentén vagy az állomásokon adódó fizikai munkát. A napibérért dolgozó állomási, raktári és fűtőházi munkások (kocsitolók, kocsikapcsolók, sarusok, mozdonytisztítók, salakozók stb.) alkották a vasúton foglalkoztatottak közel 10%-át. Az igen nehéz munkát végző vasúti munkások felvétele, munkabeosztása és állandósítása gyakran kizárólag a közvetlen főnökök szabad mérlegelésétől függött.

„Apám a legolcsóbb munkások közé került, a vasút szolgálatába. Éjjel-nappal mozdonyokat szerelt, s hogy valami keresete legyen egyáltalán, örökké dolgozott, és abban reménykedett, hogy három év múltán véglegesítik és nyugdíjassá lesz. A reménykedések három éve már kétszer letelt, de három év előtt két nappal szabályosan elbocsátották, és csak két hét múlva engedték dolgozni, hogy joga törvény szerint megsemmisüljön. Apámmal csak néha, nagy ünnepen meg álomban találkoztam. Volt néhány olyan év is, hogy egyáltalán nem beszéltem vele, mintha nem is lett volna apám...”⁴⁶

A vasúti javítóműhelyekben több ezer vasúti munkát végző ipari szakmunkás dolgozott. A századfordulón a műhelymunkások 57%-a lakatos, vas és fémesztergályos, 15%-a kovács és kazánkovács, 12%-a asztalos, 11%-a bognár és fényező, 2%-a kárpitos, 1,5%-a bronz és rézműves, 1-1%-a gépész, illetve nyerges és szíjgyártó volt.⁴⁷ 1910-ben a vasúti műhelyekben alkalmazottak összlétszáma 14 470-re emelkedett.⁴⁸

Megnevezés	Munkások száma	Összes anyagfogyasztás (%)	Korona	Arány (%)
Északi főműhely	1968	23,2	3 868 746	25,1
Zólyom	120	1,4	122 737	0,8
Miskolc	685	8,1	2 094 853	13,6
Sátorajújhely	354	4,2	582 475	3,8
Kolozsvár	444	5,2	813 357	5,3
Szolnok	549	6,5	926 158	6,0
Piski	310	3,7	446 329	2,9
Szeged	318	3,7	374 151	2,4
Szombathely	389	4,6	744 902	4,8
Kaposvár	107	1,3	132 040	0,8
Zágráb	500	5,9	850 993	5,5
Nyugati	1366	16,1	2 439 130	15,8
Temesvár	505	6,0	682 672	4,4
Pécs	226	2,7	359 411	2,3
Debrecen	626	7,4	579 711	3,7

A Magyar Királyi Államvasutak 1904. évi műhelyüzemének terjedelme⁴⁹

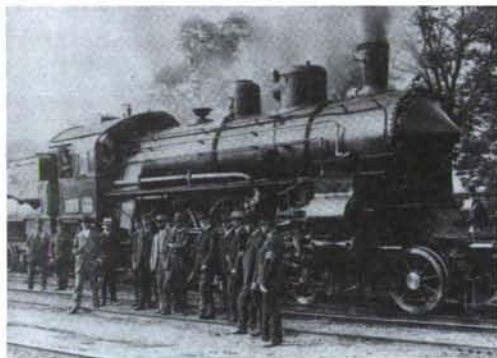
Jegyzetek

1. A Magyar Királyi Kormány 1900., 1910. és 1913. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és a Statisztikai Évkönyv adatai alapján.
2. A Magyar Királyi Kormány 1900., 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és Statisztikai Évkönyv adatai alapján.
3. Az adatok a Magyar Statisztikai Évkönyv 1907. Bp., 1909. és Thirring Gusztáv: A magyar városok statisztikája. Bp., 1912. c. művekből származnak.
4. Az adatok Magyar Statisztikai Évkönyv 1907. Bp., 1909. és Thirring Gusztáv: A magyar városok statisztikája. Bp., 1912. c. művekből származnak.
5. Magyar Statisztikai Közlemények 48. kötet Bp., 1913. 8. old.
6. Magyar Statisztikai Közlemények 48. kötet, 26. old.
7. A század elején a népszámlálási statisztikák a közlekedési szférához tartozónak számították a következőket: közutak igazgatása, út- híd- rétvámok, bérkocsisok, fuvarosok, államépítészeti hivatalok, kikötői szolgálat és rendészet, folyamszolgálat és rendészet, folyammérnöki hivatalok, tengeri hajózás, folyami és tavi hajózás, tutajozás, posta, távírda és távbeszélő, hordárok, temetkezési vállalatok, és a vasutak (lóvasút, ipari-bányalóvasút, mezőgazdasági és erdei villamosvasutak, ipari és bányavillamosvasutak, mezőgazdasági erdei lóvasutak, villamosvasutak, gőzerejű vasutak, városi gőzerejű vasutak, gőzerejű ipari és bányavasutak, gőzerejű mezőgazdasági és erdei vasutak). és Statisztikai Közlemények 48. kötet Bp., 1913. 5. old.
8. Gadancz Béla: A vasutas munkásmozgalom története. Bp., 1985. 9. old. és Statisztikai Közlemények 48. kötet alapján.
9. Statisztikai Közlemények 48. kötet adatai alapján.
10. Magyar Statisztikai Közlemények 48. kötet 35. old. adatai alapján.
11. MÁV Hivatalos Lap 1903. 37. szám.
12. Statisztikai Közlemények 56. kötet Bp., 1915. 300 old.
13. Laky Dezső: Adalékok a vasutasság demográfiájához. In.:Tüske Jenő: Előadások a Vasúti és Közlekedési Közlöny 60 éves jubileuma alkalmából. Bp., 1932. 112. old.
14. Magyar Statisztikai Közlemények 64. kötet 840. old.
15. Magyar Statisztikai Közlemények 64. kötet 840. old.
16. Magyar Statisztikai Közlemények 64. kötet 840. old.
17. Magyar Statisztikai Közlemények 64. kötet 840. old.
18. Magyar Statisztikai Közlemények 64. kötet 840. old.
19. Magyar Statisztikai Közlemények 64. kötet 840. old.
20. Laky i. m. 113. old.
21. Saját készítésű táblázat a Statisztikai Közlemények 48. kötet, 240. old. alapján.
22. Magyarországi Rendeletek Tára 1888. 108. old.
23. Uo.
24. Magyar Törvénytár 1907. évi L. tv.
25. A miniszteri indoklást idézi: Magyar Törvénytár 1914. 157. old.
26. 1914. XVII. tc. Magyar Törvénytár 1914.
27. 1914. XVII. tc. Magyar Törvénytár 1914.
28. MÁV Hivatalos Lap 1907. 40. szám
29. Magyarországi Rendeletek Tára 1888. 111. old.
30. Rendeletek Tára 1888. 109-110. old.
31. „Tanfolyamhallgatókúl olyan egyének vétetnek fel, kik eredeti vagy közjegyzőileg hitelesített másolati okmányokkal igazolják, hogy: a) a megfelelő elméleti előképzettséggel bírnak; b) 18. életévüket már betöltötték, vagy a következő január hó végéig betölteni fogják; c) magyar állampol-

- gárok; d) a hivatalos magyar nyelvet szóban és írásban tökéletesen bírják; e) feddhetetlen előéletűek, mi a tanulmányuknak netán korábban történt befejezte óta eltelt időre nézve hatóságilag megerősített foglalkozási és erkölcsi bizonyítványokkal igazolandó; f) A vasúti szolgálatra testileg is alkalmasok, minek a bizonyítására a vasúti vállalatok orvosai és közhatósági orvosok hivatvák.* Ferenczy István: Életpályák. Pozsony-Bp. 1894. 261. old.
32. Rendeletek Tára 1905. 504. old.
 33. Rendeletek Tára 1905. 544-545. old.
 34. Rendeletek Tára 1888. 958. old.
 35. Saját készítésű táblázat a Magyar Királyi Kormány 1913 évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés Bp. 1915. 174. old. alapján.
 36. Magyar Állami Költségvetés 1913. 69-88. old.
 37. Állami Költségvetés a magyar szentkorona országai részére az 1913. évben. Bp., 1912. 3-28. old.; 69-88. old.
 38. Állami Költségvetés a magyar szentkorona országai részére az 1913. évben. Bp., 1912. 69-88. old.
 39. A Magyar Királyi Kormány 1913. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés Bp., 1915. 174. old.
 40. MÁV Hivatalos Lap 1888. 32. szám
 41. Saját készítésű táblázat Laky Dezső i. m 114-117. old. adatai alapján.
 42. MÁV Hivatalos Lap 1887. 6. szám.
 43. MÁV Hivatalos Lap 1878. 19. szám.
 44. Gadancz i. m. Bp., 1985.
 45. Telléry Gyula: Igló könyve. Igló 1909. 176-178. old.
 46. Rideg Sándor: Tűzpróba – Sámson. Bp. 1973.
 47. Gadancz i. m. Bp., 1985. 21. old.
 48. Magyar Statisztikai Közlemények. 64. kötet. Bp., 1915. 221. old.
 49. A Magyar Királyi Államvasutak 1904. évi állapota és üzleti eredményei. Bp.

A piski műhely mérnökkara a századfordulón

Műtanrendőri próba 1906-ban az I.n. oszt. gőzmozdonnyal

Forró Lajos

Az én Balkánom – Balkane moj 5.

Neću da budem Švabo, u dotiranom filmu...*

A bűnösnek titulált magyarokon és németeken kívül a partizánok nem kímélték a horvát usztasákat (illetve a vélt usztasákat) sem. 1945. május 15-én került sor a háború talán utolsó tömegmészárlására. Azok a horvátok, akik nem azonosultak a felszabadító partizánok álláspontjával, illetve akik valami módon esetleg kompromittáltak magukat a háború folyamán, családtagjaikkal Ausztria felé vették az irányt. A határ közelében lévő Bleiburgig jutottak, itt azonban az angolok, – azzal a csellel, hogy vonaton továbbutazhatnak – egy Jugoszláviát érintő vágányra terelték a vonatot és így mintegy 100 ezer embert szolgáltatottak ki a partizánoknak. A becslések szerint az úgynevezett felszabadítók 40-100 ezer horvátot végeztek ki ekkor.

Függetlenül attól, hogy a háború folyamán az ország súlyos veszteségeket szenvedett, a jugoszláv kommunista rezsim a legszilárdabb lábakon állt Kelet-Európában. Mintegy 800 ezer fős partizánsereg tökéletesen uralta az országot. Kivételt képeztek *Draža Mihajlović* csetnikjei, akik a háború után évekig veszélyt jelentettek az újjáalakuló országban.

Számottevő harcierejük nem volt ugyan, – harcosaik száma ekkorra már 10-12 ezerre csökkent – de időnként feltűnve zavart okoztak a stabilnak mondott rendszerben. Mihajlović-ot 1946 júniusában sikerül elfogni és kivégezni. A csetnik alakulatok ezután szépen lassan szétszóródtak és feloszlottak.

Jugoszláviát a háború után sem nyugati, sem keleti megszállás nem sújtotta. A Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) teljes politikai hatalmat gyakorolt. Sikerült valamiféle megállapodásra jutni az emigráns kormánnyal, amelyben rögzítették a jövőbeni berendezkedést. A londoni kormány tagjai kaptak néhány tárcát a leendő kormányban, de a király visszatérését megtiltotta a megállapodás, valamint kimondta, hogy az országon belül az AVNOJ (ma-

Belgrád felszabadulása

* Zabranjeno Pušenje: Neću da budem Švabo!
(Nem játszom németet a ti filmekben!)

gyarul: Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) az egyetlen politikai hatalom.

1945 márciusában lépett be Tito kormányába *Ivan Šubašić* az emigráns kormány vezetője; *Milan Grol*, a Szerb Demokrata Párt feje és *Juraj Šutelj*, a Horvát Parasztpárt tagja. A miniszterelnök Tito lett, aki emellett a hadügyminiszteri posztot is megtartotta magának. A szövetséges kormányok elismerték a rezsimet, holott az országban nyilvánvaló terror és megfélemlítés uralkodott el.

A rendszer stabilitását az *Aleksandar Ranković* vezette titkosrendőrség volt hivatott őrizni. Neve kezdetben Népvédelmi Osztály (OZNA), nem sokkal később pedig Államvédelmi Szolgálat, röviden UDBA. A megfélemlítő terror következtében a hagyományos pártok a közelgő választások bojkottja mellett döntöttek. Šubašić, Grol és Šutelj hamarosan távozott, sőt Šubašić-ot nemsokára háziőrizetbe is helyezték.

A választásokra 1945 novemberében került sor. Az egyetlen lista, amelyre szá-

vazni lehetett, az a kormányé volt, de lehetett nemmel is voksolni. Hiába állították, hogy a szavazás titkos, a rendőrség pontosan tudta ki hogyan választott. Erre tökéletes rendszert dolgoztak ki. Minden választópolgár (sokat kizártak háborús tevékenységük miatt) kapott egy téglavörös színű gumigolyócskát, amelyre a jugoszláv címer volt nyomtatva és ezt kellett a megfelelő urnába beledobni. Na mármint a nemmel megjelölt doboz úgy volt összetákolva, hogy a beleejtett golyócska hatalmasat koppant. Így aztán nem volt nehéz kiválasztani a „rosszul választókat”. Rájuk a későbbiek folyamán nehéz napok következtek.

A választások kommunista sikert hoztak (ki hitte volna?!): a jogosultak 88 százaléka szavazott és ebből 90 százalék a kormányra!

1945 novemberében ült össze az alkotmányozó nemzetgyűlés, amely kikiáltotta a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot. A nemzetgyűlés az alkotmány elfogadása után törvényhozó szervé alakult át. Az országot szövetségi alapon szervezték meg. Hat köztársaságot (Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Crna Gora, Szerbia és Macedónia) és két autonóm tartományt (Vajdaság és Koszovó) hoztak létre. Hivatalos nyelvként a szerbet, a horvátot, a szlovént és a macedónt ismerték el. (Az autonóm tartományokban a magyar, illetve az albán nyelv is hivatalos lett)

Ami a macedón kérdést illeti, a Jugoszláv Kommunista Párt már 1943 novemberében a jajcei kongresszuson úgy határozott, hogy a térség a leendő Jugoszláviához tartozik majd. Miután a bolgárok a háború végén kivonultak, Macedónia ellenőrzése a partizánok kezébe csúszott át.

Az első dalmát proletárbrigád

Trieszt és környéke birtoklásának kérdése a Párizsi Békekonferencián vetődött fel. Kezdetben a jugoszlávok a korábbi olasz tartomány Venetia Giulia egészét követelték. A kérdést végül is a francia kompromisszumos megoldással rendezték. Jugoszlávia kapta az Isztria nagy részét, de Triesztból és környékéből létrehozták az ún. Trieszt Szabad Területet. A területet két övezetre osztották, melynek északi része, Trieszttel együtt (A zóna) angol, amerikai közigazgatást kapott, míg a délit (B zóna) a jugoszlávok kaparintották meg.

Az egyházak közül a katolikus, az ortodox és a muzulmán folytathatta tevékenységét. Természetesen hasonló elnyomással, mint a többi kommunista országban.

Egy kicsit visszatérve a partizánokra, róluk mindenképpen szólni kell még néhány szót. Az évek folyamán egyre nagyobb szerep jutott a hős felszabadítók mítoszának kialakításában. Rengetek irodalmi alkotás, film ontotta szakadatlanul a partizántörténeteket, amelyeket aztán kötelező irodalomként tanítottak az iskolában. Mindenképpen ide kívánczik egy történet, pontosabban egy filmjelenet:

„A német őrzőjárat (kb 3-4 fő) közeledik a hegyvidéki falucska felé. Idilli környezet, mintha nem is háború lenne. A faluszéli kis vityilló előtt idős parasztbácsika kapálgat. Amikor meglátja a közeledő ellenséget, égtelen káromkodásba kezd. Valahonnan előkerül a vassvilla is, és ordítva iramodik az állig felfegyverzett katonák felé. A németek ahelyett, hogy szitává lőnék, eldobálják fegyvereiket s fejvesztve menekülnek.”

Na, ezen a történeten már kisiskolás korunkban is jót derültünk.

Az ilyen és az ehhez hasonló propagandafilmek hitelének emelése érdekében híres színészekkel játszották el a partizánszerepeket. A jószívű partizánlegényt szinte minden filmben *Jubiša Samardžić*, a későbbi Surda alakította. (Általában a film végén hősi halált halt.) Állandó szereplő volt még a magyar közönség által kevésbé ismert *Bata Živojinović* is. Ő volt a géppisztolyos hős. Az ezekhez hasonló filmekbe a magyar közönség is belekóstolhatott. Gondoljunk csak a nyolcvanas évek elején a magyar televízióban sugárzott Belgrádi fiúkra. A partizán-offenzívákat bemutató filmekben pedig egyenesen nemzetközi elismerésre törekedtek. Titót egyik ilyen filmben egyenesen Richard Burton személyesítette meg...

Maróti Egon

„Hajrá Hellász!”

Görög versenyek római háttérrel

Kr. e. 31. szeptember 2-a sorsforduló a római állam és a Mediterrán térség jövője szempontjából: az actiumi csatával Octavianusnak, a későbbi Augustusnak triumvirtsá, Marcus Antonius fölött aratott győzelmével lényegében eldőlt a Birodalom feletti uralom kérdése.

A későbbi Princeps győzelmét nem Antonius megfutamodásának, nem hadvezére, Vispanius Agrippa sikeres stratégiájának kívánta tulajdonítani, hanem Apollo istenség támogatásának, akaratának, amint ez már a korabeli irodalomból is kiviláglik. A misztifikáló propaganda fogására az adott alapot, hogy a csata színhelye, az Ambrakiai-öböl felett magasodó sziklaszirten egy régi Apollo-szentély állt.

A hálás győző restauráltatta és gazdag ajándékokkal halmozta el a szentélyt, és az istenség tiszteletére az addig két évenként rendezett helyi sportversenyeket Kr. e. 28/27-ben Aktia néven négy évenként tartott, olympiai rangú (isolympios) versenyjátékokkal váltották fel, s besorolták az olympiai ciklus, periodos négy hagyományos versenyé mellé. Ez utóbbi rendelkezésről Suetonius (Aug. 18, 2) a következőképpen számol be: „Quoque Actiaci victoriae memoria et in posteris celebratior esset, ...ludosque illic quinquennales constituit” (azaz: Hogy az actiumi győzelmének emléke az utókor számára minél emlékezetesebb legyen, ... ott ötévenként versenyjátékokat alapított.)

Ez az intézkedés nyilván szélesebb körű érdeklődést váltott ki, nagyobb propaganda hatást ért el, mint a szentély rendbehozatala. Ugyanis a görögség számára az agón, a sportvetélkedés, a versenyjáték

alapvető fontosságú tényező volt; megmutatkozik ez az irodalomban az Iliastól kezdve és a képzőművészetekben a legkorábbi időkől.

A római közfelfogás hagyományosan idegenkedve állt szemben ezzel a görög eszményrendszerrel, némileg lenézték a meghódítottak kedvteléseit, megütköztek a versenyzők ruhátlanságán is. A szélesebb látókörű uralkodók viszont több megértéssel viseltettek a görög sporttal és versenyzéssel szemben Augustustól kezdve. Különösen szembetűnő ez az Antoninusok esetében, akik számos új versenyjáték megalapítását pártfogolták a keleti, hellénizált területeken. Közöttük is kitűnt a filozófus császár, Marcus Aurelius, aki számos görög versenygyőztest tüntetett ki a római polgárjoggal: tanúság erre egyebek között a vonatkozó feliratos anyagban megjelenő nagyszámú olyan atléta, aki eredeti görög vagy görögös neve előtt feltünteteti a Marcus Aurelius elnevezést.

Annak idején a hódító makedón II. Philippos igyekezett igazolni a maga és ősei görög voltát, Hérakléstől való származásukat, különféle mitológiai fikciókkal, csűrész-csavarással, meg azzal, hogy elküldte fogatait az olympiai versenyekre. Hasonlóképpen járt el már Tiberius, Augustus későbbi utódja, akinek négyesfogata győzelmet aratott Kr. e. 4-ben, a 194. Olympián. Neki már fölösleges lett volna bizonykodnia, már csak azért is, mert Iulius Caesar óta illetett elfogadni, hogy a gens Iulia (amelybe Nudius Tiberius Nero örökbefogadás révén került be) Aphrodité istennő leszármazottja...

Az említett és alább szóba kerülő játékokat azért mégis a birodalom görög alatt-

valói kedvére alapította az öntudatos római egyeduralkodó, illetőleg a Nagy Sándor hódításai, a hellénizmus kora óta a görög kultúrával áthatott keletebbre fekvő területek elgörögösödött lakói számára. Az emberi megértés persze politikai belátással párosult, s intézkedése, mint sok más, a Birodalom egységének kialakítását, megszilárdítását szolgálta. Augustus ebben következetes volt. Gondoljunk csak arra, hogy az élete, uralkodása vége felé megfogalmazott öngazoló és propagandisztikus beszámolóját tetteiről, szándékairól görög nyelvre is lefordíttatta, s a kétnyelvű szöveget a birodalom keleti felének tartományi székhelyein kőbe vésve elhelyeztette, amint arról több töredékesen, sérülten fennmaradt emlék tanúskodik. Közöttük a legteljesebb a mai Ankara határában, az egykori Ancyrában, Augustus és Dea Roma – az uralkodó és a megszemélyesített Róma istennő – számára emelt templom bejáratí falának két oldalán. (Mellesleg a felirat felfedezése, első leírása, amin a későbbi szövegkiadások alapulnak, a XVI. század közepén a szultánhoz küldött, a magyar Verancsics Antal püspök, a későbbi esztergomi prímás vezette császári küldöttség érdeme.)

A görögök a Földközi-tenger távoli vidékeiről is lelkesen utaztak az éliesi Olampiába, a delphoi Pythiára stb., a siker, a győzelem, az elsőség elnyerése érdekében, vállalva az utazás fáradalmait, költségeit. Így tették ezt Dél-Itália és Szicília görög alapítású városainak, polisainak versenyzői is, akik között a legrégebbi időktől számos nevezetes győztes atlétát, lovas versenyzőt találunk. Augustus nyilván úgy gondolkodott, hogy ha ezeknek a görögöknek ez a versengés olyan fontos, akkor miért ne rendezhetnének ilyen játé-

kokat Itália területén, a birodalom szívében?!

Kr. u. 2-ben aztán Neapolisban, a mai Nápoly területén, a korábban két évenként tartott helyi játékokat négy évenkéntire szervezték át, és akárcsak az actiumi játékokat, olympiai rangra emelték, s Augustusnak, mint Aphrodité-Venus le-származottjának tiszteletére, majd halála után emlékére rendezték meg. Ezt Suetonius (Aug. 98, 5) is megemlíti: quinquennale certamen gymnicum honori suo institutum. Erre utal különben maga a játékok elnevezése is: Italika Rhómaia Sebasta isolympia. (A görög sebasta a latin augustus melléknév megfelelője.)

A versenyeken való részvétel feltételeit, a rendezés szervezeti szabályait, az egyes versenyszámok lebonyolításának módját rendszerint írásban rögzítették. A nápolyi Sebasta-ra vonatkozóan fennmaradt egy töredékes felirat, amely azonban így is számos érdekes tudósítást tartalmaz, amelyek szembesíthetők különböző történetírói, jogi és szépirodalmi szövegekkel, illetve kiegészíthetők ezekkel. E kérdéskör tárgyalása ezúttal messze vezetne. Akit a téma közelebbről érdekel, az – remélhetőleg hamarosan – elolvashatja „A nápolyi Sebasta sportversenyeinek szabályzatához” címen írt dolgozatomat...

Irodalom

- ☐ Decker, W.: Sport in der griechischen Antike. München, 1995.
- ☐ Kertész I.: Az ókori olümpiai játékok története. Bp., 1996.
- ☐ Maróti E.: Delphoi és a Pythia sportversenyci. Bp., 1995.
- ☐ Maróti E. – Horváth I. K. – Castiglione L.: A régi Róma aranykora. Bp., 1967.
- ☐ Suetonius: A Caesarok élete. Ford.: Kiss Ferencné. Bp., 1984.

T. Horváth Ágnes

Labdázó püspökök az ókor alkonyán

A kerek bőrgömb iránti szeretet nem új keletű dolog, a labdázás talán a legősibb sportok egyike. A világ írott sporttörténete ugyanis a „hókarú Nauszikaá” és társai labdázó mulatságával kezdődik:

*„Élvezvén az ebédet a szolgálók s a királylány,
fátylukat eldobták s labdával játszva mulattak:
hókaru Nauszikaá vezettet, táncolva daloltak”...*

*... „Szolgálója felé hajított labdát a királylány:
elvéttette, s a mély örvénybe zuhant be a labda.*

Fölsikoltottak a nők: föl is ébredt fényes Odüsszeusz”
(Homérosz, VI. 99–101., 125–127.,

ford.: Devecseri Gábor)

A labdát igencsak kedvelték, a görögök és a rómaiak egyaránt szívesen eljátszadoztak vele, s a labdázás – mint láttuk –, már az ókorban sem egyedül a férfiak kiváltsága volt. Mindazonáltal igaz, hogy a labdajáték inkább férfias virtusnak számított, hiszen a szórakozáson kívül szolgálta az erőt, az állóképességet, a gyorsaságot, az ügyesség kialakítását, s így nem csupán az acélos férfiasság megtartására szolgált, hanem része volt a katonai felkészülésnek is. Az ókor embere semmiben sem különbözött napjainkétól, az ifjak, s az „öregfiúk” egyforma kedvvel labdáztak.

A görögöknél a gymnasium e célra külön kialakított részén a tanító tanította Hellasz ifjait a különböző labdajátékokra. Labdájuk bőrből készült könnyű anyaggal töltött alkalmatosság volt. A rómaiak már háromféle labdát használtak: a legkisebb a göröghöz hasonlított és szőrrel tömték keményre (*pila*), a közepes méretűt tollal töltötték meg (*paganica*), a legnagyobb „felfújható” volt, szintén bőrből készült és levegővel „töltötték” (*folis*).

Miként napjainkban is megvan, hogy melyik labdajáték milyen labdával játszandó, ezekkel az antik labdafajtákkal is egymástól eltérő játékszabályok alapján lehetett játszani. Ezek a játékszabályok sajnos nem maradtak fenn pontos leírásokban, a kutatók azonban megpróbálták a különböző töredékekből összeállítani őket, de sajnos nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy minden esetben valóban az ugyanarra a játékra vonatkozó töredékeket gyűjtötték egy csokorba. Így a foci őseinek tekintett *pila paganica* (Martialis 14, 45) esetében sem lehetünk teljesen biztosak benne, hogy az európai változatot (csak lábbal érintik a labdát), vagy inkább az amerikai változatot (kézzel és lábbal egyaránt érintik a labdát) játszották-e. Ismerkedjünk meg mégis néhány népszerű változattal! A legegyszerűbb játékszabály szerint csak egyszerűen egymásnak dobálták (*datatim*), s a hibapontokat a dobó és a kapó ügyetlensége szerint számolták. Játszották a mai röplabda egyfajta őseit: a magasra dobott labdát az alsó karral kellett visszaütni (*expulsim*). Ez utóbbi során az alsó karra gyakran fagyűrűket húztak. Legnépszerűbb volt talán a fürdőkben is szinte mindennaposan játszott görög eredetű *trigon-játék*, ahol a bal kéz ügyessége is számított, itt három játékos dobálta egymásnak a labdát, amit csak kézzel lehetett érinteni és bal kézzel ugyanolyan jól kellett bánniuk, mint jobbal. (Hor. Sat. 1, 6, 126)

Ezek az általánosságok az antik labdajátékokról köztudomásúak. Nem is kívánnék ezek részleteibe jobban belemenni, ha-

nem e csekélyke bevezető után rátérnék a labdázás történetének egy kevésbé ismert részletecskéjére.

Cikkem apropójául szolgáló forrása – Sidonius Apollinaris levelei – alapján kitűnik, hogy a labdajáték népszerűsége a rómaiaknál a birodalom bukásának korszakára sem változott. Hiába lett államvallássá a kereszténység, a föld még nem siralom völgy csupán, hiába omladozott a nyugati birodalomrész államrendszere, hiába követték egymást a barbár betörések, a sok háború és szenvedés, a politikai intrikák és zűrzavar, ezen idők emberei a korábbi korok szellemétől egy cseppet sem eltérően, nagyon is élvezték az evilági életet. A római hagyományokhoz messzemenően ragaszkodó gallo-római arisztokrácia birtokai, villái mindenütt ugyanolyan minták alapján épültek az V. században is, mint Róma fénykorában. Nem csupán a fürdőzés nemes hagyományára adó, fényűző thermák kerültek a luxusvillákba, hanem megőrizték játékos kedvüket is, s szinte kivétel nélkül kialakították a villák kertjeiben a labdázó tereket. Ezek a pályák természetesen nem voltak akkorák mint a legkedveltebb római labdázó pályatér, a Mars mező, de így van ez manapság is, hiszen Stadler úron kívül ki is építene magának „Népstadiont”?

Az ókor végi források már nem beszélnek fedett labdatermek építéséről sem, ez a sport ekkora igazi szabadtéri sporttá vált. Semmi meglepő nincs tehát a késő-ókor hagyománykövetésében, mai szemmel csupán az jelent némi furcsaságot, hogy Sidonius leveleinek tanúsága szerint komoly püspökök is képesek voltak leállni labdázni. S itt mindjárt meg is kell állnunk egy pillanatra. Mai szemmel egy püspök, egy egyházi személy pusztá megjelenésével is az egyházat képviseli, s a szigorú középkori nézőpontot a tömegekbe szuggerálva

úgy kell elképzelnünk, hogy olyan szent ember, akinek a profán dolgokhoz semmi köze. Kora nincs, inkább idős, tekintélyes férfiú jelenik meg képzeletünkben, aki éjt nappallá téve egész életét az Úr szolgálatának szenteli. Ez a kép bizony több ponton is hibádzik. Mindjárt az elején, hogy a püspöki kar meglelt férfiak gyűlekezete volna. Az ókor püspökei nem egészen ugyanazt az egyházi méltóságot jelentették, mint manapság. Az az egyházmegye, amit képviseltek, inkább volt városállami méretű, mint a későbbi korok egyházmegyéje, hiszen minden jelentősebb városnak – s ezeknek száma a római korban tetemesebb, mint a középkorban –, megvolt a maga püspöke. Püspök volt tehát minden valamire való város egyházi vezetője, aki az alacsonyabb rangú egyházi személyekkel együtt végezte az egyházi szolgálatot, jómaga inkább az egyházszervezői, politikai munkát, mint az igehirdetést. A kora pedig? Vegyük csak például a dolgozatunk alapforrásául szolgáló Sidoniust! 430-ban született és 482 táján halt meg. A maga halálakor is mindössze 52 éves, érett férfi, akit még hallgatóink fiatalságról vallott fogalmai szerint sem lehet meglelt, idős úrnak nevezni. Amikor pedig az általam tárgyalt levelek születtek – 465 táján –, 35 éves, ereje teljében lévő, ifjú ember!

Mégis érdekesnek és izgalmasnak találtam azokat a levélhelyeket, amelyekben a labdázásról ír. Az első dolog, amire a szövegek olvastán kíváncsi lesz az ember, hogy vajon milyen labdajátékot is űzhettek?

Nézzük az elsőt!

„A két fa árnyékában ... labdázunk, de ezt addig, míg a fák szemben levő árnyéka a túlsó oldalról vissza nem fordul, és a labdajátékban kimerült emberek számára kockázó helyet nem képez.”

(Sid. Ep. II. 2., ford.: T. H. Á.)

Ez a játékleírás a lehető legegyszerűbb játékra utal, arra, amit Nauszika is játszott társnőivel, mikor is két vagy több játékos egymásnak dobálja a labdát.

Talán ugyanezt játszhatták többen a következő leírás alapján:

„Egyik gyönyörűség után a másikban volt részem. Alig léptem be valamelyik házba, és íme az egyik helyen az egymással szemben álló labdázó párok hajlongtak a kör alakú pálya mellett, a másik helyen pedig a zörgő kockarázó poharak és kockák ismételt csörgése hallatszott a játékosok kiabálása közepette.”

(Sid. Ep. II. 9., ford.: T. H. Á.)

A leírás azonban, a kör alakú pályára történő hivatkozása miatt, inkább a *Harpastum* nevű labdajáték leírása lehet, amikor is a játékosok kört alakítva dobálják egymásnak a labdát, s a játék lényege az, hogy cselező mozdulattal kell eldobni a labdát, tehát valakinek célozva más valakinek dobni. A hibapont természetesen azé, aki nem tudja elkapni a labdát. A szövegből nem teljesen egyértelmű, hogy azért hajlonganak-e a játékosok, mert ügyetlenül elejtették a labdát, vagy inkább a sok cselezés miatt, tehát a két játék bármelyikét játszhatták.

Legérdekesebb szövegrészünkben az elsőként említett, a legegyszerűbb szabályú játéknak talán egy másik változata, a mai gyerekek által „cicázásnak” nevezett *Phaininda* tűnik fel. Magának a játéknak a leírása a szövegben eléggé hiányos, akihez a levél szólt, valószínűleg nagyon jól tudta, hogy miről van szó. A leírás alapján felállítható szabályok szerint talán nem is „tisztán” egyetlen, hanem úgy tűnik, két jól ismert antik labdajáték keverékét játszhatták. Ha ez tényleg így lenne, akkor megtaláltuk a kései ókor speciális labdajátékát, amelyik a *phaininda* és az *επισκυρος* (episzkürosz) vagy *εφηβικη* (epszébiké)

keveréke lehetett.

A játék gyanúba vett összetevőinek szabályleírása hadd előzze meg most a forrást, mert szövegünknek egyéb érdekességei is várnak még kicsemegezésre.

A *phaininda* szabályait Németh György leírásából kölcsönöztem. Íme:

„E játékban is körben állnak a játékosok, de egyikük, a »cica« a kör közepére áll. Az ő célja, hogy elkapja a többiek által egymásnak dobált labdát. Akinek a dobását elkapja, az lesz a cicá.”

A cicá dolgát azzal nehezítik meg, hogy a dobó úgy tesz, mintha az egyik játékosnak dobna a labdát, de végül nem öneki, hanem egy másiknak hajítja. A labdát két-három félrevezető mozdulat után el kell dobni. A labda nem érhet földet, mert ha leesik, vagy lepattan, a dobó lesz a cicá.

Másik változatát két egyenlő létszámú csapat játssza. Kijelölnek egy nagy pályát két alapvonallal. Az egyik csapat a saját alapvonaláról indul, és mindig a másik fél alapvonala felé üti kézzel a labdát. A másik fél célja, hogy a labdát visszaüsse azelőtt, hogy a földre esne. A megtévesztés (*phaininda*) ebben a játékban abban áll, hogy az ellenfelet meg kell tévesztetni, ne jöjjön rá, pontosan hova üti a labdát. Az a pont, ahol a labda földet ért, a labdát ütött csapat számára az új kiindulópont, vagyis onnan hozzadják mozgásba, természetesen az ellenfél alapvonalának irányában. A cél a másik alapvonalán átjuttatni a labdát. A védekezők átvehetik a támadást, ha ügyesen egymásnak ütögetve a labdát, átjuttatják támadójuk alapvonalán. A »gól« után azok indíthatnak alapvonalukról, akiknek az alapvonalán átjutott a labda.” (Németh, 1994. 50.)

Ez tehát az egyik összetevője a leírás alapján a Sidoniusék által játszott játéknak. Pontosabban ennek a második, csapatváltozata.

A másik összetevő pedig a spártaiaktól ismert *επισκυρος* (episzkyrosz) vagy *εφηβική* (epszébiké) lehetett. Ez utóbbi a mai kiszorítósdíhoz hasonlít, amit két alapon és a középvonal által határolt a pályán játszottak. A játékban a labdát a két fél egymásnak dobta, s úgy kellett elkapni még röptében, hogy nem hátrálhattak az alapon túlra, mert akkor kiestek, és elvesztették a játékot.

Ezek után nézzük meg a csemegének számító sidoniusi szöveghelyet is!

„3 Szent Justus sírjánál gyűltünk össze, téged akkor gyengélkedésed akadályozott meg abban, hogy jelen legyél. Hajnali körmenet volt az évforduló ünnepén. A férfiak és nők tömegét még az igen tágas templom sem tudta befogadni... a szűk hely, a nagy tömeg nyomása, valamint a számos behozott lámpa miatt alig kaptunk levegőt, sőt, mint-hogy tető alá voltunk benyomva még a nyárvégi éjszaka is hevített minket, bár az őszi hajnal már kezdé hűteni a levegőt. Ezért, mikor a hívők különböző csoportjai köröskörül elszéledtek, az előkelők elhatározták, hogy együtt elmennek Syagrius consul sírházhoz...

6 Ekkor a fiatalok és az idősebbek két részre oszolva kiabáltunk, míg kérésünkre odahozták az egyik csoportnak a labdát, a másiknak a játéktáblát. A labdajátékra én adtam meg először a jelet, mivel, mint tudod, a labda éppen úgy velem szokott lenni mindig, mint a könyv... Mi a tanulók egy csoportjával játszottunk addig, amíg a tétlenségtől elhalt tagjainkat fel nem üdítettük az egészséges futkosással.

7 A kiváló Philomatius oly elszántan állt a labdázók közé, ahogy a mantuai költő írja: „Készen az ifjakkal maga is kifeszíteni karját”, hiszen nagyon szépen játszott, amikor még fiatal volt. Most a pálya közepén futó játékos ismételten kiszorította őt álló helyéből, amikor pedig ő volt a körön belül,

nem tudta elfogni sem az arca előtt elrepülő labdát, sem pedig elhajolni nem tudott, amikor neki repült a labda. Gyakran mélyen meghajolva dobott, s utána csak nehezen tudott megingott helyzetéből kiegyenesedni. Ő volt az első, aki kimelegedve és lihegve visszavonult a játék erőfeszítéseitől. Duzzadt mája valóban sűrű fájdalomokat okozott túlterhelt testrészeinek.

8 Azonnal abbahagytam a játékot én is, baráti szívességet akartam tenni neki a közös visszavonulással, nehogy távozó barátom restellje magát fáradtsága miatt.”

(Sid. Ep. V. 17., ford.: T. H. Á.)

Magáról a játékról, annak összetett voltáról fentebb már szoltunk. A leírás sporttörténeti különlegességén túl még más érdekességekkel is szolgál. Ezek közül az első mindjárt az alkalom, ami szintén kuriózum: Szent Justus halálának évfordulója, amit a szent sírjánál körmenettel és ünnepi misékkal ült meg. Miért pont ott és akkor kezdtek labdázni? Annyira spontán lett volna ez a játék, mint ahogy azt a leírás sugallja? A szent sírjától a consul sírházhoz vonuló társaság csupán elgémberedett tagjainak megmozgatására kezdett volna labdázni? Lehet. Egy világi méltóság sírja mellett játszott római játék azonban sokkal inkább a római szokások ápolásának tűnik, mint egy, a keresztény temető megszenteltetésére játszadozásnak. Mert ugyancsak furcsa keresztényi cselekedet elhunyt szerettünk sírja mellett profán játszadozással mulatni az időt. Nincs-e ebben a játékban valami több, talán az istenek dicsőségére bemutatott ősi áldozat, melyben győzött a jobbik, az istenek kegyeltje? Mindenki tudja, hogy az antik sportversenyeket az isteneknek szentelték, a gladiátorok párviadala az elhunytak sírja mellett az isteneknek felajánlott áldozat volt. Talán merész dolog ebben az esetben is valami ilyesmit feltételezni, de na-

gyon nem keresztény, és nagyon római ez a leírás.

A másik érdekesség a játékban tanúsított magatartás megítélésében rejlik. Ugyanis erősen a római szemléletet tükrözi a labdázókhoz csatlakozó „kiváló Philomatus” esete, aki (az elhízás és talán a sok ivás következtében) duzzadt mája miatt rosszul játszott, s lihegve kiállt. A akkor – noha Sidonius igyekezett ebben a levélben „tisztára mosni” –, gúny tárgyává vált. Hiábavaló volt a római bajtársiasság vagy a keresztényi jóindulat Sidonius részéről a közös kiállással, hiába az esetet eltussolandó görög mintára rendezett költői verseny, melyben az enyhülést adó törölközőről írtak – a fennmaradt Sidonius mű alapján – fűzfapoétai verselményeket, Philomatus nevetségessé lett. Maga a Sidonius-szöveg minden szemforgató igyekezete ellenére is kissé megvető, tehát még mindig az volt a római nézőpont, hogy a labdajáték alóli kibújás, vagy az elpuhultság, egyaránt a férfiatlanság jele. S ez egy római számára, a „római jellemről” belécsúlykolt elképzelések szerint, a legnagyobb szégyen volt.

A fentiek alapján miként értékelhetjük tehát ennek a labdajátéknak a legizgalmasabb érdekességeit? A késő ókor emberei ugyanúgy ragaszkodtak a római hagyományokhoz, mint bármelyik ősük valamely boldogabb, korábbi korban. Az arisztokrácia neveltetése és szokásai mitsem változtak. A keresztény szellemiség még inkább csak szavakban, frázisokban hatott, az emberek cselekedetei évszázados beidőzések alapján működtek: ugyanaz a kultúra, ugyanaz a szellemiség, ugyanazok az erények, szokások, mint Róma legvirág-

zóbb korszakában. Ezt támasztja alá az is, hogy a sportszerető tanulók és sportos püspökök gyülekezetében a szívében még dicséretesen bátor és lelkes, testében azonban már erőtlen világi arisztokrata esete ugyanazt sugallja, mint Sidonius más leírása a püspökválasztásokról. Az elerőtlenedő világi hatalommal szemben a század második felében ugyan már az egyházé a kezdeményező szerep, de püspökei – bár képmutatóan vagy hittel ezt hangsúlyozták –, nem szentéletű papok, hanem sokkal inkább haditudományokban és politikában jártas kemény férfiak voltak. Ezek a püspökök nem a középkor testben néha erőtlen, de hitben és lélekben annál erősebb ígéhírdetői, hanem igazi római katonák, csupa Aramis „A három testőr”-ből, akik ha kellett, imádkoztak, ha kellett, kardot rántottak, s a szellem építése mellett szívesen kergették a labdát is a test gyönyörűségére.

Irodalomjegyzék

- ☞ *Daremborg – Saglio*: Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines. Hachette, 1877–1919.
- ☞ *Lukas, G.*: Der Sport im Alten Rom. Berlin, 1982.
- ☞ *Németh Gy.*: Ókori játékok könyve. Pesti Szalon Kiadó, Bp., 1994.
- ☞ Ókori lexikon. Szerk.: *Pecz V. Franklin*, Bp., 1902.
- ☞ *Pauly–Wissowa*: Realencyclopädie der Klassischen Altertumwissenschaft, 1894–
- ☞ Sidonius Apollinaris, Poems and letters I.–II. Ed.: *Anderson, W. B.*, London, 1936.
- ☞ *Wegner, E.*: Das Ballspiel der Römer. Würzburg, 1938.

Gárdián Zoltán

„Sört kerítünk rá”

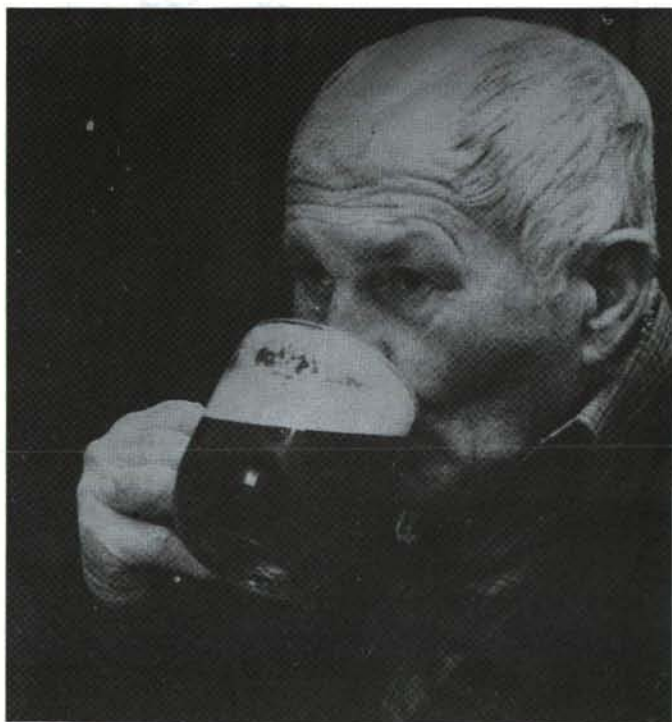
Az enigmateremtő

– Emlékképek Bohumil Hrabalról –

Érvényesítheti-e az írónak, művésznek, gondolkodónak életművét halála? Véleményem szerint, igen. Gondoljunk csak Szókratész méregpoharára, Giordano Bruno máglyájára, Morus Tamás pallosára... vagy Bohumil Hrabal halálára, ahogy galambokat etetve kizuhan egy kórház 5. emeleti ablakából... Ez a halál tipikusan hrabali, nem tudjuk, hogy sírva ne vessünk vagy nevetve sírjunk... Elbizonytalanít bennünket, mint oly sokszor tette azt az olvasóval művei olvasása közben... Gondoljunk csak Milos halálára a Szigorúan ellenőrzött vonatok című kisregényben és/vagy filmben... Hrabal a halálával egy újabb enigmát teremtett, gyarapította rejtélyeinek számát... Üresek lesznek nélküle a prágai sörözők, hiányozni fog a nagy öreg, aki egész estéken át képes volt szórakoztatni társaságát „kocsmai történeteivel”... Ült az Arany Tigrisben, elnézte a vendégek arcát és igen, semmi halandza, semmi kocsmai duma, ez a kiabálástól hangos kocsmai valóságos kis egyetem, ahol a sör hatására az emberek olyan történeteket mesélnek el, melyek sebet ütnek a lelkeken és a fejek fölött, cigarettafüst formájában az emberi élet abszurditásának és csodálatra méltóságának kérdőjele lebeg...

Hrabal hősei otthonosan mozognak mind a hétköznapi megsemmisítő mecha-

nizmusában, mind pedig a rejtett sors-örvényeken... Szereplői a cseh kisemberek; forgalmisták, acélmunkások, ügynökök, pincérek, sörgyári munkások, „Pepin bácsik”... Ő maga is rengeteg foglalkozást kipróbált, míg megjelenhetett az első műve nyomtatásban (*Gyöngyszem a mélyben*, 1963)... 49 éves koráig volt többek között vasúti pályamunkás, raktáros, kladnói vasmunkás, papírhulladék-csomagoló, távírász, forgalmazó, díszletező, jegyzőgyakornok, tisztviselő és ügynök... Az írásaiból kiderül, hogy szenvedélyes szakértője a labdarúgásnak, autó- és motorsportnak, a prágai és Prága környéki sörözők, csapszékek söntéseinek,

Legnagyobb öröm...

„Sört kerítünk rá”

otthonosan mozog a munkásszállók vaságyai között, de nem érzi magát idegenül a templomi sekrestyében sem... Több rendszer avatott ismerője a monarchiától egészen a mai demokratikus Csehorszáig... Átélt a német megszállást, a II. világháborút is... Ebben az időben forgalmista volt Kostomlatyban... A forgalmista tanfolyamon minden szöveges tételből megbukott... Mikor aztán a pálya mentén vezette a vizsgabizottságot, letérdelt a sín mellé, ám előbb gondosan a földre terítette a zsebkendőjét, nehogy bepiszkolja egyenruháját, a fülét a sínre szorította, és ekképpen szólott: „A 804-es számú vonat épp most haladt át Kamenný Zbozin.” Mindenkinek elállt a lélegzete... A vizsgabiztos kérdezi: „Hol tanulta ezt?” – A válasz: „Az amerikai westernekben láttam...” – A vizsgabiztos úgy vélte, jobb forgalmista válik belőle, mert vigyáz az egyenruhájára... Pedig nagy szerencse, hogy egyáltalán még élt ekkor... Még meg sem született s már bővelkedett az „élete” izgalmakban... Az anyja leányanya volt... Mikor Hrabal hirtelenhagú nagyapja tudomást szerzett erről, nemes egyszerűséggel kivonszolta lányát az udvarra, azután hozta a vadászpuskáját és ráüvöltött... „Térdelj le, le foglak löni!” – De aztán kijött a bölcs nagymama és odaszólt nekik... „Hagyjátok már abba, gyertek enni, mert kihűl az étel!” – Így történhetett meg, hogy 1914 március 28-án fiúgyermék jött a világra, akit Bohumilnak kereszteltek el... Történt mindez Brno-Zdidenicében... A sportrovatok aznap közölték az örömteli hírt, hogy az S. K. Slavia visszavágó mérkőzésen 2-0 arányban legyőzte a Tepliker F. C. 1903-

at... A Nemzeti Politika délutáni kiadása pedig a következő cím alatt közölt cikket: „A tanárképző szeminaristák megkínózták az igazgatót”... – Hároméves korától a polnói sörgyárban élt, ahová anyja Frantisek Hraballal kötött házassága után költözött... A háború után a nymburki sörgyár lett az otthona... Itt kezdett el iskolába járni... 1924-ben felbukkan itt nagybácsija, Pepin...

„Az én igazi apám Pepin bácsi volt. Öröké ott ült nálunk és mesélt, tele volt történetekkel. És ahogy ott ült az asztalnál, hát csak a plafont bámulta, és látta ott fenn amit épp mesélt. Csak azt mondta el amit látott. Közben újra és újra ismételte magát, de azért utánozhatatlan volt. Tisztára megszállottja volt a történeteinek, és újra és megint leolvas-

Ma remekmű születik

ta őket onnan a plafonról, mi meg fetrengtünk a röhögéstől”... – Köztudott volt róla, hogy szeretett a söntésekben, a konyákban üldögeálni, figyelve a beszélőket... az iskolában a tanárai és iskolatársai idegeire ment. A kávé ecettel itta, és sörrel öblítette le a mákosbuktát. Középiskolás korában megbukott – csehből... az első és a negyediket ismételnie kellett, így aztán két évvel meghosszabbította az ifjúságát... A gimnázium elvégzése után jogi diplomát szerzett... A harmincas évek második fele nemcsak a jogi tanulmányok kezdetét jelentette számára: „Ahogy elmúltam húsz éves, megroppant a tudatlanságom szilárd pallója, és ekkor meg úgy belehabarodtam az irodalomba és a képzőművészetbe, hogy az olvasás, a szemlélődés, a tanulás volt a hobbim...” – Ekkor kezdett el írni a nymburki sörgyár Underwood márkájú írógépén... Először verseket írt, majd a szürrealizmuson át vezetett az útja a prózáig. Megteremti a saját írói technikáját melynek elemei a „kocsmai duma”, az anekdota, a kollázs és a szabad asszociáció, ez teszi lehetővé, hogy az olvasó tudata parttalanul áramoljon olvasás közben... „Az én istenem Dionüszosz... az emberré lett vidámság, egyházatyám Szókratész, az ironikus... az egyszülött fiú pedig Jaroslav Hašek, a kocsmai történetek feltalálója... aki emberszaggal tette emberivé a próza-mennyeket, az írást a többiekre hagyva.” – ... Hrabal a valóságban megélt anyagot az egzisztenciális szférából a komédia szférájába viszi át, az empirikus tényeket, eseményeket a groteszk, a mítosz, az álom világába... A műveiben a tragi-

kus elem mellett mindig ott van a komikus elem is, és mindig ezzel bizonytalanítja el a befogadót... a tragédiát ugyan feloldja, de a nevetés nem felszabadult, hanem gondolatébresztő... A tragikum csak az állandó normák felől mutatkozik meg, míg a mindennapok oldaláról mindez csak nevetés... Hrabal abszurditása nem lesújtó, tragikus és súlyos, amely mindent elpusztít és kietlenné tesz, annál sokkal több, benne van az ember iránti rokonszenv és a hit az életerő csodatévő erejében, mely értelemmel tölti meg az élet legtragikusabb dolgait, sőt az élet egészét is... Hrabal a szépséggel nem az illúziót állítja szembe, hanem az ember iránt érzett rokonszenvét és a barátság mítoszat... bár vannak akik nem ezt érzik ki műveiből... Hrabal egyszerre botrányos és rajongott szerző... – „Maga disznó, aki mindig azokat a situációkat keresi, amelyekben aztán kiélheti perverz nemiségét.”... – „Ujjongtam olvasás közben. Már régen nem éreztem a szívem táján ilyen melegséget.” ...

– „Elegünk van Hrabalból – ez a tisztességes emberek jelszava.”... – „Ha valaki úgy int az ember felé, mint maga, akkor az a tudat, hogy akad aki velünk érez, könnyebbé teszi a fájdalom elviselését.”... A nagy mesélő már nincs köztünk... üresek lesznek nélküle a kocsmák, a kocsmai történetek... Öhelyette most már a művei beszélnek... – „A világba és a játsszi életbe ifjú emberként léptem ki, akinek, ha le akarta fésülni azt az ágaskodó, sűrű haját, hát egy maroknyi brillantint kellett ráloccsantania... és most öregúrként végzem, kopaszon és könyörtelen ráncokkal a szám körül, az ember végső dolgairól elmélkedem, az utolsó állomásról, ami szintúgy játék, kilövő állás, amely az előttem voltak körpályájára röptet fel. De ez is csak játék, semmi több mint fölösleges játék, eszeveszett és csip-csup és ostoba...”

P. S.

Hrabal gyakran biggyesztett történeteinek utóiratot: néha valóságosat, néha fiktívét. Néha egyszerűen csak így folytatta a történetet... Minden év február 3-án meg fogok emlékezni Bohumil Hrabalról, mivel mással, ha nem egy hideg, gyöngyöző falú korsó sörrel... Sört kerítünk rá!...

Ajánló irodalom

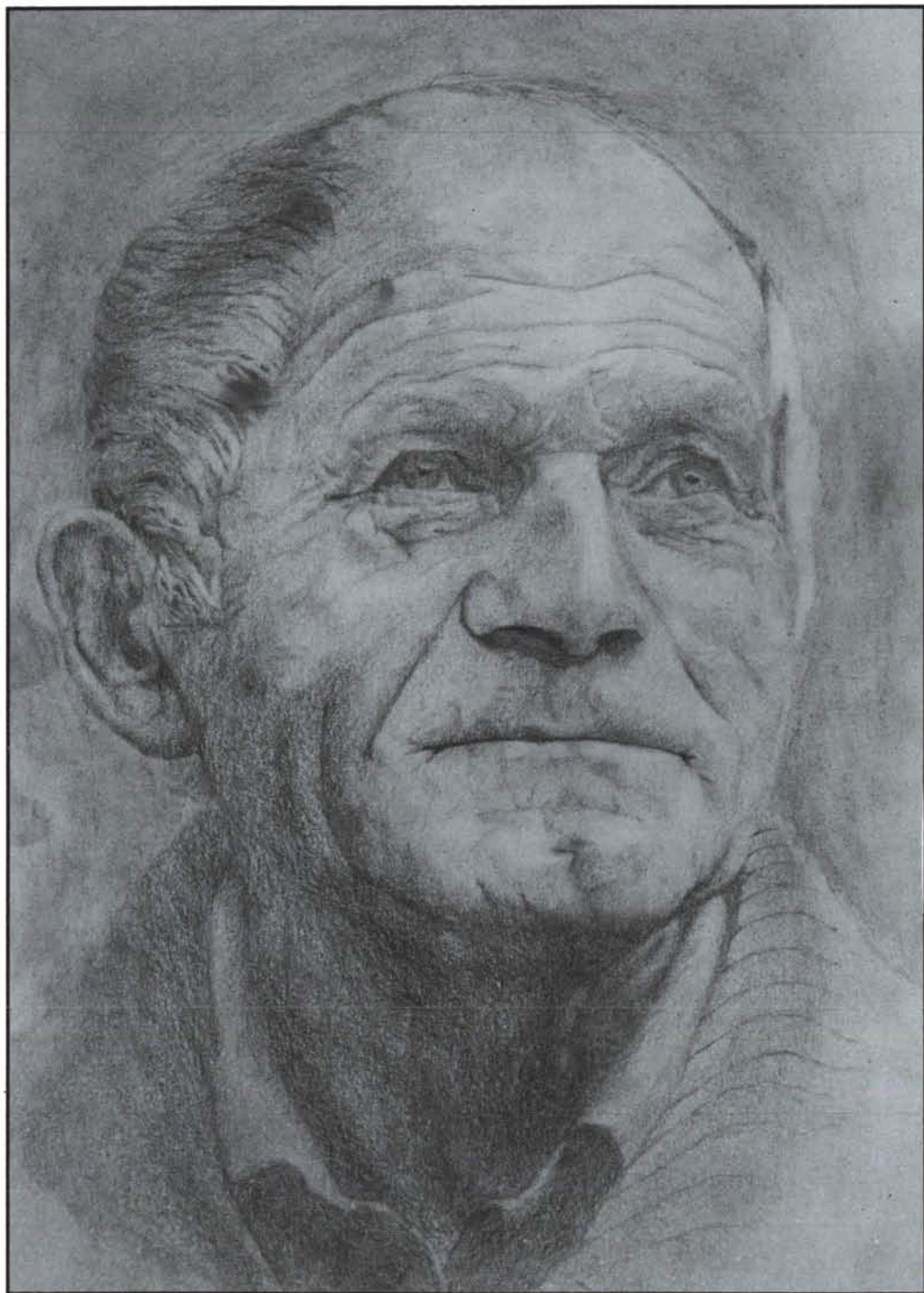
- ☐ Bohumil Hrabal: Zsebcserek – interjúregény. Kalligramm Könyvkiadó, Bp., 1986.
- ☐ Bohumil Hrabal: Miért írok? in: Nagyvilág 1987/6. 828–835. o.
- ☐ Bohumil Hrabal: Véres történetek és le-

gendák. Európa Könyvkiadó, Bp., 1989.

- ☐ Bohumil Hrabal: Kocsmai történet. in: Nagyvilág 1987/6. 835–842. o.
- ☐ Grendel Lajos: A legnépszerűbb cseh író. in: Irodalmi Szemle, 1986/7. 615–629. o.
- ☐ Tordai Zádor: A pillangó és az ember. in: Holmi 1990/3. 325–333. o.
- ☐ Varga Attila: Hrabal arcai (interjúkötet). Európa Könyvkiadó, Bp., 1995.
- ☐ Varga György: A realista világámitó – Bohumil Hrabal hetvenéves. in: Nagyvilág, 1984/4. 574–583. o.
- ☐ Varga György: Az író megszületik. in: Életünk, 1983/3. 242–248. o.

Bohumil Hrabal magyarul megjelent művei:

- ☐ Bambini di Praga 1947 (1965);
- ☐ Táncórák idősebbeknek és haladóknak (1969 és 1993);
- ☐ Tükrök árulása (1977);
- ☐ Sörgyári capriccio (1979);
- ☐ Díszgyár (1981);
- ☐ Gyöngéd barbárok (1986);
- ☐ Véres történetek és legendák (1989);
- ☐ Harlekin milliói (1990);
- ☐ Zsebcserek (1992);
- ☐ Házimurik (1992);
- ☐ Levelek Aprilkának (1992);
- ☐ Vita Nuova (1993);
- ☐ Foghíjak (1994);
- ☐ Ófelsége pincére voltam (1995);
- ☐ Skizofrén evangélium (1996).

Klában Gyula

A csehek és a sör

Előszó helyett

*A jó sör, ó
A jó sör, ó, jön is, megy is.
Sebaj, ha rongyom rámegy is.
Culám, cipőm is eladó-
A jó sör, ó a búra jó.
Nyakam töröm, csak jöjj söröm,
a konyhatündért gyömködöm,
s jöhet a szégyenpad s bitó-
A jó sör, ó, a búra jó.
(Részlet Robert Burns verséből)*

A sör az életünkben

A sör németül „Bier”, franciául „bière”, olaszul „birra”, spanyolul „cerveza”, angolul „beer”. Ezt a néhány szót a világ minden táján megértik, nincsenek nyelvi nehézségek, sörivő cimborák pedig mindenütt bőven találhatók. A műszaki értelmező szótár szerint a sör árpából (búzából), illetve malátából komlóval készült ital, értékét főleg alacsony alkohol-, valamint magas vonadéktartalmának köszönheti. A sör elsősorban élvezeti cikk, viszont a sörrel értékes tápanyagok is bekerülnek a szervezetbe. A sör kedvelt, mert minden más italnál jobban oltja a szomjat, étvágygerjesztő hatása, kis alkoholtartalma és szénsavassága következtében frissítő hatása is van.

Martin Hürlimann „Könyv a sörről” című művében így ír erről: „Ülök a teraszon egy forró nyári napon, előttem egy pohár sör formás, szép pohárban, habkoronája kellően magas és tömör. Csodálatos pillanat. Szép színe van a sörnek, aranyárga. De még húzom az időt, nyújtom az első korty örömet, szépen magamhoz emelem a hűvös poharat, orrom alá tartom, tisztának, komlóillatúnak és nagyon kellemesnek érzem. Ha fülemhez tartom, hallok a finom

habgolyók pukkanását. Aztán végre ajkamhoz emelem a poharat, vágyaim teljesültek: a sör hideg, komlós, finoman csípős és itatja magát. Mit kérhet még az ember? Az élet szép”.

A tapasztalatok azt mutatták, hogy a sör tápláló összetevőit könnyebb megemészteni, mint a kenyert, ezért aztán a sört a közép-korban is erősítőként ajánlották a gyógyulásra váróknak és idősebbeknek. A kolostorokban azt tartották, hogy a sör nem töri meg a böjtöt. Tulajdonképpen az ókorban és a középkor kezdetén csak az különböztette meg a kenyértől, hogy a sör folyékony volt. Ma már alig van a sörnek táplálkozási jelentősége, inkább szomjoltó és élvezeti cikk. Lazítóan kedvezően hat a kedélyállapotra is. A napi hajsza után bekövetkező vérnyomás-emelkedés, álmatlanság, idegesség ellen ajánlható egy üveg erős sör. A komló nyugtatóan hat a túlfeszített idegekre és lazítja a merev izmokat. A sör alkoholtartalma lényegesen alacsonyabb bármely szeszestálénál. Aki naponta nem egyszerre három üveg sört iszik, az szervezetét annyi kalóriához juttatja, mintha egy szelet tejszínhabos tortát fogyasztott volna. Amit minden sörivőnek tudnia kell: aki rendszeresen mértéken felül fogyaszt sört, az elhíz.

A sör és az egészség

Már a legrégibb időkben is találkozunk a sörrel, mint gyógyszerrel, amelyet különböző betegségek kezelésére, különösen erősítőként adtak a lábadozók részére. Az ókori Egyiptomban az orvosok alkalmas, jó szert láttak a sörben az emberek egészségének megtartására. Bizonyítható, hogy napi 2-3 pohár sör szívinfarktust megelőző hatása. A sör hatása a tuberkulózis ellen. A sörnek ezt a hatá-

sát a komlóban található keserű anyagokkal magyarázzák. A nehéz testi munkát végzők számára ideális ital a sör. A nagy fizikai erőfeszítés után bekövetkező izzadás miatt a szervezet sok folyadékot és ásványi sót veszít, és ezt a veszteséget a sör gyorsan kiegyenlíti. Sok svéd és német orvos sört javall a szervezet kimosására. Reggeli előtt egy pohár pilse-ni sör bevált eszköz másnaposság ellen.

A középkori sörfőzés

Ma már nem titok, hogy Európában mindenütt, ahol valaha kolostorok álltak – esetleg állnak még ma is – nagyon értettek a sörhöz. Az ókor végétől a középkor derekáig senki sem tudott annyi sörfőzési tapasztalatot szerezni, senki nem ismerte a sör különleges tulajdonságait annyira, mint a szerzetesek. A kolostori sörfőzés megindulásának egyik oka, illetve előidézője éppen az volt, hogy a sör böjtös italként, sőt laktató hatása miatt böjti ételként is kitűnő volt. Adelheid apátfőnöknő a XI. század végén kolostori szabályzatban rögzítette, hogy minden apáca naponta 5 korsó sört kapjon. A kolostorokban főzött sör minősége évszázadokon át a legkitűnőbbek közé tartozott, a belga, német kolostori sörfőzdék mindmáig őrzik ezt a minőséget.

Sankt Gallen

A kolostori sörfőzés egyik leg híresebb sörfőzdeegyüttesét 820-ban tervezték, benne azonos berendezésű három sörfőzőházzal. Kétségtelen, hogy korának legnagyobb, technikailag legjobban felszerelt kolostori sörfőzdéje volt. Sankt Gallen a kolostori sörfőzdék példaképe lett. A három sörfőzde közül az egyik a szerzetesek ré-

szére (*Paterbier*), a másik a zárandokok és szegények (*Konventbier*), a harmadik az előkelők és királyi vendégek részére főzött sört. Nagy valószínűséggel kalandozó őseink is itt ismerkedtek meg először e nemes itallal.

A középkori sörfőzés emlékei Csehországban

Csehország közel 1000 éves sörfőzési tradíciókkal rendelkezik. A vyšehradi káptalan alapítólevele 1088-ból származik, ez a cseh sörfőzés első írásos dokumentuma. Már 859-ben termesztették a komlót, sőt 1001-ben Hamburgba exportálták is. A prágai Vyšehrad-templom alapító okiratában

A sörmesterek rendszeresen ellenőrzik a sör alakulását a hagyományos fa erjesztőkádakban

Vratislav, az első cseh király már említi a komlót rendeletében. Bár Prága püspöke Szent Vojtech tiltotta a sörfőzést, 1118-ban Cernicében mégis felépült az első cseh sörgyár. IV. Ince pápa a XIII. században a tilalmat feloldotta. Ettől az időtől új városok és királyi privilégiumok alakultak, minden polgár szabadon főzhetett sört, sőt meghatározott távolságon belül értékesíthette is. Így alakultak ki a nagy sörfőző városok: Plzeň, Prága, Budvar, Saac. Már a XVI. században kialakultak a későbbi európai hírnő sörözők. A XIX. század cseh sőrei már egész Európában híresek voltak. 1860-ban 1040 sörfőzde volt az országban, közülük 44 Prágában; valamennyiük jelentős sörtermeléssel rendelkezett.

Plzeň

Cseh királyi város, itt született a világ híres, talán legkedveltebb sörtypusa, a *pilseni*. Itt már az 1295. évi városalapítás előtt is főztek sört, a város kapuja előtti elővárosban. A XV. sz. végén a plzeňi polgárok megegyeztek egy saját városi sörfőzde alapításában, ezt már okmányok is igazolják. A sörfőzde búzasört főzött. A 30 éves háború végén Plzeň a lerombolt városok közé tartozott, néhány évtized kellett hozzá, hogy a sörfőzés ismét jelentős iparág legyen. 1842-ben főzték az első sört a polgári sörfőzdében, amely már kapitalista módszer szerint dolgozott, ez rakta le a későbbi sörváros alapjait. A vállalkozás, amely Plzeňt világhírűvé tette, nemcsak az utánozhatatlan természeti feltételek, a sazi komlótermő vidék kiváló minőségű termékének, a Plzeň környékén termő kiváló árpának köszönhető, hanem a helyi sörfőzés tradíciójának, a dolgozók szakmai képzettségének és tudásának is. Mészkőbe vágott hosszú (9 km) pincesor állt a gyár rendelkezésére, ahol optimális hőmérsékleten tudták ászokolni sőreiket. Az új plzeňi sör sikere hamar túlszárnyalta a városban főzött többi sörét, 1850-ben eljutott Prágába, Bécsbe, Berlinbe, Párizsba,

Londonba és Münchenbe. 1870-ben a plzeňi sör olyan híres volt, hogy Európa legelőkelőbb éttermeiben is kínálták. Az 1890-ben megjelent „A sörfőzés története” című könyv Plzeňt mint a Monarchia legmodernebb sörgyárát említi. 1904-ben már saját iparvágánya volt a sörgyárnak és közel 260 sörhűtő vagonja. Ezek a szerelvények vitték a sört Bécsbe, később Brémába, ahonnan tengeri szállítással indult a világ minden tájára. 1898-ban – hosszú bírósági eljárás után – született meg az *Urquell*védjegy. Ebben az évben az 1 főre eső sörfogyasztás elérte a 115 litert. Plzeň sörtermelése az I. világháború után meghaladta az 1 millió hl-t. Ez a város bonyolította a cseh sörexport 75%-át. A II. világháború súlyos kárait csak 1951-re heverte ki. 1956-ban már 85 országba exportált. Plzeň ma is a sörfőzéséről híres város, leghíresebb sőre a *Pilsner Urquell*.

Prága

Az európai sörháromszög (München, Prága, Bécs) egyik városa. A sörfőzés első írott emléke a vyšehradi káptalan alapítólevele 1088-ból származik. Vencel cseh király sokat tett sörkedvelő népének a sör érdekében. Számos cseh városnak adott sörfőzési és sörkimérési jogot. Ezen városok közé tartozott Prága is. 1360-ban IV. Károly sörfőzési jogokat adományozott egyes főuraknak és a prágai káptalannak, amely a prágai várban működött. A sörfőzés itt virágkorát a XVI. században érte el, amikor II. Rudolf császár a várban lakott. Prágában ma is legalább 500 söröző üzemel. 1456-ban alakult meg a sörfőzők céhe. Prága a világ leghangulatosabb városa, híres sörözőit kikerülni sem lehet s nem is érdemes.

České Budějovice

A ma közel 90 ezres lakosú várost II. Ottokár alapította 1265 táján. A huszita időkben Zsigmond védőbástyája volt, később pedig a Habsburgoké, noha a nép egyik urát sem igen

szerette. A XVII. században ezüstöt bányásztak a környéken, és a városnak ekkor pénzverdéje is volt. Ami a vendéglátást illeti, elég ha annyit mondunk, hogy itt főzik a Budvar sör, amelyet némelyek jobban szeretnek még a pilseninél is. A főtérhez közeli patinás sörözőben az egyik felirat így szól: „*Pivo dobré, devče hezké – to jsou dary země české*” – ami magyarra fordítva valahogy így hangzik: „Jó sör és szép leányok – cseh földön ez vár rátok”.

A sörgyártás jelenlegi helyzete

Ma még nem készült külön értékelés a cseh és a szlovák söripar tevékenységéről, bár kétségtelen tény, hogy a sörfőzésnek a cseh területen vannak régiebb és nagyobb hagyományai, nem is szólva a világhírű cseh komlótermesztésről. A cseh söripar fejlettsége is magasabb a szlovákénál. A söripar fejlődését segíti, hogy a cseh iparban nagy hagyományai vannak a sörfözdei berendezések gyártásának, amelyek még a XVIII. századra nyúlnak vissza. A sört kedvelők és a minőséget értékelni tudó emberek az egész világon nagy tisztelettel nyilatkoznak a cseh sörökről, ezen belül elsősorban a Pilsner Urquellről és a Budvarról. 1988–90 között 130 sörgyár üzemelt a két országban és 24 sörmárkát exportáltak a világ különböző tájaira. A cseh sörgyárak kitűnő minőségű, lágy sörfőzővízzel dolgoznak, amelynek keménységi foka lényegesen alacsonyabb a bécsi, a dortmundi, sőt még a müncheni víznél is. A kemény, hosszan tartó habkoronát magas szénsavtartalmuknak köszönhetik. A palackos sörök részaránya 1990-ben elérte a 60%-ot, annak ellenére, hogy a csehek legszívesebben kedvenc sörözőikben isszák csapolt sörüket. A pilseni típusú sörök szülőföldje Plzeň. A pilseni ma már – miután országszerte gyártják – nem eredetjelző, hanem erősen komlózott, világos sört jelent. Sörgyártásának három központja alakult ki: Plzeň, České

Budějovice és Prága. 1992-ben Csehország sörtermelése 18 sörgyárban 13,3 millió hl, Szlovákiaé 6 sörgyárban 4,5 millió hl volt. Legismertebb söreik: a Pilsner Urquell, a szintén pilseni Gambrinus, a české budějovicei Budvar és Samson, a prágai Staropramen és Braník, a Velké Popovice-i Kozel valamint a nošovicei Radegast (Radhost).

A leghíresebb sörgyárak

Budějovický Budvar

1895-ben alapították Ěeské Budějovicében. Amikor az amerikai sörgyáros, Adolph Busch a XIX. század végén Európába utazott, hogy az ászoksör készítésének technológiáját tanulmányozza, ellátogatott Budějovicére is, amely akkor cseh királyi sörfőzdeként működött. A sörgyár örökáron eladta a Budweiser sör névhasználati jogát az amerikai sörgyárnak. Az 1993. évi sörtermelésének a felét exportálta, az éves sörtermelése 1,5 millió hl körül van.

Plzeňský Prazdroj Sörgyár, Plzeň

A sörkedvelők különös tekintettel beszélnek a cseh sörökről, ezen belül a plzeňi sörökről. A plzeňi sörgyártás történetének fontosabb dátumai:

- 1869: az építkezés kezdete;
- 1842: október 5: az első plzeňi sör főzése;
- 1862: az első aranyérem Hamburgban;
- 1873: a Bécsi Világkiállítás aranyérmese;
- 1898: megszületik az új védjegy, a Pilsner Urquell;
- 1975, 1988: aranyérem Brüsszelben;
- 1993: a sörtermelés elérte a 2,6 millió hektolitert.

Pražské Pivovary Smíchov, Prága

Prága legrégebbi külvárosának (Smíchov) és az ilyen néven 1869-ben alapított gyárának neve. Éves sörtermelése: 1,5 millió hl. Világhírű söre a Staropramen, amelyet 120 éve gyártanak. Ismert sörmárkái: a Prager Bier, a Svetlý Ležák, a Svätý Tomáš és az U Fleků.

Radegast Pivovar, Nošovice

1971-ben épült a sörgyár, 1 millió hl-es kapacitással. Sört és malátát gyárt. Radegast néven három sörmárkát készít, ezen kívül licenccben főzi a svájci Hürlimann Sörgyár Birell nevű alkoholmentes sörét.

Legendás sörmárkák

Budweiser Budvar

A cseh Budějovický Budvar sörgyár nemzetközi hírnű, keresett söre. A nemzetközi irodalomban négy csillaggal jelölt söre. Már Ferdinánd cseh király is nagyra értékelte, s 1531-től udvari sörre tette. Azóta a király söre jelzést is használja. Világosabb, mint a pilseni, enyhén édes utóízzel. 12%-os extrakt- és 4,5% alkoholtartalommal. Európa számos országába exportálják.

Pardubický Porter

A kelet-csehországi pardubicei sörgyárban főzik, erős komlóízzel, 19% eredeti extrakt-tartalommal. Ezt a barna sört csak karácsonykor főzik, és csak akkor lehet fogyasztani a város két régi vendéglőjében.

Pilsner Urquell

A plzeňi Prazdroj Sörgyár világhírnű söre. Négy csillaggal jelölt. Csupán a Pilsner Urquell sör típusból évente 1 millió hl-t állítanak elő. És ehhez egy meglepő számadat: ha ezt a mennyiséget Csehországban használatos félliteres palackokba töltенék, akkor ezekből az üvegekből az Egyenlítő több mint ötször lehetne körberakni. Óriási fahordókban ászokolják, amelyekben tovább finomodik a sör. Eredeti extrakt- 12%, alkoholtartalom 4,6%.

Staropramen

A Pražské Pivovary Smíchov, prágai sörgyár sokak által kedvelt export söre. Világos ászoksör, kellemes komlóízzel. Négy csillagos osztályba sorolt sör. Csak 2-3 hónapos ászokolás után hozzák forgalomba. A prágaiak legkedveltebb söre. Eredeti extrakt-tartalom 12%.

Történelmi sörözők

U Fleků

Prága 1500 sörfőzője közül az egyik legismertebb, hiszen itt a sört nemcsak kimérik, hanem készítik is. A söröző épületét először 1430-ban említik az iratok. Attól fogva, hogy Jakub Flekovsky és neje megvásárolta a sörfőzdet, mindenki így hívta: Flekovskyék sörfőzdeje. A nagy sörkertben és a stílusosan berendezett helyiségekben szolgálják fel a 13 fokos sötét ászoksört. Mindegyik helyiségnek megvan a maga neve, így például: Jitnice (májas hurka), Redakce (szerkesztőség), Akademia, V kufu (a bőröndben), Chmelnice (komlóskert). Az U Fleků legfőbb nevezetessége, ami Közép-Európában egyedülálló: az 500 éve folyamatosan helyben főzött és csapolt sör. Egyik termében hagyományos prá-

Egy korsó csapolt Pilsner Urquell valóban lágy és frissítő

gai varieté működik.

U Kalicha (A kehelyhez).

Ez az a söröző, ahol Švejk a háború után este hatkor várta barátját Vodičkát, az öreg árkászt. Ide látogatott Švejk szellemi atyja, Jaroslav Hašek, valamint a közelben lakó Jozef Lada festőművész, aki rajzaival illusztrálta Švejket. A sörözőben látható az a Ferenc József-kép, amelyet „leszartak a legyek”. Az utca neve: Na bojišti – jelentése: A csatatéren...

Pilsner Urquell

Élt egyszer a dél-csehországi Budeticében, valamikor a XIX. század első felében egy Jakob Pinkas nevezetű szabómester. Egy szép napon feleségül vett egy gazdag prágai polgárlányt, ezzel a Perlová utcában lévő csapadék tulajdonosa lett. Nagyon szerencsés volt számára az időpont, mert éppen akkor oldották fel azt az általános tilalmat, mely szerint nem volt szabad más városból származó sört Prágába behozni. Pinkas mester kapott az alkalmon, s 1843. április 8-án vette át az első plzeňi szállítmányt. Ezzel megkezdte működését Prágában az első plzeňi söröző. Hrabal írja: *„Minden inyenc életében eljön a pillanat, mikor egészen hétköznapi ételre vágyik. Azt ajánlom, hogy reggeli nélkül, kora délelőtt térjen be a Pinkászhoz, rögtön lent a Vencel tér mögött, s rendeljen egy korsó pilseni sört. Specialitásuk a kívánságra edényében tálalt, kanalazva, zsemelével fogyasztható Pinkász-féle gulyás. S utána jöhet az újabb korsó pilseni.”* Prágában az a mondás járja, hogyha valaki megiszik 20 korsó sört, az nem számít, de aki egy féldecit, az részeges. Amikor a férj hazamegy, és azt mondja: *sörözni voltam*, azt jelenti, hogy legalább 5 korsó sört ivott. Ha csak annyit mond: *sört ittam*, az mindig 5 korsó alatt van.

Szent Tamás-söröző

Az Ágoston-rendi barátok alkalmasint nagyon szerethették a sört és értettek is a főzéshez, mert IV. Vencel külön oklevélben

engedélyezte számukra a sörfőzést. Ebből az alapító oklevélből származik a híres mondás, amely a csehek között ma már szállóige: *„Mondva vagy: nem azért élünk a földön, hogy együnk és igyunk, hanem, hogy jól együnk és jól igyunk!”* Milyen sört főznek? Barnát, 12 fokosat, s több mint 600 éve ugyanazon recept szerint. A söröző a múlt század hetvenes éveiben a prágai írók és művészek központja volt.

A sörivás világbajnoka

Egyszer volt- de ez igazán nem akar mese lenni, noha a mesék is így kezdődnek-, hol nem volt egy nagyon kövér, az italt jól bíró ember a csehországi Ostravában, akit 1970-ben Osakában a világkiállításon a sörivás világbajnokává kiáltottak ki. Akkoriban három perc alatt 10.5 liter sört fogyasztott el, bár azóta ezt a rekordot talán már megdöntötték.

Ezt a világbajnokot Mizerának hívják. Az ostravai Imperial szálloda főszakácsa, érthető, hogy mindig szomjas, hiszen olyan forróság, hőség van a konyhában... Tizenöt éves korában kezdte ivó pályafutását, amikor az anyja sörivás közben rajtakapta. És ahogyan ez már a tiltott dolgokkal lenni szokott, azóta különösen szereti a sört. Versenyen kívül a szállodai konyhán naponta meg szokott inni majdnem nyolc litert...

Híres emberek mondásai a sörrel

Luther Márton: – *Szívesen iszom egy korsó sört az ördög ellen, olyankor lenézem őt.*

Bismarck kancellár:

– *Aki cigarettázik és sört is iszik, azt nem lehet könnyen dühbe hozni.*

– *A sörivő elfelejti a rossz politikát a korsó sör mellett.*

Martin Hürlimann svájci sörgyáros:

– *A sör társasági kötelék, amely többet tesz az összetartozás érzéséért, mint a legtöbb politikai beszéd.*

– A sör régibb, mint a kard.

V. I. Lenin: – München a mi emigrációnk legszebb és legfényesebb ideje volt. Különösen szívesen emlékszünk vissza a Hofbräuhausra, ahol a jó sör eltüntetett minden osztálykülönbséget.

Nagy Frigyes: – Ifjúságomban sörlevesen nőttem fel.

A nőkről és a sörrel

Számos sörözőben tettek már közzé az ismert kérdést: – *Miért jobb a sör a nőknél?* Mindenki válaszolhatott a falfirkára. Ezek közül néhány „bölcsesség”.

A sört egész évben élvezheted.

A sörnek nem kell virágot venni.

A sör 70 év után is jólesik.

Több sör együtt nem beszél hülyeséget.

A sörnek nincsen anyja.

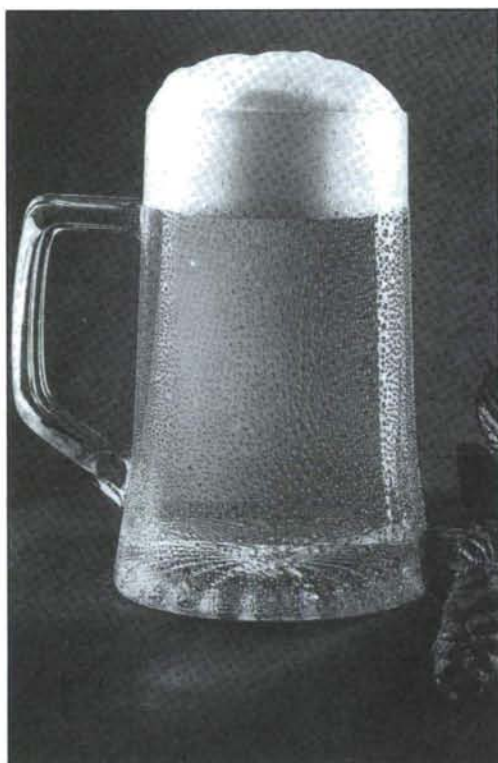
A sörödet megoszthatod barátaiddal.

Mindig megtudhatod, hogy te nyitottad ki elsőnek.

A sört nyilvános helyen is élvezheted.

Felhasznált irodalom

- ☐ Szabó Ernő – Szigeti Andor: Sörlexikon, sörtörténelem. Akadémiai kiadó, Bp., 1995.
- ☐ Emil Ulischberger: Sörivóknak való. Bp., 1982.
- ☐ Gaál Ernő: A sör. Gondolat, Bp., 1988.
- ☐ Szombathy Viktor: Prága. Panoráma, 1981.
- ☐ Firon András: Csehországi utazások. Panoráma útikönyvek, 1983.

Csiga Andrea

„Ein Volk”

Népoktatás és nemzetnevelés

A Horthy-rendszer oktatáspolitikája a tantervek és vezérkönyvek tükrében

„Az első régi: a nemzeti címek pozitív gondolata iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak csak egy tengely körül kell forognia: az Magyarország körül...”

Meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját. A nemzeti kultúrpolitika másik fő feladata az ifjúság lelkének megvédése az internacionalizmus szelleme ellen... A második feladattal legszorosabban összefügg a harmadik: a nemzet intelligenciájának visszamagyarosítása, mondhatnánk eljudaizálódásával szembeni hungarizálása. Minthogy az itt vázolt szellemet a keresztény morál tartalmazza a legteljesebb mértékben és a leghatásosabb módon, a nemzeti politikai nevelés csak úgy lehet biztosítani, ha keresztény vallású érzület hatja át!¹

Trianon után széthullott a Monarchia egysége. Magyarország és a környező országok viszonya ellenségesé vált. A Magyarországgal kötött békeszerződés szerves részét alkotta a versailles-i békerendszernek, amellyel a győztes nagyhatalmak Európa új rendszerét kívánták biztosítani. A békeszerződéseket a párizsi békekonferencia vezetése alatt álló szakbizottság dolgozta ki. Előkészítésében és vitájában Magyarország képviselői nem vehettek részt. 1920. május 6-án Millerand francia miniszterelnök, mint a konferencia elnöke átadta a magyar békedelegációnak a békeszerződés végleges szövegét. A magyar delegáció 1920. június 4-én Versailles-ban, az úgynevezett Nagy-Trianon kastélyban írta alá a 14 részből álló békeszerződést. A második részben Magyarország új határait rögzítették. A történeti Magyarország (Horvátország kivételével) területe 282 000 km²-ről 93 000 km²-re, lakóinak száma 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent.

A békeszerződés aláírása volt a feltétele a Horthy-rendszer nemzetközi elismertetésének. Ez volt az oka annak, hogy a magyar kormány megbízottai késedelem nélkül aláírták. Ugyanakkor itthon az aláírás pillanatától kezdve a trianoni békeszerződés felülbírlását, revízióját s egyben megváltoztatását tekintette a rendszer egyik legfőbb törekvésének. A közoktatás a népművelés, a korabeli propaganda minden eszközét felhasználva hirdette Trianon igazságtalanságát, a revízió szükségességét.

A magyar társadalom széles rétegei számára súlyos megrázkódtatást jelentett a békeszerződés tartalma és létrejöttének módja.² A Horthy-rendszer keresztény-nemzeti ideológiája a társadalom minden osztályát (eltérő mértékben) érintette. A Szent István-i állameszme főként az uralkodó osztályt és a középrétegeket vonta befolyása alá. Az egyházak részben iskoláik révén, döntő hatást gyakoroltak a közgondolkodásra. A nemzeti eszme a Trianon utáni dunai államokban mindenütt különleges erővel került a politikai gondolkodás és a társadalmi tudat előterébe. A „nemzeti” jelszó a korban több, egymással összefüggő, történeti gyökerű problémakörre is vonatkozott. A nemzeti kérdés történetileg örökölt problémaköré közül az első az állami – nemzeti függetlenség volt. Az állami önállóság szempontjából nézve a nemzeti problémát, a nacionalizmus mint az „elveszett nagyhatalmiság visszaszerzésének agresszív igénye” jelent meg. A második örökölt problémakör a nemzetiségi kérdés volt. Ez keveredett az elcsatolt magyar lakta területek elvesztése miatt érthető nemzeti érzékenység és az idegen nemzetiségek felett szuverenitással bíró történeti magyar állam visszaállításának nagyhatalmi törekvésével.³

Mielőtt belevágnék dolgozatom konkrét témájának tárgyalásába, szükségesnek tartom a kor (alsó és középszint ún.) iskolatípusainak rövid bemutatását. (A korszakban számos iskola-típus jött létre, szűnt meg vagy csak „átalakult”).

Alsófokú iskolák:

A már 1868 óta működő hatosztályos népiskola 1905. június 16-án kelt rendelettel kapott új tantervet és utasítást. Ebben új tantárgyakkal bővült az oktatás, mint a kézimunka, önálló tantárggyá vált a „beszéd és értelemgyakorlat” és a „gazdasági és háztartási ismeretek”.⁴ 1919-ig több tantárgyat csatoltak még a tananyaghoz. 1919 őszén adta ki a vallás- és közoktatási miniszter az 1832.311B.1. számú körrendeletet a nemzetnevelés szempontjából az elemi népiskolában való érvényesítéséről.⁵ Az 1921. évi XXX. tc. a népiskolának két tagozatát különíti el:

1. a hat éven át tartó elemi népiskolát;

2. és a három évig tartó ismétlő népiskolát. Ez utóbbi neve lett 1935-től általános továbbképző népiskola. 1938-tól ugyanez iskolatípus továbbfejlesztett változata a mezőgazdálkodási népiskola.⁶

1928. június 28-án Magyarország kormányzója a vallás- és közoktatási miniszterhez intézett, „legfelsőbb hivatala” felszólította a minisztert, hogy gondoskodjon a Nyolcosztályos népiskolát elrendelő törvényjavaslatnak az országgyűlés elé terjesztéséről. Az elkészült tervezet szerint a meglévő hatosztályos elemi népiskolát nyolcosztályossá szerveznék, melyre két éves továbbképző iskola épülne. Ezzel a tankötelezettség 16 éves korig emelkedne. Az ütemezés terve: 1928. XII. 31-től 1935. IX. 1-ig, a kibővített új népiskola a helyi igényeknek megfelelően megszervezhető. 1940. IX. 1-től a nyolcosztályos népiskola megszervezése mindenütt kötelező. A törvényjavaslatot a minisztérium 1928-ban elfogadta, de a közbejött gazdasági válság nem engedte a törvényhozás elé terjesztését. Az 1930-as években mégis elkezdték megszervezését 1937-ben adott tantervet és utasítást a minisztérium 3304/1937 eln.b.szám alatt.⁷

A középfokú és középszintű iskolák:

Az első felsőbb leányiskola 1875 őszén nyílt Budapesten. Célja, hogy a lányok élethivatásuknak megfelelő műveltséget szerezzenek. A továbbtanuláshoz nem nyújtott képesítést, s nem jogosított semmiféle közhivatal betöltésére. Ezért elnéptelenedtek, 1927-ben fejezte be működését az utolsó.⁸ Megtévésztő az elnevezése az 1926. évi XXIV. tv. alapján létesített „Leánykollégiumnak” ez ugyanis középfokú iskola volt. Azoknak a lányoknak szánták, akik magasabb műveltségre, esetleg főiskolai tanulmányokra törekedtek, de egyetemi tanulmányokat nem akartak folytatni. 1933 végén szűnt meg az utolsó.⁹ Lényegében az 1918-as tantervű Polgári fiú és – leányiskolát illesztett be a magyar közoktatási intézményrendszerbe az 1927. évi XII. törvény mint már meglévő iskolatípust. Cél: gyakorlati irányú általános műveltség.¹⁰

A honvéd reáliskolai nevelőintézet 1936-ban a honvédelmi minisztérium felügyelete alatt állt, nyíltan katonai jellegű volt. Céljuk: a növendékek katonai előképzése, párhuzamosan a középiskolai oktatással. Az 4020/1941. ME számú rendelet ezt a típust szervezte át Honvéd hadapród iskolává. 1944 végén megszűntek.¹¹

Középipiskolák:

A reáliskolát az Entwurf után vezették be Magyarországon, 1849 őszén. Az 1924. évi XX. tv. alapján lebonyolított középipiskolai reform keretében új tantervet kapott a reáliskola, a miniszter ez év július 24-én kiadott 80.000 számú rendeletével. Cél: az általános műveltség,

főként az idegen nyelvek valamint matematika és természettudományi tárgyak tanításával. 1935 szeptemberében szűnt meg. A Gyakorlati irányú líceumokról az 1938. évi XIII. tv. rendelkezett. A korábbi fiú- és leány líceumok helyett más a feladat: nemzeti jellegű és gyakorlati irányú általános műveltség. 1941-ben a háborús viszonyok miatt az ilyen jellegű líceumok megszűntek.¹²

A leánygimnázium 1895-ben jött létre. Célja: a lányokat továbbtanulásra felkészíteni. Az 1926. évi XXIV. tv. alapján az 540-05/172. számú miniszteri rendelet átszervezte a leánygimnáziumot. A reform arra az alapelvre épült, hogy minél több leány-középiskolát kell létrehozni. Ez az elosztás 1935-ig volt.¹³ A Leánylíceum a már említett 1926. évi törvény alapján jött létre. A közös nemzeti tantárgyakon kívül elsősorban modern nyelveket és irodalmat okított. 1935 szeptemberében életbeléptetett középiskolai reform megszüntette.¹⁴

A reálgimnáziumnak tovább alakította tantervét az 1924. évi II. törvény. A gimnázium feladata: hogy „a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben általános műveltséghez juttassa, és a felső tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára képessé tegye.” A reálgimnázium fő profilja a latin modern nyelvek és irodalmak intenzív tanulmányozása. Az itt oktatott második élő idegen nyelv – a kötelező német mellett – az angol, a francia illetve az olasz volt. A Humángimnáziumot ugyan ez a törvény hívta életre, csak a gimnázium feladata, hogy a minden irányú humanisztikus, elsősorban a latin és a görög nyelvi és irodalmi tanulmányok révén valósítsa meg az általános műveltséget.¹⁵

Az egységes gimnáziumot az 1934. évi II. törvény hívta létre, 1935 szeptemberétől. Ezáltal egységesé vált a középszintű oktatás. Célja: a középiskolai műveltség legjellemzőbb vonásának, nemzeti jellegének az európai műveltség színvonalán álló, de a leghatározottabban nemzeti irányú műveltség elérése.¹⁶

A húszas évek

A húszas évek elejének fokozatos konszolidációját nagymértékben elősegítette, hogy a Bethlen-kormány kultuszminiszteri tárcája gr. Klebelsberg Kúnó kezébe került. 1922–1931 közt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén ő állt. Felfedezte, hogy a „kultúra” jelentős politikai tényező. A klebelsbergi politika a „szellemi népgyógyítás” és a társadalom „konzervatív modernizációjának” tekintette a kultúrát. Politikájának sarkalatos pontja tehát a kiábrándult tömegek erkölcsi-szellemi befolyásolása. Ennek eszköze az új tartalommal megtöltött keresztény-nemzeti ideológia, a klebelsbergi neonacionalizmus. A neonacionalizmusból egyenesen következik a kultúrfölény programja. Ahogyan megfogalmazta: „...művelt és jómódú nemzet akarunk lenni, szóval fajsúlyosabb, mint a bennünket körülvevő népek”. Konceptiója szerint a kulturális fölény után kerülhet sor a területi revízióra. A neonacionalizmus csak akkor válhat igazán tömegeket megmozgató erővé, ha a nemzet egységes és nem szétforgácsolt. Ezért a népet meg kell tartani a nemzet szervezetén belül, a nemzeti politikának éppen ezért „népiesnek” kell lenni.¹⁷

Klebelsberg népiskolák tömeges felállításával és az iskolán kívüli népművelés megszervezésével kívánta a tömegek műveltségét emelni. Bár 1868 óta érvényben volt a tankötelezettség, 1920-ban a felnőtt lakosság 15%-a írástudatlan volt. Az 1926. évi népiskolai törvény átlendítette a holtpontra megrekedt fejlődést. 1927-ben nagyszabású program indult az iskolán kívüli népművelés fejlesztésére. A polgári iskolák tananyagában is „a gyakorlatias” jellegét kívánta érvényre juttatni. Az 1927. évi XII. tc. a polgári iskolát középfokú iskolának

minősítette. Klebelsberg kultúrpolitikája az „úri” középosztályt kívánta felkarolni, mivel látta, hogy iskolai végzettségük nem felel meg a kor követelményeinek. A korszerűsítést a tananyag gyakorlatosításával, az élő idegen nyelvek oktatásával kívánta megoldani. Az 1924. évi XI. tv. új iskolatípust szentesített: a reálgimnáziumot. A törvény a differenciálás híveit szolgálta. A humán gimnázium és a reáliskola közé beillesztette a reálgimnáziumot. A lányok középiskoláig az 1926. évi XXIV. törvénycikkely differenciálta. Így létezett a leánygimnázium, a leánylíceum és a leánykollégium.

Az iskolán kívüli népművelés

Ha megnézzük a kor sajtóanyagát, érdekes cikkekre bukkanhatunk. Fekete József sok tanulmány irt kora e fontos problémájáról, különböző újságok hasábjain. Ezek a cikkek nem gyakorlati útmutatót adnak a néptanítónak, hanem eszmei alapot munkájának. 1920. március 18-án jelent meg a Néptanítók Lapjának „A trianoni békeszerződés ismertetése” címet viselő cikke. Az írás remekül tükrözi a hangulatot. Szerinte a békefeltételek közzététele óta „a pesszimizmus és optimizmus, a sívár kétségbeesés s az okatlan remény zátonyai közt tünékeny érzelmek háborgó áráján hánycódva, tette, cselekvésre képtelenné fáradt a magyar lélek”. Az írás végig ebben a hangnemben szól az olvasóhoz. A „Békeszerződés”-nek nevelő eszköznek kell lennie, mert ezzel Európa „rabbilincsekbe iparkodik kötni és halálra váltva akarja ostromozni a más fajú, elárvult turáni magyart.”

Célul tüzi ki, hogy minden magyar tudatába bele legyen égetve, hogy e „kannibál”-szerződés igazságtalan, mert „fajunkat” létében támadja, „virágzásra hivatott életerőinket elhervasztja, tengődésre kényszeríti.” Fekete „*Nem, nem, soha!*” jelszava mögött – mely választ a szerződésre adja – a nemzeti öntudatot akarja a népben kialakítani. Ebből a nemzeti öntudatból kell hogy kisarjadjon a korszerű nemzeti politika.¹⁸ A békeszerződést politikai eszköznek látja, mivel ha a nemzet minden rétegével megismertetik, ez a politikai érdeklődés és a politikai nevelés kiindulópontja lehet. A politika azáltal rakja le a politikai öntudat alapjait, hogy fejtegetéseivel összekapcsolja a magyar mutat jelent és jövőt.¹⁹

A területi egységet érintő szerződés pont alkalmat ad és meg is ismerteti annak igazságtalan voltát. A megismertetés – Fekete szerint – rávilágít az „ezeréves történeti jogra”, a nemzetiségek beszívargására, a Habsburgok magyarellenos telepítéseiről. Fekete József a határokról s a területcsonkításról szóló pont ismertetésénél azt mondja, hogy „szükséges nyomtatékosan hangoztatnunk, itt azt is, hogy fajunk létének biztosítására stratégiailag is sürget bennünket a Kárpátok hatalmas védelmi vonalainak visszaszerzésére”. Szükségesnek tartja a népet a felosztás eszmei aljáról tájékoztatni, mert ez a külpolitikai tájékoztatásra ad módot, illetve elveti „népünk körében az irredentizmus magját”. Az író célul tüzi, hogy a békeszerződés a nemzetnevelés hathatós eszközévé tegyék „amely nemzeti tudatban, fajszeretben és nemzeti törekvéseinkben egygyé forraszt bennünket, pártos turáni vérünk miatt mutat s jövőndőt ezerszeresen megbűnhődött balsorsa-vert magyarokat.”²⁰ 1920. június 4-én jelent meg a Pestvármegyei Népművelés lapban a „Népművelés–Nemzetnevelés” című írása. Ebben azt fejtegeti, hogy miként válhat a népművelés nemzetneveléssé. Szerinte a népművelés szóban a hangsúly, a sajátos célkitűzés a „népen” van. Ez egyenlő a népnek való műveltségnek a nép között való terjesztésével. A népművelői munka alapjának a népi lélek és népelet megismerését tartja. A magyar népművelés korszerű nagy nemzeti feladata, hogy az évszázadokon át szellemileg nem gondozott magyar népet a műveltség által felemelje a nemzet többi rétegéhez gondolkodásban, érzésben.²¹ Ahhoz, hogy ez sikerüljön, fontos a nép lelkének megismerése, ehhez

azonban „erős fajszeretet, meleg szociális lelkület és lokálpatriotizmus kell.” Szerinte a fajszeretet arra készítet, hogy a parasztban, munkásban a műveltségbeli különbség ellenére testvért lásson. Testvért, aki „ugyanazokat a faji értékeket hordozza magában, amelyeket én és minden fajtámbeli.” Mindezek által ha ez a „testvéri egymásratalálás” megtörténik, a nép bekapcsolódik a nemzetbe, s a népművelés – nemzetneveléssé válik.²²

A népoktatás

1467/1925. számmal jött ki az új tanterv az elemi népiskolák számára. A tanterv végigveszi az eddigi törvények milyen tárgyakat írtak elő. Az 1868. évi XXXVIII. tc. 55 §-a 13 tantárgyat állapít meg,

– az 1877/21.678. sz. rendelet hozzáveszi a méréstant és a rajzot, és a 13 tantárgyat 7 tárgykörre vonta össze;

– az 1905/2202. sz. elnöki rendelet a kézimunkát vette fel, a beszéd és értelemgyakorlatok, és a gazdasági és háztartási ismeretek önállósításával a tantárgyakat 10 csoportba osztotta;

– az 1917/168.411 számú rendelet egészségügyi;

– az 1918/6607. sz. rendelet gazdasági ismereteket;

– az 1919/182.311. számú rendelet nemzetnevelési szempontok határozottabb érvényesítését rendelte el. Az 1921. évi XXX. tc. az iskoláztatásról szól.

Tehát ezen a fejlődésen ment keresztül a népoktatás, amíg az 1925. évi tanterv ugyanazon év szeptemberétől az elemi népiskola mind a hat osztályában életbe lépett. A tanterv végrehajtásának alapelveit az 1905. évi tanterv általános része már tartalmazta.

A politika hatásai az oktatásban leginkább a történelem és a földrajz tantárgyaknál érhetők utol. Eszerint a földrajztudomány anyagánál fogva kívánczik a történeti tárgyak közé és ezáltal a nemzetnevelés eszménye körébe tartozik Az osztott népiskola tananyaga lett a maximum, az osztatlan népiskoláé a minimum. A tanítás a legfőbb céljának a természet megismerését és az esztétikai nevelést tartja. A történelem tantárgy keretében még egy a polgári jogok és kötelezettségek című tantárgy foglalt helyet. Ennek megoszlása az V–VI. osztályban: történelem; heti két óra, polgári jogok és kötelezettségek; heti egy óra.²³

A felekezeti elemi népiskolák

Külön említést kell tennünk a felekezeti iskolákról. Az egyház jelentős szerepet kapott a Horthy-rendszerben, mint a rendszer egyik legjelentősebb támasza. A katolikus egyháznak külön kiemelt szerep jutott. Joggal beszélhetünk „katolikus reneszánszról”.

A tanterv és utasítás a katolikus elemi népiskolák számára 1926-ban jött ki. Kidolgozásában katolikus papok vettek részt, természetesen alávétve magukat az állami tanterv szellemének. A tanterv rámutat arra, hogy minden kornak megvannak az uralkodó eszméi, de szükségesnek tartja, hogy arra rávilágítsanak.²⁴

A keresztényszocializmus vezérelveit XIII. Leó pápa állapította meg. Ezen eszme alá rendeli magát a magyar katolikus egyház is, ezt tekinti irányadónak. A tanterv általános részében megfogalmazza azon véleményüket, hogy a nemzeti eszme megerősödése a balkáni népeket azzal a vággyal tölti el, hogy a magyarországi románokat és szerbeket, az általuk lakott területekkel együtt önmagukhoz csatolják. Ezt a törekvésüket az ott élők is szívesen hallják. Pedig a magyarok kegyelemből fogadták be őket (!). A tanterv alkotói szerint az egyes nemzetiségek hazaáruló magatartása, és ellenségeik túlereje, különösen Amerika beavatkozása miatt vesz-

tettük el a világháborút.²⁵

Fontosnak tartják a hála és kegyelet érzésének felkeltését. A tanítónak el kell mondania a történelmi nagyságok küzdelmeit a hazáért. Mindennek a gyermekben azt a kérdést felkelteni, hogy hogyan lehet mindezt meghálálni hogyan mindezt visszaadni – a mában.²⁶ A történettanítás fő célja etikai. Lehetőleg mellőzendő legyen a hanyatlás korszakai, inkább hosszabb időt szenteljenek az erkölcsi emelkedés, a dicső korok megrajzolásának, és csak a legszükségesebb évszámokra szorítkozzanak.²⁷

A népiskolai tantervről tartott előadást Frank Antal dr. „Az új tanterv szelleme” címmel. Az előadás írója szerint az új tanterv szelleme pedagógiai felszabadulást jelent, nincs a gyerek túlterhelve, mert annak szelleme szerint nem az anyag a legfontosabb, hanem a cél. Az új tanterv a kultúregység gondolatát igyekszik szolgálni. Mintegy újból felfedezi a kereszténység lényegét: a szeretet. Mélyebben fogja fel a nemzet szeretetét, meggyőzőbben hirdeti Isten szeretetét.²⁸

Nagy vívmánya az új tantervnek a népiskola céljának meghatározása, hogy a nevelői munka központja a gyermek.²⁹ E gyermeknevelés gondolat az alapja az egészséges népnevelésnek. A mi iskolánk neve: népiskola. Ez összetett szó, amelynek alkotó elemeit: nép is iskola.³⁰ A régi tanterv magyar szellemű volt, az új tanterv azonban még magyarosabb, szelleme tösgyökeres magyar. Magyar színt ad az új tantervnek az a kívánsága, amely mindig a valóságból akar kiindulni, olyan világnézet mintája, melynek átfogó eszményei Isten és nemzet.³¹ Dr. Frank Antal előadása mindazt a különbséget megfogalmazta, amit az új népiskolai tanterv jelentett a korban.

A humán évek középiskolái

Az 1924. évi középiskolai törvény hosszú vita végére tett pontot. Klebelsberg szerint a „középiskola célja nem az ismeretanyag felhalmozása ... hanem az elme kiélesítése.” A differenciálás tehát segíti a tehetséget és a pályaválasztásra való felkészülést. Az 1927. évi XII. tc. a polgári iskolát középfokú iskolává minősítette, ez a kispolgárság iskolája maradt továbbra is. A polgári fiúiskolák számára 1927. július 4-én 1434. számú tanterv és utasítás jött ki. A polgári fiúiskolát az alkotói a magyar nemzet azon széles rétegének szánták, amelynek a közoktatással szemben emelt igényeit az elemi iskola nem elégíti ki. Ezért az általános műveltséget adó iskolák közé tartozik, egy sajátos iskolafaj, mely a középiskola alsó négy osztályaival állítható párhuzamba. Mindenütt keresni kell a kapcsolatot a gyakorlati élettel. Megfogalmazott célja: „a továbbtanulás, önképzés vágyának felkeltése”. A tanterv és utasítások hangoztatta gyakorlatiasságnak a nemzetnevelés nagy feladatához kell simulnia, vezető eszméül itt is a nemzeti gondolatot kell kitűzni.³²

A történelem tanításában a cél az általános műveltségre és a gyakorlati életre való előkészítés. Mindezt nem lehet elképzelni a nemzet múltjának ismerete, „az eddigi fejlődésbe való tudatos és együttes erő beilleszkedése nélkül. „A mindenkori világhelyzet sorsunk alakulásának oly szoros feltétele, hogy a nemzeti történet tanulmányozása bizonyos fokú világtörténeti tájékozottság, egyetemes látókörből való szemlélet nélkül okulást nem nyújthat” szögezi le a tanterv. Mindezek eszközök arra, hogy a tanulóban felébresszék és megerősítsék a történeti érzéseket.³³

„Megrendítő történeti változásoknak lettünk részesei, s ezek hatása alatt történeti szemléletünk is változott. Az egész nemzetet sújtó csapás komoly öneszméletre vezetett.” E pár sor nagyon találóan összefoglalja a történelmi tények hatását a nemzetre. Szigorú önbírálatra

szólít fel a tanterv a jelennel és múlttal szemben. De felhívja a fegyelmet arra, is hogy nem szabad eltérni a történeti tárgyilagosságtól, „mely mindent saját hibánkból magyaráz, nemzeti eseményeket, melyek számos válságban mentették meg a nemzetet, mellőzi s egyoldalúan a belső viszonyokra tekint”.³⁴

Ezután a tanterv hosszú magyarázatba kezd a magyar nép küzdelmeivel kapcsolatban. Kelet-Európában a korábban századok más nemzeteinek művelődés és állami fejlődésnek kezdetleges fokával magyarázza azt, hogy a Magyar Királyság kiterjesztette uralmát e területen. Mindez hozta magával, a „keleti kérdés ősi problémáját” melyek – a tanterv szerint – hazánk érdekeit a török óta veszélyeztetik. Most a török helyett az orosz látja örökös ellenségnek.³⁵ Látja, hogy a kor történetírása nagy súlyt helyez a gazdasági és társadalmi erők hatására, de másrészt a világháború számunkra azt igazolta, hogy a történet nagy fordulatait a nagyhatalmi törekvések szabják meg.³⁶

Az 1926. évi XXIV. tc. intézkedett a lányok középiskoláiról. Az utasítások a lánygimnázium, a leánylíceum és a leánykollégiumi tanterv az 540-05/172-1930. számú rendelettel állapítódott meg. Az iskolák közös feladata, hogy a leányokat vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemen általános műveltséghez juttassa. Munkájuk a népiskoláéhoz kapcsolódik és arra épül. A leánykollégiumba 10 éves tanulók jutnak. Minden tanulónak minden osztályban 8–10 tantárggyal kellett foglalkoznia.³⁷ A történelem tantárgy végső feladatát lélektani és etikai oldalról határozták meg. Célja, hogy tiszteletet és érdeklődést keltsen azon erkölcsi eszmék és társas szellemi értékek iránt, melynek megvalósításában és fenntartásában a népek és társadalmi csoportok küzdelme nyilvánul meg. Az első két osztálynak a történeti okulás közben csak előkészítő szerep jut. A magyar olvasmányoknak a klasszikus ókorból, a magyar ősidők, a honfoglalás stb., görög–perzsa háborúk történetéből vett mondai és történeti tárgyú szemelvényei szolgálják az előkészítést a leánykollégium harmadik osztályában. A későbbiekben rendszeres óraterv szerint tanulják a történelmet. A magyar nép történetének tudományos szellemű tárgyalása útján mélyebb értelemben vett történeti gondolkodásnak, erős és tudatos nemzeti érzés birtokában kellett jutniuk tanulmányaik végére.³⁸

A harmadik egyetemes tanügyi kongresszus

1929. július 2–5-e között tartották Budapesten e kongresszust. Az egységes irányítást az előkészítő bizottság és ennek élén Kornis Gyula végezte.³⁹ A III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus összehívásának gondolata a Magyarországi Tanítók Országos Szövetségének 1925. év október 15-én Budapesten tartott országos tanítói nagygyűlésén vetődött fel, hogy megvizsgálják mindazokat a változásokat, melyek a Milleneum óta bekövetkeztek.⁴⁰ Bár nem tartozik szorosan vett témámhoz a kongresszus, mégis szólok róla, mert az ezt követő időszakban feltörő reformgondolatok itt már megfogalmazódtak. A témámhoz tartozó négy szakosztály határozatait és felszólalásait tekintettem át.

I. A népiskolai szakosztály

Wamitsek Rezső: A népiskola törvény reformja, különös tekintettel a tankötelezettség kiterjesztése és a nyolcosztályos iskola megszervezése című előadása kapcsán a következő határozatok születtek:

A népiskolai törvények reformja ügyében, különös tekintettel a tankötelezettségre és a nyolcosztályú népiskola megszervezésére.

1. Az alkotandó egységes népoktatási törvény keretében történjék gondoskodás minden

csecsemő, gyermek és fiatalkorú neveléséről, oktatásáról és nyilvántartásáról, 18 éves korig bezárólag...

3. Az egységes népoktatás gerince a 8 osztályú népiskola legyen, melynek felállítása az általános nemzeti műveltség emelése szempontjából elkerülhetetlenül szükséges...

6. Az állam irányítja a népoktatás egész szervezetét. Meghatározza az oktatás irányát, megadja a tantervet. Minthogy a népnevelés egész vonalán a valláserkölcös szellemnek kell érvényesülnie, magától értetődik, hogy e szellem érvényesülésének módozatait a VKM az egyházakkal egyetértőleg állapítja meg.

7. Az iskolák felügyeletét az állam gyakorolja tantestületi felügyelők útján. Ezek mellé több tanulmányi felügyelő osztandó be, akik az iskolák látogatását végzik. Az iskola vezetői az igazgatók...

9. Községek és felekezetek iskoláinkat külön felügyelők útján is ellenőrizhetik. Ezek azonban az állam felügyeletébe bekapcsolódni, azzal összhangban működni kötelesek. Magától értetődik, hogy a szakszerűség eleve itt is szem előtt tartandó.⁴¹

II. A polgári iskolai szakosztály

Havas István *A polgári fiúiskolák korszerűsége* és Relkovic Mita *A polgári leányiskolák korszerűsége* előadásai kapcsán foglalták össze határozataikat.

1. A polgári iskola, – mint ama gazdasági néprétegek gyakorlati szellemű középfokú iskolája, melyeknek kevés a népiskolai műveltség, de viszont nem óhajtják igénybe venni az egyetemekre előkészítő tudományos középiskolát sem, – a nemes hagyományoknak és a kor haladottabb műveltségi kívánalmainak kielégítésére: kettős tagozatú legyen, oly formában, hogy az alsó négyéves tagozat tantervében önálló egészet adjon, a felső négyéves tagozat pedig amarra szervesen, egységesen ráépíttessék úgy, hogy az e körbe eső legmagasabb műveltségi követelményeket is kielégítse.

2. A tantervében kettős tagozatú polgári iskola egységes szellemű és mellőzi mindazokat a tanulmányokat, amelyeket csupán a tudományos továbbképzésnek tartalmi vagy alaki előkészítése kedvéért vesznek föl a középiskolák, ellenben a közéleti műveltség alkotó részeit tevő tudományokat tartalmilag olyan nagy, egyes részletekben még részletekben még bővebb terjedelemben és elmélyedésben is kell felölelniük, mint a középiskoláknak.

3. A polgári iskolai képzettség nem jogosíthat a tudományos főiskolákba való felvételre, ellenben mindazok a jogosítványok, amelyek nincsenek tudományos főiskolák vagy szakiskolák elvégzéséhez kötve, megilletik végzett tanulóit is.

4. A szervezetében egységes nyolcosztályú polgári iskola csak ott állítható fel, ahol a jelentkező tanulók mennyisége kívánatossá teszi. Ahol ez a kíváncsi nem áll fenn, ott továbbra is a mai négyosztályú polgári iskolák teljesítsék hivatásukat.

5. A polgári iskola középfokú intézmény, önálló felügyelettel. Tanárainak képzése az egyetemmel kapcsolatos négyévfolyamú főiskolán történik, s ehhez mérten szerveztessék meg anyagi ellátásuk is. A főiskola hallgatói tradicionálisan vétessenek továbbra is az elemi iskolák tanítói sorából.

A polgári leányiskola korszerűsítése

1. A III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus a polgári leányiskoláknak – a nőnevelés természetéből fakadóan speciális célkitűzésekkel ugyan, – de szervezetiileg mindenben a polgári fiúiskolákéval azonos kifejtését tűzi ki végső törekvésül.

2. Fejlesztessék a négy osztályos polgári leányiskola hat osztályos egységes polgári leányis-

kolává.

3. a hat osztályos egységes polgári leányiskola cél, mely valláserkölcsi alapon, erős nemzeti szellemben magas műveltséget, hivatásos, gyakorlati házas nevelést adni, családjuknak élő, dolgozni tudó és dolgozni szerető nőket nevelne.

4. Mind az erkölcsi, mint az egészségi nevelés szempontjából állíttassanak az iskolával kapcsolatban egész és félnapos internátusok könyvtárral, kerttel, fürdővel, sportteleppel és a gyakorlati főzés tanítására alkalmas konyhával.⁴²

III. Középiskolai szakosztály

Általános vita volt a középiskoláink és kultúránk egysége címmel. Bernolák Kálmán, dr. *Leány-középiskoláink fejlődésének iránya* és Hovay Róbert dr. *Az első nyelvek sikeres tanítása* kapcsán szólaltak fel. Határozatok:

1. Kimondja a szakosztály, hogy a háromfelé tagolt magyar középiskola nevelői célkitűzését és vezérgondolatát az egységes nemzeti öntudat és világszemlélet kialakításában látja. Középiskoláinknak a klasszikus irodalmi műveltség, a modern nyelvismeret és a természettudományi gyakorlatiasság irányában elágazó típusait a nemzeti tárgyak azonos terjedelmű és intenzitású oktatása foglalja egységbe. Ez biztosítja a nemzetvezető magyar értelmiség lelki egyneműségét és érzelmi összhangját. Éppen ezért a középiskola oktató és nevelő munkájában a hangsúlyt a magyar szellemű feldolgozására kívánja helyezni.

2. A mi nevelői eszményünk nem elégszik meg a hazafias érzésnek azzal az általános, enyhe zománcával, amely nemzeti tárgyaink eddigi interpretációját jellemezte. Mi a köznevelésünkben eddig megnyilvánuló azon irányzatot, mely a külföldbálványozó, terméketlen szerénykedésével nemzeti értékeink s hivatásunk lekicsinylésére tett bennünket hajlamossá, a termékeny nemzeti önérték és tettekre kész faji önbizalom nevelői gondolatával kívánjuk felváltani.

4. Bár a nemzeti történettanításnál a világtörténeti háttér ismeretére súlyt vetünk, a történettanítás legfőbb rendeltetésének mégis a nemzeti múlt ismeretéből fakadó történelmi öntudat beidegzését tartjuk. Olyan kérdéseket, amelyek eldöntetlenek és *hypothesis*ekkel világíthatók meg, mint a *turanizmus*, a *hun* és *szumir* kérdések, akként kell aláfesteni, hogy azok a nemzeti önérték és becsvágy fokozására legyenek alkalmasak. Az államélet történeti eseményeinek s intézményeinek ismertetése mellett foglalkozni kell monográfiák olvasatása útján a legkiválóbb történelmi alakok egyéni sorsának és jellemének tanulmányozásával is, „mert nagy történelmi egyéniségek példájának jellemképző és akaratmozdító hatása kétségtelen”. Mint-hogy pedig ez a feladat a tanterv mai keretei között meg nem valósítható, javasoljuk a tanterv oly mértékű módosítását, hogy a magyar történelmi anyag, világtörténelmi vonatkozásokkal kibővítve, a középiskolák VII. és VIII. osztályainak tantervébe illesztessék be.

6. Minthogy a kultúra nemzetfenntartó erőforrásaihoz menekülő magyar törvényhozás belátható időn belül polgári iskolák és szakiskolák különféle neveinek egész sorával fogja behálózni az országot, eljött az ideje annak, hogy a középiskola a maga tanuló anyagának kiválogatásánál az eddiginél erősebb szelekciót gyakoroljon, s e révén remélhető eredményesebb munkája jogán megközelíthesse azt az eszményt, hogy a középiskola a nemzet szellemi vezetésére valóban hivatott, jeles erőknél legyen magas iskolája.

A leány-középiskolák fejlődésének irányáról

1. A III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus nőnevelésünk érdekében kívánatosnak tartja, hogy mind az állam, mind más iskolafenntartók leánykollégiumokat is állítsanak fel, illetőleg

a helyi viszonyoknak megfelelően a meglevő leány-középiskolák mellett a bifurkáció elve alapján leánykollégiumokat is szervezzenek és ennek megejthetése végett az 1926. évi XXIV. törvénycikk 10 §-ának rendelkezése megfelelően módosíttassék.

2. A III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus kívánatosnak tartja, hogy a minisztérium sürgősen adja ki az 1926. évi XXIV. tc. 31. §-ában említett rendeletet, mely megállapítja, hogy a leánykollégium érettségi vizsgálat, mely köztisztviselői pályákra jogosít.

Az élő idegen nyelvek tanításának sikeresebbé tételéről

1. A tanulók létszáma osztályonként minél előbb szállíttassák le a kilátásba helyezett 40-re. A modern nyelvi órákon kettő osztással legfeljebb 20 tanuló legyen. A legfelső osztályokban legalább heti három német óra legyen.

2. Egy intézetben és egy-egy nyelvben egységes legyen a módszeres tanítási eljárás és nomenklatúra. A felmenő osztályokban csak igen megokolt esetekben lehessen tanárváltozás.

5. Működésben levő tanároknak időnként adassék mód ismereteiknek külföldön való felfrissítésére.⁴³

IV. Nevelési szakosztály

Végezetül e szakosztályról W. Lajos Mária dr. *A leányok vallás-erkölcsi nevelése* és Bartha Ilona *A nemzeti érzés és az erkölcsi nevelés* című előadása nagy tetszést aratott. Az elfogadott határozatok:

1. 2. Szülői értekezletekkel s a tanulóknak otthonukban való felkeresésével meg kell kísérelni a családot feladatára rácszméltetni...

2. A vallásoktatásra vonatkozók.

2. 1. A vallásoktatás nyújtson pozitív hívő világnézetet, legyen az oktatásnak és nevelésnek középpontja.

2. 2. Az iskola minden tantárgyával, ténykedésével, szellemével támogassa a vallásos nevelést.

2. 3. A vallásoktatás anyaga rendeztessék a női lélek fejlődésmenetének megfelelően. Módszeres elemzés helyett szívre és lélekre ható legyen...

2. 7. A vallásoktatás mellett külön erkölcsi oktatás nyújtandó a gyakorlati élet nagy kérdéseiről. Előadója pedagógusnő legyen...

2. 12. Neveljünk a keresztény felekezetek összetartására.

5. Az állam:

5. 1. Támogassa az egyházat ténykedéseiben.

5. 2. Tiltsa a felekezetnélküliséget.

5. 3. Kívánja meg a vasárnapi munkaszünet megtartását.

5. 4. Vessen gátat a prostitúció terjedésének.

5. 5. Nehezítse a válást.

5. 6. Rendeletekkel törje le az ízlés elfajulása nyomában elterjedt erkölcstelenséget.

Mondja ki a magyar iskola, hogy a nemzeti lélek erősítését a nemzeti erkölcs mélyítését legfőbb célként tűzi ki. E végből:

1. Küzd a nemzetbomlasztó hibák ellen.

2. Magyarország ismeretét minden lehető eszközzel ébren tartja a tanuló lelkében.

3. Dolgozik azon, hogy megcsonkított hazánkat minden növendék jól megismerje. Eger várát, Kiskőröst és a cenki sírt nemzeti zarándokhelyeknek tekinti és oda a tanulókat elvezeti.

4. Különös gondot fordít annak a helynek megismertetésére, tanulmányozására, ahol az iskola van, a növendék lakik, a történelmi érzék fejlesztésének szempontjából is.

5. Életteljessé teszi a kapcsolatot a családi otthonokkal...

a, Öröködi a nemzeti műveltség felett, megszünteti azt a lehetetlen állapotot, hogy a leányok a felsőbb osztályokból minden igaz ok nélkül kimaradnak és nemzeti műveltségük csonka marad.

b, Az otthonokkal összefogva honleányokat nevel, akiket nemes egyszerűség és hivatásuk mély átérzése jellemez.⁴⁴

A harmincas–negyvenes évek

A klebelsbergi kulturális reform nem hozta meg a várt sikert. A külpolitika sem volt kedvező, a békés fejlődés helyett a nemzetközi konfliktusok kiéleződése volt a jellemző. A harmincas évek gazdasági válsága is hozzájárult mindehhez. A válságban a fasiszmus másféle modernizációt hirdetett. A korszak kultuszminisztere és vezető ideológusa Hóman Bálint volt, aki 1932–1942 között állt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén. Művelődéspolitikájának központi gondolata „a nemzeti egység, a nemzeti erők fokozása és koncentrációja”.⁴⁵ A húszas évek „koalíciós” ideológiájával szemben az összeolvadást hirdette, eszerint a nemzet önálló létező individuum. A korszakban tehát a nemzetténevelés vezérgondolata előnyt élvezett még a valláserkölcsei neveléssel szemben is, ennek rendelődtől alá az oktatás.

A korban a népoktatást illetően a nyolcosztályos népiskola alakult ki. A nyolcosztályos iskola felállítását az 1940. évi XX. tv. mondta ki. A kialakításba azonban beleszólt a háború. Éppen ezért vele párhuzamosan éltek a hatosztályos elemi népiskolák. 1932-ben 2.495. sz. rendelet szolt az osztott osztatlan és részben osztott népiskolák számára a tantervről. Mint előzőleg, itt is a történelem tantárgy tanításában érhető tetten a kor szelleme. E szerint a történelem tantárgy célja a magyar nemzet történetének ismertetése és az ezzel kapcsolatos legfontosabb világtörténelmi események érintőleges tájékoztatása. Elemi ismertetés a történelmi fejlődött magyar alkotmányról. Cél a múlt iránti kegyeletre, nemzeti önértékre, hazaszeretetre való nevelés.⁴⁶ Az erkölcsi nevelés biztos alapjának gondolja a vallást. Minden tantárgynak ezt kell szolgálnia, az iskolának a gyerek szemében a templomhoz kell hasonlítani. Az órarendi felosztásról így rendelkezett:

Történelem:

a, a magyar nemzet története;

b, polgári jogok és kötelességek.

A VII. és VIII. osztálynak a népiskolában külön tantervet alkottak a 3304/1937. sz. rendelettel. Az előzőektől ez annyiban más, hogy a napi sajtónak azon cikkei, melynek nevelő szempontból jól megválogatott, hasznos ismereteket nyújtanak, s a nemzeti érzést erősítik, fel kell használni a tanítás során, mivel ez állandó kapcsolatot jelent az élettellel.⁴⁷

A VII. osztályos történelem tanításban az illető kor gazdasági életének és társadalmi be rendezkedésének azon mozzanatait kellett ismertetni, mely kapcsolatban állt a tanuló „életi- hatásával”. Így rá lehet mutatni, hogy a község és a környék népének foglalkozása miként alakult, mi volt a jelentősége a nemzet életében, mi volt emelkedésének és hanyatlásának az oka. A VIII. osztályos történelem fejlődéstörténelmi csoportokban tárgyalja a tananyagot.⁴⁸

A református népiskolai nevelés is kapott új tantervet, bár e tanterv már a korszak végén készült, mégis ide kívánczik. Fogalmilag különbséget tesz az „alapelvekben” a nemzetneve-

lés, a nemzetnévelés, a hazafias nevelés közt. A nemzeti tudatosság azt jelenti, hogy az egyén felismerte helyét a nemzeti közösségben, és, hogy egy-egy nemzet nem állhat magában. A nevelés célja a nemzetre és az egyénre vonatkozóan teljesen egybeesik. Az így felfogott nemzeti tudatosságért végzett és a nemzeti tudatosságot fejlesztő nevelés: nemzetnevelés. Ez „ma” sorskérdéssé lett. A református népiskola élethivatása és a szellemi közösségben elfoglalt helye szerint a nemzetnevelés életerős központja. Az iskola feladata e téren az, hogy az ifjúság megértse, szeresse és fejlessz nemzetünk szellemi és anyagi értékeit. Magáévá tegye az egyetemes Magyarország ősi történelmi örökségeit és eseményeit, a magyar nemzeti állam gondolatát. Ebben két alkotójegyet különböztetnek meg: egyik a magyar állam függetlensége és a magyar művelődés elsőbbsége a Kárpát-medencében. A nemzeti gondolat másik alkotó eleme a keresztény élet megvalósítása.⁴⁹

A történelem felfogásunk szerint arra tanít, hogy az egyes korok társadalmát mindig valamely nagy eszme vagy a nemzet tagjait magával ragadó cél kövácsolta össze. „Szomorú bukások után a feltámadás reménye, elnyomatások idején a szabadság vágya, megaláztatások alkalmával a sértett nemzeti önérték fogott meg mindenkit, gyógyította meg a társadalmi bajokat és öntött erőt a nemzet tagjaiba. Elnyomatás és megaláztatás ma is van”. A múlt tanulásait ma is érvényesíteni akarják.⁵⁰ A népiskolai tanító előtt is ott áll a feladat, a nemzeti nevelés. Ennek sikerében a magyar élet három tényezőjét kell szem előtt tartania: a nemzet, a föld, és a kettőnek egymásra hatásából keletkező történelmi értékek.⁵¹

A tanulókkal éreztetni kell a tanítónak a nagyságát. Európáért hozott véráldozatát, szenvedését a hatalmas anyagi és erkölcsi erőket, amelyek évszázadokon át a magyar földet éltették. A történelmi Magyarország földrajzi helyzete, történelmi emlékei, nagyobb tartalommal, erősebb nemzeti önértékkel öntötték el a tanulókat. Ezzel szemben a szétdarabolt ország sokaságával kevésbé alkalmas nemzeti önérték felkeltésére. Ennek ellensúlyozására „ki kell domborítani, hogy nemzetünknek Istenbe vetett nagy hite, a maga erejébe vetett józan bizalma, munkás kitartása, elszánt akarata, továbbá a világtörténelmi eseményeknek reánk nézve kedvező alakulása az elszakított már visszahozta”.⁵²

A hómani középiskola

Jól tettenérhető Hóman oktatáspolitikájában a központi törekvés az 1935. évi középiskolai reformban. A középiskolákról szóló 1934. XI. tc. végrehajtási utasítását a közoktatásügyi miniszter 1936. év március hó 31-én kelt 32.400/936.V.I.sz. rendeletével adta ki. Az első paragrafus meghatározza, hogy „a középiskola feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa s az egyéni és más főiskolai tanulmányokra képessé tegye.” Kétféle jogi alapon lehet középiskolát fenntartani:

a, történelmi jog szerint: az államnak, a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezelése alatt álló magyar katolikus tanulmányi alapnak, az egyházaknak, a férfi és női szerzetes rendeknek,

b, szerzett jog alapján: az izraelita vallás felekezeteinek, a törvényhatóságoknak, községeknek, jogi és természetes személyeknek.⁵³

A fiúk és lányok számára külön igazgatás alatt álló és külön elhelyezett középiskolák vannak. Ezek működése nem engedhető meg másfajta iskolával közös vezetés alatt, közös tanári testülettel.⁵⁴ A magyar középiskola neve: gimnázium.⁵⁵ A középiskolának nyolc osztálya van.⁵⁶ Rendszeresített tanári állás nem tölthető be óraadó tanárokkal. Igazgató csak az lehet, aki a tanári pályán legalább tíz éve működött.⁵⁷ Ez évben már ki is jött a 300/1935. rendeletben a

gimnázium és leánykollégium I. osztályos tanterve. Mindezt azért tették közzé, hogy az új tantervre való áttérést ne késleltessék. Az 1935/36-os tanév minden középiskolájának első osztálya az 1934. évi törvénynek megfelelően gimnázium.⁵⁸

Az osztályfőnöki óra

Ebben a rendeletben rendelték el az 1935/36-os tanévtől az osztályfőnöki órát. Célja: „a tanítási órákon folyó iskolai nevelés rendszeres kiegészítése és betetőzése, a tanulók erkölcsi érzékének és erkölcsi tudatának fejlesztése, jellemképzés és állampolgári nevelés által. Órákra lebontva, pontos feladatokkal látta el a tanterv az osztályfőnököket.⁵⁹ Mindeddig kihasználták az adott naptári időszak adta „nemzetnevelő” lehetőségeket. Az 5. osztályfőnöki óra például október 6-a körülre esett. A nap jelentőségével kapcsolatban az osztályfőnöknek beszélnie kellett – sok vonzó példával tarkítva – a hazaszeretetről, rámutatva, hogy hogyan szolgálhatják már a gyerekek is a hazát. Leányiskolákban a vonzó példákat a magyar történelem nagy alakjairól vették. Például: október 6-a vonatkozásában Teleki Blanka 48-as szerepe, Damjanich Jánosné ismert nagy gyásza.⁶⁰

A 26. osztályfőnöki óra március 15-e környékén zajlott. Ismét a hazaszeretetről szóltak. A tanár ily címszavakat kapott: „Trianon. Mit veszítettünk? Miért? Hogyan kerülhet vissza? Az erre való törekvés mindenkinek szent kötelessége. A magyarságnak lelkében kell összeforrnia.”⁶¹ A következő évben kijött a II. osztály tanterve a gimnázium és leánygimnázium számára 1301/1936. számmal. Itt is az osztályfőnöki órára irányítottam figyelmemet. Mivel már a diákok nagyobbak, ezért alapul véve az első osztályos osztályfőnöki órán hallottakat, bátrabban hathatott a nevelő a kisdíákok lelkére a nagy nemzeti és vallási ünnepek kapcsán. Megint az 5. óra zajlik október 6-a körül. A diákok istentiszteleten vesznek részt, a nevelő ebből kiindulva beszél a múlt megbecsüléséről, és a magyar hagyományok tiszteletéről, a magyar erények követéséről. A tanulókat rá kellett vennie, hogy szívesen olvassanak a történelmi nagyokról. Már az itt felsorolt példák is jellemzőek: Szent István, IV. Béla, Mátyás, Zrínyiek. Ki kellett domborítani erényeiket, önzetlen munkálkodásukat. Szívesen hallgatják a tanulók a magyar katona világra szóló hírnevéről szóló hősi tettek elbeszéléseit.⁶² A 9. órán a Halottak napjával kapcsolatban emlékeznek meg a maguk és a haza nagy halottairól. Feladat: a nemzet nagyjai és hősi halottak sírjainak gondozása.⁶³

A 12 óra a karácsonyi előkészület jegyében zajlik, Szent János alakján keresztül. Az Ő példájával kapcsolatban keresnek a gyerekek olyan magyarokat a történelemből, akik inkább életüket áldozták fel, de elveikből nem engedtek.⁶⁴

A 18. órán a diák három fő erényével foglalkoznak: 1. Isten imádása és szeretete, 2. hazájának szeretete, 3. embertársainak szeretete.⁶⁵

A 21. óra március 15-el foglalkozik. Ennek kapcsán beszélnek a jellemes ifjúról (lányról) és második erényéről, a hazaszeretetről. Hogy miből áll ez? Szereti a magyar földet. A tanár mutasson rá, hogy világviszonylatban is milyen kiválóak a magyar föld terményei, „hazánk valóban bokréta Isten kalapján.” A külföldi dolgok kedvéért nem szabad leszólni azt, ami magyar. Szereti a magyar népet. Tudja erényeit: bátorság, józan okosság. De tudja hibáit: nem következetes, indulatos, széthúzó. Ez utóbbinál rámutattak, hogy milyen nemzeti csapásoknak volt már okozója e hiba.⁶⁶ A középiskolákra vonatkozó részletes tanterv 1938-ban látta meg a napvilágot. A történelem tantárgy, mint a nemzetté nevelés eszköze itt is előkelő helyet kapott, de belső rokonságot alkot az irodalmi tanítással, munkája ezzel összhangban folyik. A tanítás szemléletes módon történjen, hogy a diákban felkeltődjön az érdeklődés,

ezáltal nagyobb összefüggésbe helyezze az emberi életet és törekvéseit. Ekkor növekedni fog ragaszkodása a nemzet iránt, „melyhez történeti kötelékek fűzik.”

A történelem „a nemzet erkölcsi hagyományainak örökölt nagy értékeinek átszármaztatásában, megbecsülésében és megérzésében működik közre.” A diáknak a tanulmány során „együtt él és egybeforr a nemzettel”. Fontos a szerepe a nemzet lelki erőlködésének fenntartásában.⁶⁷

A történelmen keresztül a tanuló élénk képzelőerejéhez kell szólni. A tantárgy feladata: állami, társadalmi és gazdasági alakulás ismertetése, a társas cselekvésnek az állam kerete és feltétele. Rá kell világítani, hogy a történelemnek a politikai események alkotják gerincét. Ezért a cél a valóság bemutatása, mivel egyoldalú pártérdekből már született hamis elmélet. E szerint az eszmék harca önámítás, mögötte önző anyagi okok rejlenek.⁶⁸

Ennek a tantervnek nevelő értéke abban rejlik, hogy érdeklődést és tiszteletet kelt azon erkölcsi eszmék és társas értékek iránt, amelyik megvalósításán, fenntartásán és továbbfejlesztésén nagy erőfeszítéssel fáradoznak a népek és társadalmi csoportok. Ezen az alapon a történelem az élet tudománya: „hibákat ostromoz, bűnöket rombol, reményt önt a küzdő emberiségbe, erősíti a hitet, növeli a nemzetek öntudatát is azzal, hogy az emberiség új művelődési fejlődésének vizsgálatában szigorú kézzel rámutat a népek botlásaira s leplezetlenül feltárja az idők viharában elpusztult nemzetek bukásának okait, és rávilágít a politikai, gazdasági, szellemi küzdelmekben hatalomra jutott népek erényeire és erkölcsi nagyságára.”

A hazának e korban erős akaratú, tiszta látókörű, „körülményeket okosan mérlegelni tudó, megalkuvást nem ismerő nemzedékre van szüksége.” A történelmi példák által a tanulókbába bele kell nevelni az áldozatkészséget, a hazaszeretetet, igazságérzetet.⁶⁹

A leányiskolák számára készült tanterv megállapítja, hogy mára a nő szerepe megváltozott a közélettel szemben. A nő nemzedékek és hagyományok folytonosságának és a társas kötelékekhez fűződő értékek őrzője és ápolója.⁷⁰

Ma ez kibővült a tényleges részvétellel, a nőt tehát az állampolgári kötelességek vállalására is rá kell nevelni. A nőtől családvédelmet várnak, s a család megújodása által nemzeti megújodást. A tanterv szerint a nő még politikailag iskolázatlan, a tőle elvárt nagy életfeladatokhoz még nincs meg a gyakorlata, de életpályája azonos a férfiéval. Ezért ugyanazt az alpműveltséget kell elsajátítania.⁷¹ A nőnek elsősorban azt kell éreznie, hogy minden emberi történet, minden történelmi végcélja az Isten. A hómani koncepció gimnáziuma a nemzet életében vezető szerepre nevelt.

Ha végigtekintünk a tárgyalt időszakon jól látszik, hogy az „oktatás és politika” mennyire összefonódott. Pontosabban fogalmazva az oktatás a politikai célkitűzéseknek teljesen alárendelődik. Bár a források nem a teljesség igényével kerültek feldolgozásra, talán így is jól érzékeltetik a korban zajló folyamatot, mely a politikai programokban ismerhető fel. A húszas évek „népművelő”, kulturálisan „magasabb” rendű népéről a harmincas-negyvenes években, a nemzetre tolódi a hangsúly. Ez teljesen párhuzamba állítható azon európai folyamatokkal, melyek behatással voltak a magyar belpolitikára, értve ezalatt a jobbratolódást.

Azért választottam e folyamat kimutatására a kor oktatáspolitikáját, mert itt konkrétan, az egyes emberre lebontva fogalmazzák meg a célt. Befejezésképpen Jóó Tibor gondolatait idézem, melyek pontosan megfogalmazzák, hogy miben látták a nép-nemzet különbségét 1937-ben:

„A népiség inkább negatív érzés... A nemzet szilárd, határozott alkatú egység... A népnek nincsen is eszméje, olyan értelemben mint a nemzetnek... A nép és nemzet egyaránt történeti

sorsközösség, de az egyik csak öntudatlanul tűri sorsát, a másik öntudatosan vállalja. Minden összefoglalva: a nép csak tagjaival szemben állít követelményt, önmaga elé nem, mert nem ébredt öntudatra... A nemzet lényege ennek az öntudatnak a felébredéséhez van kötve, s hivatástudathoz, mely ezzel együtt jár, s melyet teljesítendő feladatként vállal. Ez a nemzet eszménye, s ez logikai értelemben maga a nemzet, a nemzet mint idealitás... Ez az eszme testesíti meg, mivel akarja a nemzet emelni önmagát, s milyen feladatot vállal az emberiség életében, az értékek és valóság viszonyában.”⁷²

Felhasznált irodalom

- ☐ A III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. Szerk.: Simon Lajos (Bp., III. E. T. K. végrehajtó bizottsága, 1928.
- ☐ Fekete József: A magyar népművelés körvonalai. (Bp., 1930. Hollosy János Könyvnyomtató Műhely)
- ☐ Gimnázium és leánygimnázium I. osztályának tanterve 3600/1935.
- ☐ Gimnázium és leánygimnázium II. osztályának tanterve 1301/1936.
- ☐ Hogyan tanítsunk a népiskolában? k. n. 1930
- ☐ Joó Tibor: A magyar nemzeteszmé.
- ☐ Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. Bp., 1921.
- ☐ A középiskolákról szóló 1934. XI. tc. végrehajtási utasítása. 32.400/936.
- ☐ Magyarország története 1919–1945 I. kötet. Bp., Akadémia Kiadó, 1976.
- ☐ Dr. Mészáros István: Magyar iskolatípusok. 996–1990. Bp., Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- ☐ Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet III.
- ☐ Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez 1938.
- ☐ Tanterv és utasítás a polgári fiúiskolák számára 1434/1927.
- ☐ Tanterv és utasítások a népiskola számára 2495/1932.
- ☐ Tanterv és utasítások a népiskola VII–VIII osztályok számára 3304-1937.
- ☐ Tanterv és utasítás a magyarországi református nyolcosztályos népiskola részére 1942.
- ☐ Utasítások a leánygimnázium, leánylíceum, leánykollégium tantervéhez 540/05/172-1930.

Jegyzetek

- 1. Kornis: Kultúrpolitikánk irányelvei 21–28. p.
- 2. Magyarország története 1919–1945. 421–423. p.
- 3. Uo. 569–571. p.
- 4. Mészáros: Magyar iskolatípusok 996–1990. 20. p.
- 5. Uo. 5. p.
- 6. Uo. 21 p.
- 7. Uo. 56–57. p.
- 8. Uo. 58. p.
- 9. Uo. 57. p.
- 10. Uo. 71–72. p.
- 11. Uo. 44. p.
- 12. Uo. 55. p.
- 13. Uo. 51–52. p.
- 14. Uo. 53. p.
- 15. Uo. 44–49. p.
- 16. Uo. 44. p.
- 17. Pukánszky – Németh: Neveléstörténet III. 184–188. p.
- 18. Fekete József: A magyar népművelés körvonalai 96. p.
- 19. Uo. 98. p.
- 20. Uo. 99–103. p.
- 21. Uo. 25–26. p.
- 22. Uo. 27–29. p.
- 23. Tanterv és utasítás 146/1925. sz.
- 24. Tanterv és utasítás a katolikus elemi népiskolák számára 190. p.
- 25. Uo. 195. p.
- 26. Uo. 196. p.
- 27. Uo. 198. p.
- 28. Hogyan tanítsunk a népiskolában dr. Frank Antal előadása II/5 p.
- 29. Uo. IV jegyzet
- 30. Uo. V jegyzet
- 31. Uo. VI–VII. jegyzet
- 32. Tanterv és utasítás 1434/1927 35–37.

- jegyzet
33. Uo. 67. p.
 34. Uo. 68. p.
 35. Uo. 69. p.
 36. Uo. 72. p.
 37. Tanterv és utasítás 540–05/172–1930 6. p.
 38. Uo. 13. p.
 39. III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus 5. p.
 40. Uo. 7. p.
 41. Uo. 191–192. p.
 42. Uo. 262–263. p.
 43. Uo. 311–313. p.
 44. Uo. 187–189. p.
 45. Pukánszky–Németh: Neveléstörténet III. 198. p.
 46. Tanterv és utasítás 2495/1932. 29. p.
 47. Uo. 55. p.
 48. Tanterv és utasítás 3304/1937. 37. p.
 49. Uo. 45. p.
 50. Tanterv és utasítás a református népiskola részére 266. p.
 51. Uo. 270. p.
 52. Uo. 274. p.
 53. Uo. 276–277. p.
 54. Tanterv és utasítás 32.400/936. 3–7. p.
 55. Uo. 8. p.
 56. Uo. 9. p.
 57. Uo. 10. p.
 58. Uo. 22–23. p.
 59. Tanterv és utasítás 300/1935. 4–5. p.
 60. Uo. 11. p.
 61. Uo. 13–14. p.
 62. Uo. 21. p.
 63. Tanterv és utasítás 1301/1936. 13. p.
 64. Uo. 14. p.
 65. Uo. 16. p.
 66. Uo. 19–22. p.
 67. Részletes utasítások... 62. p.
 68. Uo. 65. p.
 69. Uo. 68–69. p.
 70. Uo. 79. p.
 71. Uo. 80. p.
 72. Joó Tibor: A magyar nemzeteszme 185. p.

Stankó György

Nyilasok a parlamentben

Előszó

A dolgozat első három fejezete a nemzetiszocializmus fogalmával, hazai kialakulásával, pártokbani megtestesülésével foglalkozik. Ezeket azért tartottam szükségesnek bevenni, mert a későbbiek megértését elősegítik. A nemzetiszocialista képviselők tényleges képviselőházi tevékenységének ismertetésére a negyedik és ötödik fejezetben kerül sor, az 1935–1939-es, illetve az 1939–1944-es képviselőházi ciklushoz kapcsolódóan. Az 1944. október 16. utáni tevékenységünkkel nem foglalkoztam, mivel a képviselőház munkáját már nem tudta folytatni.

1. Mi a nemzetiszocializmus?

A nemzetiszocializmusra az alábbi konjunktív feltételek érvényesek, melyekből több is megjelenhet egyik-másik fasiszta elméletben vagy rendszerben, de sohasem együttesen:

a) következetesség a fajelméletben, *b)* szilárd ellenségkép, *c)* kizárólagos, totalisztikus és expanzív ideológia, *d)* totalitárius hatalmi berendezkedés a gazdaságban (liberalizmus ellenesség), kultúrában, társadalomban (civil szerveződések elfojtása), információs rendszerben (propaganda), jogban (jogbizonytalanság, egyes érvényes jogszabályok ki nem hirdetése,

visszamenőleges hatályú jogalkotás), e) az a–d) pontokból következő terror, f) individualizmus ellenesség, g) szocializmus ellenesség, h) az f–g pontokhoz kapcsolódóan, a „faji kollektívum” középpontba kerülése, i) pszichés tényezők: az aktív cselekvők részéről küldetéstudat, a befogadók részéről csodavárás, j) működőképes megvalósuláshoz szükséges a nagy terület és főleg a népesség nagy létszáma.

2. A nemzetiszocializmus magyarországi megjelenése

2. 1. Társadalmi háttér, előzmények

A társadalmi háttérrel kapcsolatban Benedetto Croce állítását fogadom el, aki ugyan megállapítását a fasizmusra tette, de az éppúgy érvényes a nemzetiszocializmusra is. Dimitrov marxista definícióját cáfolja, amikor kijelenti, hogy nem egy osztály vagy osztályok csoportjának a mozgalmáról van szó, amely más osztályok ellen irányul, hiszen valamennyi osztály körében talált támogatást. Nem igaz, hogy a nagyipar támogatta elsősorban, így a fasizmus nem a kapitalizmus utolsó kísérlete a szocialista forradalom elodázására, hanem morális betegség.¹

Azt azonban megállapíthatjuk, hogy bizonyos rétegek esetében a szélsőséges gondolatok preferálása hangsúlyosabb volt. Ezek közé tartoznak Magyarországon az elsővilágháború után a hivatalnokok – akikből a nemzetiségi törekvések és a munkásság megmozdulásai „nemzetfenntartó” reakciót váltottak ki –, főleg a világháború és a forradalmak hatására a tisztikar tagjai és a dszentrik.

Megállapíthatjuk, hogy főleg a középosztályra hatnak az ilyen ideológiák, lévén, talán nekik volt a legbizonytalanabb az egzisztenciájuk. A nagy gazdasági válság hatására azonban megnőtt a csatlakozó szegényparasztok, munkások, lumpenelemek száma.

A magyarországi ideológiai előzmények közül a legfontosabb a „szegedi gondolat”, amelyben már megjelent a totális állam eszméje, a fajelmélet (ezen belül az antiszemitizmus, melynek háború előtti és alatti előzményei is voltak, amihez hozzájött még a kommunista diktatúra, amit gyakran csak „40 zsidó népbiztos garázdálkodásaként” említettek), valamint a nacionalizmus szélsőséges változatai (turánizmus, hungarizmus).

2. 2. Külföldi hatások és hasonlóságok

Német „elvtársaikhoz” hasonlóan a magyar nácioknál is központi szerepet töltött be a szociális demagógia, az erőszak alkalmazása, a vezéreszme, az expanzió, a nevelés, illetve az állampolgárság kérdése.

Ezekkel az egyes pártok és programjaik ismertetésénél, valamint képviselőik országgyűlési szereplésének tárgyalásánál foglalkozom részletesebben. Mivel az erőszak alkalmazása nem tartozik a parlamenti munka bevett módszerei közé, ezért itt jegyzem meg, hogy az erőszak elsősorban a zsidók ellen irányult, bár tény, hogy a kérdés „rendezését” kezdetben viszonylag békés úton kívánták elérni (pl. Madagaszkárba telepítéssel), de idővel előtérbe kerültek a fizikai bántalmazások, támadások, terrorakciók, mint amilyen az 1939. február 3-án, a Dohány utcai zsinagógából távozók ellen elkövetett merénylet is volt, amely az imrédysták „ál-nemzetiszocializmusával” szemben álló nyilasok radikalizmusát is mutatta.

3. „Nemzetiszocialista kaleidoszkóp”

Magyarországon a '30-as években egymás után tűntek fel a magukat nemzeti szocialistának valló pártok, „pártocskák”, mozgalmak. Ezzel párhuzamosan a náciizmus lényegéből fa-

kadóan önjelölt „vezérek” sora is felbukkant. Ez a fejezet ezekkel a pártokkal, átalakulásaikkal, egyesüléseikkel foglalkozik, elősegítve a későbbiek megértését, követését.

3. 1. A kaszáskeresztesek²

1931-ben alakult meg a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt, amely 1933-tól Kaszás-keresztes Mozgalom néven is ismeretes volt. Ideológiájának fő összetevői a szegedi gondolat, a német náciizmus és a vallásos küldetéstudat. A párt fő bázisa a Nyírség és az alföldi tanyavilág kulturálisan elmaradott népessége volt. A Dunántúlon a német nemzetiség körében szervezkedtek. Működésük két szakaszra osztható: 1931–1934 eleje és 1934–1936. Az első időszaknak az elején Böszörmény Zoltán és Meskó Zoltán küzdött a „vezérségért”.

Böszörmény elszegényedett dzsentri családból származott. A hírhedt Prónay-különítmény „munkájában” vett részt, majd az ÉME hivatalos lapjánál, a „Hazánk”-nál dolgozott. A MOVE-nak is tagja volt, majd az 1921-től beindult újságnál, „A Nép”-nél helyezkedett el. 1931-ben találkozott Hitlerrel. Valószínűleg támogatást kapott a német testvérpárttól és talán egyes magyar tőkés csoportoktól is. 1932-ben „Nemzeti Szocialista” címen alapított lapot. Böszörmény a párton belül radikálisnak számított, szemben Meskóval, aki mérsékeltebb volt, inkább a középosztályra támaszkodott volna, kormányzóhű volt és a törvényesség betartása mellett voksolt. Ő korábban kisgazdapárti, majd NEP politikus volt.

Ellentétük végül 1932 nyarán pártszakadáshoz vezetett, Meskó távozott és létrehozta a Magyar Nemzeti Szocialista Munkáspártot. A párt jelvénye a horogkereszt volt, ez a 145.500/1933. BM sz. körrendelet után, amely az idegen államok felségjelvényeinek használatát magyar szervezetek számára betiltotta, kaszáskeresztre változott. A mozgalom folyamatosan igyekezett felhívni magára a figyelmet, módszereik közé tartozott a provokáció. 1932. július 19-én jelent meg a párt kiáltványa és programja.³ A kiáltvány Magyarországot „sémita paradicsom”-nak nevezi, ahol a zsidók üzérkednek, miközben a demokratikus és liberális sajtó korrupt, uszít, ferdít, rágalmoz és letörni igyekszik a nemzeti érzést. A forradalmat is a zsidók „nyakába varrja” mondván, hogy az 1918. októberi kormány 80%-ban, a kommunista pedig 99%-ban zsidókból állt. A magyar intellektuális ifjúság azért nyomorog, mert nem jut munkához, mivel ezeket a pályákat (orvos, kereskedő, ügyvéd, mérnök, tanár) a zsidók előzönlötték. A kiáltvány tartalmaz még egy listát, a szerintük a náciizmussal rokonszenvezőkről: Rothermere lord, Mussolini, Borah szenátor, MacDonald, Kemal pasa, Hoover elnök...

A programot azért érdemes kicsit részletesebben ismertetni, mert a többi nemzetiszocialista párt is ezeket vagy ezekhez hasonló pontokat hirdetett.

- Az 1914-es terület visszaállítását, minden magyar visszatelepítését követeli. A más nyelvű őslakosoknak teljes kulturális szabadságot és autonómiát kíván.
- Anyagi javak arányos elosztása. Általános, egyenlő és titkos választójog.
- Állampolgári egyenlőség.
- Állampolgár csak néptárs lehet, aki csak turáni és árja származású egyén lehet, tekintet nélkül vallására. Zsidó nem lehet néptárs.
- Az állam gondoskodik polgárai megélhetéséről. Ha ez máshogy nem megy, az idegenek kitelepítésével.
- Háború révén szerzett vagyonok elkobzása.
- Az 1880 óta bevándorolt üzérek vagyonának elkobzása.
- Kamatrabzsolgaság letörése. Szociális adóreform. Létminimum biztosítása.
- 500 katasztrális hold feletti birtokok, amelyek nem két nemzedék óta vannak a tulajdo-

nosuk birtokában vagy nem azért kapta, mert a haza javára cselekedett, elkobzandók.

- Az üzérekre halálbüntetés és vagyonelkobzás.
- Egészséges középosztály megteremtése.
- Államosítás.
- Nem néptárs ne folytathasson Magyarországon intellektuális, vagyoni, vállalkozási stb. tevékenységet, ingatlanja ne lehessen, szellemi termékük csak anyanyelvükön jelenhessen meg. Csak eredeti nevüket használhassák.
- Anyaság-, népegészség-, gyermek- és nővédelem kiterjesztése.
- Szigorú törvények azon művészeti és irodalmi irány ellen, amely népeletünkre, ősi hagyományainkra bomlasztó hatással van.
- Büntető, kereskedelmi, váltó, részvény, biztosítási jognak a magyar dolgozók érdekeinek megfelelő kicserélése. Magyarország államfője csak vérbeli magyar lehessen.

A párt történetének második szakaszában megnő a bázison és a vezetőségen belül a szegényparasztok részaránya. A féktelen szociális demagógia miatt az addigi vezetők jórésze távozott. Barcsay pl. új pártot alapított Nemzetiek Pártja néven, 1933 második felében Nemzeti Szocialista Magyar Dolgozók Pártja néven. 1934-ben Festetics Magyar Nemzeti Szocialista Pártjához csatlakozott. A hatóságok a fokozódó radikalizmusra válaszul erőszakkal léptek fel, amely 1935–36-ban megakasztotta a mozgalom fejlődését.

Bár a pártok egyenruhaviselését betiltották, 1934-ben pedig belügyi rendelettel a katonai alakulatokat feloszlatták, a pártba belépők legtöbbje valamilyen rangot kapott, sőt 1935-től Böszörmény tiszti rangokat is osztogatott. 1936 májusára felkelést szerveztek, amely brutális keretek között zajlott volna le. 1936. április 25-én azonban Böszörményt letartóztatták. A tárgyalásra 1937. október 18–20. között került sor. Böszörményt 32 havi börtönre ítélték, míg a pártot a Darányi-kormány feloszlatta.

3. 2. Nemzeti Szocialista Magyar Földműves és Munkáspárt

1932. június 16-án alakult és még aznap közzétették kiáltványukat és programjukat.⁴ Vezetői – a már ismert Meskó Zoltán mellett – gr. Pálffy Fidél és Szüts István. Jelvényük az 1933. szeptember 6-i betiltásig szintén a horogkereszt volt. Meskó pártja később a Nemzeti Szocialista Párt lett, amelynek már a nyilaskereszt volt a szimbóluma. Meskót a kormányhoz közeli beállítottsága miatt „dísznyilasnak” tartották. A program sok helyen teljesen megegyezett a Böszörmény-párt programjával. Néhány eltérés: A választójogot – amellel, hogy általánossá, egyenlővé és titkossá, – kötelezővé is tennék, az alsópapság védelme, és valamivel konkrétabb szociális intézkedések (pl. uzsoraterhek 60%-os csökkentése a dolgozók szerszámjának, házá-
nak, földjének, felszerelésének, műhelyének intézményes védelme)

Idővel Magyar Nemzeti Szocialista Pártra változtatták az elnevezésüket, az 1939-es választásokra a Salló János és Rajniss Ferenc által 1936-ban alapított Nemzeti Front (Magyar Szocialista Néppárt) egy része is csatlakozott hozzájuk.

3. 3. Magyar Nemzeti Szocialista Párt (Festetics-féle)

A párt vezetője gr. Festetics Sándor volt, akit 1931-ben Enyingen egységespárti programmal választottak meg képviselőnek. 1934-ben kilépett a NEP-ből és a nemzeti szocialista gondolatot kezdte terjeszteni lapjának a „Mezőföld”-nek a segítségével. Az 1935-ös választásokon a párt két mandátumot szerzett, egyet Enyingen, egyet Debrecenben. A két képviselő azonban összekülönbözött és Balogh 1936-ban kilépett a pártból és az Egyesült Nemzeti

Szocialista Párthoz csatlakozott, melyet az évben hozott létre gr. Pálffy Fidél.

3. 4. Szálasi pártjai

Szálasi Ferenc katonai tisztviselői családból származott. A katonai hivatást választva a ranglétrán gyorsan haladt előre, azonban 1935-ben – vezérkari őrnagyként – kérte a nyugdíjazását, mivel felettesei helytelenítették politikai aktivitását. Ezután a politika felé orientálódott.⁵ 1935 márciusának elején létrehozta a Nemzeti Akarat Pártját. Azért, hogy a párt parlamenti képviselőt szerezzen, támogatta Csoór Lajosnak, a Népakarat Párt vezetőjének a kampányát, aki azonban a megválasztása után felrúgta a megegyezést. Pártját 1937 áprilisában betiltották, de nemsokára megszervezte a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot, amelyhez más nyilaspártok – pl. Endre László és Balogh István pártja – is csatlakoztak. Ezt a szervezetet 1938 februárjában tiltották be, Szálasi pedig 1938 augusztusában jogerősen 3 év börtönre ítélték.

1938 áprilisában Hubay Kálmán, aki „frissen” jutott be időközi választás eredményeként a lovasberényi kerületből az országgyűlésbe, megalakította a Nemzeti Szocialista Magyar Pártot, amelyhez Szálasi hívei is csatlakoztak és amely ezután Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalom néven szerepelt. A hungarista program 1938 március-áprilisában készült el.⁶ Hangsúlyozza, hogy a keresztény valláserkölcsiség és az évezredek magyar alkotmányosság talaján állnak, magyar módszerekkel, történelmi hagyományainknak megfelelően, törvényes eszközökkel működnek. A hatalmat a fajiságát legtisztábban megőrzött és legnagyobb számú parasztságra kívánják építeni, miközben a kisebbségek számára biztosítják, hogy népi sajátosságait, kultúrájukat megőrizhessék és a magyar birodalom szolgálatában és javára ápolhassák. A zsidókérdést szenvedélyek nélkül, de véglegesen szándékoznak megoldani. Itt lényegében a nürnbergi törvények átvételéről van szó. A zsidóságot fajnak minősítik, és mindenkit ide tartozónak számítanak, akinek nagyszülei közül minimum kettő zsidó. Számukra teljes jogú állampolgárságot nem adnának, csak a hadi kitüntetéses frontharcos, büntetlen előéletűeknek. Az 1900 január elseje utáni települési engedélyeket felülvizsgálják és a zsidóktól bevonják, kivéve, ha a fenti feltételeknek megfelelnek. Megtiltanak a zsidókkal történő házasságkötést, sőt, a zsidó családoknak csak az elsőszülött fia és elsőszülött lánya köthetne Magyarországon zsidóval házasságot, a többi csak külföldön és csak ott élhetnének családi közösségben. Korlátoznák az iparban és a kereskedelemben a részvételüket, a bankokból pedig teljesen eltávolítanák őket. Köztisztviselő is csak teljes jogú magyar állampolgár lehetne. Zsidó ügyvédek csak zsidókat képviselhetnének. Zsidók sajtóközleményt csak héber vagy jiddis nyelven írhatnak és adhatnak ki, míg zsidó szerzők könyvét magyarra fordítani és kiadni nem lehetne.

Ezt a pártot a Teleki-kormány oszlatta fel 1939. február 16-án. Hubay már márciusban „új” pártot szervezett, a Nyilaskeresztes Pártot, amely a 1939-es választások után az ország legnagyobb parlamenti ellenzéki szervezete lett. Ennek a pártnak a programja⁷ a zsidókérdésben ugyanolyan szélsőséges álláspontot képviselt, mint az előző. Üldözendőnek tekintette a zsidókkal folytatott nemi kapcsolatot is. Számukra a fegyveres szolgálatot nem tenné lehetővé. A zsidók, az idegen állampolgárok, bankok és más jogi személyek birtokait, valamint a mamutbirtokokat és a nemzetellenes szolgáltatásokért – a Habsburgoktól 1918 előtt – kapott birtokokat az állam kárpótlás ellenében meg fogja váltani. Ezeket termelészövetkezetekké fogják átalakítani. Céljuk olyan munkaállam megteremtése, amely nem a kiváltságos ezrek, hanem a sokmillió népi érdekében funkcionál.

A választásokon elért sikerek azonban átmenetinek bizonyultak, mert a nyilasok parlamentbeli szereplése és az a tény, hogy a kormánypárt a programjukból bizonyos elemeket átvett, oda vezettek, hogy az 1939 őszén megtartott pótválasztásokon kudarcot szenvedtek. Ez azt eredményezte, hogy Kóródy Tibor vezetésével egy kilenctagú képviselői csoport követelte Hubay lemondását, a parlamenti passzivitás feladását, a diktatórikus pártvezetés megszüntetését, a „forradalmi” eszközök kiküszöbölését és a politikai taktika megváltoztatását. Miután a parlamenti frakció leszavazta őket öten (Zimmer Ferenc, Halmai János, Nyireő Andor, Mosonyi Kálmán és Rácz Kálmán) kiléptek a pártból.⁸

A nemzetiségi törvényjavaslatot – amelyről később részletesen szólunk – követő vihar hatására Szendrői-Kovács Gyula és Keck Antal is önként távozott a pártból, míg Pröhle Sándornak egyháza utasítására le kellett mondania.

A Nyilaskeresztes Párt és a Magyar Nemzeti Szocialista Párt egyesülésére a Szálasi szabadságát követő hangulatban került sor 1940. szeptember 27-én. Miután a disszidens képviselők – Rácz Kálmán kivételével, aki Független Magyar Szocialista Párt néven új pártot alapított – bocsánatkéréssel visszaléptek, a Nyilaskeresztes Párt több, mint negyven képviselővel rendelkezett. A pártegyesítést nagyban „elősegítette” a németek ezirányú kívánsága.⁹ A pártot együtt tartani azonban ők sem tudták, így 1941. szeptember 12-én, Bakyval az élen 11 képviselő kilépett, közülük hárman Imrédy pártjához csatlakoztak, a többiek pedig újra megalakították a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot. A szakadás indokaként hozták fel Szálasi felelőtlenségét, kizárólagos vezérségre törekvését és nagyzási tébolyát. 1942 februárjában Matolcsy Mátyás is elhagyta a nyilasokat és a kormánypárt soraiba ült át.¹⁰

3. 5. Keresztény nemzetiszocialisták

Ez a csoportosulás azért fontos, mert 1939 után annak az integrációnak az egyik magjává vált, amely a második legnagyobb ellenzéki frakciót jelentette a parlamentben. 1938. június 14-én jelentették be a képviselőházban a Keresztény Nemzeti Szociális Front megalakítását, melyhez hat kisgazdapárti, két kereszténypárti politikus és ifj. Balogh István csatlakozott. Később Keresztény Nemzetiszocialista Front néven működtek, melyhez Balogh már nem csatlakozott. 1939 elején a Nemzeti Front maradéka „csapódott” ide. (Ld. még 3. 2.) A Magyar Nemzeti Szocialista Párt megalakulását – ami nem tévesztendő össze az ugyanilyen nevű Festetics-párttal – napirend előtti felszólalásában Matolcsy Mátyás jelentette be 1940. június 24-én a képviselőházban. A párt (a Pálffy–Matolcsy-csoport szövetségeként létrejött Nyilaskeresztes Front utódaként) 15 képviselővel, a második legnagyobb ellenzéki erő lett. Amellett, hogy kijelentette a magyar alkotmányhoz és Magyarország Főméltóságú Kormányzó Urához való hűségüket, hangsúlyozta: „a magyar alkotmányt a kor követelményeihez kell igazítani és azt nem sajátíthatja ki sem a tőke, sem a zsidóság saját érdekeinek védelmére... Pártunk és mozgalmunk első programpontja ezért a teljes rendszerváltozás, a nemzetiszocialista munkaállam megteremtése, mert csak ebben az új életformában juthatunk a szociális igazságság Nagy-Magyarországához”. Követelték „a földkérdés gyökeres megoldását honvédelmi és nemzetvédelmi okokból, ... a zsidókérdés gyökeres megoldását (3. zsidótörvényt), ... a zsidóbirtokok azonnali igénybevételét, ... a közteher szociális felosztását, ... a hitelélet, a hadiüzemek és energiatelepek államosítását, ... szerves, átfogó, egységes, széleskörű szociálpolitika, kiépítését, ... közgazdasági reformot, ... a közéleti tisztaság megvalósítását szigorú, összeférhetetlenségi törvény drákói végrehajtásával, ... a magyarság fegyelmezett, katonás nevelését”.¹¹ A nyilasokkal való rövid együttélés után, az újjáalakult párt 1941. szeptember 24-én parlamenti szövetségre

lépett Imrédy pártjával, létrehozva a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetséget, amely 33 képviselőből állt, míg Szálasiék pártja 31-ből.¹²

4. Az 1935–39-es ciklus

4. 1. Az 1935-ös választások

Az országgyűlés 1935-ös feloszlásakor egy képviselővel rendelkezett a Nemzeti Szocialista Párt (Meskó) és szintén eggyel a Magyar Nemzeti Szocialista Párt (Festetics). A különböző pártcsoportok – okulva a kaszások „sikerén” – a szociális demagógia eszköztárához csak mérsékeltebb formában nyúltak a kampány során, azonban a sikertelenségük fő oka a kormányzat kemény fellépése volt. Meskó Budapesten és Pest környékén, Pálffy Mosonban és Győrött, Festetics az enyingi kerületben és Debrecenben indult. A március 29. és április 7. között megtartott választások eredményeként a Magyar Nemzeti Szocialista Párt két mandátumhoz jutott, mindkettőhöz Festetics révén. Bejutott a parlamentbe a fentebb már említett módon Csoór Lajos illetve Rajniss Ferenc a Reformnemzedék „színeiben”. A nemzetiszocialista pártok az 1 424 764 nyíltan leadott szavazatból 51 094-et szereztek meg (3,6%), míg Budapesten a 249 155 érvényes szavazatból 1584-et (0,63%).¹³ Mivel Festetics mandátumai körül bonyodalmak adódtak, ezért mindkét kerületben új választásokat tartottak. Az enyingiből ismét ő került ki győztesen – itt kormánypárti jelölt nem indult –, míg Debrecenben ifj. Balogh István kerekedett felül.

4. 2. Parlamenti ténykedésük

4. 2. 1. Útkeresés

A Magyar Nemzeti Szocialista Párt képviselői a ciklus első részében leginkább arra helyezték a hangsúlyt, hogy komoly, a magyar érdekeket szem előtt tartónak ismertessék el magukat. Ezenkívül nem fejtették ki lényeges tevékenységet ebben az időszakban, már csak számuk és politikai súlyuk miatt sem, ellenben gyakran voltak gúnyolódásoknak, támadásoknak a céltáblái. Festetics ezt azzal „vívta ki”, hogy 1918–1919 fordulóján három hétig szociáldemokrata (!) miniszterként részt vett gr. Károlyi Mihály kormányának munkájában. Gyakran vetették a szemére, hogy legfontosabb ténykedése a német Mackensen tábornok elfogása volt, illetve, hogy több képviselőtársa is ült a kor börtöneiben, ahol fizikailag is bántalmazták őket. Felszólalásaik között jelentős arányt képviseltek a választóköri körzetük, illetve a mezőgazdaság érdekében kifejtett megnyilatkozások. Ifj. Balogh István az 1936/37-es költségvetés általános vitája kapcsán reflektált Rupert Rezső vádjára, aki szerint Debrecenben a nemzetiszocialistákat „barna ingekkel fogdossák”, mivel a nemzetiszocializmusnak más nem áll rendelkezésére, mint a lekenyerezés. Szerinte most azok a nemzeti szocialisták, akik az 1918-as időben kommunisták voltak. Balogh válaszában kijelentette, hogy „a nemzeti szocializmus komoly ideológiai alapokra fektetett, demagógia és politika nélküli mozgalom. A csatlakozókat megtanítjuk, hogy csak magukra vannak utalva. Nincs vallás alapján különbség magyar emberek között. Ezek az emberek nem cigányok és csavargók, hanem komoly magyarok.”¹⁴ 1936. október 22-én a Darányi-kormány megalakulása alkalmából fejtette ki nézeteit, mint az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt egyetlen képviselője. Beszédében hangoztatta, hogy nem fordul idegen eszmékhez, nacionalizmusokhoz, hanem „a magyar fajiság, lelkiség” tálján áll. Ezzel a magyar náciakat ért „németbérencség” vádját alól igyekezett tisztázni magát és pártját.¹⁵ Festetics is azt állította egy interpellációjában, hogy a magyar mozgalom nincs össze-

függésben a némettel, viszont ő úgy látta, hogy a kormány eddig korrekt és lojális volt a magyar nációkkal kapcsolatban. Mivel szerinte a német birodalom mentette meg Közép-Európát a bolsevizmustól, ezért helytelennek tartja a német nemzetiszocialista rendszer elleni izgatásokat, melybe egyházak is beszálltak mondván, hogy a hitlerizmus második bolsevizmus, amely nem egyeztethető össze a vallással. A kormányfő válaszában kifejtette, hogy amíg a cikkek nem ütköznek a magyar törvényekbe, addig nem lát okot a beavatkozásra.¹⁶

4. 2. 2. *Belügyek*

Interpellációikban gyakran felpanaszolták a nemzetiszocialistákat ért sérelmeket. Különösen hátrányosnak találták a *választójogi törvényjavaslatot*, amelyet 1937. december 30-án nyújtott be Darányi és belügyminisztere és amelynek tárgyalására 1938. március 23. és április 8. között került sor. A szélsőjobboldali képviselők ellene foglaltak állást. Balogh István a törvényjavaslatot visszaélésnek minősítette, amely kizárja a parasztságot a választójogból.¹⁷ Festetics egyenesen szörnyűnek találta mondván, hogy közel egymillió főt zár ki. Legfájóbbnak a fiatal nemzedékek joghoz nem juttatását gondolta, hiszen ők az új eszmék (értsd: a nemzetiszocializmus) hordozói. Sérelmezte, hogy a Bethlen idején 24 évre emelt korhatárt a tervezet 26-ra, bizonyos vonatkozásban még magasabbra kívánja emelni. Sajátos példát hoz fel, amikor arra hivatkozik, hogy Schuschnigg az Anschluss előtt a 24 éven felülieket kívánta megszavaztatni, míg Hitler, a bevonulása után, 20 évre csökkentette a korhatárt.¹⁸

4. 2. 3. *A zsidókérdés*

Festetics nemzeti szempontból veszélyesnek tartotta a föld szabadforgalmát, hiszen pl. csak Nyírábrány határában 600 hold földet vásároltak fel lengyelországi zsidók két év alatt.¹⁹ Az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezések kapcsán Hubay követelte az idegen szellem kiirtását és azt, hogy „...a magyarországi sajtóban 95%-ig érvényesüljön a keresztény népelem.”²⁰ Az első zsidótörvény kapcsán – melynek szemérmesen a „Társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása” címet adták – Hubay 1938. május 11-én mondott beszédet. Úgy vélte, hogy az 5%-nyi zsidóságnak eddig a magyar gazdasági életben indokolatlanul sok jogot biztosítottunk. A törvényjavaslatot azért nem szavazta meg – bár az igazságügyminiszter indoklása „szép és tökéletes” –, mert a kormány ezt végleges megoldásnak tekinti. Abban az esetben tudná elfogadni, ha 1943-ig 20%-ra, 1948-ra 10%-ra, 1953-ra 5%-ra szorítanák a zsidókat. De ez is csak „elvi deklaráció volna, mert hiszen meggyőződésünk, hogy ez a kormány sem 1953-ban, sem 1948-ban, sem 1943-ban nem lesz a helyén...” Úgy találta, hogy a törvényjavaslatban kívánatosnak tartott 20%-os arány sem fog állni, mivel: a kormány kivételezhet, az 1919. augusztus 1. előtt kikeresztelkedettek nem számítanak zsidónak és a törvényjavaslat nem vonatkozik azokra a vállalatokra, amelyek 10 alkalmazottnál kevesebbet foglalkoztatnak és nem vonatkozik a Kereskedelmi és Ipar Kamrára sem.²¹ Festetics, többek között azért nem fogadta el, mert a zsidóságot továbbra is felekezeti és nem fajként kezelik, mert „megtaláljuk azt az óhajt..., hogy a zsidóság legalább nagy részben olvadjon be a magyar fajba”, lényegében a zsidóság legerősebb részének konzerválását jelenti a magyar fajjal szemben, és a szegényebb és hitükben, fajiságukban hűen kitartó zsidókat sújtja leginkább, holott őket kellett volna inkább előnyben részesíteni.²² Hubay már 1938. május 8-án interpellált a belügyminiszterhez mondván, hogy több helyen az országban zsidó bojkott indult a zsidótörvény ellen illetve a rituális vágás eltörlése ellen. Szerinte a bojkottra izgatókkal szemben teljes vagyoneklobzást kellene alkalmazni.²³

Keresztes-Fischer Ferenc válaszában kijelentette, hogy izgatás miatt a fővárosban 26 személyt helyeztek rendőri felügyelet alá. Valójában ez a mozgalom nem terjedt tovább. Ezután figyelmeztette Hubayt: „Nekem azonban azt a kérést kell intéznem a tisztelt interpelláló képviselő úrhoz és különösen azokhoz, akik az országban a háta mögött állnak: hagyják békében ezt a témát, ne piszkálják ne izgassák folyton a zsidóságot, mert a zsidóknak is vannak idegeik, azok is megijednek és ha egyszer meg vannak ijedve, akkor azok is képesek ostobaságokra.”²⁴

Hubay 1938. május 18-án az *Egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlása* című törvényjavaslat tárgyalásakor kijelentette, hogy *ők nem akarnak forradalmat, mert „a törvényes rendre mindennél nagyobb szükség van”, illetve „ebben az országban újabb vérontásra lehetőséget adni nem lehet.”* Megítélése szerint a törvényjavaslat nem a szélsőjobb ellen irányul, hanem a nemzetközi zsidóság szabadkőműves szervezkedése illetve a nemzetközi zsidóság magyarországi és nemzetközi bolsevista szervezkedése ellen.²⁵ A *második zsidótörvényt* (1939: IV. tc.) – amely „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” címet viselte – a nyilas képviselők azért nem támogatták, mert – bár faji alapon állt – nem tartották elég „hathatóságnak”, úgy vélték – és ez a későbbiekben igazolódott is –, hogy itt nem „végleges rendezés”, hanem csak toldozgatás történt. Ezen törvény alapján zsidónak minősültek mindazok – meg ha nem is voltak zsidó vallásúak –, akiknek egyik szülője vagy két nagyszülője az volt. Az értelmiségi és a közalkalmazotti pályákon a zsidók arányát 12, illetve 6%-ban szabta meg, míg az első zsidótörvény ezt 20%-ban maximálta. Mind a gazdasági, mind a szellemi élet vezetéséből való kirekesztésük elsődleges célja volt a törvényalkotóknak. Mivel politikai jogait is korlátozták (katonai szolgálat helyett munkaszolgálatra kötelezés, szavazati joguk korlátozása), így lényegében másodrangú állampolgárokká degradálták őket. A törvényjavaslat parlamenti tárgyalásával párhuzamosan a belügyminiszter feloszlatta az éppen megalakult Magyar Nemzeti Szocialista Pártot, valamint a Hungarista Pártot.

Május 4-én a kormányzó leiratában feloszlatta a képviselőházat. Az új választásokra május 28–29-én került sor, melyekből a nyilas pártok – különösen a Nyilaskeresztes Párt –, a támadások, vádaskodások ellenére („guruló márkák”), jelentősen megerősödve kerültek ki.

5. Az 1939–1944-es ciklus

A szélsőjobboldali pártok ebben az időszakban a korábbiaknál jóval élénkebb tevékenységet fejtettek ki a képviselőházban. Ez, a képviselők számszerű gyarapodása mellett, a külpolitikai helyzet változásának is betudható volt. A hitleri Németország kezdeti gyors sikerei hazai elvbarátainak is biztatást adott. A parlament – aminek az üléstermének a szélsőbaloldalon foglaltak helyet a szélsőjobboldali képviselők – első ülését 1939. június 12-én nyitotta meg Magyar-Kossa István. A nyilas korelnök karlendítéssel köszöntötte képviselőtársait...

5. 1. Az 1939-es választások

Az 1939-es választások a szélsőjobboldali pártok jelentős előretörését eredményezték. Az a szóbeli megegyezésük, hogy a kisebb pártok beolvadnak a nagyobbba, ugyan nem valósult meg, de együttműködési megállapodást kötöttek.²⁶ A nyilasok 754 234 szavazattal (21%) 28 mandátumot szerezve a 260-ból (amihez jött még 38, a Felvidékről és Kárpátaljáról behívott honatya), a parlament legjelentősebb ellenzéki erejévé váltak, kétszer annyi helyhez jutva, mint a kispapok (14), a szociáldemokratákat (5) pedig többszörösen felülmúlták. A legerősebbek Budapest (30%), Bács-Bodrog (30%), Győr-Moson (47%), Heves (36%), Komárom-Esztergom (34%), Nógrád (41%), Pest közép (52%)²⁷ és Észak (43%), Sopron

(38%), Szabolcs (40%), Vas (37%), Veszprém (40%) és Zala (44%) területén voltak. Az Egyesült Nemzeti Szocialista Párt 4, a Keresztény Nemzeti Szocialista Párt 3, a Nemzeti Front 3, a fajvédők 4, a Népakarat Pártja pedig 1 képviselőhöz jutott. A szélsőjobboldali pártok összesen 1 074 415 szavazatot (30%) szereztek. Egy mandátumuk megszerzéséhez átlagosan több, mint kétszer annyi szavazatra volt szükségük, mint a kormánypártnak.²⁸ A választásokat az 1938-as választójogi törvény alapján tartották meg, melyet a nyilas képviselők erősen kritizáltak, elfogadhatatlannak minősítve azt (lsd. 4. 2. 2.), és amely mintegy 300 ezer embert, míg a második zsidótörvény 80-100 ezret fosztott meg szavazati jogától.

A szélsőjobboldali pártoknál jelentős gondot okoztak az anyagiak, illetve azok hiánya. A nyilasokat azzal vádolták meg, hogy Németországból támogatják a választási kampányukat. Teleki is kijelentette, „...*hogya gurul olyan pénz is, az országba, amelyhez a nemzethez hű magyar embernek nem volna szabad nyúlnia.*”²⁹

Miután összeült az új képviselőház, a „guruló márkák” ügye is terítékre került. Hubay június 21-én azt állította, hogy ez az „aliquid semper haeret” (valami mindig ragad) elvén alapuló zsidó rágalomhadjárat, amely a miniszterelnökre is hatott. A „suttogó propaganda” szerint Zürichben azért emelkedett a pengő árfolyama, mert a németek vásárolták azt fel a nyilasok részére, ugyanakkor a kormány lapja, az Új Magyarország azt állítja, hogy a kormány nagyszerű gazdaságpolitikájának tudható ez be, tehát a kormány kettős játékot folytat. Felpanaszolta, hogy képviselőjelölteknek a választási kiadások fedezésére tiszt, illetve uzsora kölcsönt kellett felvenniük.³⁰ Teleki válaszában elmondta, hogy május 8-án és 9-én Zürichben egy nem magyar és nem is magyarországi egyén 5-600 ezer pengőt vásárolt, ami aztán az üzleti életben nem jelent meg. Mivel ez az esemény a képviselőválasztások kiírása utáni napokban történt, arra következtetett, hogy a két dolog összefügghet.³¹ A vádakat konkrétan bizonyítani azonban nem sikerült.

A választások még hónapokig szerepeltek a képviselőház előtt. 1940. január 17-én Tatár Imre azon háborgott interpellációjában, hogy adófizető, földbirtokos emberektől megvonták a szavazati jogukat, míg adót nem fizető, segélyre szoruló zsidó nőknek nem. (Budinszky bekiabálása szerint Jászapátiban halottak is szavaztak.)³² Keresztes-Fischer Ferenc válaszában rámutatott, hogy „a zsidó utánajár a dolognak, a magyar gazda pedig nem törődik azzal, hogy van-e választójoga vagy nincs.”³³

5. 2. Belügyek

5. 2. 1. A baloldallal való viszony. A bányász-sztrájk

Különösen sokat támadták Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert és Sombor-Schweinitzer Józsefet, aki az államrendőrség politikai osztályának volt a vezetője, mert érzésük szerint a szélsőjobboldali pártokkal szemben sokkal kevésbé voltak elnézőek, mint a baloldali szervezetekkel (az utóbbiak azt is felrótták, hogy zsidó a felesége). Lill János egyik interpellációjában arra hívta fel a figyelmet, hogy különösen az iparvidékeken és a Felvidéken jelentős a kommunista propaganda, viszont az alkalmazott represszáliák korántsem olyan hatékonyak, mint a nemzetiszocialistákkal szembeniek.³⁴ Wirth Károly 1939 júniusában úgy látta, hogy a nyilasokat két oldalról támadják a munkásság érdekképviseléséhez való viszonyuk alapján: egyrészt, mivel nincs érdekképviselői szervük, ezért hivatalosan a sztrájkokba nem avatkozhatnak be, ha mégis megtennék, azzal maguk elleni fellépést provokálnának; másrészt, ha nem avatkoznak be, akkor elterjesztik róluk, hogy nem védik a munkásságot.³⁵ Azért,

hogy a párt ezt az állapotot megszüntesse, létrehozta az Országos Szociális Központot, mely azonban tényleges eredményt nem tudott produkálni. Vajna Gábor a sztrájkot nemzetvédelmi szempontból vizsgálta. Elfogadhatónak tartotta, ha magasabb érdekeket, pl. honvédelmit, közvetve sem veszélyeztet és igazságos alapon áll.³⁶

A nemzeti érdekekkel szembenállt viszont az az agitáció, amit Gruber Lajos folytatott az 1940. október 8-án kezdődött bányász-sztrájk résztvevői között – amely sztrájk Salgótarjánból indulva a dorogi, a tokodi, a tatabányai és a pécsi medence bányászaira is kiterjedt –, amikor is arra biztatta őket, hogy október 20-ig tartsanak ki, mert akkor a németek a gazdasági káosz megelőzése céljából megszállják az országot.³⁷ A nyilasok támaszkodni tudtak a bányavidékeken kialakult erős szervezeteikre. A sztrájk elején a parlamentben is támogató felszólalások hangzottak el részükről, azonban a sztrájk november elején lényegében kudarcra (12%-os béremelés 30% helyett, néhány kedvezmény elérése³⁸) történő befejezése után már a szociáldemokratákat vádolták a kezdeményezéssel.³⁹

Az SZDP-t támadta Baky 1940. november 29-én, mondván, „a zsidóság nemzetrontó tevékenységét” ezen a szervezeten keresztül tudja érvényesíteni. Tűrhetetlennek minősítette, hogy a párt képviselői még mindig bírálatot mondhatnak a parlamentben, holott felelőse és előkészítője volt „az 1918–19-es vörös-patkány-forradalomnak.”⁴⁰ Többször követelték a szociáldemokrata párt feloszlását (Baky 1942. június 17-én elhangzott felszólalásában csak azért nem kívánta a miniszterelnöktől, mert az kijelentette, hogy nem fogja megtenni). Pl. 1943. november 10-én Kállay mindenkinek a tudomására hozta, hogy minden párt addig szabadon működhet, „amíg az ország rendjével, a közérdekkel, a nemzeti célokkal szembe nem kerül és a nemzeti célokat nem veszélyezteti.”⁴¹

5. 2. 2. A közigazgatás

Az 1941-es büdzsé tárgyalásakor Maróthy Károly követelte, hogy a tisztviselői gárdától ne kívánják, hogy kortescéloknak feleljen meg. A virilizmust anakronisztikusnak minősítette.⁴² (Nagy László 1942. április 29-i felszólalásában a cenzúra „túlkapásának” minősítette, hogy nem volt szabad megírni, hogy a kolozsvári virilisták 90%-a zsidó.⁴³)

Az 1943-as költségvetés vitájában Baky László szükségesnek találta a közigazgatás szellemének megváltoztatását és a rendőrök helyzetének javítását.⁴⁴ Budinszky László felröpta, hogy a közigazgatás racionalitása nem történt meg.⁴⁵

5. 2. 3. Nemzetiszocialista sérelmek

Az őket ért vélt vagy valós sérelmeket gyakran vitték az országgyűlés színe elé az 1939–44-es ciklusban is, miként tették azt korábban is. Ezen panaszok száma különösen 1939–40-ben volt jelentős, idővel azonban a hangadók internálásával, katonai szolgálatra behívásával és frontra vezénylésével, valamint a rendszer ellenzői számának a terület-visszacsatolások és a háborús konjunktúra hatására érezhető csökkenésével az ilyen tárgyú felszólalások megritkultak.

5. 2. 3. 1. A „3400-as rendelet”

A 3400/1938. M.E. sz. rendelet volt a nyilasok egyik fájó pontja. Ezzel Hubay is foglalkozott már 1938. június 15-i felszólalásában, mivel egy MTI jelentés szerint a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom a tagjaitól olyan nyilatkozatot követel meg, amely ebbe a jogszabályba ütközik. Ezt ő tagadta, majd kijelentette: „Nem szabad kétszínű politikai játékot játszani..., hanem tessék kimondani, hogy tisztviselő nem lehet tagja egyetlen

politikai pártnak sem..., nem lehet kipécézni valamely pártot vagy mozgalmat, amely törvényesen és alkotmányosan működik...és azt mondani, hogy ebbe pedig nem léphetsz be.”⁴⁶

Az 1938. május 20-án kiadott, *az egyesületi tagságra vonatkozó rendelkezések ellen vétő tisztviselők és egyéb alkalmazottak fegyelmi felelősségre vonásáról* szóló rendelet első bekezdésének első szakasza szerint olyan egyesületnek vagy szervezetnek nem lehetnek tagjai, amelyben az állam törvényes rendjével szembekerülhetnek, illetve tilos a részvétel olyan egyesületben vagy más szervezetben, amelynek nincs kormányhatóságilag jóváhagyott alapszabály vagy amelyet feloszlattak. Mint láthatjuk, Hubay – és mások is – erre hivatkozva tartotta hátrányos megkülönböztetésnek, hogy tagjaikra is alkalmazták a rendeletet. Ugyanakkor nem vette figyelembe, hogy a második bekezdés szerint tilos olyan egyesületben, szervezetben vagy politikai pártban a tagság, amelyhez tartozás vagy a vezetőség irányában való engedelmség vagy más kötelesség megerősítésére esküt, fogadalmat, ünnepélyes ígéretet, vagy bármi más módon olyan nyilatkozatot kíván, amely lelkiismereti lekötéssel jár. Mivel azonban a Nyilas-keresztes Párt ilyen jellegű esküt követelt meg a belépéskor tagjaitól, ezért a panaszaik nem vonatkozhattak jogellenességre, csak a jogszabályt sérelmezhettk. Erre vonatkozhatott Baky László 1939. június 21-i beszéde, amelyben azt állította, hogy a rendelet lényegében megtiltja a köztisztviselőknek a szélsőjobboldali pártokban való tagságot. Követelte, hogy a rendelet tűnjön el a magyar közéletből.⁴⁷ A további felszólalások azt jelezték, hogy a panaszok képviselők vagy nem voltak tisztában a rendelet tartalmával, vagy sajátosan értelmezték, hiszen tisztában kellett lenniük a pártesküjük szövegével. Kerekes Béla aznap azt kérdezte, hogy mi alapján történnek a kizárások, ha a rendelet nem vonatkozik pártokra, hisz a Nyilaskeresztes Párt nem társadalmi egyesület, hanem politikai párt, aminek a célkitűzéseit a BM nem kifogásolta.⁴⁸ Abonyi Ferenc augusztus 2-án azt nehezmenyezte, hogy a Beszkárt alkalmazottnak nyomtatványt kellett kitölteniük, miszerint aki közülük nyilas párttag, az 24 órán belül kilép; ellenkező esetben fegyelmi vétséget követ el.⁴⁹

A sok tiltakozás végül 1940-ben meghozta a gyümölcsét, amikor az inkriminált rendelet hatályon kívül helyezték. Ezután Budinszky László azon háborgott, hogy a belügyminiszter egy bizalmas rendeletet (820/1940) bocsátott ki a tisztviselők részére, aminek a lényege szerinte a tengelybarátság és a nemzeti szocializmus névleges vállalása, valójában pedig a tettekben való elszabotálása.⁵⁰ Keresztes-Fischer Ferenc válaszában kijelentette, hogy „a tisztviselőnek kutya-kötelessége magát annak az irányzatnak alávetni, amelyet az ország alkotmányos szervei megszabtak mindaddig, amíg ez az irányzat uralmon van.”⁵¹

5. 2. 3. 2. Az állampolgársági törvényjavaslat vitája

Eme alponban a *Magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről* szóló, 1879: L. tc. kiegészítése és módosítása miatti nyilas észrevételekrol, panaszokról lesz szó.

Gruber Lajos (1939. augusztus 1.) szerint a javaslat célja, hogy a sorsdöntő problémákról elterelje a figyelmet. Úgy találta, hogy a 8. szakasz a nemzetiszocialisták ellen szól. A (3) bekezdés szerint megfosztható lenne állampolgárságától az, aki külföldi szervezettől vagy kormánytól politikai jellegű tisztséget fogad el, illetve a (4) bekezdés szerint az, „aki az ország törvényeinek megszegésével vagy kijátszásával külföldre távozik”. Ez a tervezett rendelkezés azért érinti hátrányosan a nyilasokat, mert a Nyilaskeresztes Párt és a Hungarista Párt januári feloszlata után százával internáltak és börtönöztek be embereket. Sokan a retorziók elől külföldre menekültek. Úgyszintén megfosztható lenne az (1) bekezdés alapján, akivel szemben a bíróság az 1921: III. (*a társadalmi rend hatályosabb védelméről* szóló) tc. alapján bűn-

tett vagy vétség miatt bűnösséget állapít meg. Mivel ez a törvény eredetileg a kommunisták ellen irányult, ezért különösen sérelmes a nyilasokra történő alkalmazása. Mindemellett azonban nem esik szó a „valutasíber galíciai zsidókról”, akik pedig „napról napra veszélyeztetik az állam gazdasági rendjét.”⁵²

Vajna Gábor szintén szól a zsidókról, mint akiknek nincs érzelmi kötődésük az országhoz. A múlt századi gründolók megszerezték ugyan maguknak az állampolgárságot, de amint gazdasági – „kereseti és sívelési” – lehetőségeik megszűnnek, azt azonnal levetik és elköltöznék.⁵³ Egy későbbi felszólalásában azt hozza fel, hogy sok zsidó nő csak azért megy Angliába megszülni gyermekét, mert akkor az automatikusan megkapja az angol állampolgárságot.⁵⁴ Ezzel szemben áll, legalábbis logikailag, akarva-akaratlanul Palló Imre, aki azt kifogásolja, hogy miért vesztik el azok az állampolgárságukat, akik a megélhetésük biztosítása miatt mennek külföldre dolgozni.⁵⁵

5. 2. 3. 3. Internálások, rendőri felügyelet

Keck Antal 1939. szeptember 27-én tartott beszéde foglalkozik részletesen a kérdéssel. Szerinte gond van az alkotmányos jogok érvényesülésével, hisz az országban 1200-an állnak rendőri felügyelet alatt, míg a nyilaskeresztes mozgalom működése óta 124 főt internáltak. Ezekre az eljárásokra minden indoklás nélkül, csak a párthoz tartozás miatt kerül sor, holott pártjuk csakúgy, mint a feloszlatott hungarista mozgalom, belügyminiszteri engedéllyel működik, tehát törvényes alapokon áll. Éppúgy, mint az állampolgársági törvény vitájánál az 1921: III. tc. alkalmazását tartják sérelmesnek – annak eredetileg kommunistaelenes szerepe miatt –, itt a 4352/1920 sz. BM rendelet alapján történő elítéléseket nehezményezi, mivel az szintén antikommunista célból született.⁵⁶ Azt, hogy azért a nemzetiszocialistákkal szembeni szabadságelvonással járó kényszerintézkedések nem szüntek meg, az is bizonyítja, hogy 1941 végén e tárgyban interpellált.⁵⁷

5. 2. 3. 4. Egyéb sérelmek

Kerekes Béla kifogásolta, hogy nyilasokat arra hivatkozva zárják ki a Vitézi Rendből, hogy annak kiskátéjának 5. pontja szerint „a vitész csak olyan társadalmi egyesületnek lehet a tagja, amelynek alapszabályai és célja a Vitézi Rend szellemével nem ellenkeznek.”⁵⁸ Budinszky László augusztus 2-án arról beszélt, hogy a Nyilaskeresztes Párt képviselőinek gyűlés megtartása iránti igényeit változatos indokokkal sorozatban utasítják el, ami a gyülekezési jog és a képviselői szólásszabadság megsértése. Ilyen kifogások a következők: a mezőgazdasági munkáktól nehogy távol maradjanak; üdülőhelyi szempontból nem kívánatos; köznyugalmi indokok; júliusban még ne számoljanak be a nyilas képviselők – mert az nem szokás; bérmlás, vasárnap, gyűléstilalom; a visszacsatolt területeken rendőrruralom van, egyáltalán nem engedélyeznek gyűléseket.⁵⁹

Ugyancsak ő kérdezte meg december 13-án, hogy az 1939: II. tc. alapján alkalmazott fokozottabb gyűléstilalom tekintetében a MÉP miért esik más elbírálás alá⁶⁰, illetve, hogy a Tisztelt Házban elhangzottakat, hivatalos jegyzőkönyveket, naplókat miért nem lehet idézni. Követelte, hogy az ügyész ne cenzúrázhassa azt, ami a képviselőházban elhangzott.⁶¹ Palló Imre augusztus 9-én a Magyar Újság betiltása ellen emelt szót.⁶²

Mindezeknek az lett a következménye, hogy Hubay 1939. szeptember 29-én bejelentette, a nemzeti szocialista pártokkal szemben érvényesülő diszkriminatív intézkedések miatt a „lát-szatparlament működéséhez nem asszisztálunk és pusztán jelenlétünkkel sem, még közvetve sem

vállalhatjuk a felelősséget egy olyan politikáért, amely az országot hitünk szerint katasztrófa és lelki meghasonulás felé viszi.” A Nyilaskeresztes Párt „fenntartja magának a jogot, hogy ön maga állapítsa meg azt az időpontot, amikor is ... a parlamenti munkába újból bekapcsolódjék.”⁶³

Ez az önkéntes távolmaradás azonban mindössze másfél hónapig, november 15-ig tartott. Aznap Jandl Lajos már követelte is a belügyminiszter lemondását, mivel öt héttel korábban igazságtalanul hurcoltak el embereket egy röplap ügy miatt.⁶⁴ Hátrányos megkülönböztetésnek számított, hogy „a honvédség tisztikara olyan nyilatkozatokat köteles aláírni becsületszóra, hogy a Nyilaskeresztes Párt tagjaival összeköttetésben nem áll...” (Vajna Gábor, 1940. november 27.)⁶⁵

5. 2. 4. A nemzetiszocialista képviselők jogsértései

Annak ellenére, hogy a törvényességet oly gyakran kérték számon a kormányon, többük korántsem viselkedett szabálytisztelő állampolgár módjára. A parlamenti mentelmi bizottságnak állandó „ügyfelei” voltak egyes nyilas képviselők, volt, aki szinte notórius szabályszegőnek számított. Pl. Hubay Kálmán mentelmi jogát csak 1939. november 28-án 12 ügy miatt függesztették fel.⁶⁶ Az eljárásra általában rágalmozgás, tiltott formaruha viselése, engedély nélküli gyűlés tartása, sajtórendészeti vétség miatt került sor. Ezeknél súlyosabb vád volt az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló büntett. Szálasi – akit pedig jogerősen három évi fegyházra ítélték az előzőleg említett büntett miatt – mozgalmának uralomra jutását célul kitűző szervezkedés kezdeményezője és vezetője Wirth Károly nyilas képviselő volt. A fent említett büntett, illetve a felforgató mozgalom feljelentésének elmulasztása miatt öt képviselő mentelmi jogát függesztették fel 1940 novemberében.⁶⁷ Tervük az volt, hogy miután Szálasi kiszabadították fogságából, Horthyt arra kényszerítik, hogy adja át a hatalmat vezetőjüknek. Wirth futárt menesztett Rudolf Hess-hez, hogy megtudakolja a német kormány álláspontját, de végül úgy határoztak, hogy attól függetlenül végrehajtják tervüket.⁶⁸ Szorosan kapcsolódott a tervhez a Kovarcz Emil irányította Vasúti Front, amely a puccshoz a vasutasok körében szervezett támogatókat.⁶⁹ Wirthet a Budapesti Büntető Törvényszék négy és fél év szabadságvesztésre ítélte 1940. december 21-én, amit a Kúria 1941. január 31-én tizenöt évre súlyosbított, míg Kovarczra a legfelsőbb honvédtörvényszék két évi börtönbüntetést szabott ki⁷⁰, és amely elöl Németországba szökött.

5. 2. 5. A nemzetiségi kérdés

Ez a probléma általában a németiséghez való viszonnyal kapcsolatban merült fel. Érdekes módon a nyilasokat kétoldról is támadta – közvetve vagy közvetlenül – a kormánypárt. Gyakran vetették a szemükre a németbérencség vádját, ugyanakkor a helyi németeket azzal ijesztgették, hogyha a nyilasok kerülnek hatalomra, a német nyelv használatát betiltják. Már az előző országgyűlési ciklusban is hangzott el nyilas felszólalás a kérdésben. A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítése kapcsán Hubay 1938 november 12-én kijelentette: „Mi, tisztelt Ház, nem lehetünk az új magyar birodalomban az a náció, amelyik süvegelteti magát.”⁷¹ A birodalom más népeit egyenjogúnak kell tekinteni – állította.

Az új képviselőházban ugyancsak ő panaszkolt fel 1939. június 21-én, hogy miközben pángermánizmussal vádolják őket, addig Sopronban sovíniszta címkével látták el a pártot mondván, a hazai németiség érdekét csak a kormánypárt képviseli. Ez utóbbit erősíti meg az is, hogy a Volksbund jelöltjei a MÉP listáján szerepeltek. Népi önkormányzatot javasolt, amit a nemzetiségi törvényjavaslatban fejtett ki.⁷² Ugyanaznap Vágó Pál szintén erről a problémá-

ról beszélt. Felemlítette, hogy a helyi lapokban gyakran vádolják őket. Erre konkrét példa a „Sopron Vármegye (címmű lap, melynek) kiadója dr. Frank, kitért zsidó, a vállalat nyomdájának igazgatói Leszner Imre és Czeinek Győző ugyancsak a választott néphez tartoznak...”⁷³

A támadások azonban nem tudhatók be egyértelműen a kormánypártnak, mivel ekkor a Volksbund és a nyilasok között meglehetősen rossz volt a viszony, mert a nyilasok nem fogadták el a Volksbund kizárólagos jogát a magyarországi németek szervezésére, illetve egyes nyilas körök valóban sovén módon viszonyultak a német iskolakérdéshez, illetve általában a német nyelvoktatáshoz. Palló Imre például 1940. június 4-i a nyolcosztályos népiskolával kapcsolatos törvényjavaslat vitájában azt kifogásolta, hogy a kereskedelmi iskolákban német nyelven is meg kell felelniük a felvételizőknek. Ez szerinte azzal járna, hogy a zsidók és a nemzetiségiek előnyben lesznek a bekerülésnél.⁷⁴

Vele szemben azonban Jandl Lajos támogatta a német nyelvoktatást, tehát a kérdésben a nyilasok is megosztottak voltak.⁷⁵ Ugyancsak ő hozta az országgyűlés elé azt a híresztelést, amely szerint a németeknek hamarosan el kell hagyniuk az országot, illetve, hogy a nemzeti-ségük miatt nem kaphatnak földbérletet. Eme kijelentése következtében hatalmas botrány tört ki a képviselőházban.⁷⁶ Végül törvényjavaslatot nyújtottak be⁷⁷, amit 1940. június 7-én jegyezték be az indítványkönyvbe „Hubay Kálmán és Vágó Pál: Törvényjavaslat Magyar Szent Korona területén élő népcsoportok önkormányzatáról és anyakönyvvezetéséről címmel.

Még aznap Tasnádi Nagy András, a képviselőház elnökének javaslatára a Ház olyan értelemben határozott, hogy a javaslatot nem nyomtatja ki és azzal érdemben sohasem foglalkozik.⁷⁸ Ekkor a kérdést szabályozó hatályos jogszabály az 1868: XLIV. tc. volt, amely szerint „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek: az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek e hon minden polgára, – bármely nemzetiségű legyen is – egyenjogú tagja.”

„A nemzetiszocializmus filozófiája ... olyan vitalizmus, amelyben a faj a nemzetet helyettesíti,” – állítja Polányi.⁷⁹ Míg a fasiszta elméletekben a nemzet a központi fogalom, a náciizmus a faj, a népiség, illetve a nép fogalmát emeli be ideológiájába. Ez a fogalomváltás a magyar nemzetiszocialista eszmékben is fellelhető. Ebben a törvényjavaslatban is a népiség, népcsoport, népközösség kifejezést használják a betérjesztők. Az elsőrendű cél, Nagy-Magyarország helyreállításának megvalósulásával szakítanának az asszimilációs törekvésekkel, a nem-magyar népek önálló népiségét elismernek és önkormányzatot biztosítanak számukra. Konkrétan arra törekedtek, hogy Kárpátalja ne mint terület kapjon autonómiát, hanem a ruszinok kapjanak önkormányzatot. Ez az elv azért fontos, mert a népi németek nem egy tömbben éltek, mint a ruszinok, így számukra a területi autonómia megadása nehézségekbe ütközött volna.

A javaslat főbb pontjai szerint minden „államépítő tulajdonságokkal rendelkező” népcsoportnak (a zsidó nem ilyen) joga van saját népközösség megszervezésére; az állam nem szól bele az önkormányzatukba, az államfő csak szentesíti azt; az anyanyelvű oktatást biztosítani kell; saját anyakönyvet kell bevezetni; mindenfajta beolvastási kísérlet büntetendő lenne. A Magyar Birodalom gondolatát azonban a németek sem favorizálták, mégha az szervesen kapcsolódott is volna a Német Birodalom életterébe, sokkal inkább megfelelőnek találták, ha a térség atomizálódik, így egy konkurens államalakulatnak az esélye sem merülhetett fel.

A kormány, Telekivel az élen, nagyon kedvezőtlenül reagált a törvényjavaslatra. A propaganda minden eszközével támadták, a cenzúra nem engedte, hogy a nyilasok saját lapjaikban illetve röplapokon kinyomtassák indoklásukat, az integrációt megtestesítő birodalmi gondolatot egyszerűen elhallgatták, így lehetőség nyílt a nyilasok hazaárulóvá minősítésére.

A Házban is minden párt elhatárolódott tőlük, sőt a miniszterelnök július 12-én összeférhetlenségi indítványt tett Hubay és Vágó ellen (igaz, Csia Sándor meg Teleki ellen a kampány és sovén megnyilatkozásai miatt). Július 22-én Teleki beterjesztette a kárpátaljai önkormányzatról szóló törvényjavaslatot. Ezen a napon az ítélőbizottság megszűntnek nyilvánította Hubay és Vágó képviselői megbízatását, amit másnap a képviselőház ülésén jelentettek be.⁸⁰

A kampány következtében egyébként a nyilasok támogatottsága nagymértékben csökkent.⁸¹ A „németkérdés” rendezése végül a 2. bécsi döntéssel „árukapcsolásban” történt meg.

Az igazságügyi miniszter által beterjesztett, a „Nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről” szóló törvényjavaslattal kapcsolatban Vajna Gábor 1941. február 5-én ismertette pártja álláspontját. Eszerint a Nyilaskeresztes Párt azt elvileg elfogadja, de a „nemzetiségi” szó helyett inkább a „faji” vagy a „népiségi” kifejezést ajánlja. Ugyanakkor felteszi a kérdést, hogy „faj-e a zsidóság vagy felekezet?” Mivel a zsidóknak megvan az anyanyelve (héber, jiddis), ezért nem tudja elfogadni azt, „hogya a zsidót anyanyelv hiányában felekezetnek minősítsük.” Még hozzászól: „nem akarjuk mi a zsidókat bántani, hosszú életet kívánunk nekik és jó üzleti lehetőségeket, Európa határain kívül.” Végezetül kijelenti, hogy a javaslatot nem fogadják el.⁸²

5. 2. 6. A kormányzóhelyettes-választás

1941 végén Horthy betegségekor felmerült az utódlás kérdése. A kormányzóhelyettesi posztra a volt miniszterelnökök, Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás és Törekő Géza, a Kúria elnöke is Horthy Istvánt találta alkalmasnak, akit a kormányzó, saját bevallása szerint „tépelődvé” bár, de szintén elfogadott.⁸³ Ez a lépése azonban egyrészt a legitimisták, másrészt a szélsőjobb ellenérzését vívta ki, mivel az előbbiektől tartottak, hogy ezzel a lépéssel lezárulhat Habsburg Ottó előtt a trónra lépés lehetősége, míg az utóbbiak a jelölt liberális, zsidó – és angolbarát orientációját kifogásolták (miképpen a német politika irányítói is, akik azonban a szövetségesre való tekintettel nyíltan nem léptek fel).

A legitimisták végül úgy voltak hajlandók elfogadni a törvényjavaslatot, ha abban az utódlási jog nem szerepel,⁸⁴ – Horthy ezt az „Emlékirataim”-ban úgy írja le, hogy ez is az ő kifejezett kívánsága volt⁸⁵ – a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség és a Nyilaskeresztes Párt pedig ellene szavazott.

Az 1942: II. tc. a kormányzóhelyettesről kimondta, hogy személyére a kormányzó tesz javaslatot és az országgyűlés két házának együttes ülésén történik a választás. Erre 1942. február 19-én, közfelkiáltással, került sor, amit a *vitész nagybányai Horthy István úrnak kormányzóhelyettesé megválasztásáról és esküteléről* szóló 1942: II. tc.-kel cikkelyeztek be. Mivel a kérdésben Matolcsy Mátyás nem tette magáévá Szálasiék álláspontját, kilépett a pártból és a kormánypárthoz csatlakozott.⁸⁶

5. 3. Igazságügy

Az előző fejezet végén érintettük egyes nyilas képviselők „törvénytisztelő” magatartását. Ilyen esemény bekövetkezése várható volt, hisz amellet, hogy állandóan kifejezésre juttatták az alkotmányhoz való hűségüket, nem győzték hangsúlyozni az állami és társadalmi berendezkedés megváltoztatásának szükségességét. Keck Antal 1939. június 28-án arra hívta fel a figyelmet, hogy statáriális eljárás a február 4-i elrendelés óta nem indult. Ezért megkérdezte, hogy indokolt-e a fenntartása, illetve javasolta, hogy azt terjesszék ki a valutafibólásra és a fizetési eszközökkel történő visszaélésekre.⁸⁷

A Büntető törvénykönyvet (1878: V. tc.) gyakran kritizálták, hisz azt egy zsidó készítette a liberális korban. Baky László 1939. november 23-án az igazságügyi tárca költségvetésével kapcsolatban elhangzott beszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy büntetőtörvénykönyvünk „a súlyos testi sértést, amely a magyar nép vérmérsékletéből és virtusságából származik, súlyosan bünteti, ezzel szemben a sikkasztást, a csalást, a hűtlen kezelést, és minden olyan bűncselekményt, amely a zsidók faji tulajdonságaival némileg összefügg, sokkal enyhébben bírálja el.”⁸⁸ Budinszky László a „Magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről” szóló törvényjavaslat tárgyalásakor kijelentette, hogy új törvénykönyvre van szükség, nem pedig a Csemegi-kódex toldozgatására.⁸⁹

Az 1941-es büdzsé tárgyalásakor Mosonyi Károly kijelentette, hogy a stróman működésével a nemzet egyeteme ellen követ el bűncselekményt. És ugyancsak tőle egy idézet, amely érzékelteti a nyilas frazeológiát: „A magyar jogász nemzet... A mi fajidegen és koridegen jogrendszerünk nemzetközi szellemisége helyett eredeti, népi jogászai tehetségünk fog kiépíteni két olyan ösvényt, amelyek közül az egyik a faj, a család, a nép, másik az egyén, a társadalom és az állam igazi védelme felé halad és a végén összefut egy totális nemzet céljában.”⁹⁰ Budinszky a bírói függetlenség megőrzése hívta fel a figyelmet.⁹¹

Szendrói-Kovács Gyula szerint „a magyar jogászságról akkor történnék meg a megfelelő gondoskodás, ha a harmadik zsidótörvényt...nemcsak meghoznák, hanem a kor követelményeinek megfelelően végre is hajtánák.”⁹² Budinszky 1941 novemberében követelte, hogy az igazságügy minden ágazatából zárják ki az 1939: V. tc. hatálya alá esők mellett azokat is, akiknek zsidó a felesége, félvér a gyereke, akik zsidó felmenőkkel és egyéb zsidó kapcsolatokkal rendelkeznek.⁹³

5. 4. A szociális kérdés

A probléma hangsúlyosan vetődött fel az *Országos Nép és – Családvédelmi Alapról* szóló törvényjavaslat tárgyalásakor. Serényi Miklós 1940. június 24-i beszédében megemlítette, hogy a magyarországi házasságok terméketlenek. Különösen a Dunántúlon alacsony a természetes népszaporulat, az 1205 egykés községből 930 itt található. Egy terjedelmes listát is ismertett a teendőkről, melyek a következők:

- többgyermekes családnak azok számítsanak, ahol minimum 3 gyerek van.
- „Gyermektelen család után az egész vagyon, egy gyermekes család után a vagyon 2/3 része, kétgyermekes család után a vagyon 1/3 része örökség útján a magyar államra száll vissza.”
- Az állam juttassa ezt a vagyont a többgyermekes családoknak.
- A rászoruló házasságok kölcsön nyújtása, amelyből a visszafizetendő rész a családban születő gyermekek számával csökken.
- „A tízezer pengőn aluli jövedelmű családok a harmadik gyermektől kezdve gyermekenként 10-10%-os adóengedményben részesülnek.”
- Az ennek következtében fellépő költségvetési hiányt az aggregényektől illetve a tízévi házasság után maximum két gyerekkel rendelkező családoktól beszedendő adóból kellene fedezni.
- Ugyancsak az ilyen szülőkön lenne behajtatandó az az összeg, melyből a többgyermekes családok gyermekeinek iskoláztatási költségeire nyújtott kedvezmény illetve mentesség lenne fedezendő.
- „A többgyermekes családoknak lakást adó lakástulajdonosok 1% adózási kedvezmény-

ben részesülnek. Számtalan panasz van arra, hogy különösen zsidó háztulajdonosok egyáltalán nem akarnak többgyermekes családokat befogadni házukba...”

– „Az állam az állások betöltésénél elsősorban többgyermekes családapát vagy pedig többgyermekes családból származó utódokat vehetne figyelembe.”

– „A mezőgazdaságban a többgyermekes családoknál bevezetendő a családi pótlék.”

– A családok vidékről a városba történő költözése csak kormányhatósági engedéllyel lenne lehetséges, mivel a városokban tapasztalható „erkölcsi elfajulás” – amelynek szinte száz százaléka a zsidók az okai – veszélyezteti a családi életet.

– Azon sokgyermekes családok, amelyek már városba költöztek, állami támogatással visszatelepítendő a falvakba. Veszélyes, hogy mintegy 100 ezer zsidó tart Budapesten magyar cselédlányt.

– A fogamzásgátló szerek forgalomba hozatala szigorítandó.

– „Az egykés községek semmiféle támogatásban nem részesülhetnek.”

Óriási propagandát igényelt, valamint azt, hogy állítsanak fel ingyenes házassági tanácsadó szolgálatot. A törvényjavaslatot azért nem fogadta el, mert úgy látta, hogy a célját nem fogja elérni.⁹⁴

Ugyanezen a napon Matolcsy Mátyás, pártja vezérszónokaként szólt a javaslatához. Teljesen rossznak tarja azt a megoldást, hogy a szociálpolitikai kérdéseket társadalmi, egyesületi úton kívánják rendezni, nem pedig „szerves állami megoldással”. Követeléseik több ponton megegyeznek a nyilasokéval, néhány plusz igény azonban található, mint amilyen a szülési, a beteg, a baleset és a rokkantbiztosítás kiterjesztése a falusiakra, illetve a minimális munkabérek és munkaidő törvényi szabályozása a mezőgazdaságban dolgozókra. A visszatért Felvidékről szólva megállapítja, hogy ott fejlett szociális biztosítási rendszer működött, amelyet azonban nem terjesztettek ki, hanem egy olyan „öszvér-rendeletet” (11.770/1939. M.E. sz. rendelet) hoztak a területre vonatkozóan, amelyben „117 utalás van a cseh biztosítási törvényre és annak alkalmazására.”⁹⁵

5. 5. Kultúrpolitika

1940-ben tárgyalta az országgyűlés a *nyolcosztályos népiskoláról* szóló törvényjavaslatot. A Nyilaskeresztes Párt azt helyesnek és szükségesnek találta, viszont a kormánnyal szembeni bizalmatlansága miatt – mely a törvények, különösen a zsidótörvények, szerintük nem megfelelő, végrehajtására vezethető vissza – nem fogadta el.⁹⁶ Hasonló indokból utasította el a Nyilaskeresztes Front, amelynek álláspontját Paczolay György ismertette. A legnagyobb hibául azt róta fel, hogy közoktatásügyünkre a középosztály szemlélete nyomta rá bélyegét, ami azért gond, mert ebbe a társadalmi rétegbe beépültek a 100 éve betelepült, magyar tradíció nélküli idegen elemek.

Mivel a nevelői intézmények 66%-a felekezeti jellegű, ilyen iskolában tanít a tanítók 55%-a, illetve ilyenbe jár a tanulók 62%-a (ugyanazek az adatok a katolikus iskolák esetében 40, 35 illetve 39% az összesből), ezért arra szólítja fel az egyházakat, hogy ne panaszkodjanak. Mint az első fejezetből láthattuk, a náciizmus kizárólagosságra törekvő ideológia, semmilyen más hatalmat nem fogad el, így az erős társadalmi hatással rendelkező egyházak közéleti szereplését sem nézte jó szemmel.⁹⁷ Rapcsányi László arra hívta fel a kultuszminisztert, hogy ne tűrje el, hogy az iskolákban az oktatói karnak pártpolitikai agitációt kelljen folytatnia.⁹⁸

Az 1941-es költségvetés tárgyalásakor Palló Imre kijelentette, hogy „a szellemi honvédelem a csőd felé halad”, a zsidó erkölcsöt és szellemiséget sugárzó művek túlsúlya figyelhető

meg.⁹⁹ Ugyancsak ő volt az, aki autodafera bízott, amikor a kikeresztelkedett zsidó Szerb Antal „Magyar irodalomtörténet”-ét támadta.¹⁰⁰ Mivel a zsidó tanulóknak „erkölcsromboló” hatást tulajdonítottak, követelték a magyar gyerekektől való teljes szeparációjukat.¹⁰¹

5. 6. Honvédelem

A szélsőjobboldali képviselők a honvédelmi kiadásokat mindig a lehető legnagyobbra kívánták feltornászni. Úgy látták, hogy „semmi összeg se elég arra, hogy a honvédséget korszerűvé fejlesszük.”¹⁰² A háborús szerepvállalás növelése mellett legfontosabb követeléseik a zsidósággal függtek össze. A munkaszolgálat megítélése gyakran került napirendre. Szöllősi Jenő 1940 novemberében azt mondta, hogy a munkaszolgálatra nem tartanak igényt, de ha már megszervezte a kormány, akkor igyekezzen kikényszeríteni a megfelelő munkavégzést, ugyanis egy felmérés szerint – mely szerint „feltűnő jóindulattal” kezelte a kérdést – a normális munkaszolgáltatásnak mindössze 40%-át végzik el. Ez a teljesítmény és a viselkedésük pedig a falvak népét megbotránkoztatja.¹⁰³

Serényi Miklós munkateljesítményüket egy magyar munkás munkájának 10%-ra becsülte. Feháborítónak találta, hogy rengeteg csomagot kapnak, a kincstári koszt így több esetben a moslékban kötött ki, miként azt is kifogásolta, hogy zsidó honvédelmi özvegyek lehetnek.¹⁰⁴ Baky László 1941. november 12-én azt sérelmezte, hogy zsidó származású katonatisztek, illetve akiknek a felesége zsidó származású, még mindig nem teljesítenek katonai szolgálatot. Követelte az eltávolításukat, miként a tartalékos tisztek közül is.¹⁰⁵ Palló Imre viszont 1942 áprilisában úgy találta, hogy „a zsidóságot (...) be kell sorozni és be kell kényszeríteni a lehető legnagyobb számban munkaszolgálatba, mert munkára nagy szükség van.” Követelte, hogy ne adjanak a zsidóknak magyar honvéd egyenruhát, mert azt nem érdemlik meg.¹⁰⁶ Baky László a honvédelmi törvény novellájának tárgyalása kapcsán elhangzott felszólalásában azt kívánta elérni, hogy a munkaszolgálatos zsidókat egyáltalán ne, vagy csak havonta egyszer, szigorú körülmények között látogathassák meg hozzátartozóik. Arra kérte a honvédelmi minisztert, hogy ha egyenruhában teljesítenek munkaszolgálatot, annak színe és szabása élénken üssön el a honvédség uniformisától. Üdvözölte, hogy a vagyonosabb zsidókat – ügyvédek, orvosok – is bevonultatják, nemcsak a szegényeket, mert így nem tudnak hasznot húzni abból, hogy magyar kollégáik a fronton vannak. Követelte, hogy a bevonultakat adóüggyekben „ne molesztálják.” Megállapította, hogy a harctéri propaganda javult – korábban ő ajánlotta fel a bolsevikok elleni háborús propaganda céljaira a nyilas lapokat¹⁰⁷ –, de azt még fokozni kell.¹⁰⁸ Ezt a törvényjavaslatot valamennyi náci párt elfogadta. Vajna Gábor ugyanekkor azt kívánta, hogy a rémhírek ellen hathatósabb intézkedésekkel lépjenek fel. Halálbüntetést javasolt a katonabujtásra, a katonaszöktetésre, illetve a fegyveres szolgálat alól való kivonásra bűjtőkkel szemben.¹⁰⁹ Serényi szerint a zsidók örültek, amikor szovjet gépek Budapestet bombázták, sőt még rádióikkal irányították is a repülőket. Így fordulhatott elő, hogy a Lipótvárosban és a Dohány utcában még tévedésből sem hullottak bombák.¹¹⁰

Az 1943-as büdzsé tárgyalásakor az imrédyista Jaross Andor keveselte a honvédelmi tárca bruttó 200 millió pengős emelését, mivel az az áremelkedések miatt valójában csak 40 milliót jelent. Úgy vélte, hogy „egész iparunkat... át kell állítani honvédelmi célra.”¹¹¹ Halmai János ugyanekkor a csendőrségnek a honvédelmi minisztérium alá helyezését szerette volna elérni.¹¹²

Az *Egyszeri hadkötelezettségi adó és rendkívüli hadiadó* elnevezést viselő törvényjavaslat tárgyalásakor Mosonyi Kálmán úgy vélte, hogy a pénzügyminiszter indoka helytelen, misze-

rint a „rendkívüli körülmények között anyagi szolgáltatással járuljanak hozzá az államháztartás rendkívüli kiadásainak fedezésére,” azok, akik nem katonák és honvédelmi munkára sem vehetők igénybe. Szerinte „a hadmentességi adó helyes alap gondolata egyedül az lehet, hogy aki véráldozattal vagy katonai szolgálattal nem veszi ki a részét a háborúból, az hozzon fokozottabb anyagi áldozatot.” Ugyancsak kifogásolta, hogy a 24 és 70 év közötti férfiakra vonatkozna. Helyesebb lenne 60 évre leszállítani a felső korhatárt.¹¹³ Ehhez a kérdéshez kapcsolódva Serényi azt hiányolta, hogy a pénzügyminiszter – a miniszterelnök ígéretével ellentétben – nem terjesztette be a zsidó vagyonadót.¹¹⁴

Vajna Gábor azt követelte, hogy a zsidókat kapcsolják ki a háborúból, rádióikat és telefonjaikat pedig el kell kobozni, vagy elvenni, valamint azt, hogy a zsidók ne kaphassák meg ugyanazt a kitüntetést, amit a harcoló magyar katonák.¹¹⁵

5. 7. A zsidótörvények

A szélsőjobboldal gyakran támadta a második zsidótörvényt, mondván, hogy a környező államokban súlyosabb a szabályozás, ezért várható, hogy azokból is hozzánk fognak bevándorolni. Maróthy Károly a kormányzat szemére hányta, hogy a törvény végrehajtását „nem igyekszik elősegíteni”, holott ez a „kibúvói révén igenis sokkal enyhébb, mint az első zsidótörvény volt.”¹¹⁶ Meglátása szerint esztelenség volt, hogy a zsidóságnak csak a jogi szeparációja történt meg, viszont a vagyona megmaradt, így a gazdasági hatalmát fel tudja használni a magyarsággal szemben. Ezzel azt sikerült elérni, hogy önálló – az országgal ellentétes – kül- és belpolitikát folytatnak, és „célkitűzéseik többé már nem magyar célkitűzések.”¹¹⁷ Vajna Gábor azt hiányolta, hogy a zsidótörvényekhez nem készült végrehajtási utasítás (holott részletes utasítások láttak napvilágot). Követelte a „nemzet megrontásáért” dolgozó zsidók internálótáborokba és börtönökbe zárását.¹¹⁸ A fokozódó nyomást mutatják az olyan követelések, mint Maróthyé, miszerint a zsidóság kitelepítését elő kell készíteni és végre kell hajtani, újabb zsidótörvényekre akkor pedig nincs szükség.¹¹⁹

1941-től azonban egyes képviselők fokozottan kezdték el követelni az újabb zsidótörvényt. Serényi érvként hozta fel, hogy tíz zsidó jövedelme az elmúlt négy évben 2 117 072 pengőről 4 355 438-ra emelkedett, miközben a vagyonuk 24 347 841-ről 42 359 708 pengőre nőtt.¹²⁰ Tatár Imre 1941. február 19-én viszont arra hivatkozott, hogy mivel az előző két zsidótörvény semmit sem ér, és mivel az országban mintegy 800 ezer zsidó van, ezért az újabb szabályozás fokozottan fontos. Ezt támasztja alá Teleki Mihály földművelésügyi miniszter azon kijelentése, hogy az országban lévő 515 ezer katasztrális hold zsidóbirtokból (kitértekkel ez 580 ezer hold) 1940 szeptember 30-tól a jelen időpontig azért tudtak csak 27 ezret kiosztani, mert a második zsidótörvény alapján a tulajdonosok panasszal élhetnek.¹²¹

A házassági törvény módosításáról szóló javaslatot július elsején kezdte el tárgyalni a parlament. Ez a módosításokkal végül fajvédelmi javaslattá alakult, amelyet a Ház általánosságban másnap el is fogadott. A felsőház módosításokkal fogadta el, ezért a két ház közötti ellentétet közös bizottság oldotta fel.

Serényi szerint 1941 végén a zsidóság hatalmasabb volt, mint valaha, és ennek jórészt a belügyminiszter az oka, hisz pl. a kiutasított zsidók visszatérnek, miközben a Dél-Erdélyből menekült magyarokat erőszakkal visszaküldik román területre.¹²² Az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozása kapcsán Mosonyi arról beszélt, hogy a fajgyalázásról szóló törvényt követően sok az áttérés, főleg a nők körében, a zsidó hitre, amit a jövőben meg kellene akadályozni. A törvényjavaslatról megjegyzi, hogy azt a bekezdést, amely az izraelita felekezetet

törvényesen elismert vallásfelekezetnek nyilvánítja, kihagyná, amúgy támogatja azt¹²³, nemúgy, mint Serényi, aki szerint soha nem fogja elérni a célját.¹²⁴

Vajna egy interpellációjában javasolta a harmadik zsidótörvény mielőbbi beterjesztését, a pajesz kötelező viselését a sárga csillag bevezetéséig, és a zsidók ukrajnai munkatáborokba szállítását.¹²⁵ Tatár Imre a zsidóbirtokról szóló törvényjavaslat (*negyedik zsidótörvény*) tárgyalásakor 1942. május 29-én követelte, hogy egyetlen zsidó se kerülhessen kivételezés alá, még földbérletük se lehessen.¹²⁶ Matolcsy Mátyás szerint két ok miatt sürgető a kérdés rendezése. Az egyik magyar fajvédelmi, a másik külpolitikai. Ez utóbbi nem a németeknek való megfelelés miatt szükséges, hanem azért, „hogy az új Európába méltó módon bekapcsolódhassunk.”¹²⁷

Gosztonyi szerint ideiglenes megoldásként – a végleges felhasználásig – hadiüzemmel kellene nyilvánítani minden 100 holdon felüli zsidó birtokot, melynek élére katonai szolgálatra valamely környékbeli gazdát kellene behívni, aki a honvédelmi törvény hatálya alatt vezetné azt. A sárga csillag bevezetésének késedelmét érthetetlennek tartotta mondván, hogy csak Svájcban és Svédországban vannak hasonló állapotok.¹²⁸

Serényi több interpellációjában is foglalkozott a lakáskérdéssel, és ezzel összefüggésben a zsidók gettókba zárásával. A zsidóknak családokként egy szoba-konyhás lakást juttatott volna a gettókban, melyeket a 30 ezresnél nagyobb városokban kellene felállítani, a kisebb településekre pedig teljes „zsidótlanítás” várna. Minden alkalmat meg kellene adni számukra az önkéntes kivándorlásra.¹²⁹ Sétélmezte, hogy a miniszterelnök azon bejelentése után, hogy a zsidóknak csak kétszobás lakásuk lehet, falbontással a 4-5 szobás lakásokból kétszobásokat alakítottak ki.¹³⁰ 1943 decemberében újfent kijelentette, hogy a lakáskérdés megoldását jelentené a zsidók gettókba szorítása, míg a háború kitörése óta bevándorolt zsidókat ki kellene telepíteni.¹³¹

Palló Imre a zsidók erkölcstelen magatartása miatt azt kívánta elérni, hogy jelöljenek ki számukra külön fürdőket.¹³²

Utószó

A német megszállást követően, amikor is a Gestapo nyomban letartóztatott tizenhárom képviselőt, 1944. március 22-én a Ház üléseit bizonytalan időre elnapolták. Kállay felmentése után Horthy Sztójayt nevezte ki miniszterelnökké, aki május 24-én, amikor az immár csonkaképviselőház megkezdte munkájának folytatását, bemutakozó beszédében kijelentette: „*Meg akarjuk valósítani a jobboldali és fajvédő politika minden elvi és gyakorlati célkitűzését a zsidókérdés gyökeres megoldásától kezdve a gazdasági, társadalmi, szociális, népnevelési, jogalkotási és jogszolgáltatási reformokig.*”¹³³

Május 26-án a képviselőház mandátumának egy évvel történő kivételes meghosszabbítása felől határozott, mivel az június 9-én járt volna le és az új választásokat nem lehetett volna lebonyolítani.¹³⁴ Június 2. után hosszabb szünet következett az országgyűlés munkájában, miközben jelentős változások zajlottak le: augusztus 29-én a Sztójay-kormányt Lakatos Géza kormánya váltotta fel. Az új kabinet szeptember 21-én mutatkozott be a képviselőházban. Ebből az alkalomból Kóródy Tibor bírálta az előző kormányt, mivel az – az országgyűlést kikapcsolva – rendeletekkel kormányzott. Az elmúlt hat hónap zsidórendeleteivel kapcsolatban kijelentette, hogy a Budapesten élő 250 ezer zsidó munkaerejét – a legnagyobb munkaerőhiány idején – fel lehetne használni, hisz csak fogyasztanak, de nem termelnek.¹³⁵ Ezzel a beszédével lényegében a zsidók mellett állt ki, hiszen azzal, hogy a munkába állításu-

kat követelte, egyben az országban tartásukra is voksolt, ami összekapcsolva a nemzetgazdaságban való szükségességükkel az életüket jelentette – volna.

Szöllősi Jenő a pártok feloszlását – amit Sztójay augusztus 24-én rendelt el – alkotmányellenesnek találta és annak a kívánságának adott hangot, miszerint a belpolitikát „*át kell állítani világnézeti síkra, arra a világnézeti síkra, amely Berlin felé tekint és onnan várja Magyarország számára a jobb sorsot.*”¹³⁶

A németek szélesebb jobboldali koalícióra kívánták alapozni az új berendezkedést, így az ő sugallatukra kezdeményezték a nyilasok még szeptember folyamán a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének a megalakítását. Az alapokmány tervezetét – a nyilas jelleget tompítva – Bárdossy László készítette el. A szövetség megalakításához 130 képviselő járult hozzá, de ténylegesen csak 115-en léptek be, miközben a parlamenti többséghez 150 főre lett volna szükség.

Veesenmayer ugyan azt ajánlotta, hogy a Nemzeti Szövetség kényszerítse ki a kormány lemondását, mindazonközben a nyilasok nem hagytak fel a puccs előkészítésével, amelyre a kiugrási kísérletkor került sor, október 15-én.¹³⁷

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a nemzetiszocialista képviselők arányukhoz képest sokszor szólaltak fel a képviselőházban, különösen jelentős volt az interpellációik száma. A felszólalások fő témáit az antiszemita, szociális, németbarát, és az ellenük irányuló támadások elleni védekező hozzászólások jelentették.

Irodalom

Gergely–Glatz–Pölöskei: Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Bp., 1991.

Horthy Miklós titkos iratai. Szerk.: *Szinai Miklós, Szűcs László.* Bp., 1962.

Horthy Miklós: Emlékirataim. Bp., 1992.

Karsai Elek: Szálasi naplója. Bp., 1978.

Képviselőházi Napló 1935–(1940)

Képviselőházi Napló 1939–1944.

Kis Aladár: Az olasz fasizmus. In: A fasiszta ideológia. Szerk.: Bakonyiné Ficúra Judit. Bp., 1983.

Lackó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944. Bp., 1966.

Magyar Nemzet, 1940. október 4.

Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. Főszerk.: *Ránki György.* Bp., 1976.

Magyarország, 1939. augusztus 27.

Pesti Hírlap, 1939. május 20.

Pintér István: A kényszerpályára szavazott ország. In: Parlamenti

képviselőválasztások 1920–1990. Szerk.: Földes György, Hubai László. Bp., 1994.

Polányi Károly: Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom. Bp., 1986.

Rozsnyói Ágnes: A nyilasok kapcsolatai a náci Németországgal In: Magyarország 1944 Német megszállás. Szerk.: Vargyai Gyula, Almási János. Bp., 1994.

Sipos Péter: Őrségváltás szavazócédulákkal – 1935. In: Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990.

Szakács Kálmán: Kaszák keresztetek. Bp., 1983.

Tilkovszky Lóránt: A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről. In: Századok 1965/6.

Jegyzetek

1. Idézi Kis Aladár: Az olasz fasizmus című tanulmányát.
2. A fejezet főleg Szakács Kálmán: Kaszás-keresztesek című művére támaszkodik.
3. Gergely-Glatz-Pölöskei 278.
4. Uo. 314.
5. Lackó Miklós 52.
6. Gergely-Glatz-Pölöskei 424-432.
7. Uo. 470-475.
8. Lackó Miklós 210-211.
9. Karsai Elek: Szálasi naplója. Bp., 1978.
10. Lackó Miklós 266-268.
11. Képviselőházi Napló 1939-1944 VI. kötet 121. ülés 307.
12. Lackó Miklós 267.
13. Sipos Péter: Őrségváltás szavazócédulákkal - 1935. In: Parlamenti képviselőválasztások 1920-1990.
14. Képviselőházi Napló 1935-(1940) V. kötet 81. ülés 135.
15. Uo. X. 145. 118., 119.
16. Uo. XII. 208. 601.
17. Uo. XVII. 294. 579.
18. Uo. XVIII. 292. 447.
19. Uo. XVIII. 292. 447.
20. Uo. XVIII. 304. 221.
21. Uo. XVIII. 310. 482.
22. Uo. XVIII. 310. 516.
23. Uo. XIX. 325. 508.
24. Uo. XIX. 325. 511.
25. Uo. XIX. 315. 10.
26. Lackó Miklós 185.
27. Pest vármegye alispánja ekkor Endre László volt, aki a zsidók kevesebb mint 10%-ának adott igazolást választójogukról.
28. Az adatok Pintér István már idézett tanulmányából származnak.
29. Pesti Hírlap, 1939. május 20.
30. Képviselőházi Napló 1939-1944. I. 6. 59.
31. Uo. I. 6. 63.
32. Uo. IV. 71. 184.
33. Uo. IV. 71. 184.
34. Uo. III. 51. 85.
35. Uo. I. 11. 276.
36. „A NYKP szociális osztálya kiveszi a munkásság sorsát a szociáldemokrata szakszervezetek kezéből” (Magyarország 1939. augusztus 27.)
37. Karsai Elek 43.
38. Lackó Miklós 241.
39. Karsai Elek 43.
40. Képviselőházi Napló 1939-1944 VIII.
41. Uo. XVII. 334. 196.
42. Uo. VIII. 155. 549.
43. Uo. XIII. 254. 192.
44. Uo. XV. 303. 153.
45. Uo. XV. 303. 184.
46. Képviselőházi Napló 1935-(40) XIX. 331. 840.
47. Képviselőházi Napló 1939-1944 I. 6. 65.
48. Uo. I. 6. 105.
49. Uo. I. 18. 440.
50. Uo. VIII. 151. 356.
51. Uo. VIII. 151. 358.
52. Uo. I. 17. 356.
53. Uo. I. 17. 361.
54. Uo. XIII. 263. 438.
55. Uo. I. 18. 380.
56. Uo. II. 31. 114.
57. Uo. XI. 221. 428.
58. Uo. I. 6. 105.
59. Uo. I. 18. 391.
60. Uo. IV. 66. 65.
61. Uo. 78. 399.
62. Uo. I. 21. 495.
63. Uo. II. 33. 152.
64. Uo. III. 51. 69.
65. Uo. VIII. 161. 960.
66. Uo. III. 58. 434-459.
67. Uo. VII. 149. 204.
68. Uo. VII. 149. 204.
69. Sombor-Schweinitzer József rendőrfőtanácsos jelentése Éliássy Sándor budapesti rendőrfőkapitánynak a nyilasok államsínyre irányuló szervezkedéséről és annak leleplezéséről. In: Horthy Miklós titkos iratai. Szerk.: Szinai Miklós, Szűcs László. 224-232.
70. Lackó Miklós 229.
71. Képviselőházi Napló 1935-(40). XX. 343. 274.
72. Képviselőházi Napló 1939-44. I. 6. 59.
73. Uo. I. 6. 98.
74. Uo. VI. 111. 68.
75. Uo. VI. 114. 178.
76. Uo. IV. 66. 62.

77. A nyilasok előző négy törvényjavaslatát „el-süllyesztették” az országgyűlésben.
78. Uo. VI. 115. 195.
79. Polányi Károly 324.
80. A törvényjavaslat és fogadtatásának ismer-tetése nagyban támaszkodott Tilkovszky Lóránt: A nyilasok törvényjavaslata a nem-zetiségi kérdés rendezéséről című tanul-mányára In: Századok 1965/6. 1247–1258.
81. A Magyar Nemzet 1940. október 4-i szá-ma szerint a Nyilaskeresztes Párt 55-60 ezer nyilvántartott és igazolvánnyal rendelkező tagja közül több mint 30 ez-ren léptek ki.
82. Képviselőházi Napló 1939–44. IX. 174. 138.
83. Horthy Miklós: Emlékirataim 259.
84. Magyarország története 1918–1919, 1919–1945 1074.
85. Horthy Miklós: Emlékirataim 259.
86. Lackó Miklós 268.
87. Uo. I. 11. 282.
88. Uo. III. 56. 347
89. Uo. VI. 118. 274.
90. Uo. VII. 150. 227.
91. Uo. VII. 150. 247.
92. Uo. VII. 150. 263.
93. Uo. XI. 219. 235.
94. Uo. VI. 121. 313.
95. Uo. VI. 121. 321.
96. Uo. VI. 109. 5.
97. Uo. VI. 109. 8.
98. Uo. VI. 112. 87.
99. Uo. VIII. 157. 700.
100. Uo. XVI. 318. 479.
101. Uo. XI. 221. 416.
102. Uo. VII. 152. 377.
103. Uo. VII. 151. 351.
104. Uo. XVIII. 343. 184.
105. Uo. XI. 218. 196.
106. Uo. XIII. 254. 209.
107. Uo. XI. 218. 196.
108. Uo. XIV. 272. 174.
109. Uo. XIV. 272. 178.
110. Uo. XV. 308. 531.
111. Uo. XV. 309. 543.
112. Uo. XV. 309. 583.
113. Uo. XVI. 320. 555.
114. Uo. XVI. 321. 580.
115. Uo. XVIII. 343. 162.
116. Uo. V. 95. 193.
117. Uo. VI. 112. 113.
118. Uo. VI. 112. 121.
119. Uo. VII. 137. 61.
120. Uo. IX. 178. 327.
121. Uo. IX. 182. 455.
122. Képviselőházi Napló 1939–1944 XI. 221. 415.
123. Uo. XII. 237. 596.
124. Uo. XII. 236. 564.
125. Uo. XIII. 254. 198.
126. Uo. XIII. 259. 295.
127. Uo. XIII. 261. 338.
128. Uo. XIII. 263. 425.
129. Uo. XIV. 271. 155.
130. Uo. XV. 308. 531.
131. Uo. XVIII. 348. 492.
132. Uo. XIV. 275. 287.
133. Uo. XIX. 364. 243.
134. Uo. XIX. 366. 253.
135. Uo. XIX. 366. 264.
136. Uo. IX. 368. 263.
137. Rozsnyói Ágnes: A nyilasok kapcsolatai a náci Németországgal. In: Magyarország 1944 Német megszállás. Szerk.: Vargyai Gyula, Almási János. Bp., 1994.

Névmutató*

Abonyi Ferenc

Baky László (1898–1946) csendőrtiszt; nem-zetiszocialista képviselő. A Sztójay-kormány belügyi államtitkára, a magyarországi zsidó de-portálások egyik fő szervezője. 1946-ban ki-végezték.

*Azon nemzetiszocialista képviselőknek a ne-vét, akik szerepelnek a dolgozatban **vastag** betűvel; akik nem, azokét *kurzívval* írtam.

végezték.

Balogh István, ifj.

Budinszky László (1895–1946) ügyvéd; nyi-las képviselő. A Szálasi-kormányban igazság-ügyminiszter, 1946-ban kivégezték.

Csia Sándor

Csoór Lajos

Eitner Ákos

Eitner Sándor

Festetics Sándor, gr. (1882–1956)

Gál Csaba

Gosztonyi Sándor

Gruber Lajos

Halmi János (Halmay)

Hubay Kálmán (1902–1946) újságíró, nemzetiszocialista képviselő 1940-ig, amikor a nemzetiségi törvényjavaslat miatt megfosztották mandátumától; 1941-ben megromlott a viszonya Szálasival, átlépett a Magyar Nemzeti Szocialista Pártba. Szálasi Kultúrirodája élére állította. 1946-ban kivégezték.

Incze Antal

Jandl Lajos

Keck Antal

Kerekes Béla ügyvédjelölt. A nyilas propagandaminisztériumban államtitkár.

Kóródy Tibor (1904–?) ügyvéd, újságíró, nyilas képviselő. Később az Imrédy-párthoz csatlakozott.

Kovarcz Emil

Krancz Rajmund

Kuhajda Vilmos

Lill János – 28

Magyary-Kossa István

Maróthy (Meizler) Károly (1897–1964) ügyvéd, újságíró, nemzetiszocialista képviselő. Matolcsy Mátyás (1905–1953) 1946-ban 10 év fegyházbüntetést kapott.

Matolcsy Tamás

Mecsér András

Meskó Zoltán (1883–1959) nemzetiszocialista képviselő. 1946-ban 10 év fegyházbüntetésre ítélték.

Mokcsay Dezső

Mosonyi Kálmán

Nagy László

Nesz Ferenc

Nyireő Andor

Orosz Mihály

Paczolay György

Pálffy Fidél, gr. (1895–1946) 1939-es győri

mandátumát megsemmisítették. A Szálasi-kormányban földművelésügyi miniszter.

Palló Imre

Pándi (Pölcz) Antal

Papp József

Polányi Károly

Pröhle Sándor

Rác Kálmán (1888–1951) 1944-ben a németek Mauthausenbe vitték, ahonnan szeptemberben szabadult. 1948-tól Svájcban élt.

Rajniss Ferenc (1893–1946) újságíró, politikus. Szálasi kormányában vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1946-ban kivégezték.

Rapcsányi László (1904–?) polgári iskolai tanár, nyilas képviselő.

Serényi Miklós, gr. (1898–1970) életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, 1956-ban kiszabadult. Bostonban telepedett le, ahol múzeumőr volt.

Szemere Béla

Szendrői-Kovács Gyula (Kovács)

Szőllősi Jenő

Tatár Imre

Tauffer Gábor

Tóth János

Vágó Pál mérnök, nyilas képviselő. Mandátumától a nemzetiségi törvényjavaslat miatt fosztották meg. 1944. október 16. után árfolyambiztos, november 29-től közellátásügyi államtitkár.

Vajna Gábor (1891–1946) nyilas képviselő, 1944. október 16-tól belügyminiszter. 1946-ban kivégezték.

Wirth Károly (1909–?) 1944. november 20. után a Magyar Ipari Munkások Országos Szövetsége szervezőbizottságának elnöke. 15 év fegyházbüntetésre ítélték, amnesztiával szabadult.

Zimmer Ferenc, ifj.

Zeöld Imre Péter

Zsengellér József

„Az emberek megbecsülését hoztam hazulról”

Beszélgetés Dr. István Lajossal

Névjegy:

Dr. István Lajos csecsemő- és gyermekgyógyászatból, fertőző betegségekből, hematológiából, transzfúziológiából és immunológiából szerzett szakképesítést. Jelenleg a Pécsi Orvostudományi Egyetem címzetes egyetemi tanára, a Transzfúziológiai és Hematológiai Szakmai Kollégium elnöke, az MTA Veszprémi Területi Bizottságának tagja, az Orvostudományi Szakbizottság elnöke. Német, cseh és osztrák orvosi társaságok tiszteletbeli tagja. Az Orvosi Hetilap

Markusovszky-emlékérem, a Vöröskereszt Henry Dunant-emlékérem, a TIT Bugát Pál-emlékérem, az Magyar Hematológiai Transzfúziológiai Társaság Kubányi Endre-emlékérem, a Batthyány-Strattmann László-díj és az Osztrák Vöröskereszt Szolgálati Érdemkereszt ezüst fokozatának tulajdonosa. 1970–1990-ig a Hazafias Népfront Vas megyei elnöke, 1989-től országos alelnöke. Részt vett az első és második „lakiteleki találkozón”, a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, az Antall-kormány alatt a transzfúziológia miniszteri biztosa.

Döbör András: – *Professzor úr, kérem meséljen a gyermekkoráról, a szülői házról, az indíttatásáról!*

István Lajos: – Gyermekkorommal kapcsolatban, ha megkérdeztek, 1945 után is mindig azzal kezdtem, hogy az apám földbirtokos volt, Vas megyében, Sárvár járásban, Bögöte községben. Ezt akkoriban nagyon nehéz volt bevallani, de én szerettem tisztázni, azután a többit, hogy hogyan viszonyulnak hozzám, már másokra bízam. Nagyon szerencsés környezetben nőttem föl, mert apám mindig azt mondta, hogy „anyád szerint hét szentség van, szerintem kettő: a munka és a becsület.” Nálunk az, hogy mindenkinek dolgoznia kell, hogy helyt kell állnia, az olyan természetes volt, hogy erről nem is beszélünk. Én azt szoktam meg, hogy a munka az az élet természetes velejárója – reggeltől estig. A másik

az – s ezt a szocializmus idején sokszor el is mondtam –, hogy az emberekkel való tisztes bánásmódot a földbirtokos apámtól tanultam meg a kapitalizmusban. Az emberek megbecsülését hoztam hazulról. Ezenkívül szigorú de igazságos nevelésben részesültünk a testvéreimmel, s bár apám jómódú embernek számított, mégsem kaptunk soha több pénzt, mint amire egy átlag gyerek számíthatott az internátusban.

Az a mai társadalom egyik alapproblémája szerintem, hogy ma mindenki „übereelni” akarja a más gyereket, s ez a nevelésbeli hiba később súlyos következményekhez vezet. Ma a szülők egy részének fogalma sincs a nevelésről. A gyerekek nem kapnak példát. Egy fiúnak leginkább apaideálra van szüksége. Én ezt szerencsére megkaptam. A családon kívül nagy hatással volt rám a

falú, ahol felnőttem és az iskoláim. Ma mindenhol azt hallani, hogy milyen szerencsétlen az, aki nem egy kiváló, neves iskolából kerül ki. Biztosan van benne igazság. Én is jártam kiváló iskolákban, jártam a győri bencéseknél és a szombathelyi premontreieknél, s mégsem ezek tették rám a legnagyobb hatást, hanem a kis sümegi gimnázium, ahol nem volt kétszáznál több tanuló. Azonban itt voltak olyan tanárok, tanáregyesítések, akik igazán hatottak rám, például a latintanárom, Palásti László vagy Szabó Dezső.

D. A.: – *Kitől, honnan jött az ötlet, hogy érettségi után az orvosi pályára lépjen?*

I. L.: – Az úgy adódott, hogy hárman voltunk testvérek, öcsém nem tanult valami jól, s rá már akkor kimondatott a családi szentencia, hogy ő fog gazdálkodni. A húgomról az volt a szentencia, hogy férjhez megy. Én pedig orvos leszek. Régen ez egy kialakult társadalmi modell volt. Tekintélyelv, patriarchális elvek uralkodtak, nem úgy mint ma, mikor a gyerekek maguk választanak pályát. Én nem akartam orvos lenni, eszembe sem jutott, történelem-magyar szakos tanár akartam lenni. Ennek az az oka, hogy a családban van egy több generáción áthúzódó íráskészség, íráskényszer, mely nagyanyámon át a Bessenyeiekgig vezethető vissza. S nagy hatással voltak rám a népi írók is. Illyés Gyulának „A puszták népe” című könyvét tizenhat évesen kaptam kézhez, óriási hatást tett rám, egy fordulópont volt az életemben. Tulajdonképpen a szociális gondolkodásomat köszönhetem neki. Jó történelemtanáraim is voltak, s a legfontosabb történelmi iskola a falu volt számomra, az egyszerű emberek, akik látástól-vakulásig dolgoztak, s a munka végéztével meséltek nekünk csodálatos meséket. Szóval egy olyan helyzetbe kerültem, hogy kettős tudatom kezdett kialakulni, mert benne éltem egy földbirtokos családban, világ-

ban, társadalomban, szokásokban, és ezt a másik oldalról is láttam. Ez egészen medikus koromig tartott – amíg mind a két oldalt tudtam érzelmileg követni – a betegekkel való találkozásig, a medicina szociális oldalának a megismeréséig.

B. M.: – *Ennyi év távlatából miként vélekedik arról a történelmi korszakról, amelyben felnőtt?*

I. L.: – Én azt gondolom, hogy a Horthy-rendszert felértékelni ugyanolyan hiba, mint leértékelni. Még megközelítőleg sem volt olyan korrupció, mint amely ma általános. Akkor is voltak persze botrányok, voltak sikkasztások, de a közélet lényegesen tisztább volt. Sokkal nagyobb rend, fegyelem volt. A Horthy Miklós nem volt egy gazember, mind ahogy a kommunista-szocialista években mondták. Persze olyan nevelést is kaptunk, amelyben őt eszményítették, számunkra egy magyar eszmény volt szemben Mussolinivel és Hitlerrel. Mostani eszemmel azt mondom, hogy nagyon sokban hasonlít az életútja a Ferenc Józseféhez meg a Kádár Jánoséhoz. Mind a hárman azzal kezdték, hogy gyilkoltak – magyarokat. Ferenc József kivégeztette a tizenhárom aradi tábornokot, Horthynak fehérterrorja volt, Kádárnak ötvenhatja. S mind a három úgy „végezte”, hogy a nép elfogadta. Ferenc Jósának becézték a császárt, „Horthy Miklós legszebb katonája vagyok” énekelte akkor mindenki, és Kádár Jánosnak is volt egy korszaka, amikor János bátyánk, János bácsi vagy János gazda lett, amikor nagyon népszerű volt, mert hozott egy konszolidációt.

A Horthy-korszak szociálisan biztos, hogy nagyon súlyos örökséget hagyott maga után, és ezt a kommunisták nagyon kihasználták. Horthy „is-is ember” volt. Mert kemény antikommunista volt, a végén eltűrte az antiszemitizmus kialakulását – így kerülhetett sor a deportálásokra – de megmen-tette a budapesti zsidóságot, sajnos ezt mára

mindenki elfelejtette. Mert Hegyeshalomnál a deportációs vonatokból kitetett olyan egyetemi tanárokat, akik később a Magyar Tudományos Akadémia tagjai lettek, például Rusznyák Istvánt. Mert a nagyon gazdag zsidókat azokat „kisíbolta” pénzért Svájcba és Ausztriába, és mert a végén szembekerült a nyilasokkal és a németekkel. Szóval egy ellentmondásos személyiség volt, ezzel ezt akartam hangsúlyozni. Egy német történész-lapban olvastam, hogy állítólag a klessheimi találkozón, mielőtt a Horthy kiszállt a szalonkocsijából, ahol volt egy trezor, abban egy pisztolyt, azt magához vette, hogy lelővi Hitlert. Majd visszatette. Ilyen határozatlan ember volt. Ezt tükrözi a kiugrási kísérlete is, amit én Pesten éltem át.

A kérdéshez visszatérve; a mai eszemmel úgy gondolom, hogy a Horthy-korszakban voltak nagyon pozitív elemek, voltak nagyon negatív elemek. A leginkább negatív elem, amit én közről láttam, a szociális egyensúly felborulása. Ami a mostani helyzethez képest biztosan pozitív: a középosztály sokkal jobban bánt, sokkal tudatosabban épített rá az akkori rendszer, és olyan politikusokat nevelt ki, mint Klebelsberg Kuno, aki szédületes koncepciójú kultúrpolitikus volt, és a legnagyobb nyomorban épített számtalan tanyai iskolát és két egyetemet! Ez óriási dolog volt.

B. M.: – *Orvosi pályájának alakulására milyen és mekkora hatással volt a második világháború, hogyan és hol élte meg a „világéget”?*

I. L.: – 1940-ben iratkoztam be a pesti egyetemre, és ez nem félreértés, akkoriban nem volt felvételi. Ma ezt kevesen mondják, de teljesen hibásnak tartom a felvételi vizsgákat, egyáltalán nem alkalmasak arra, amiért csinálják, nem szelektálják meg az embereket az orvossá válásban. Nem volna annyi baj az orvosokkal, ha rendszeresen válogatnának. Mert nem az dönti el, hogy valaki jó

orvos lesz-e, hogy hogyan tudja a fizikát. Egészen másképpen kellene ezt elrendezni. Engem soha sem vettek volna föl, ha ilyen vizsga van!

1944 őszén már ötödéves voltam, de közel volt a front, ezért megszüntették a képzést, s gyorsított orvosképzés folyt, orvosra szükség volt. Az összes orvosi egyetemet összevonták, ilyen módon alakult ki a Magyar királyi Egyesített Orvostudományi Egyetemen című intézmény Pesten, és mikor Budapest körül zárult a gyűrű, ezt onnan elvitték olyan módon, hogy mindenkit behívtak katonának, egyetemi zászlóaljokat alakítottak, és kivittek minket Breslauba, a mai Wrocławba, SAS behívóval. Addig voltunk ott, amíg a szovjet front el nem ért, azután a professzorokat és a zászlóalj zömét elvitték vonaton, én utóvédnek jelentkeztem, és gyalog jöttem el onnan. Orvostanhallgatóként, aki már kórházi gyakorlatokon átesett, utam során sebesülteket láttam el. Ezek közül néhányan a későbbi életem során is találkoztam. A keleti frontba belekóstolva – mai fogalommal illetve – a „katasztrófa medicina”-t tanultam meg. Láttam harcoló szovjet alakulatokat, láttam és kezeltem sérülteket, sebesülteket, hadifoglyokat, láttam az oroszok iszonyú emberfölényét és a németek emberfeletti áldozatait. Végigcsináltam kb. háromszáz kilométert gyalog – átmentem a lebombázott Drezdán – Halléig. Szörnyűek voltak a légitámadások, évfolyamtársaim haltak meg – ma ezt nehéz elgondolnia egy egyetemistának. Hát ilyen körülmények között tanultunk, ennek is sok érdekes következménye volt, amiből életemben sokat hasznosítottam. Talán a legszörnyűbb orvosi élményem az volt, amikor azt a parancsot kaptam, hogy *űrítsek ki egy sebesültgyűjtőhelyet*. Ez magyarul azt jelentette, hogy volt a továbbszállításra mondjuk húsz helyünk, ezt a húszat ki kellett válogatni száz földön fekvő sebesültből. Néztem,

hogy kit érdemes elszállítani, kit nem. Ezt hívják katonai nyelven sebesültszátyozásnak. A harmadiknál rájöttek a katonák. Először elkezdtek könyörögni; „*doktor úr, nekem otthon özvegy anyám van; nekem otthon két gyereke van; fiatal feleségem...*”

Majd fogták a köpenyem, nem akartak elengedni. Borzalmas volt. Kevés ilyen embertelen feladatom volt, mint amin ott át kellett esnem. 1945 nagyhetén doktoráltunk, kaptunk egy orvosi diplomát, azzal rögtön a nyugati frontra vezényeltek, mert ott még voltak magyar alakulatok. Én a nagykanizsai honvéd csapatkórház állományába kerültem. Az odavezető úton két évfolyamtársamat lőtték ki ekkor mellőlem. Az amerikaiak minden célpontra lőttek. Én egész életemben szerencsés voltam, és megérkeztem. Ott estem amerikai hadifogságba, aztán francia hadifogságba. Nem volt jó! A franciák gyűlöltek bennünket. Én ugye azzal mentem oda, hogy Baudelaire és Verlaine népét találok, és hát egy abszolút gyűlölködő, a mi parasztjainknál is primitívebb parasztokkal találkoztam ott. Eszembe jutott a franciánarom, aki azt mondta, hogy egy bretagnei paraszt ötszáz szóból megél... Azt gondolom, majdnem olyan rossz volt, mint az orosz hadifogság. Aztán amikor a súlyos betegeket, sebesülteket haza akarták küldeni Magyarországra, rögtön jelentkeztem a vonatra orvosnak. Az amerikai demarkációs vonalnál megállítottak, azt mondták, a háború folytatódik az oroszok ellen – 1945 júliusában! Minket visszafordítottak, kaptunk egy elbocsátó levelet a VI. Amerikai Lovashadserег бélyегzőjével. Akkor munkanélküli lettem, majd elhelyezkedtem a bajorországi Trieb nevezetű faluban, egy tengeraltjáró-kapitánynak voltam a sofőrje, inasa, lovásza. Nagyon jó dolgom volt, mert jóllakhattam minden nap. Egészen addig csináltam ezt, ameddig Lichtenfeld nevű városba utazva meg nem láttam egy hirde-

tést, amely úgy szólt, hogy Mistelfelden meghalt az orvos. Nekem ugye hallei diplomám volt, német területre is érvényes volt. Szóval én elmentem oda orvosnak, július 18-án, anyám születésnapján álltam szolgálatba és körzeti orvos voltam Bajorországban egészen addig, amíg október hatodikán nem adódott lehetőség arra, hogy hazatérjek Magyarországra. Miután elvesztettem a diplomámat és katonakönyvemem, SS-gyanús lettem. Elvittek a kaposvári internálótáborba, csak nagy nehezen hitték el, hogy nem voltam sem csendőr, sem SS. Az évfolyamtársaim igazoltak. Hazajöttem, és 1945 novemberétől a szombathelyi kórházban dolgozom, amely az egyetlen munkahely volt egész életemben.

D. A.: – *A háború utáni évek és a '89-es rendszerváltás közé manapság párhuzamot szokás vonni. Mi erről a véleménye önnek, az újjáépítés tevékeny résztvevőjének?*

I. L.: – Egészen más lélektana volt. Először is, ma egy pesszimista hangulat van Magyarországon. Akkor – mindennek ellenére – egy optimista hangulat volt, mert mindenki életben maradt. Másodszor; a háború megtanított minket iszonyatosan primitív körülmények között élni, mindennek örülni. Nagyon boldogok voltunk, ha jóllakhattunk. Hihetetlen ösztönrel akart mindenki a háborús veszteségeken javítani. S óriási élni akarás volt az emberekben. Fűtetlen kórtermekben dolgoztunk! A betegeknek azt mondtuk, küldjék el a gyereket, hozzon egy kosár fát. Reggel, amikor felébredtem én s. k. – mint osztályos orvos – vágtam a fát. Ma ez elképzelhetetlen...

D. A.: – *Mondhatjuk, hogy ennek a mentalitásnak is köszönhető az ország gyors talpraállása?*

I. L.: – Ez így volt. Ez az igazság. Az építés lendületében szerepet játszott az a sok társadalmi munka, amit végeztünk –

munkaidőn kívül. És az illúzió, hogy itt demokrácia lesz. Mert eleinte úgy nézett ki, s óriási lendületet adott. Pártélet folyt. Az akkori Kisgazdapártnak – aminek véleményem szerint nincs sok köze a mostanihoz – a falvakban óriási tábora, rengeteg szimpatizánsa volt. A Barankovics-párt is nagyon komoly pártnak nézett ki. Az illúzió addig tartott, amíg ezeknek a vezetőit üldözni nem kezdték.

D. A.: – *Önnek és családjának mint osztályidegennel mennyivel volt nehezebb a talpraállása mind a magánéletében, mind a hivatásában?*

I. L.: – Lehettem volna szélhámós is, mert olyan viszonyok voltak, hogy a munkába állásomkor senki sem kérte a diplomámat. Az adminisztrációnak csak a nyomai voltak meg, s a kórházban alig volt orvos. Minden második nap ügyeltem. Ma a szakszervezet fellázadna ezért. Ekkor még nem számított az osztályidegenségem, mert még nem volt osztályharc...

D. A.: – *És az államosítás valamint a „fordulat éve” után?*

I. L.: – Mindazt, ami '49 után történt a családommal, nehéz volt elviselni. Amikor esténként fürödtem a kórházban, szégyelltem magamat, mert azt gondoltam, hogy az öcsém meg az apám ugyanolyan ember mint én, s ők nem fürödhetnek most, mert éppen trágáznak otthon. S azt is meg kell mondanom, hogy mind az öcsém – aki később osztályidegen léteire mint agrármérnök a Munka Érdemrend arany fokozatának tulajdonosa lett –, mind az apám ezt zokszó nélkül csinálta. Nálunk nem mondták, hogy az „anyátok kommunista úristenit”! A sors így hozta. Apám egész élete munkájának az összeomlását zokszó nélkül tűrte, soha nem panaszkodott. Mikor olyan kevés pénzük volt, hogy kenyeret nem tudtak venni, akkor sem kért tőlem pénzt. Először kamasz

koromban néztem fel apámra; másodszor felnőttként, amikor megértettem az életét; harmadszor, amikor megalázták. Rettenő szerencsésnek érzem magam, mert megadtott nekem az, hogy kihozhattam őt a börtönből, Jánosházáról. Borzalmas érzés volt látni őt mindenféle tyúktolvajok, cigányok meg csavargók között. Azonnal ki tudtam hozni onnan. Egy fiúnak – azt hiszem – ez a legtöbb, amit átélhet. A egyik legnagyobb élmény volt az életemben. A másik az, amikor megjött a levél, hogy visszavettek a kórház állományába kerti munkásként – B-listáztak, de dolgozhattam. A szegedi egyetemre is beadtam egy pályázatot, de kaptam egy levelet, melyben azt írták, hogy „származása miatt az egyetemi ifjúság oktatására alkalmatlan.” Iszonyatos érzés volt. Nem sok hiányzott, hogy a pohár után nyúljak. Szerencsére nem ezt tettem, hanem azt gondoltam, hogy inkább a munka. A munka a legjobb fájdalomcsillapító! A legjobb bíró, a legjobb orvos, a legjobb ügyvéd – ez a munka. Éjjel nappal azért dolgoztam – s ebben nagyban közrejátszott első gyermekem betegsége – hogy ne kelljen gondolkoznom. Sokan dicsértek, dicsérnek, hogy mennyit dolgozom. Ezt magammal szemben soha sem tartottam pozitív dolognak, mert én tudtam, hogy morfium helyett dolgozom.

D. A.: – *Nem invitálták Önt az ötvenes évek elején, a tömegbázis szélesítésekor a Pártba?*

I. L.: – Hívott az akkori párttitkár, hogy lépjek be. Mondtam neki, hogy nem lépek be, erre több okom van – elméleti, gyakorlati –, de a legfőbb indokom az volt, hogy ha valami nem ment a kommunistáknál, akkor mindig elkezdtek tisztogatni a pártot, és azt mondták, hogy beszívárogtak idegen elemek. A másik az, hogy a vallással szemben is mindig megőriztem a gondolkodás szabadságát. A hitoktatómmal majdnem

annyit vitatkoztam, mint a párttitkárral. Meg akartam őrizni a magam szabad gondolkodásmódját. Erre azt mondta, ha nem lépek be, két nap múlva kirúgat az állásomból. A feleségem a második fiammal volt éppen terhes. Megkérdeztem, s azt mondta, ha én úgy döntök, vállalja a következményeket. Az utolsó pillanatban mégsem rúgtak ki. De kétszer annyit kellett teljesítenem, mint a konkurenciának.

D. A.: – *Az Ön korosztályával kapcsolatosan kikerülhetetlen 1956...*

I. L.: – 1956-ban is nagyon szerencsés ember voltam. Akkoriban már Szombathelyen értelmiségi körökben általánosan ismert voltam, mert '53-ban közreműködtem a TIT-ben – amely akkor egy nagyon nagy reménnyel induló értelmiségi tömegszervezet volt – és a Szombathely Városi Népfrentbizottság alelnöke voltam. Sok vitám volt a Párttal, amiért sokszor „le is toltak”. 1956. október elsején elutaztam első tanulmányutamra Csehszlovákiába. Október 26-án egy kongresszuson vettem részt – addig nem tudtam semmit –, amit megszakítottak, és bekapcsolták a rádiót, ahol élőben ment a Nemzetközi Vöröskereszt segélyfelhívása, hogy Budapesten harcok vannak, vért kérnek a Vöröskeresztől. Ott a kongresszuson – én voltam egyébként az egyedüli magyar – felállt a lengyel küldött, és azt mondta, hogy azonnal felajánl ezer egység nullás vért a magyar testvéreknek. Nekem az lett a feladatam, hogy ezt a vért Magyarországra juttassam. Kalandosan sikerült. Lengyelországból hat órán belül a prágai repülőtérre ért a szállítmány. A csehek erre azt mondták, hogy csak akkor engedik tovább a vért, ha magyar kormánygaranciát kapunk, hogy a magyar kormánycsapatok által uralt területen veszik át. Azt hitték, hogy zendülés van, és vannak kormánycsapatok és felkelők, és ők a kormánycsapatokhoz voltak szolidárisak. Ez úgy sikerült, hogy a Csehszlovák Vöröskereszt

főtitkára jelenlétében beszélnem kellett a magyar Honvédelmi Minisztériummal. Nagy nehezen, órák múlva jelentkezett a józsefvárosi telefonközpont, s kapcsolta a minisztériumot. Mondtam, hogy a honvédelmi miniszter elvtárral szeretnék beszélni. Azt kérdezték, melyikkel! Kérdeztem hogy hány van. Azt mondták, hogy három. Mondtam, akkor mondja a honvédelmi minisztereket. Piros László, Maléter Pál és egy Janza nevű altábornagy – őt választottam. Janza elvtárs azt mondta, hogy a vért Komáromnál adjam át. Végül a komáromi hídon – többszöri igazoltatás után – áthúztam a vérplazmát, és a vasútállomáson egy nagy halomba leraktam. Jött egy sebesvonal, Budapest felől Hegyeshalomra közlekedett, erre felszálltam és így jutottam haza november elsején. Hazaérve feleségem közölte, hogy távollétemben a Megyei Nemzeti Bizottság alelnökének választottak. Másnap reggel felkerestem a bizottságot, amely permanensen ülésezett. Mikor „megfordult minden”, akkor elkezdtek minket faggatni, hogy hogy volt, mint volt, s olyan dolgokat akartak ránk fogni, hogy fegyverszállítmányokat kaptunk Nyugatról, meg hasonlókat. Naponta behívtak, figyeltek, zaklattak, megfélemlíteni akartak. Szegény *Welther Károly* – a bizottság elnöke – ezt nem bírta, és '57. február 28-án a vonat elé vetette magát a szombathelyi állomáson. Én a jó idegrendszerem segítségével kivédtem ezeket a zaklatásokat. Majd eljárás is folyt ellenem, de nem tudtak rám bizonyítani semmit. Végül visszasoroltak adjunktusnak – ekkor már főorvos voltam –, nem léphettem előre, kevesebb lett a fizetésem és megrovásban részesültem. Ilyenek voltak benne, hogy *hőzöngés* – ez egy kifejezés volt akkor, a felelőtlen lázítás szakkifejezése. Tulajdonképpen ezt én nagyon jól megúsztam, ahhoz képest, hogy Pali öcsém mit szenvedett emiatt. Én – ismét – nagyon szerencsés voltam.

D. A.: – *Ön szerint milyen tartós vívmányai voltak a leverett forradalomnak?*

I. L.: – Nem volt előtte nemzeti egység, akkor kialakult. '56-ot eltiporták, bemocskolták, megbosszulták – mindenki rettegett a bosszútól – és ebből alakult ki ez a nemzeti egység.

D. A.: – *A konszolidáció után is előfordult hasonló zaklatás Önnel?*

I. L.: – Még egyszer volt ilyenben részem, 1970-ben. Ekkor lettem a Hazafias Népfront Vas megyei elnöke. Az elődöm nagyon titokzatos körülmények között halt meg, állandóan azt kérdezték tőlem, hogy mit tudok. Azt akarták ráfogni, hogy kém volt, vagy kétfelé kémkedett, szóval rá akartak kenni valamit, s ehhez akartak tőlem adatokat szerezni. De tulajdonképpen az én '56-om ezzel ért véget.

D. A.: – *Múltja ellenére miért vállalta az elnökséget, és meddig állt a megyei népfront élén?*

I. L.: – Részt vettem 1954-ben azon a kongresszuson, amikor Nagy Imre meghirdette a népfrontpolitikát. E politika egy látványos nyitás, fordulat volt, sok külsőséggel – nemzeti színek, „hazafias népfront” stb. Ragyogó – mai szóval – public relations program volt. „Bedöglött az ideológia, húzunk rá egy új mázt.” A kommunisták egy része nyíltan ellenezte. Másik része volt annyira dörzsölt, hogy elfogadta, hogy a szobor ne legyen vörös, hanem legyen piros-fehér-zöld. S voltak akik – és én magamat ezek közé sorolom – azt mondták, ha ők valamit engedtek, ezt a valamit ki kell használni. Tudtam, hogy vannak ennek hátrányai. Voltak is. Mindent latba vettem pro és kontra. Úgy gondoltam, ha én vagyok ebben a pozícióban, akkor nagyon sokat és sokakon tudok így-úgy segíteni. Sok orvost, papért, tanárért tudtam kiállni. Egyáltalán jogom volt ahhoz, hogy a Megyei Ta-

nács Végrehajtó Bizottsága ülésén, ahol a legfőbb döntések megszülettek, nekem beleszólási – nem szavazati – jogom volt. Mindenről elmondhattam a véleményemet. Húsz évig töltöttem be e tisztséget. Sok ütközésem volt a megyei párttitkárral, például amiatt, hogy én sokat jártam Burgenlandban az ottani magyarokkal tartani a kulturális kapcsolatokat, emléktáblákat avatni stb. Mindig is azt vallottam, hogy Burgenland a mi Erdélyünk. Sok olyan társadalmi munkát szerveztünk, ami konfliktusokhoz vezetett, például az ostffyasszonyfai temető, vagy a hosszúperesztegi templom ügye. Egy óriási hiba történt – nevezhetném bűnnek is –, hogy a Népfront nyakába akasztották az országgyűlési „választásokat”! Aki a népfrontot komolyan vette és sok energiát belefektetett, az sok pozitívumot elő tudott belőle hozni... Végül a Népfront országos alelnöke lettem 1989-től megszűnéséig, és számos bizottságában működtem közre, pl. a Családvédelmi Bizottságban Szakos Gyula püspökkel, Fekete Gyulával – aki akkoriban a legélesebben támadta az akkori szociálpolitikát, családpolitikát –, Surján Lászlóval, Pozsgai Imrével, Ferge Zsuzsával. Együtt próbáltunk tenni, harcolni a kedvezőtlen demográfiai hatások ellen. A Népfront reformszárnyának egyik vezetőjeként részt vettem a szervezet megújítási kísérleteiben és a korábbi vezetők leváltásában. S hogy egy korszakot nem lehet sommásan megítélni, ezt bizonyítja az is, hogy a Népfrontban megismerkedtem nagyszerű emberekkel – vezető pozícióban –, akikkel én sokat tudtam együtt dolgozni.

D. A.: – *Mondhatjuk, hogy „népfrontos” útja vezette Lakitelekre?*

I. L.: – Én úgy kerültem Lakitelekre, hogy a Népfront országos tanácsülésén – amikor az éppen aktuális kormányprogramot ismertették – én is felszólaltam, hogy adják meg a Népfrontnak, illetve bizottságainak

és helyi szervezeteinek a kormányprogram megvalósítása fölötti társadalmi ellenőrzés jogát. Nehogy alsóbb szinten, ahol a kommunisták össze vannak fonódva, minden el-sikkadjon, formálissá váljon. Történik ez napjainkban is... A tanácskozás szünetében három ember jött oda hozzám. Fekete Gyula, Ferge Zsuzsa és Bakos István. Azt mondták nekem, hogy te úgy beszélsz, mint az írók Monoron. Neked köztünk a helyed, gyere Lakitelekre, ott már nemcsak írók lesznek.

Befolyásolva a felszólalásom sikerétől komolyan vettem a meghívást, sokat gondolkodtam rajta, s hazaérve felhívtam a Pozsgait, aki akkor főtítkára volt a Népfrontnak. Kérdeztem tőle: „Imre, szerinted ez egy ellenforradalmi cselekedet?” – Azt mondta az Imre: „Nem, ez nem az. Én is ott leszek.” – Kérdeztem tőle: „Mit gondolsz, ha én elmegyek, ebből semmi kellemetlensége nem lesz a Népfrontnak?” – Az volt a válasza: „Nem lesz.” – „Te mit javasolsz?” – kérdeztem. Erre azt mondta, hogy ezt nekem kell eldöntennem, mert nem kockázatmentes. És hogy ő tartja az egyik referátumot.

Ezek után pár nappal a Bakos Istvántól megkaptam a kézzel írt meghívót. Elhatároztam, hogy elmegyek, de alaposan végiggondoltam az egészet. Én akkor már – ne vedd szerénytelenségnek! – voltam már valaki. Szakmailag és a társadalmi pozíciómban olyan valaki voltam, hogy azt gondoltam, nekem ott kell lennem. A kockázat teljesen egyértelmű volt. De ha én egyetértek azzal, ami itt most készül, akkor kitől várjam, hogy elmenjen? A „kisembertől”, a „névtelentől”, a fiataltól? Akárhonnan néztem, el kellett mennem! A jelenléti ívre – melyre mindenki ráírta, hogy ő honnét jön, kicsoda-micsoda – én azt írtam rá, hogy Vas megyei népfrontelnök. Ezzel demonstrálni akartam, hogy a Népfrontot ide akarom hozni Lakitelekre. Meg kell mondjam, hogy

Lakitelekre életem egyik nagy-nagy élménye volt. Egészen különleges és felemelő volt már az első pillanattól kezdve – a Lezsák háza környékén mindenfelé rendezők voltak, akik nagyon tisztességesen néztek ki, ünneplőbe voltak öltözve. Jó benyomással volt rám rögtön az elején az az emelkedett és ünnepi hangulat, ahogyan minket kezeltek. Otthonosan éreztem magamat, mert sok korábbi ismerőssel találkoztam és beszélgettem ott, például Király Zoltánnal, Márton Jánossal, Fekete Gyulával és fiával, Szabad Györggyel, és Újhelyi Szilárdval, a „másik” orvossal. Rajtam kívül csak ő volt ott orvos, már ő sem gyakorló. Ott volt a Csurka és persze nem volt ott az Antall. Roppantul tetszett a sátor is – olyan falusi búcsú hangulata volt. A kellékek, a háttér olyan volt, amelyek nekem nagyon tetszettek, felszabadultnak éreztem magamat.

... És elindultak a beszélgetések. Rendkívül okos hozzászólások voltak. A résztvevők között általános volt az a vélemény, hogy nagyon kell vigyáznunk, ne adjunk semmiféle támadási felületet a kommunistáknak – így mondták! – ahhoz, hogy ezt csírájában elfojtsák. Itt van közöttünk az, aki erről mindent jelent, mondták. A Pozsgai egy nagyon okos, higgadt, reális beszédet mondott. Nagyon jó volt Csurka referátuma is az „antikatasztrófa-politikáról”, minden mostaninál konstruktívabb és mértéktartóbb volt, és éppen ezért imponált mindaz, amit mondott. El is kértem tőle, megadtam a címet, elküldte. Lefénymásoltam mintegy húsz példányban, és elküldtem megbízható embereknek, hogy „új időknek új dalaival” fogom őket most megbarátkoztatni. Volt, akivel építő vitába keveredtem miatta; volt, aki besúgott... Behívtak, lemaradtak és közölték, ha én ezt csinálom, az a lázítás büntetettét is kimeríti. Nagy lelkesedéssel meséltem volna Lakitelekről mindenkinek, még az újságíróknak is, de még az újságírók klubjá-

ban szervezett élménybeszámolómat is megakadályozta a megyei pártbizottság. Ha megszélni akartam, zárt kapukba ütköztem.

D. A.: – *A találkozó adta lehetőségekről és annak következményeiről mi volt és mi ma a véleménye?*

I. L.: – Éreztem, hogy történelmi esemény szemtanúja és résztvevője voltam. Úgy éreztem, hogy nem lehet feltartóztatni, ami ott elindult. Volt olyan érzésem, hogy túlzottan az írók beszéltek, és ez egy kicsit '56-os összképet alakított ki bennem. Azzal a tudattal értem haza hajnalban, hogy végre megmozdult valami a javítás, másítás érdekében. Elérkezett az idő, amikor minden erőszak nélkül, belátva azokat a lehetetlenségeket, amiket a szocializmus építése címén elkövettek, mindezen javítani lehet. Fontosnak tartom, hogy elmondjam: ott semmi olyanról, hogy „fordítsuk föl a világot”, hogy „döntsük meg a rendszert”, és hogy „győzzük le a kommunizmust” – nem volt szó. A lényeg az volt, mindenki – én is – azon a véleményen volt, hogy éljünk azzal a liberalizálási folyamattal, ami most megindult. Miért nem lett belőle valami? Miért nem lett belőle az, amit akartunk? Az MDF befolyásának növekedésekor nagyon sokan megkerestek – többek között Bíró Zoltán. Vele nagyon hosszan tárgyaltunk a Népfront tömegeinek az MDF-be viteléről, illetve azok és a lakiteleki értelmiség összekovácsolásáról. Megegyeztünk abban, hogy az országos gyűlés után visszatérünk rá. Megvolt a gyűlés, és nem Bíró Zoltán lett az elnök, hanem Antall József. A Népfrontban pedig Pozsgai vonala háttérbe szorult, Kulcsár Kálmán került előtérbe és az addig alig ismert karrieristák. Pár hónap múlva, mikor újra találkoztam Bíró Zoltánnal, és megkérdeztem, miért nem tagja a vezetésnek, azt mondta, hogy a múltja miatt és mert Lakitelken nem erről volt szó. Én, mint az alapító tagok egyike, egészen egy évig tevé-

kenykedtem az MDF-ért. Agitáltak engem is, hogy vállaljak tisztséget a pártban, induljak képviselőválasztáson a párt színeiben. El is mentem egy szombathelyi ülésre, és éles vitába keveredtem velük. Támadtak a népfrontos múltam miatt, teljesen szélsőséges, uszító szövegekkel. Ekkor rájöttem arra, hogy Lakitelken nem arról volt szó, ami a politikában zajlik, ennek semmi köze Lakitelek szellemiségéhez. Antall József személyében azok egyike volt, akik egy tömegmozgalommá vált ügysző régi ambícióikkal csatlakoztak, és annak az élére álltak. „Tehát elindult a tenger, s hozott valamit magával, ami nem a tenger volt.” Antall ideologizálta, magyarázta az MDF-et, de nem tartozott azok közé, akik létrehozták. És sok prominens kommunistával találkoztam a közéletben. Olyanokkal, akiktől féltünk. Akik köpönyegüket forgatva vörösből zöldbe váltottak. Ezenkívül el kellett döntenem; orvos maradok, maradok a tanult szakmánál, vagy elmegyek képviselőnek. Úgy döntöttem, maradok a szakmánál. A választási győzelem után újra felkerestek a pesti – nem a szombathelyi! – MDF-es barátaim, de kitartottam a szakmám mellett. 1992-ben a transzfúziológia miniszteri biztosa lettem. Ezt a tisztséget öt éven át töltöttem be, de a reformterveimet nem sikerült keresztülvinnem politikai – és nem szakmai – okokból...

S még egy megjegyzés. Akik akkor az MDF szombathelyi színeiben a leghangosabbak voltak, azok hamarosan már nem voltak a Fórumban, hanem valamilyen nagyon jól gyümölcsöző állásba „keveredtek”.

D. A.: – *Visszatérve Antall Józsefre, Ön tehát nem tartja annak a közvélemény számára beállított karizmatikus vezérnek, aki személyében egyedül volt képes összetartani az egyre több irányzatra széthulló MDF-et?*

I. L.: – Antall karizmatikus egyéniség volta, küldetésstudata egy pillanatra sem vitás. Volt neki egy afféle misszionárius-tuda-

ta – ezt betegsége idején is bizonyította. Hazulról hozta magával a politika érzékét és tudományát, apja egy kiváló ember volt, miniszter még a demokráciában. Kitűnő kapcsolatai voltak. Számomra nehéz őt kritizálnom, mert már nem él, s mert nagy empátiával voltam iránta a betegsége alatt – szenthez méltó módon viselte betegségét. Szerintem mint politikus – túl minden jó tulajdonságán – nem tudott túllépni a pesti kávéházi politizáláson, azokon, akik nem letről, hanem fentről csinálták a politikát. Nem tudott döntő elhatározásokra jutni. Legnagyobb hibájának azt tartom, hogy meghirdette azt, hogy minden ami volt, rossz volt. Ezzel egy tömeg embert elbizonytalanított, egy tömeg ember talpa alól kihúzta a gyékényt. Az ellenfeleivel nem tudott leszámolni, a MDF-en belül is rosszul politizált. Kontraszelekciót hagyott érvényesülni! Nem a megfelelő emberek kapták meg a stafétabotot. A Demokrata Fórum kikaparta a gesztenyét, sokan feléje kaptak, majd az első krízis után elhagyták a pártot. Amikor 1990-ben az MDF túlgőzölte magát, abba a hibába esett, mint az a csinos nő, akinek azt mondják, hogy „kisasszony, maga a legcsinosabb nő a világon” –, és elfelejti azt, hogy ezt csak egyetlen célból mondják. Az emberek nem az MDF-re szavaztak, hanem a kommunizmus ellen, s mihelyst felmutattak egy másik alternatívát, azt választották. A legalapvetőbb tévedésük az volt, hogy azt hirdették, ők csinálták a rendszerváltást, ők csinálták a nagypolitikát. Ez nem igaz. A nagypolitika – a nagyhatalmak politikája – csinálta őket. Persze Vas megyében van egy régi, népi bölcsesség: *„Vásár után minden paraszt okos!”*

D. A.: – *Miként értékeli a lakiteleki értelmiség négyéves osztályuralmát, s egyáltalán – szó volt erről?*

I. L.: – Egy nagyon okos dolgot hallottam nemrég. Most ezt szeretném hason-

latként idézni. A görögök annyi mindent tudtak, hogy azt ma el sem hisszük. Nagyon közel álltak például a gőzenergia felfedezéséhez. De ez teljesen értelmetlen lett volna, mert nem rendelkeztek azzal a szervezési képességgel, ami a vasút megszervezéséhez kellett volna. Erre a rómaiak lettek volna csak képesek. Szóval a lakiteleki értelmiség – élükön az írókkal – alkalmas volt arra, hogy erjedést okozzon, az osztályharcban egy váltást eredményezzen. De nem volt alkalmas arra, hogy megszilárdítsa uralmát és véghezvigye terveit. S rengeteg karrierista férkőzött be soraiba, akik a zsíros falatok – a privatizáció – megszerzése után távoztak.

S még egy dolog. Soha nem ült annyi orvos a Parlamentben, mint az Antall-érában, és soha nem tettek olyan keveset az egészségügyért, mint akkor. Ez a történelem ítélete...

D. A.: – *Ön, aki mindig a szakmáját állította előtérbe, mit tart orvosi működése legnagyobb eredményének?*

I. L.: – Ez még kissé váratlan kérdés nekem, mivel még nem zártam le orvosi tevékenységemet, még nem tudom magamat kívülről nézni. Ezt csak hosszú belső vívódás után lehet kimondani. Gyermekorvosi működésem humanizált és szocializált. Ezt nevezhetném a szakmám foglalkozási „ártalmának”, mely jó értelemben véve hagyta rajtam nyomait. Szakorvosa vagyok a fertőző betegségeknek is. Ez is különleges területe az orvosi szakmának. Tetszett a függősége a társadalmi mozgásoktól, és az, hogy egyre több vált gyógyíthatóvá. Nagy hatással volt ez rám. A gyermekgyógyászatban szerzett tapasztalatok, remények és vágyak alapján lettem a vérátömlesztés híve – rendkívül el voltunk maradva. Megszerveztem a gyermekosztály vérellátását. Túl jól sikerült, ki kellett terjesztenem az egész kórházra. Akkor kapcsolódtam be ebbe a munkába, amikor óriási fejlődésnek indult a világ, és

Magyarországon is meg kellett valósítani. Egyike voltam azoknak, akik a magyar vér-ellátó hálózatot kiépítették. Életem legnagyobb ellentmondása az, hogy az utolsó legnagyobb lépést, hogy európai szervezeti formára emeljem, ezt nem tudtam megtenni. Nem volt mögöttem olyan miniszter, aki ehhez kellett volna. A véradó mozgalmat itt Vas megyében dolgoztuk, alakítottuk ki, ma egész Magyarországon e módszerek alapján dolgoznak.

A legnagyobb eredményem...? A véradás mozgalom lett, a transzfúziológia egy új szakma, s minden izmusnak kell egy „templomot” építeni. Minden vallásnak van temploma. Én megépítettem a vérellátás templomát Szombathelyen, 1965-ben. Azóta eltelt több mint harminc év, és olyan ma is, mint ha harmincéves házasság után azt mondják, újra elvonném feleségül. Azt hiszem, ez maradandó dolog. A fiamnak mondtam, ha majd rám akarsz emlékezni, ne a temetőbe gyere, hanem járd körbe ezt a házat, mert a lényegem, a szellemem ebben mindennél jobban benne van... Olyan nagy szerepet kapott ez az életemben, hogy el kellett hagynom érte a gyermekgyógyászatot. De rájöttem, hogy nem tudok betegágy nélkül élni, és akkor hematológus lettem. Iszonyatos erővel tanultam és műveltem. A célom az volt – és munkatársaimnak és tanítványaimnak is ezt mondtam –, hogyha egy magyar embernek egy ritka hematológiai betegsége van, akkor ne érezze azt, hogyha én most svájci vagy dán vagy amerikai volnék, akkor meggyógyulnék, mert akkor egy gazdag or-

szág tudós orvosai kezelnének; de mivel én egy szegény ország orvosaival vagyok itt körülveve, nem fogok meggyógyulni. Ez ellen kell küzdeni. Mert a gyógyuló beteg a legnagyobb siker...

D. A.: – *Mit üzen Ön, a XX. század szemtanúja a jelen történészhallgatóinak, a XXI. század ifjúsága nevelőinek?*

I. L.: – Megértettem az időt, megértetem a teret. Ezt tartom az első számú tanulásnak. Én, mint aki nem történész, csak élvezi, olvassa a történelmet, ezt tudom tanácsolni nekik is: megérteni e teret és megérteni az időt. A magyarság tragédiája ebből a megnemértésből fakad! Nem értjük meg a teret, a szomszédainkat, nem tudunk velük együtt élni. Nem értjük meg a kisebbségi érzésüket és a büntudatukat. Kultúrfőlényről beszélünk velük kapcsolatban. Szlovákiában ma több csontvelődonor van, mint Magyarországon. A cseh orvostudomány előbbre tart a miénknél. Én ezt nagyon szégyellem! Alapvető nemzeti önvizsgálatra van szükség. Legalább önmagunk számára derítsük ki, mit nem csináltunk jól. Mert hogy valamit nem csináltunk jól, az biztos. Nem értjük az időt! Késésben és tévedésben vagyunk. Aki történelmet akar tanítani, annak nagyon kell ismernie és szeretnie a történelmet. S barátokat kell szereznie a történelemnek, mivel – ahogyan azt én gyermekkoromban tanultam – „historia est magistra vitae”, azaz a történelem az élet tanítómestere...

D. A.: – *Professzor úr, köszönöm a beszélgetést!*

Az interjút **Döbör András** készítette

Jancsák Csaba

Hadak útján...

Az Ohlenbusch-távirat**– Adalékok a varsói gettófelkelés történetéhez –**

Az SS-Brigadeführer tábornok, Jürgen Stroop által közölt jelentések és a gettófelkeléssel kapcsolatos legfontosabb német dokumentumok felfedezése óta nem sokat publikáltak ebben a témában. Az egyedüli források, amelyek hozzáférhetővé váltak Himmler titkos archívumából valók, illetve a felkelés leveréséért felelős német háborús bűnösöktől származnak.¹

Különleges fontosságú tehát az a két német dokumentum, melyet a Varsói Zsidó Történelmi Intézet nyomán ezúttal közlünk. A táviratok háttérének felfedéséhez az alapot az a levél adja, melyet Hans Frank főkormányzó írt a birodalmi miniszter Lamertnek 1943. április 20-án. A levélben ez áll:

„A kormány mai, a Führer születésnapja alkalmából tartott ülését biztonsági helyzet fejlesztésének kérdése uralta. Tény, hogy ez, különböző körülmények hatására, igen veszélyes módon zajlik. Tegnap egy jól szervezett lázadás tört ki a varsói gettóban, mellyel a harcot fegyverekkel kellett felvennünk.”²

Figyelemre méltó utalásokat találhatunk a témára Göbbels 1942. és 1943. évi naplójában is.³ 1943. április 25-én Húsvét első napján Göbbels így írt: *„Az ágyuk a gettót bombázzák”* ... *„A zsidók földalatti járatokon próbálták elhagyni a gettót, így ezeket a csatornákat elárasztották.”* Ezen gettóbéli események hatására Hitler személyesen akart beszélni vele; *„különösen a zsidó kérdéssel, aminek megoldásától a Führer nagy eredményeket várt”* – írta Göbbels. A május 1-jei feljegyzés: *„Súlyos összecsapásokról szólnak a hírek a zsidók, a rendőrségünk és hadseregünk között. A zsidók sikeresen átalakították a gettót védelmi célokra. Kemény harcok folynak, és a harc elérte azt a pontot, hogy a Zsidó Fegyveres Szövetség napi kiáltványokat ad ki.”⁴* Majd így folytatta: *„Ez is mutatja, hogy mi történik, ha a zsidók fegyvert vesznek a kezükbe. Szomorú, de első osztályú német fegyverek vannak, még gépfegyverek is. Csak az Isten tudja, hogy jutottak hozzájuk.”* Göbbels tévedett, mikor május 10-én ezt írta: *„A gettó nagy részében a harc véget ért.”* Később azt is lejegyezte, hogy kezébe jutott egy titkos jelentés arról, hogyan jutottak a zsidók a fegyverekhez, amikkel védték magukat: *„Legtöbbjük hősiességi szövetségüinktől, az olaszoktól hozták a fegyvert, akik jó pénzért adták el őket Varsóban, amikor visszavonultak.”*

Május 16-án Stroop befejezte a „nagyszabású műveletet”⁵ a Tlomaczkie utcai Nagy Zsi-

„A gettó nagy részében a harc véget ért”

nagóga felrobbantásával, és bejelentette, hogy *„a varsói zsidónegyed megszűnt létezni”*. Ezen időpont után már csak egy német rendőrbrigád folytatta a műveletet a megmaradt harcosok ellen a gettóban. Azonban egy héttel Stroop bejelentése után, miszerint a gettó nem létezik többé, Göbbels naplóbejegyzése: *„A varsói gettóért vívott harc folytatódik. A zsidók továbbra is védik magukat, de egészében az ellenállás nem lényeges, és talán már levertnek tekinthető.”⁶*

Felmerül a kérdés, honnan szerezte Göbbels információit a felkelésről. Dokumentumok, amelyek eljutottak a Yad Vashem archívumába⁶, világossá teszik, hogy a Német Propaganda Minisztérium folyamatos jelentést kapott a gettóban folyó eseményekről a propaganda-megbízottól, Wilhelm Ohlenbuschtól⁷.

Nem kétséges, hogy a zsidók első nagyszabású fegyveres ellenállása hirtelen reakciót váltott ki a Harmadik Birodalom vezetésének magasabb rétegeiben. Természetes, hogy Himmler elrendelte a felkelés minden áron való leverését, hiszen a félelem, hogy általános lázadáshoz vezethet, jogos volt. A többéves megszállás és a „konszolidáció” óta a legnagyobb és legfontosabb megmozdulása volt ez a lengyel földalatti mozgalomnak.⁸ Hogy milyen fontosnak⁹ tartották a németek a gettózadást, egyértelművé válik Göbbels naplójából: *„A jelenlegi varsói események megtörték Dr. Frankot.” ... „A Führer elhatározta, hogy eltávolítja Frankot, és Greisert¹⁰ nevezi ki helyére.”*

A német bukás a felkelés leverésénél gyengítette Krüger, az SS obergruppenführer pozícióját, aki az SS, a rendőrség és biztonsági szolgálat vezetője volt. Habár a Führer és Frank között a nézeteltérések enyhültek, május 7-én, Hitler főhadiszállásán a beszélgetés mintegy két és fél órán át tartott.¹¹

Bizonyíték van arra, hogy Hitler látta Stroop jelentéseit, és fényképeket is, amelyeket Himmler mutatott neki a főhadiszálláson, Rastenberg mellett.¹² Ez a nagyfokú érdeklődés a gettózadás iránt vezetett a lázadás tanulmányozásához szükséges értékes dokumentumok megőrzéséhez, amelyek között találhatók Ohlenbusch jelentései is. Ezek közül eddig csak kettő jutott a kutatás birtokába, sürgős és szigorúan titkos jelzéssel ellátva. E két táviratot egészében közöljük.

Az első távirat dátuma április 30-a, 11 óra 15 perc. Ebben a feladó közli, hogy az előző napon 9.12-kor jelentést küldtek Varsóból Berlinbe nagyon sürgős és azonnali elolvasásra felirattal; továbbá hogy még aznap egy titkos levelet küldtek további részletekkel a varsói gettó zsidóinak fegyverkezéséről. Sajnos, tudomásom szerint, ez idáig nem bukkantak nyomára ezen két titkos dokumentumnak. Ugyanakkor a kutatás birtokában van Ohlenbusch május 3-i titkos távirata, amelyet 16.45-kor küldött Krakkóból szigorúan bizalmas, sürgős, azonnali elolvasásra jelzéssel. Ezen távirat témánk felfejtése szempontjából nagy jelentőséggel bír. Összefoglalja a gettóbeli harcot április 19-től, a felkelés kezdetétől egészen május 3-ig. Annak ellenére, hogy a Propaganda-minisztérium embere írta, egyértelmű, hogy információi olyan valakiktől származnak, akik közel álltak az eseményekhez. Adam Czerjakov¹³ emlékirataiból azt is tudjuk, hogy lengyel nyelvű Gazeta Żydowska, az egyetlen hivatalos zsidó újság kiadói Ohlenbuschtól kaptak utasításokat. Az Ohlenbusch-dokumentum alapos átolvasása és az egyéb ismert forrásokkal való összehasonlítása lehetővé teszi a rejtett tények feltárását. A dokumentum hitelessége már egészben vagy részben, más forrásokból ismert tények alapján bizonyítható. A legfontosabb, hogy a jelentés megerősíti az elszánt zsidó ellenállás tényét. Ugyanakkor bizonyítja, hogy milyen nagy szerepet játszottak a gettó bunkerei és alagútjai abban, hogy az ellenállás olyan hosszú ideig tartott.

Ohlenbusch táviratának első része eltúlozza a németek győzelmét a lázadók felett, a jelentésből azonban az is kiderül, hogy a támadók kudarcot vallottak. A szerző, május 3-i jelentésében túlbecsülte a gettóban maradt védekezők számát és a továbbiakban saját magának is ellentmond. Egy megbízható zsidó forrás világossá teszi, hogy a gettó nem adta meg magát a kemény harc ellenére sem:¹⁴ *„Folytatjuk az ellenség által megszállt területek megtisztítását.”* A gettó láza-

A földalatti mozgalom vezetőinek ülése.

Állva: Adam Czerniakow

gazdát, de a zsidók kitartottak és még akkor is folytatták a harcot a felsőbb emeleteken, amikor az alsókat már megszállták a németek. Az alagutak és csatornák földalatti hálózata lehetővé tette az ellenség meglepetésszerű megtámadását. Így sikerült is kiűzniük a németeket a gettó területéről és megszerezni a legfontosabb védelmi állásokat, illetve jelentős veszteségeket okozni. Sorozatos elszánt támadás után a németek több utcát visszaszereztek, ám ez nem befolyásolta a lázadók védelmi rendszerét, a németek az utcákat birtokolták – a házakat nem.¹⁶

Amikor világossá vált, hogy a gettóba küldött SS és további hadiegységek képtelenek leverni az ellenállást, a megbízott tábornok, Jürgen Stroop elhatározta, hogy befejezik a nyílt összecsapásokat. A Himmler és Krüger által ráruházott hatalommal élve elhatározta, hogy a gettó ostromának fenntartása mellett tüzérségi támadást indít gyújtóbombák segítségével. Április 23-tól megkezdtek az utcák szisztematikus leégetését. Ezen kívül a németek épületeket is felrobbantottak, így akarták megsemmisíteni a lázadók fészkeit, földalatti búvóhelyeit. Ohlenbusch nyitó kijelentését (*„Eddig lehetséges volt az egész varsói zsidónegyed leigázása”*) óvatosan kell kezelni. Azután így folytatja: *„Most a feladat különböző műveletek végrehajtása és sokk-brigádok bevetése a maradék ellenálló leverésére.”*

Ezen bevezetés el akarta vonni a figyelmet a tényről, miszerint a gettó harcosai lerombolták a legyőzhetetlen német hadsereg legendáját. Stroop feljegyzéseiből tudjuk, hogy a bunkerek védelméért folytatott harc még jó darabig folytatódott. Öt nappal később, május 8-án, a Zsidó Harci Szervezet bunkerének likvidálása után Stroop biztos volt abban, hogy a szervezett lázadásnak vége; és május 9. után, amely elég nyugodt napnak tűnt számára, még határozottabban így gondolta. Ezért alaposan meglepődött, amikor május 10-én ismét erős és szervezett ellenállásba ütköztek. Aznap jelentése így szól: *„Úgy tűnik, hogy a zsidó harcosok visszavonultak a romok közé azzal a céllal, hogy onnan tüzeljenek.”*

Stroopnak így nem volt más lehetősége, hogy véghez vigye *„a nagyszabású műveletet”*, csak az, hogy egy mérnöki egységét megbízza azzal, hogy bocsásson rendelkezésére nagy mennyiségű robbanóanyagot. Május 13-án, *„amikor bevettünk egy fedezéket, kemény csata volt, amikor a zsidók nemcsak 08-as pisztolyokkal és lengyel Vis pisztolyokkal tüzeltek, de lengyel ananász kézigrátnátokat is dobtak a Waffen-SS embereire.”* Május 14-re virradó éjjel az éjszakai őrzőjárat összecsapott a lázadókkal, akik tüzet nyitottak rájuk géppisztolyaikkal és könnyűfegyvereikkel, amikor három Waffen-SS és egy rendőr sérült meg. Lövések dördültek az árja negyedéből, a (külső) kordonokból is. A megszállt országok ellenállási mozgalmaihoz hasonlóan a lázadók közül

néhányan német uniformist és sisakot viseltek. Fegyverzetük rövid csövű pisztoly, 12 mm-es pisztoly, kézigránát és gyújtóbombák voltak. Még május 15-én délben is lövések dörrentek és a védekezők ismét a később Molotov-koktél néven híressé vált gyújtóbombát, pisztolyt és házi készítésű kézigránátokat használtak. Egy német rendőr sérült meg. Tizenkét napja volt, hogy Ohlenbusch kijelentette: „*A bunkerharc, amely rányomja bélyegét a korábbi csatározásra, befejezettek tekinthető.*” Most mégis kénytelen volt elismerni: „*Időről időre a zsidóknak mégis sikerül különböző pontokon újra területet szerezni.*” Annak érdekében, hogy az ellentmondást leplezze, az így folytatja: „*A menedékek, bunkerek, földalatti átjárók az árja szállásokhoz már a múlt év 1942 J. Cs. óta léteznek a gettóban és folyamatosan terjeszkednek.*” Stroop is leírta ezt a verziót saját jelentésében és hasonlóan Ohlenbuschhoz korai kudarcait a zsidó bunkerek, földalatti járatok és fedezékek létrehozására, a gettóbeli zsidók kihasználta a lehetőséget és bunkereket építettek maguknak.

Tény, hogy viharos gyorsasággal kezdtek a bűvőhely építéshez 1942 novemberében és decemberében. A terv az volt, hogy akár két hónapig is ott lehessen tartózkodni, ha a gettó likvidálását megkezdik. Voltak olyan bűvőhelyek, melyekre zlotyk tízezreit költözték.¹⁵ Élelmet és vizet halmoztak fel. Néhány helyen kutat is ástak. Az árja oldal határán néhány rejtekalagutat csináltak, melyek a külső részre vezettek. Egy ilyen alagút létrehozása bonyolult feladat volt, mivel nagy területek alatt kellett ásni úgy, hogy azt senki ne vegye észre.

1943 januárjában, az akció kezdetén a gettóbeli zsidók nekiláttak a bunkerek bejáratának álcázásához. A lázadók minden erejüket arra fordították, hogy növeljék a bunkerek ellenálló-képességét, és minél hatásosabban elrejtésük azokat.¹⁷ A Míla utca 18. alatti bunker, amely a Zsidó Harci Szövetség (ZOB¹⁸) főhadiszállása volt, három lerombolt tömbház alatt barlanghálózatot alkotott, öt bejáratral. A Zsidó Fegyveres Szövetségnek (ZZW¹⁹) a Muranowska utca 7–9. alatt elhelyezkedő bunkerhálózata egy valószínűségi erődítmény volt, amely a felkelés első napjaiban sikeresen ellenállt minden német támadásnak. A harcolók csoportjai tudatában voltak annak, hogy a németek nagy technikai fölénye miatt, csak kisebb, szemtől szembeni harcban lehet esélyük, és hogy a felkelés folytatása, valamint az árja oldalra való visszavonulás a bunkerek és alagutak építésén múlik. Így az egész gettó titkokban, főleg éjszaka épített bunkerek erődjévé vált.

A ZOB jelképe

Stroop jelentéseiben részletes információk találhatóak a gettó bunkereiről. Nem győzött csodálkozni az épültek kiváló minőségén, azon, hogy sok bunker mennyire jól felszerelt volt (WC, lőszer, és fegyvertartalék, és hónapokra elegendő élelmiszer). Általános összefoglalójában, Stroop nem kevesebb mint 631 bunker lerombolásáról ír.²⁰

Döntő fontosságú volt a zsidó csapatok közti kommunikáció, amely észrevétlenül folyt: alagutakon, átjárókon, padlásokon zajlott. A padlásfalakon réseket csináltak, amely lehetővé tette az átjárást egyik tömbből illetve egyik utcából a másikba. Így a harcoló egységek mindig el tudták hagyni a már nem biztonságos pontokat és új fedezéket kereshettek. A harc első napjaiban a németek számára rejtélyes helyzetek adódtak. Biztosak voltak abban, hogy amikor meg-szállják a házakat, az ellenállók a kezükbe kerülnek, ám amikor már kétszer is átkutatták az épületeket, akkor sem találtak semmit a harcosoknak még időben sikerült visszavonulniuk.²¹

Stroop kudarcait alaptalan kijelentésekkel próbálta leplezni, miszerint a katonái által elfogott zsidók között voltak „*éjtőernyősök, és bűnözők, akiket ismeretlen erők fegyverekkel támogattak.*”

Ezzel ellentétben Ohlenbusch viszonylag pontos tájékoztatást adott a zsidó lázadók birtokában levő fegyverekről. Sem Stroop, sem Ohlenbusch nem tudta eltitkolni a tényt, hogy a zsidóknak puskái, géppisztolyai és más fegyverei is voltak. Tény, hogy az árja oldalon tevékenykedő követeknek sikerült néhány száz pisztolyt és lőszert szerezni a lengyel földalatti mozgalomtól. A gettó fegyverkezésének fordulópontja az volt, amikor a gettón belül műhelyeket hoztak létre a fegyvergyártáshoz. A gettóban élő vegyészek tanácsai és vezetése mellett zajlott a gyújtóbombák gyártása. A gránátoknak nagy robbanóereje volt, akár kétméteres krátereket is hagyhattak maguk után. 1943 februárjában nagyobb mennyiségű robbanó és gyújtóanyagot sikerült szerezniük.²² Az aránylag egyszerű, házilag készített fegyverkészlet megnövelte a Zsidó Harci Szövetség erejét. Minden egyes harcosnak volt egy pisztolya (10-15 tár lőszerrel), 4-5 gránátja és 4-5 gyújtóbombája. Két-három puska volt kiadva minden egyes körzetben. A gettó központjában harcoló csapatok automata fegyverrel is el voltak látva. Egy hiteles zsidó forrásban a következő áll: *„Fegyvereink a következők voltak: pisztolyok, egy mindenkinél; néhány puska; egy automata fegyver; 5-6 helyre telepített almák; nagy hatóerejű, otthon készített bombák; gyújtóbombák; lengyel és német gránátok támadásra és védekezésre egyaránt. Emellett még egy fegyverünk felkészültség, elszántságunk.”*²³ Nemcsak a Zsidó Harci Szövetségnek voltak gyújtóbombái. Néhány nappal a lázadás kitörése előtt a ZZN fegyverraktára tele volt különféle fegyverekkel (gépfegyverekkel, karabélyokkal, pisztolyokkal, kézi gránátokkal és bombákkal), akárcsak lőporral teli zsákokkal, német egyenruhákkal, amelyeket a harcok alatt és még azután is használtak. Hogy milyen jól fel volt fegyverkezve a ZZN, az abból is látható, hogy a főerejükkel – amely százhusz, pisztolyokkal, puskákkal, gránátokkal és egy gépfegyverrel felszerelt emberből állt folytatott harcban (április 27-én) a németek három puskát, 12 pisztolyt (néhány nagy kaliberűt is), több tucat gránátot és 300 töltényt foglaltak le.

A zsidó felkelők tűzerejét az oszmán történetíróktól megismert okok miatt maga az ellenség is hangsúlyozta. Stroop május 24-i jelentéséből tudjuk, hogy lefoglalt fegyverek csak egy részét alkották a zsidó készletének. A legtöbb fegyvert elrejtették, vagy egyéb okok miatt nem találták meg. A fegyverek között, amelyek a felkelés leverése után a németek kezére kerültek, volt hét lengyel puska, egy orosz és egy német puska, ötvenkilenc különböző pisztoly, több száz kézigránát, (néhány lengyel, néhány házi készítésű), több száz gyújtóbomba, valamint szintén házi készítésű robbanószerkezetek és különféle lőszerek. Stroop április 28-29-i jelentésében leírja, hogy a gettóból hangos robbanások hallhatóak, ahogy a lőszerraktárak felrobbantak a tüztől. A gettó fegyverkészlete igen változatos volt, ez segítette a harcosokat, a felkelés szervezését és bonyolítását. Ohlenbusch, akarata ellenére, kénytelen volt elismerni, hogy a felkelés az első heteken a nehéztűzés és lángszórók bevetésével megfékezhető lett volna két hét elteltével ezt írta: *„Az utolsó harcoló csoportok különös erővel védekeznek.”*²⁴ Ezen távirat adatainak tükrében teljes képet alkothatunk a műveletről; a németek hogyan vették tűz és ostrom alá a bunkereket, a földalatti átjárókat és alagutakat, amelyek először még elérhetetlennek tűntek. A jelentés elismeri, hogy a lázadóknak sikerült kitartaniuk a csatornában a vízszint megemelése és az alagutakban fojtogató füstöt árasztó füstgyertyák ellenére is.

Április 22-én Stroopnak el kellett ismernie, hogy a zsidók megállították az áradást, és hogy *„a városi adminisztráció nincs abban a helyzetben, hogy megszüntesse ezt a kellemetlenséget”* – azaz a zsidók további jelenlétét a csatornában. *„Nem lehet megakadályozni, hogy a zsidók és banditák közül néhány ott maradjon, ahol nem tudunk hozzájuk férni.”* Ugyanazon a napon a koordináló bizottság kiáltványa és a Zsidó Harci Szövetség a következőt jelenti: *„A németek azért, hogy megakadályozzák a zsidók elmenekülését, illetve a harcolók csatornákon keresztül való érintkezését*

elrendelte a csatornakijáratok eltorlaszolását.”

Stroop nürnbergi tárgyalásán Pavel Branny mérnök, a Varsói Törvényhatóság műszaki osztályának igazgatója bizonyítékokat szolgáltatott a németek április 29-i, a csatornákat illető intézkedéseivel kapcsolatban. Aznap Stroop a D részleg csatornáiban meg akarta emelni a vízszintet, azért hogy a lázadók belefutadjanak. Ezen csatornák átmérője 0,8–1,35 méter volt. Kiderült azonban, hogy ez az intézkedés a szomszédos épületek pincéit és földszintjét, valamint a varsói kormányzói főhadiszállás Nierzbowa utcai Brühl palotájának alsó szintjeit is elárasztotta volna. Mindamellett határozott döntés született a lázadók kisöprésére, akik április 29-én a Franciszkańska és Nalewski utcák sarkán egy 0,6-1,1 méter átmérőjű alagútba menekültek, amely végigvezetett a Nalewski utca egész hosszán. Stroop attól félt, hogy a lázadók mind átszöknek a Długa utcai fegyvertárak mellékhelyiségén keresztül a lengyel oldalra, így elhatározta, hogy még aznap felrobbantja az épületet. A Świętojerska és a Franciszkańska utca megfigyelését lehetővé tevő speciális csatornakijárat elé nagy mennyiségű trotilbombákat helyeztek el, amelyek olyan erővel robbantak fel, hogy még az útborítás nehéz kővei is három emelet magasságba repültek fel.²⁵ Ezenkívül a mérnökök füst-fáklyákat gyújtottak (a csatorna minden szellőzőnyílásánál) megtöltve azt gázokkal. Stroop elrendelte, hogy a csatornák vizébe karbonsavat engedjenek, de ezen intézkedése nem volt hatásos. Az egyetlen hatékony intézkedést, a gázzal való elárasztáson kívül, a csatornabejáratok robbanóanyaggal való eltorlaszolása jelentette. A németek naponta újabb osztagokat rendeltek ki, hogy ellássák a csatornákat robbanóanyaggal és gránátokkal. Stroop szavai szerint a Waffen-SS tisztek, a rendőrök és mérnökök *„...bátran mentek le az aknába, hogy kihozzák a zsidókat, ahol nem ritkán már halott zsidókba botlottak. De még mindig szükség volt a füst-fáklyákra, hogy kihajtsák a zsidókat.”* Ezen intézkedések eredményeként a csatornában számos ember fulladt meg, vagy halt éhen. Holttestek töltötték meg a főcsatornák közti keskeny átjárókat.²⁶ Stroop egyik nap feljegyzi, hogy annyi holttest lebegett a gettó alatt, hogy megszámolni sem lehetett őket. Május 14-én 183 csatornabejáratot nyitottak ki, és eresztettek tele füst-fáklyákkal. Stroop győzelmesen jelenti: *„Ennek következtében a banditák, akik gáznak vélték a beengedett füstöt, az előző zsidó negyedbe menekültek, ahol ki tudtuk őket húzni a csatornabejáratokon keresztül.”* A füstfáklyák tehát a felkelés leverésének legfőbb eszközei voltak.

Témánk tekintetében különleges figyelmet érdemel Ohlenbusch záró megjegyzése: *„A lengyelek között a következő vélemény hallható: a gettóbeli harc tovább tart mint a lengyel kampány.”*

Ezen véleményt más forrás nem erősíti meg, de bizonyítja a gettóharcosok iránti együttérzést és a megszállók elleni megvetést. Világos, hogy az első néhány napon egész Varsóra nagy hatást gyakorolt a gettó hősie védelme, és a város lakók millióinak egyik beszédtemájává vált. Persze voltak különbségek az emberek reakciói között: egyesek lelkes támogatói voltak a zsidó harcosoknak, mások antiszemitizmusuknak adtak hangot, míg a többség semleges szemlélő volt. De még azok is, akik semlegesek voltak, elismeréssel beszéltek és izgatottan érdeklődtek. A legyelek hangulatát pontosan vázolja Ludwig Landau.²⁷

A megtorlás – sokk-brigádok bevetésével

Április 27-én ezt írja: „A harc teljes erővel folytatódik és még a legantiszemitább körök elismerését is kivívja.” Április 29-i feljegyzése szintén azt mutatja, milyen nagy beszédtema volt a gettó: „Két dolog uralja a közvéleményt jelenleg: a szovjetekkel való konfliktus (ez arra a szakadásra vonatkozik, amely az oroszok és a lengyel kormány között történt a katyni mészárlás miatt) valamint a gettóbeli harcok.”²⁸ Az elnyújtott harcban kiderült, hogy németek sem verhetetlenek, és megszegyenültek egész Varsó előtt. Ez jelentette a német mítosz hanyatlásának kezdetét a lengyel köztudatban. A gettóharc nemcsak megszegyenítő meglepetés volt a németek számára, de bátorításként és jó ómenként szolgált a lengyel földalatti csoportosulásoknak. „A gettó falai mögött harcoló polgárok közelebb kerültek a nép szívéhez a fővárosban” írta a földalatti Lengyel Fegyveres Erők illegális lapja.

Összefoglalva: az Ohlenbusch-táviratok elsőrangú fontosságú, további lényeges információkat nyújtanak a felkelésről, annak helyszíneiről és jellegéről, fegyvereiről, eszközeiről. Különlegességük abban rejlik, hogy mindkettő akaratlanul is tiszteleg a zsidó harcoló egységek előtt.

* * *

I.

Nagyon sürgős!

Rögtön az asztalra!

A varsói hírek tegnap, április 29-én délelőtt 9.12-kor táviratilag személyesen Önnek címezve (Nagyon sürgős, rögtön az asztalra) 30.003 jelzés alatt átadatott. A hírt Frau Koethke vette át. A nap folyamán ehhez egy titkos kiegészítés kapcsolódott, a varsói gettóban lévő zsidók felfegyverzése tárgyában, amelyet szintén eljuttattak Önhöz.

Ohlenbusch

II.

Szigorúan bizalmas!

Nagyon sürgős!

Azonnal az asztalra!

Varsói gettó!

A SS és a rendőrfőnök szóban forgó tudósítása alapján Varsó környékén a következők állapíthatók meg:

Az eddigi összecsapások jellegét meghatározó bunkerharcok befejezettek tekinthetők. De a zsidóknak időről időre lehetőségük nyílik arra, hogy új ellenállási helyeken szilárdítsák meg helyzetüket. Megállapítható, hogy az előző év közepe óta a bűvőhelyek, bunkerek és a földalatti járatok az árja területekre stb. léteznek és egyre inkább szaporodnak. Az egyes házak ellen, amelyekben nagytömegű ellenállás alakult ki, lángszórókkal és nehéz gyalogsági fegyverekkel értünk el eredményeket, de a még harcoló csapatok részéről erős az ellenállás. Többször előfordult, hogy az égő házakból, kifüstölt bunkerekből menekülő banditák inkább visszarohantak a lángok közé, amikor látták, hogy a menekülésre nincsen lehetőség. Mások, akik a lángok és az állandóan ismétlődő lövések elől a legmagasabb emeletekre menekülnek és végül vagy kiugranak az ablakokból vagy kötélben, illetve lepedőn ereszkednek le.

Mindez világosan kifejezésre juttatja azt, hogy ezeknél a maradék csapatoknál a banditák és zsidók minden lehetőséget megragadó szervezőiről és elitcsapatairól van szó.

Ez ellen a csapatok ellen csak kemény bevetés vezethet eredményre. A helyzet áttekinthetőségét megnehezíti, hogy ezek a banditacsoportok földalatti bunkerekben bújtak el. Egy-két esetben megállapítható volt, hogy füstbombákkal lángszórókkal és a csatorna elárasztással sem sikerült elérni a búvóhelyeket. Bebizonyítható, hogy a varsói gettóban a banditáknak, a terroristáknak és a zsidóknak egy tervezett akciójáról van szó. Továbbá az is kétségtelen, ha az akció nem jelen pillanatban lett volna kiprovokálva, végül maga Varsó ellen fordult volna.

Részleteiben a harci események lefolyásáról elmondható, hogy rendkívül nehéz a tervszerűen megépített és ragyogóan álcázott bunkerek illetve kiépített állások ellen fellépni. A házak közötti összeköttetés a pincékben és a tetőkön egyaránt jól működött, ezért az első hatékony akciók a felkelőkkel szemben nem vezettek eredményre. Csak mintegy a hatodik, harccal eltöltött nap után csökkent az ellenállási góc miután a zsidók jelentős részét a gettóból kitelepítették, bár az ellenállás az egyes harci üzemekre is kiterjedt. Naponta körülbelül 25 rohamcsapat lépett fel nagy erővel, amelyek egy utásztiszt vezénylete alatt álló romboló csapattal a legjobban kiépített és teljes komforttal felszerelt bunkerekből egész sort tudtak felszámolni és szétrombolni. A sikeres fellépések különösen az utóbbi napokban figyelhetők meg, amikor is a német egységek a zsidók harci módjához alkalmazkodni tudtak.

Számokban kifejezve a harcokról a következő kép rajzolódik ki.

Varsóban a zsidók lakóépületei elleni akciókban a következő alakulatok vettek részt. A zsidók részéről a legfőbb fegyvernemként a modern kézi fegyverek, a benzines palackok és a Molotov-koktél figyelhető meg.

Április 28-án harci feladatokra a gettón kívül 50 SS és 150 ternicki katona volt harcra fogható. Veszteségek a német oldalról: 5 halál (2 Wehrmacht, 2 Waffen-SS és 1 ternicki katona) és 50 sebesült (27 Waffen-SS, 9 orpo, 4 Sd, 1 Wehrmacht, 9 ternicki).

A harcok során a banditacsoportokból elfogottak, részletezve:

158

880

35

203

30

29 (a gettón kívül elfogva);

1330 (IV. 26-án)

362

10

110

összesen: 2347 ember

Ehhez jönnek még 13 szétrombolt bunkerben körülbelül 30 ártalmatlanná tett, számtalan eltűnt és átláthatatlan számú megégett. Összesen 33 500 zsidót fogtak el és transportáltak. Azok a zsidók, akiket nem terroristaként fogtak el a fegyvergyárakban és üzemekben Soniatowo felé szállítottak el. A lengyelek körében az a szóbeszéd járja, hogy a harc a gettóban hosszabb ideig tartott, mint a lengyel hadjárat (1939).

Ohlenbusch

Irodalom

1. *Abramowicz, Zofia*: Tak bylo (Ahogy történt). Lublin, Lubelskie, 1962.
2. *Ainsztein, Reuben*: Jewish Resistance in Nazi Occupied Europe, with an Historical Survey of the Jew as Fighter and Soldier in the Diaspora. New York, Harper & Row, 1974.
3. *Ainsztein, Reuben*: The Warsaw Ghetto Revolution. New York, Schocken, 1979.
4. *Apenslak, Jacob – Polakiewicz, Moshe*: Armed resistance of the Jews in Poland. New York. Federation of Polish Jews, 1944.
5. *Apramsky, Chimen*: Out of Fire. Moszkva, Progress, 1980.
6. *Barkai, Meyer*: The Fighting Ghettos. Philadelphia. Jewish Publication Society, 1962.
7. *Bar-Komarowski, Tadeus*: The Secret Army. London, 1950.
8. *Bauer, Yehuda*: They Chose Life. New York, American Jewish Comitte, 1973.
9. *Berg, Mary*. Warsaw Ghetto, a Diary. New York, L. B. Fischer, 1945.
10. *Bernheim, Mark*. Father of the Orphans: The Story of Janusz Korczak. New York, Dutton, 1988.
11. *Blumental, Nachman – Kermish, Joseph*: Ha-Meri ve-ba-Mered-be-getto Varsa. Jerusalem, 1965.
12. *Ciechanowski, Jan*: The Warsaw Rising of 1944. London, Cambridge University Press, 1974.
13. *Czerniakow, Adam*: The Warsaw Diary of A. Czerniakow, R. Hilberg, S. Staron, J. Kermisch. New York, 1979.
14. *Goldstein, Charles*: The Bunker. New York, Atheneum, 1973.
15. The Jews of Warsaw 1939–1943. Szerk.: Yisroel Gutman. Tel Aviv, 1977, 1982.
16. The Warsaw Diary of Adam Czerniakow: Prelude to Doom. Szerk.: Stanislaw Staron és Yichak Kermisch. New York, 1979.
17. *Kermish, Yichak*: A varsói gettőlázadás az ellenség szemével. Yad Vashem, Jeruzsálem, 1966.
18. *Kaplan, Chaim Aron*: Scroll of agony: The Warsaw diary, 1965.
19. *Kaplan, Chaim Aron*: The Warsaw diary of Ch. A. Kaplan, 1973.
20. *Korczak, Janusz*: The Warsaw Ghetto: Memoirs of J. Korczak, 1979.
21. *Kurzman, Dan*: The Bravest Battle: The Warsaw Ghetto Uprising. New York. Putnam, 1976.
22. Polish Jewish Relations during the Second World War. Szerk.: Joseph Kermisch and Samuel Krakowski. New York, 1976.
23. *Ringelblum, Emmanuel*: Notes From the Warsaw Ghetto. New York, McGraw Hill, 1958.
24. *Zukerman, Yichak*: The Fighting Ghettos. New York, 1962.

Jegyzetek

1. Jürgen Strooptól, szárnysegédjétől Karl Kalesketől, az SS-Hauptsturmführer Franz Konradtól és a Varsói Területi Kormányzótól, Dr. Ludwig Fischertől.
2. Közli: T. Bernstein: German Documents on the Insurgence in Warsaw and Uprising in the Ghetto. Bleter far Geschichte, X. kötet. 168–182. p.
3. J. Göbbels: Tagebücher aus den Jahren 1942–43. Louis P. Lochner, Zürich, 1948.
4. Utalás a felkelés első 11 napjáról szóló kiáltványokra, melyeket a Koordináló Bizottság részéről Dr. Feiner és Dr. Berman, valamint a Zsidó Harci Szervezet tagjaként Yichak Zukerman fogalmaztak; és melyek a gettóból telefonon és hírvivők által kijutva az illegális rádióállomás, a Swit híradásainak anyagát képezték.
5. Az iratokban Grossaktionként szerepel.
6. Lásd a Yad Vashem Studies, az irodalomban szereplő köteteit.
7. Ohlenbusch korábban a Varsói Kerületi Propaganda osztályvezetője volt. 1941. február 1-től látta el a kormány Főpropaganda Osztályának vezetését.

8. Zabecki, Frantisek *Wspomnienia dawne i nowe*, Varsó, 1977.; *Ainsztein*, Reuben. *The Warsaw Ghetto Revolution*. New York, Schocken, 1979.
9. Nem felejtethetjük el, hogy a megszállt Lengyelország fővárosa kulcsfontosságú volt a német készletek az északi és központi frontra való szállításánál.
10. Arthur Karl Greiser 1939–43 között a gdanski szenátus elnöke volt. 1939 szeptemberében nevezték ki Poznan katonai főnökévé és közigazgatásának vezetőjévé. 1945. június 20-án Poznanban – mint háborús bűnöst – kivégezték.
11. Cz. Madajczik. *Polityka w okupowanej Polsce*. Warszawa, 1970. 117, 120, 169. p.; *Barkai*, Meyer: *The Fighting Ghettos*. Philadelphia, Jewish Publication Society, 1962.
12. Ernst Bramsted: *Goebbels and National Socialist Propaganda 1925–1945*. Michigan State University Press, 1965. 91–92. p.
13. Adam Czerniakov: *The Warsaw Ghetto Diary*, Yad Vashem, Jerusalem, 1968.
14. Yichak Kermish: *A varsói gettó lázadás az ellenség szemével*. Bevezetés, 88. o., második bővített kiadás, Yad Vashem, Jeruzsálem, 1966. 62. p.
15. Kaplan, Chaim Aron: *The Warsaw Diary of Ch. A. Kaplan*. 1973.
16. Ainsztein, Reuben: *The Warsaw Ghetto Revolution*. New York. Schocken, 1979.
17. Egy Bornstein nevű fényképész csoportja, a cionista-szocialista párt akkori tagjai, a Franciszkanska utca 30-as ház udvarán épített egy bunkert, ahová hat, a tengeralattjárókéhoz hasonló periszkópot állított föl.
Goldstein, Charles. *The Bunker*. New York, Atheneum, 1973.
18. A Żydowska Organizacja Bojowa-t három ifjúsági mozgalom, a Dror HeHalutz, az Akiva, és a Hasomér Hatzair képviselői alakították 1942. július 28-án, a Dzielna utcában. Vezetője Mordechai Anielewicz volt.
<http://voyager.bxscience.edu/orgs/holocaust/edguide/3.html>
19. Żydowsky Związek Wojskowy fővonalát a Betar, Hehalutz Heloim adta; hasonlóan a Vlnában (1942. szeptember 3.) és Białystokban (1943. augusztus 15.) fellángolt ellenállási akciókhoz.
20. Kermish i. m.
21. *Polish Jewish Relations during the Second World War*. Szerk.: Joseph Kermisch és Samuel Krakowski. New York, 1976.
22. (Kétezer liter benzint és kerozint, több kilogramm potassium-kloridot.) uo.
23. Korczak, Janusz. *The Warsaw Ghetto: Memoirs of J. Korczak*, 1979
24. Zuckerman, Yichak. *The Uprising of Jews*. In. *Book of Jews' War* 116. p.
25. Ainsztein i. m.
26. Ainsztein i. m.
27. Landau, Ludvig. *Kronika bat wojny i okupacja*. Warszawa, 1963. 323–375. p.; közli még: *Barkai*, Meyer. *The Fighting Ghettos*. Philadelphia. Jewish Publication Society, 1962.
28. Ez egy alaptalan kijelentés volt a német propagandagépezet részéről, amely a gettóbeli események ideje alatt ügyesen kihasználta a katyni mészárlást; azt sugallva, hogy a zsidók csinálták azt. Varsó főutcainak kirakatablaikában a németek a „zsidó-bolsevik bűnök” áldozatainak fényképeit helyezték el, hogy ezáltal is eltereljék a figyelmet a gettóbeli eseményekről; és hogy lecsendesítsék a lengyeleknek a zsidók gyilkolása felett érzett indulatait. Ugyanakkor hazug híreket terjesztettek a tudatlan és ingerlékeny csöcselék köreiből, miszerint a gettóból megszökö zsidó „bűnözők” lengyeleket gyilkolnak, és hogy a németek megíúsítottak egy zsidó összeesküvést, amely tervek szerint május 13-ának éjszakáján (a nagy szovjet légítámadás ideje alatt) lengyeleket mészároltak volna le. (A bombázás másfél óráig tartott, és a legtöbb bomba katonai célpontokat ért, amelyek között SS-barakkok is voltak. Azt terjesztették, hogy a zsidó lázadók jelzőraketákat lőttek fel, hogy a pilótákat a főváros legérzékenyebb pontjaira irányítsák. Yichak Kermish: *A varsói gettó lázadás az ellenség szemével*. Jeruzsálem, Yad Vashem, 1966. 88. p.

Koteczki István

Hadak útján...

Tévedések végjátéka

A „Bismarck” elsüllyesztése

1941. május 20-án a brit Admirális a következő üzenetet kapta *Denham* fregattkapitánytól, a stockholmi tengerészeti attasétól: „*Kattegat, ma, május 20-án 15 órakor két nagy hajó három torpedórombolóval és öt kísérőhajóval, 10 vagy 12 repülőgéppel Marstrand mellett elhaladt északnyugatnak.*”¹ Az egyik a *Bismarck* csatahajó, a másik a *Prinz Eugen* nehézcirkáló volt. A *Bismarck* – a kor legnagyobb csatahajója – a német hadiipar büszkeségének számított. 247 méter hosszú, 36 méter széles, tényleges vízkiszorítása 41 700 tonna. A hosszúság és a szélesség aránya kitűnő egyensúlyi helyzetet biztosított. A hajót 33 cm vastag különleges krómnikkel-acél ötvözet, az ún. Wotan-páncélzat borította, ami másfélszer volt erősebb, mint a többi tengeri hatalom által használt páncélzat. A 33 cm-es Wotan-acél kb. 53 cm-es, hagyományos acélpáncélnak felelt meg. A hajó vízrebocsátása után hónapokig folyt a felszerelése a legmodernebb fegyverekkel, hajtóművekkel. Legénysége 2400 fő, parancsnoka Günter Lütjens tengernagy.² Legnagyobb sebessége 31 csomó volt.³ A két hajó feladata: ellenséges konvojok támadása és megsemmisítése az Atlanti-óceánon.

Az indulásról *John Tovey*, a Home Fleet (Honi Flotta) parancsnokát is értesítették. Ő már régóta számolt a *Bismarck* kihajozásával. Cirkálóit az Atlanti-óceán északi bejáróihoz küldte, azzal a céllal, hogyha az ellenség bármelyiknél is felbukkanna, kövessék, helyzetét folyamatosan jelentsék. A harc érintkezés kerülendő.

Május 21-én a két német hajó befutott Bergenbe. A *Prinz Eugen* feltöltötte üzemanyagkészletét. A *Bismarck* azonban nem, s ezt a későbbiek során sem tette meg, annak ellenére, hogy általános szokás volt, amint egy hadihajó befut a kikötőbe elsőként üzemanyaggal és lőszerrel töltik fel. Bergenben egy brit felderítőgép lefotózta a *Bismarck*ot. Tovey a felderítési adatok ismeretében két részre osztotta flottáját. A *Hood*ot és a vadonatúj *Prince of Wales* (a *King George V.* testvérhajója, annyira új, hogy az ágyútornyaiiban még dolgoztak az Armstrong gyár fegyverzet-technikusai), és hat rombolót Lance Holland parancsnoksága alatt Izland térségébe küldte, hogyha az ellenség itt – a Dán-szoroson keresztül – akarna kijutni az Atlanti-óceánra, felvegye vele a harcot. Ő maga *Scapa Flow*-ban

A Bismarck-csatahajó

maradt a King George V.-tel, a *Victorious* anyahajóval és a *Repulse* páncéloscirkálóval egyrészt biztosítani a keleti átjárókat, másrészt várakozó álláspontra helyezkedett, míg a németek felbukkannak valahol.

Május 22-én a Bismarck és a Prinz Eugen elhagyta Bergent. Erről Tovey csak majd egy napos késéssel értesült. (Az időjárás lehetetlenné tette a légi felderítést.) Végzett egy gyors számítást, miszerint az ellenség az elmúlt 24-54 óra alatt bármikor elhagyhatta a kikötőt. Figyelembe véve a Bismarck sebességét, ez idő alatt több, mint 700 mérföldet tehetett meg, jócskán a nyílt óceán felé haladhat. Nem volt értelme tovább Scapa Flow-ban maradni.

Ezalatt a Dán-szorosban két angol cirkáló őrködött, a *Norfolk* és a *Suffolk*. Utóbbit az akkori legmodernebb radarral is felszerelték, melynek hatótávolsága optimális esetben 15 mérföld volt. 23-án 18 órakor a Suffolkon az őrszem két hajót vett észre. A Bismarck a felfedezésre sortűzzel felelt. A britek udvariasan előreengedték a németeket, majd tisztas távoból, „fegyelmezett bátorsággal” követték őket, s folyamatosan küldték helyzetjelentéseiket Holland és Tovey számára.

Az ellentengernagy a Hoodon egy gyors számvetés után arra jutott, hogy másnap, 24-én megütközhet az ellenséggel. Utasította a Prince of Wales-t, hogy szorosan maradjon mellette, és kövesse a Hood mozdulatait. Erre mondta később az Admirális a vezérkari főnök: „egy kézzel mentek a csatába, pedig az embernek két keze van.”⁴ Holland terve az volt, hogy a Prince of Wales-szel és a Hooddal a Bismarckot kényszeríti harcra, a Prinz Eugent pedig a Suffolkra és a Norfolkra bízta. Be is vált volna, ha a Suffolk egy időre nem veszti el a radarkapcsolatot a németekkel, és ha a Bismarck nem cserél helyet a Prinz Eugennel. (Most az utóbbi haladt elől.) A helycseréről a britek nem tudtak. A két hajó sziluettje amúgy is hasonló volt. Ez Holland számára végzetes lett.

Mire a német hajókat újra megtalálták, addigra már ők voltak helyzeti előnyben. A két brit csatahajó olyan szögben közeledett, hogy hátsó ágyútornyait nem tudták használni, viszont a német tüzéreknek tökéletes célpontot nyújtottak. Amellett az ellentengernagy a cirkálókat nem tájékoztatta a tervéről, nehogy lehallgassák a rádióüzenetet és felfedezzék őket. Ezt a harc idején sem tette meg. Megfeledezett róla. Holland a következő jelzést küldte a Prince of Walesnek: „Felkészülni a tüzelésre. Célpont a bal oldali hajó.”⁵ (azaz az elől haladó Prinz Eugen.)

Az angolok pontatlanul tüzeltek. Nem így a németek. Holland-del ellentétben Lütjens nem tévedett: a Bismarck a Hoodra tüzelt egyre pontosabban. Ráadásul a Prince of Wales ágyútornyai rögtön az első sortűzek után felmondták a szolgálatot. A fegyvergyár technikusai azonnal javítani kezdték. Közben a németek telibe találták a hajó vezénylőhídját. Holland ekkor – megunva a németek agyaggalamb-lövészetét -20 fokos balra fordulásra adott parancsot. Elkésett. Forduló közben a Bismarck sortüze eltalálta a hajó lőszerraktárát...

A Hood felrobbant és szinte azonnal elsüllyedt. Több mint 1400 ember veszett hullám-sírba, mindössze három túlélő maradt. A Prince of Wales visszavonult. Gyakorlatilag harc-képtelen lett. A Bismarck is kapott találatokat. Az egyik épp csak megkarcolta a Wotan-páncélt, a másik viszont az orr-részen léket ütött, s itt az amúgy is kevés üzemanyagból jócskán folyt a tengerbe.

A győzelem után a németek rögtönzött „haditanácsot” tartottak. A Bismarckon a kiömlő olaj csak töredéke volt a károknak. A léken ugyanis betört a víz, ami használhatatlanná tette a nyersolaj egy részét, másrészt víz alá került néhány olajszivattyú is, ezek így működéskép-

telenné váltak. Az üzemanyag-veszteség miatt csak takarékos üzemmódban haladhattak, kb. 22 csomós sebességgel. Ezen tények ismeretében Lütjens úgy határozott, hogy befut a legközelebbi francia kikötőbe, a Prinz Eugen pedig egyedül folytatja a bevetést, a brit konvojok támadását. Este 6 óra körül a megbeszéltek szerint különváltak. A Bismarck társa eltűnését egy hirtelen támadással fedezte, sikerrel. Az angol radarkezelők csak órákkal később vették észre, hogy már csak a Bismarckot követik.

Az Admiralitás nem tudott a Bismarck sérüléseiről. Az összes felszabadítható hajóját bevetette. Gibraltárból kifutott az *Ark Royal* anyahajóból, a *Renown* csatacirkálóból, a *Sheffield* cirkálóból és rombolókíséretükből álló H-hajóraj. A körzetbe irányították a *Rodney* csatahajót. Az afrikai partoktól visszarendelték az *Edinburgh* cirkálót.

Ezalatt Tovey szinte már a lehetetlennel is megpróbálkozott. Utasította a Victorious anyahajót, hogy Swordfish repülőinek hatósugara széléről azonnal indítson támadást a Bismarck ellen. A pilóták közül azonban eddig csak ketten szálltak fel anyahajóról. Más választásuk azonban nem volt. (A támadás alatt a britek majdnem „öngölt” lőttek. A Bismarckot üldöző hajók előtt felbukkant az amerikai *Modoc* őrhajó. A Prince of Wales kapitánya – összetévesztve őt az ellenséggel – tűzparancsot adott. A tévedés gyakorlatilag az utolsó pillanatban tisztázódott.) A német csatahajó a támadás utáni hajnalon lerázta üldözőit. Erre lehetőséget adott a brit hajók tengeralattjáró-veszély miatti cikcakk mozgása. Az egyik ilyen manővernél a Bismarck „angolosan” távozott. A radarkezelők hiába várták, hogy újra felbukkanjon a képernyőn.

Tovey kezdhetette újra a keresést. Hajóit a Dán-szoros, illetve az Atlanti-óceán felé irányította. Ezt a következőképp indokolta: ha a Bismarck súlyosan megsérült (már értesült az olajvesztéséről), akkor vissza kell térnie Németországba nagyjavításra. Erre a legbiztonságosabb útvonal a Dán-szoros. Ha sérülése jelentéktelen, kijavítják útközben és folytathatja a hadműveletet, támadhatja a konvojokat. Abban az esetben, ha francia kikötőbe menne nagyjavításra, az angol bombázók bármikor megtámadhatják (úgy, mint korábban a *Gneisenaut*). Tovey tehát „ejtette” a francia útvonalat. Az Admiralitás mozgósította nagy hatótávolságú *Catalina* felderítő-hidroplánjait a Bismarck felkutatására. Munkájukat siker koronázta: 26-án 10.30-kor felfedezték a német csatahajót. Kiderült, hogy a King George V. néhány órával ezelőtt csak 30 mérfölddel került el az ellenséget.

Időközben az *Ark Royal* is elérte a bevetési körzetet. Gépei támadásra indultak. Ekkor egy újabb probléma merült fel. A Bismarcktól nem messze haladt a *Sheffield*, amit a német hajó helyzetének jelentésére küldtek oda. Erről az értesítés az anyahajóra késve érkezett meg. Maund, a hordozó kapitánya rejtjelezés nélkül, azonnal üzenetet küldött gépeinek: „Vigyázat! Ott a *Sheffield*!”⁶ Elkésett. A pilóták már Bismarck-ként azonosították. (Pedig a *Sheffield*nek két kéménye volt, a Bismarcknak csak egy.) A cirkáló hihetetlen manőverezéssel megúsza a támadást. Csak az utolsó két gép pilótájának tűnt fel, hogy az „ellenség” nem tüzel rájuk. „Elnézést, kapitány!” – ez volt az üzenetük.⁷ (A tévedés már csak azért is kellemtelen volt, mert a *Sheffield* többször volt gyakorló célpont az *Ark Royal* gépei számára. Tehát már a sziluettje alapján is fel kellett volna ismerniük...) Tovey az eset kapcsán Maundtól a következő hírt kapta: „Találat nincsen, Készülök az újabb támadásra.”⁸

Ez viszont már sikeres volt. A Bismarckot elérte a végzete. Az egyik repülőgép torpedója a tatnál robbant. A találat tönkretette a kormánylapátokat, enyhe bal fordulónak megfelelő helyzetben beragadtak. A hajót többé nem lehetett irányítani. Képtelen volt jobbra, a francia partok felé fordulni, csak balra, az ellenség felé. (Tovey a *Sheffield* jelentését, miszerint

a Bismarck irányt változtatott és feljűk tart, először nem hitte el.)

A Bismarckot tehát „elkapták”. Már „csak” el kellett sűllyeszteni. A brit rombolók egész éjjel támadták – különösebb eredmény nélkül –, s 27-én reggel megérkezett a „kivégzőosztag”, a King George V. és a Rodney. A tűzpárbajt az utóbbi hajó kezdte meg 8.47-kor, s bő másfél órán át megállás nélkül folyt. Időközben megérkezett és bekapcsolódott a harcba a *Dorsetshire* nehézcirkáló is. Tovey 10.22-kor „tűzet szűntess”-t vezényelt. A Bismarck ekkor már csak egy lángoló roncs volt. A kegyelemdőfést a *Dorsetshire* adta meg. A több, mint 2200 tengerészből a Maori romboló 27-et, a *Dorsetshire* 80-at vett a fedélzetre. A többi a hajóval együtt odaveszett. Így a mai napig a Bismarck a világ legnagyobb tengeri katonai temetője.

48 évvel később, 1989-ben *Robert Ballard*, aki korábban a Titanic megtalálásával vált ismertté, felkutatta a Bismarckot. A pontos koordinátákat csak a német kormány illetékeseivel közölte. Németország a Bismarckot saját tulajdonának tekinti, katonatemetőként kezeli, s a ronccsal kapcsolatos mindenféle kutatási ill. kiemelési engedélyt megtagad, biztosítva a hajó és halott tengerészei örök nyugalma.

Felhasznált irodalom

- ☞ Top Gun 1995/6.
- ☞ Top Gun 1995/7.
- ☞ Ludovic Kennedy: Óriások csatája. A Bismarck csatahajó üldözésének elsűllyesztésének története. Európa Könyvkiadó, Bp., 1983.
- ☞ Milos Hubácek: Lángoló óceán.. Kosuth/Zrínyi, Bp., 1978.
- ☞ Bak József – Csonkaréti Károly – Lévay Gábor – Sárhidai Gyula: Hadihajók típuskönyv. Zrínyi, Bp., 1984.

Jegyzetek

1. Top Gun 1995/6. 42.
2. Milos Hubácek: Lángoló óceán 92-93.
3. Egy csomó egy tengeri mérföld egy óra alatt. Egy tengeri mérföld: 1853 méter.
4. Ludovic Kennedy: Óriások csatája 93.
5. Ludovic Kennedy: Óriások csatája 99.
6. Milos Hubácek: Lángoló óceán 215.
7. Top Gun 1995/6 50.

Kiss Gábor

„Blitzkrieg” az olajfák alatt

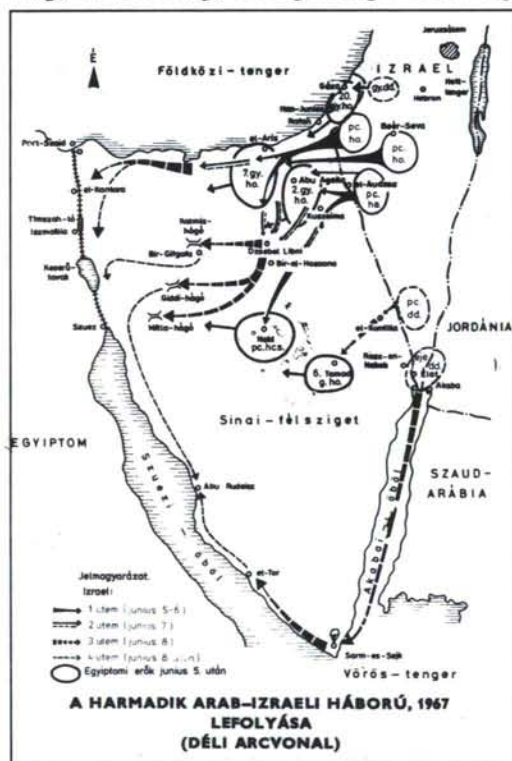
A háború előzményei

A szuezi kaland után 11 évig viszonylagos béke uralkodott a Közel-Keleten. Azért viszonylagos, mert a folyamatos határincidensek állandó feszültséget teremtettek a térségben. Az '56-os Egyiptom elleni háborút Izrael katonailag megnyerte ugyan, de a békeszerződés értelmében a meghódított területekről (Gáza, Sínai-félsziget) ki kellett vonulni. Izrael részéről tehát nem járt a háború területi nyereséggel. Szövetségesei, Anglia és Franciaország elérték céljaikat, a Csatorna megnyitását, de mindhárom hatalomnak hasonló következtetést kellett levonnia: a két legnagyobb hatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok közül legalább az egyiknek a támogatását meg kell szerezni külpolitikai akcióikhoz, ellenükben nem lehet politizálni. A háború nyilvánvalóvá tette, hogy Nagy-Britannia és Franciaország má-

sodrendű nagyhatalmak, nem képesek önállóan megváltoztatni egy térség hatalmi viszonyait saját javukra. Ezt Izrael is látta, s ezért egyre inkább az USA felé kezdett közeledni, erősítve az addig sem túl rossz kapcsolatokat. Franciaország – *de Gaulle* hatalomra kerülése után – szintén igyekezett lazítani az Izraellel szembeni kötelezettség vállalásain, bár a kapcsolatok gyengülése csak a hatnapos háború után vált nyilvánvalóvá. Anglia nem folytatott olyan intenzív szereplést a térség politikai színpadán, mint Franciaország, aki a zsidó állam egyik fő fegyverszállítójaként működött közre az izraeli fegyveres erők felszerelésében.

Egyiptom katonailag ugyan vereséget szenvedett az előzőekben említett országoktól, de az, hogy az USA nem támogatta sem katonailag, sem politikailag az Egyiptom ellen fellépő három országot s még inkább az a tény, hogy a Szovjetunió viszont teljes mellszélességgel kiállt Egyiptom mellett, a hadszíntéren elszenvedett vereséget a tárgyalóasztal melletti győzelemmé változtatta. Emiatt az imperializmus elleni harc bástyájaként, a kis népek függetlenségének támogatójának szerepében tetszelgő Szovjetunió térségbeli pozíciói jelentősen megerősödtek. Egyiptomnak szüksége volt a szovjetekre, mint nagyhatalmi támogatóra. Ezzel együtt a Nílus-menti államra a szovjeteknek szükségük volt. Az oroszok számára fontos volt a Szezei-csatorna – s ezzel együtt az Európát a Perzsa-öböllel összekötő legrövidebb út – feletti ellenőrzés megszerzése. Emellett az ekkor formálódó orosz tengeri haderőnek is szüksége volt támaszpontokra a Földközi-tengeren. Egyiptomra szükségük volt mint faltörő kosra: segítségével növelni a szovjet befolyást az arab világban s ellensúlyozni vele növekvő nyugati befolyást Izraelben s az egész mediterrán világban: Franciaország, Olaszország, Görögország NATO tagok, a térségben állandóan jelentős amerikai s kisebb brit flottaerők állomásoznak.

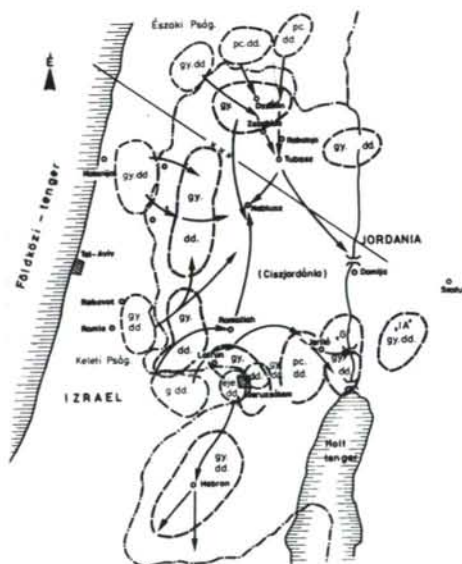
Céljaik megvalósítása érdekében nem maradt tétlen a szovjet katonai és politikai vezetés. A 60-as években a szovjet haditengerészet kiterjesztette tevékenységét a Földközi-tengerre. 1964 júniusában ott tevékenykedő 6. amerikai flotta „megfigyelésére” a Fekete-tengeren állomásozó szovjet flotta állományából különítették ki a 3. hajórajt. Előőrse még azon a nyáron bemutatkozott: hajói jugoszláv kikötőket látogattak meg. Ezzel egy időben szovjet tengeralattjárók kezdtek járőrözni a Földközi-tengeren, egészen Gibraltárig. A közelék állománya 1966-ra 21 hajóegységben állapodott meg. Az Egyiptommal és Szíriával megkötött katonai szerződések lehetővé tették, hogy a szovjet hajók ezen országok kikötőit igénybe vegyék, vagyis a szovjet flotta gyakorlatilag támaszpontokhoz jutott a térségben. 1967-ben további erősítések érkeztek a 3. hajórajhoz, partraszállító-hajók és a szovjet haditengerészet legújabb helikopterhordozója. Ez a ese-

mény egybevágott a korabeli szovjet elképzelésekkel, melyek szerint tengerészetüket fel kell hozni az amerikai flotta szintjére.

A 60-as években felgyorsultak a Közel-Keletre irányuló szovjet fegyverszállítások. Annak ellenére, hogy pl. Egyiptom és Szíria betiltotta az országban működő kommunista pártokat, a szovjet-arab viszonyban nem történt törés. A szovjet számára a stratégiai érdekek fontosabbnak bizonyultak, mint az ideológia. A Kreml inkább kihasználta ezen államok Nyugat-ellenes politikai irányvonalát, meglovagolta azt, s igyekezett ezeket az eszméket a saját vitorlájába fogni s nem törekedett a szocialista rendszer átadására. Az Irakban hatalmon lévő szélsőjobb oldali vezetés – az 1958-ban orosz segítséggel kirobbant forradalommal hatalomra jutott *Kasszem* tábornok rendszere, amely ki is lépett a *Bagdadi Paktum* néven ismert szovjetellenes katonai szövetségből – ugyanúgy részesedett az orosz fegyverszállításokból, mint bármely más, ideológiailag hű ország is. Ezek az országok túlságosan távol voltak a Kremltől ahhoz, hogy az erőszakkal be tudjon avatkozni, így Moszkvának más módszerekhez kellett folyamodni. A fegyverszállításokon kívül – melyek gyakran ingyen vagy áron alul érkeztek – jelentős anyagi, gazdasági segélyek is érkeztek, amelyek beleillettek a fejlődő országok felé történő orosz nyitási nyitási folyamatba. A rendkívül kedvező feltételekkel osztott hitelek segítségével és a szovjet fegyverekkel ezen országok intenzív hadsereg-fejlesztésbe fogtak és megkezdték gazdasági potenciáljuk erősítését. A régióba érkező dollárban milliárdos értékű orosz fegyverexporton kívül meg kell említeni a másik lényeges befolyásolási lehetőséget, a tanácsadók rendszerét. A leszállított modern harci eszközök kezelésére szovjet katonai tanácsadók tömegei érkeztek az arab országokba: egyedül Egyiptom több mint tizenkétezer főt fogadott. A beérkezett haditechnika megfelelt a korabeli korszerű színvonalnak.

A korábban egymással is viszálykodó arab országok 1958-ban megalapították az Egyesült Arab Köztársaságot (EAK), melynek tagjai lettek Egyiptom, Szíria és Jemen, vezetőjévé pedig Egyiptom vezérét, *Nasszert* választották. Az 1961-ben végrehajtott államcsíny után Szíria kilépett a szövetségből, így az arab egység kialakítására tett kísérlet megbukott. Fontos esemény, hogy 1964-ben megalakult a Palesztin Felszabadítási Szervezet, melynek összeülő Nemzeti Tanácsa határozatot hozott kiképzőtáborok létesítéséről, a felszabadító háborúra való felkészülésről. Ez a szervezet igyekezett összefogni a különböző országokba menekült palesztinokat s fegyveres akciókat hajtott végre Izrael ellen. Közben fokozódott a Nyugat aktivitása is a térségben: az iraki forradalom leverésére amerikai és angol csapatokat vezényeltek a térségbe. Az akciót csak a Szovjetunió erőteljes fel-

A HARMADIK ARAB-IZRAELI HÁBORÚ, 1967
LEFOLYÁSA
(KELETI ARCVRONAL)

lépésekor állították le: Irak kiléphetett a Bagdadi Paktumból és országban állomásozó angol csapatok kivonásra kerültek. 1962-ben Egyiptom fegyveresen is beavatkozott a jemeni polgárháborúba, egyre nagyobb erőforrásokat mozgósítva a köztársasági erők mellett.

A terrorakciók mellett az izraeli-arab határokon is egyre sűrűbbé váltak az incidensek szárazföldön és levegőben egyaránt. Az egyiptomi-izraeli határon a konfliktusok a határt ellenőrző ENSZ-erők miatt főleg a levegőben zajlottak. Az első légi harc már 1958. december 20-án megtörtént, amikor izraeli vadászgépek lelőttek egy egyiptomi Mig-et. 1961-től a szír határnál is megkezdődtek az incidensek. A Golán-fennsíkon elhelyezett szír csapatok rendszeresen hajtottak végre támadásokat a fennsík lábánál elterülő síkság zsidó – polgári és katonai – célpontjai ellen. Ez természetesen izraeli ellenakciót váltott ki. A sorozatos összecsapások 1967 elejére csúcsosodtak ki. Január 11-én már kisebb páncéloscsata zajlott le a két fél között. Áprilisban a szárazföldi erők támogatására beavatkozó légierők közti ütközetben izraeli vadászgépek 6 szír MIG-21-et lőttek le. A légikört tovább forralta a két fél által hangoztatott háborús propaganda. Az arab államok Izrael állam tengerbe szorítását hangoztatták, míg Izrael az arab fenyegetés és támadások elleni jogos önvédelemről beszélt. Az zsidóellenesség valamiféle egységfrontot kovácsolt az arab államokból, mivel 1966. november 13-án Egyiptom és Szíria védelmi egyezményt kötött s közös főparancsnokságot – Egyesült Arab Parancsnokság – létesítettek egyiptomi vezetés alatt. A harcok kirobbanása előtt majd Jordánia és Irak is csatlakozni fog a védelmi szövetséghez s a közös katonai parancsnoksághoz.

A katonai felkészülés

Egyiptom, az egyedüli arab ország, mely az addig lefolyt mindkét Izrael ellenes háborúban részt vett, s amelynek a legsúlyosabb konfliktusai voltak a zsidó állammal, a megvívott háborúkból leszűrhető tapasztalatoknak megfelelő irányban kezdte hadereje fejlesztését, az ütőerő és a tűzerő fejlesztésére helyezve a hangsúlyt. Ennek érdekében az 1956-os háborúbeli létszámhoz képest mintegy 2,5-szeresére emelték a páncélosok számát s ennél is jobban, ötszörösére a páncélozott járművek állományát. Megváltozott a páncélos erők összetétele is. A páncélos erők mintegy 40%-át kitevő T-34 típus mellett az állomány jelentős részét adták a korszerű T-54/55 és ISZ típusú szovjet tankok. A szuezi háború alapján fokozott figyelmet fordítottak a páncélelhárítás és a légvédelem megerősítésére. Míg '56-ban csak 190 légvédelmi ágyú védte az egyiptomi légteret, addig 1967-ben már 950. Az ágyúk mellett megjelentek a légvédelmi rakéták is, melyekből 160 db állt rendelkezésre s jelentős fejlesztéseket hajtottak végre a radarrendszeren is. Hasonló arányú fejlesztést tapasztalhatunk a páncéltörő fegyvereknél is. Hatszorosára emelték a páncéltörő lövegek számát és rendszeresítették irányított páncéltörő rakétákat. A többi arab államban is hasonló tendenciájú modernizációt hajtottak végre, csak kisebb méretekben.

A szárazföldi haderőhöz hasonlóan az arab légierők állományában is jelentős minőségi és mennyiségi fejlesztést láthatunk. A légierők teljesen áttértek a sugárhajtású harci repülőgépek alkalmazására. Állományukban megjelentek a hangsebességű, majd a 2-szeres hangsebesség elérésére képes típusok: MIG-19 és MIG-21. Mennyiségben az 56-os létszámhoz képest az egyiptomi légierő kb. 2,2-szeresére emelkedett. A repülőerőknél megjelentek a nagyteljesítményű sugárhajtású közepes bombázók (TU-16) s növekedett a könnyű-bombázók száma. A szárazföldi csapatok manőverezési lehetőségeit növelték az állományba vett első helikopterek. A típusösszetételt tekintve szinte teljesen egyeduralkodóvá váltak

a szovjet gyártmányú eszközök (hasonló tendencia figyelhető meg a szárazföldi és a haditengerészeti erőknél is). Hasonló mértékben fejlődött az egyiptomi haditengerészet is, mely a térség egyetlen jelentő arab flottája. Állományában főleg a tengeralattjárók – 1957-ben már 3 db vásárlása a Szovjetuniótól – és a rakétagyorsnaszádok száma növekedett, de nőtt a nagyobb felszíni hajók száma is.

Összességében megállapítható, hogy az arab fegyveres erők jelentős fejlesztésen mentek keresztül. A Szovjetuniótól megkapták a kor legkorszerűbb haditechnikáját. Ennek ellenére nem tekinthetők ezek a hadseregek igazán ütőképesnek. A gyakori kormányváltások, a bizonytalan gazdasági állapotok és a gyenge humán háttér nem tette lehetővé a beérkező új technika hatékony alkalmazását. Hiába érkeztek az orosz kiképzők, a modern eszközök használatára nem tudták kellően kiképezni az arab katonákat. A képzettség hiánya miatt a korszerű technika jelentős része nem működhetett kellő hatékonysággal. Pl. az egyiptomi légierő harci gépeinek mintegy 1/4-e nem szállhatott fel, mivel ilyen mértékű hiány mutatkozott kiképzett pilóták tekintetében. A képzettségi hiányok mellett folyamatosan gondok mutatkoztak az utánpótlás tekintetében. A fejlesztések nagyarányú méretei mellett ezek a csapatok még mindig nem érték el az izraeli erők gépesítettségi szintjét. Az egyiptomi fejlesztést jelentősen visszafogta, hogy legjobb alakulataik Jemenben harcoltak s ez háború olyan erőforrásokat kötött le, melyeket a hadsereg fejlesztésére kellett volna fordítani. Emiatt elmaradtak szükséges védelmi beruházások, pl. a Sínai-félsziget védelmi rendszerének teljes kiépítése.

Izraelben is levonták a megfelelő tapasztalatokat s meghatározták a fejlesztés fő irányait. Azt a tényt vették alapul, hogy Izrael az elsőprő arab ember-, területi- és erőforrásfölény miatt hosszantartó háborút nem képes viselni, nagyarányú embervesztéseget nem képes elviselni. Mivel háborút csak a légierő támogatásával tudják gyorsan befejezni a szárazföldi csapatok s a légierő támogatásának feltétele a légifölény megszerzése, a legnagyobb prioritást a légierő fejlesztése kapta. Ekkor még főleg francia típusokkal erősítették az állományt s így módon az izraeli légierő szintén teljes mértékben áttért a sugárhajtású harci repülőalkalmazására. A korábbi hangsebesség alatti típusok mellett itt is megjelentek a hangsebesség átlépésére képes vadászgépek, majd a kétszeres hangsebességű *Mirage* típusok. A fejlesztés s a későbbi háború mottójának is lehet választani *Ezer Weizmannak*, az izraeli légierő parancsnokának a kijelentését, amely szerint „Izrael önmagát Kairó felett tudja a legjobban megvédeni”. Ennek szellemében hajtották végre fegyveres erők fejlesztését. Beszerezték a nagy távolságú bevetésekre alkalmas *Vautour* vadászbombázókat. A pilóták intenzív légi harc kiképzést kaptak és gyakorolták a földi célpontok elleni gyors rajtaütéseket, az előrenyomuló szárazföldi csapatok közvetlen támogatását. A felkészülésben nagy segítséget jelentett, hogy 1966-ban dezertált az iraki légierő egy keresztény vallású pilótája s magával hozta MIG-21 típusú vadászgépét. Ez a típus volt az arab légierők legmodernebb vadásza. A repülőgépet szakemberek vizsgálták át s pilóták repültek be. Ezen adatok alapján készültek fel az ellene vívandó légi harcra.

Mivel az arab repülőerők számbeli fölényben voltak, a légifölény kivívásának feltételei a magasán kiképzett személyi állomány s ez vonatkozik a gépek földi kiszolgáló személyzetére is, akik a gépek folyamatos és napi többszöri bevetetőségét biztosítják. Erre azért volt szükség, mivel az arab számbeli fölény kiegyenlítésére a zsidó légierő harci gépeit naponta többször (4, 5, 6 alkalommal) is bevetésre kellett küldeni s a bevetésekre való gyors felkészí-

tés élet-halál kérdés volt. A haditerv szerint az első nap a támadó hullámok gépei 7 percet töltenek a földön, ez idő alatt kell ellenőrizni, fegyverrel és üzemanyaggal feltölteni. Ez a földi kiszolgáló személyzettől nagy begyakorlottságot igényel. A harci repülőkhöz mellett fejlesztették a légi szállító kapacitást is. Megjelentek a nehéz, közepes és könnyű szállító helikopterek. A szállító repülőgépek fejlesztését nem csak a jelentősen megnövekedett légideszánt csapatok igényelték, hanem a fegyveres erők többi része is, mely a gyors utánpótlás, a sebesült szállítás gyors eszközét látta a szállító-repülőgépekben.

A szárazföldi erőknél az előző háború alapján a nagy mozgékonyaságot, tüzerőt és védekezést képviselő páncéloscsapatokat helyezték az első helyre. 1956-hoz képest 2,5-szeresére nőtt a tankok és 3-szorosára a páncélozott járművek száma, ezek biztosították a csapatok számára a villámháborúhoz szükséges képességeket. A harckocsik zömét korszerű típusok alkották, AMX-13, M-48, Centurion. A régebbi típusokat – Sherman – zömükben modernizálták, erősebb löveggel szerelték fel. Kismértékben növelték a tüzéség erejét, mely a mozgó háború követelményeinek megfelelően – ellentétben az arab tüzéséggel – szinte teljesen önjáró volt. Hadrendbe állították az első légvédelmi rakétákat is. A katonai elképzelésekkel összhangban kevesebb figyelmet fordítottak a páncéltörő csapatok fejlesztésére, mivel koncepciójuk szerint egy harckocsi leküzdésének legjobb eszköze egy másik harckocsi (és a légierő). A haditengerészetnél főleg a kisméretű hajóegységek fejlesztése folyt.

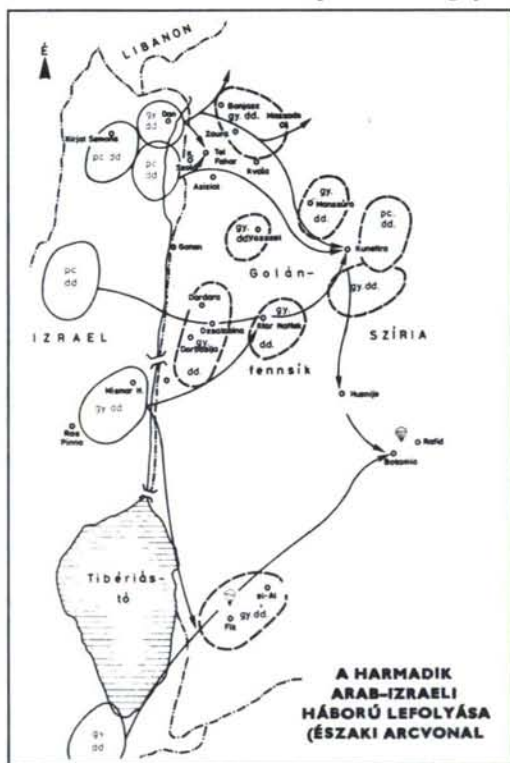
A haderőszervezés oldaláról megközelítve, továbbfejlesztették a mozgósítás és hadikiegészítés rendszerét. Tökéletesítették a tartalékosok riasztási rendszerét. Az 1956-os 12%-ról kb. 50%-ra emelkedett a páncélos és gépesített csapatok összhaderőn belüli száma. Négy-

szerezésre nőtt az ejtőernyős csapatok száma, s ezek már a háborút megelőző incidensekben is szerepet vállaltak.

A felek tehát alaposan felkészültek az összecsapásra. Ha a hadseregek összetételét nézzük, az izraeli véderő összetétele, felkészítettsége jobban megfelelt egy korszerű háború feltételeinek.

Az esélyek eldöntéséhez segítséget ad a következő táblázat, ahol a felek erőviszonyait szemléltető adatokat lehet látni, a legfontosabb fegyverfajták számát és a két fél készleteinek egymáshoz való arányát. A táblázatban nincs feltüntetve Szaúd-Arábia, Jemen és Algéria fegyveres ereje. Bár ezen országok elvi támogatásukról biztosították a harcoló arab államokat s tettek is katonai előkészületeket, effektíve nem avatkoztak be a harcokba.

Az esélyek latolgatásához vegyük még figyelembe a táblázat előtt leírtakat, a kiképzettség, utánpótlás, harckésztség tekintetében. Annak ellenére, hogy az arab államok ekkor döntően az orosz haditechnikára támaszkodtak, nem okozott akkora hátrányt a nyugati

technikát használó Izraellel szemben. Ekkor még az amerikai fegyverfajták nem voltak olyan fölényben a keleti blokk katonai technikájával szemben, mint manapság.

Az erőviszonyok értékeléséhez hozzátartozik az adott államok földrajzi helyzete is. Izraelnek kedvezőtlen geopolitikai helyzete nem tette lehetővé, egy, akármilyen „kicsiny” háború elvesztését vagy terület feladását. Az országot körös-körül arab országok fogják körül, melyek a lakosság számát, területüket tekintve sokszorosát teszik ki a zsidó államnak. Ennél fogva sokkal jobban képesek elhúzódnó konfliktusokra, mint Izrael. Ha ránézünk a térképre, nyilvánvalóvá válik, mire gondolhatunk. Izraelt középen szinte kettévágó *Ciszjordánia* kiváló lehetőséget teremt az ország kettészakítására. Az északi országrész fölé magasodó *Golán*-fennsík önmagában is a szír oldal erejét növeli, ráadásul itt Szíria nagyarányú erősítési építkezésekbe kezdett.

A nagyhatalmakat tekintve mindkét oldal rendelkezett befolyásos támogatókkal. Az arab fél maga mögött tudhatta a Szovjetuniót s az egész szocialista világot, emellett a többi muzulmán ország támogatását is bírta. Izrael mögött állt ekkor még Franciaország, igaz, egyre csökkenő mértékben s a legfontosabb szövetségese, az Amerikai Egyesült Államok. A két nagyhatalom haditechnikai segély mellett fegyveres erejével – flottájával – is jelen volt a térségben, igaz, mint ahogy később láthatjuk, inkább egymás ellensúlyozása és politikai nyomásgyakorlás céljából.

Haditervek

Az erőviszonyok íménti vázolója után lássuk, a felek milyen elképzelésekkel rendelkeztek az esetleges háború megvívására. A politikai helyzet vázlatából látható, az arab országok nem rendelkeztek pontosan összehangolt hadművelleti tervvel. Közös parancsnokságot is csak a háború előtt pár nappal állítottak fel.

Az egyiptomi haditerv a kiépített védővonalra és a mögötte lévő tartalékokra épült. A *Kahir* fedőnevet viselő terv két változatban készült el. Az első változat arra az esetre készült, ha Egyiptom egyedül vívja a háborút Izraellel. Ebben az esetben a mélységben lefolytatott aktív védelem elve alapján küzdöttek volna. A terv lényege, hogy a támadó erőket hagyták volna a betörni mélyen a félsziget belsejébe. Mikor a támadók már mélyen bent vannak Egyiptomban, az egyiptomi erők ellentámadásba mennek át és bekerítik őket. Ha nem járna sikerrel az ellenlökés, akkor a félsziget hátságánál (*Katmia*-, *Giddi*- és *Mitla*-szoros) próbálnák feltartóztatni az izraeli hadsereget. A terv hasonlatos volt az 1956-ban elgondoltakhoz. A megvalósításhoz azonban hiányoztak a megfelelő források, mivel azok jelentős részét – mint ahogy már írtam – lekötötte a jemeni polgárháború.

A terv támadó változata értelmében az egyiptomi erők az arab országok közös támadásában folytattak volna támadó hadműveleteket. A tervek gyengesége abban rejlett, hogy a megvalósításukhoz szükséges csapatok nem voltak megfelelően csoportosítva s nem volt kiépítve a csapatok anyagi biztosítása.

Az izraeli haditervet 1960-ban dolgozták ki s folyamatos módosításokkal tartották életben. Legfőbb veszélynek Egyiptomot tekintették, ezért fő csapást is oda szánták. A terv az Egyiptommal folytatott harc idejére nem tervezett támadó tevékenységet a többi arab állam ellen, csupán a határok biztosításával számolt. A terv szerint Kairó elleni katonai győzelem után lépett volna fel támadólag Szíria és Jordánia ellen. Vagyis a lényeg: elkerülni a kétfrontos háborút, egyenként verni meg az ellenfeleket (Schlieffen-terv!). A terv a megelőző ellentámadás doktrínájára épült, mely elmélet szerint akkor jogos – és védekezésnek minősül

– az izraeli katonai támadás, ha a zsidó állam létét veszély fenyegeti vagyis „a háborút Kairó felett kell megnyerni”. A Szíria és Jordánia elleni támadás tervét nem dolgozták ki, a helyzet alakulásától tették függővé.

A terv fontos részét képezte a *Galamb* fedőnevű légi hadműveleti terv, melyet a légierő új parancsnoka, *Mordechai Hod* vezérőrnagy vezetésével dolgoztak ki. A siker alapját az arab országok – főleg Egyiptom – elleni légicsapás képezte, melynek a legfontosabb feladata az arab légierők kiiktatása, az izraeli légifölény megteremtése. Ennek értelmében a csapásokat nagyrészt a repülőterek és a rajtuk állomásozó repülőgépek ellen indítják. A repülőterek kifutópályáinak rombolására még a háború előtt kifejlesztették az RDB típusú kifutópályaromboló bombát, melyet ebben a háborúban alkalmaztak először. A terv szerint az első légicsapást úgy kell időzíteni, hogy a támadó gépek egyiptomi idő (továbbiakban ET) szerint 8.45-kor érjenek a célok fölé. A felderítés adatai szerint ugyanis az arab légierő járőrözést végző vadászgépei 8.35-kor szálltak le s a második járőrt csak 9.10-kor emelték, mivel addig a pilóták reggeliztek. A támadás időpontjának kiválasztását indokolta még a reggeli időjárás, amely kedvez a támadóknak s az, hogy az arab légierő vezetői még nem érnek be parancsnoki állásaikba. A támadó kötelékeknek ki kell kerülni a légvédelmi rendszer lokátorait, nehogy túl korán felfedezzék a támadókat. Ennek érdekében az csapásmérő kötelékek alacsony repülésben, a felderítőradarok látószöge alatt támadnak. A meglepetést segíti majd, hogy a támadók a Földközi-tenger felől támadnak, így az arab felderítést zavarni fogják az ottani angol és amerikai hajókon működő radarok a légi helyzet tisztázásában. A tervet végső állapotban június 3-án fogadták el.

A kidolgozott terv szerint Egyiptom elleni fronton a földi erők két fő irányba hajtják végre a támadást, a tengerpart mentén *Rafah – el-Aris – el-Kantara* irányba, valamint a félsziget közepén *Audza – Abu-Agheila – Iszmáilja* útvonalon. Cél a kulcsfontosságú hágók elfoglalása s a Szuezi-csatorna elérése. Délen pedig egy kisebb harci kötelék feladat lesz *Sarm-es-Sejk* visszafoglalása, s ezzel a *Tirán*-szoros biztosítása. A terv hadműveleti céljai lényegében megegyeztek az 1956-os *Kades-I* terv céljaival.

Izrael a Déli Arcvonalon, mely az egyiptomi–izraeli frontot jelentette, támadó csoportosítást vett fel. Ezek az erők a Déli Parancsnokság alárendeltségébe tartozta. Állományába tartozott a gázai övezet ellen támadó *Resef* önálló gépesített dandár. A dandártól délre a „*Tal*” páncélosadosztály támadott, majd „*Joffe*” és a „*Saron*” páncélosadosztályok. Egy önálló páncélosdandár *el-Kuntilla* irányában támad, míg egy ejtőernyős csoport *Sarm-es-Sejk* elfoglalását kapta feladatul. Egyiptom erői a félszigeten védelmi csoportosulást vettek fel. *Gáza* védelmét a 20. palesztin hadosztály látta el, majd ettől délre helyezkedett el a 7. hadosztály, alatta 2. hadosztály, ettől tovább délre a 6. gépesített hadosztály. *Sarm-es-Sejk* védelmét egy önálló dandár látta el. A tartalékot egy gyalogos- s egy páncélosadosztály, továbbá egy páncélos harccsoport képezte.

A Keleti Arcvonal Középső Parancsnokságának alárendeltségébe Izrael 3 gyalogos, egy gépesített s egy ejtőernyős dandárt helyezett el, közülük egyik gyalogosdandárt Jeruzsálemben állomásoztatva, az Északi Parancsnokság erőit egy páncélos hadosztály s egy gyalogosdandár képezte. Ezekkel Jordánia nyolc gyalogos- és 2 páncélosdandárt állított szembe.

Az Északi Arcvonalon Szíriával szemben egy vegyes hadosztály és egy gyalogdandár védett. Ezzel szemben 13 szír dandár települt, melyeknek nagyobb része a Golán-fennsíkon állomásozott.

Izraeli részről ez a felállás annyiban változott, hogy az Északi és Keleti Arcvonal erőit az Egyiptom ellen győzelmet kivívó Déli Parancsnokság erőivel egészítették ki.

A „Blitzkrieg”

Az incidensek forrpontra hevítették a közel-keleti helyzetet. Az egyiptomi felderítés olyan adatok birtokába jutott, miszerint Izrael támadásra készül Szíria ellen, ezért kérte az ENSZ-erők kivonását, mivel szerinte ezek mintegy élő sövényként fedezik az izraeli előkészületeket. Ennek kérésnek a Biztonsági Tanács május 19-én eleget tett. Közben Izrael május 15-én elindított rejtett és részleges mozgósítást 21-re befejezte. Erről értesülve május 17-én harc-készültségbe helyezték az egyiptomi hadsereget s 21-én elrendelték a tartalékosok mozgósítását. Megkezdtek a csapatok előrevonását s május 23-ra 50 000 főt vontak előre a Sínai-félszigetre s ezek az erők birtokba vették az ENSZ-csapatok állásait. Ezzel egyidőben Egyiptom lezárta a Tirán-szorost s blokádnál vette Izraelt. Erre az USA is megerősítette a Mediterráneumban állomásozó erőit s tiltakozott a blokádnál.

A feszültség közelítette egymáshoz az arab országokat. Május 30-án Jordánia csatlakozott az egyiptomi-szír védelmi szövetséghez s csapatait az Egyesült Arab Parancsnokság alárendeltségébe helyezte. Irak a háború előestéjén, június 4-én döntött hasonlóképpen. Közben az izraeli külügyminiszter, *Abba Eben* Párizsban, Londonban és Washingtonban megvitatta a zsidó állam kellemetlen helyzetét s azok elismerték Izrael jogát az önvédelemre.

Június 3-án az izraeli parlament megszavazta a megelőző háború megindítását. A zsidó fegyveres erők június 4-re befejezték a felvonulást s felvették kiindulási állásaikat. Ekkor az arab országok még csak az erők felvonultatásánál tartottak.

A támadást a megelőző csapás elvének megfelelően Izrael kezdte. ET szerint 8.45 (izraeli idő (IT) szerint 7.45) órakor a zsidó légierő gépei a Galamb-tervnek megfelelően légicsapást mértek a kijelölt egyiptomi célpontokra. Az első támadó hullám 40 Mirage és *Mystere* vadászbombázója a Földközi tenger irányából támadta a Nílus völgyében és a Csatorna övezetében lévő repülőtereket. Három délebbre fekvő bázist Vautour vadászbombázók támadtak. A meginduló első támadó lépcső után 10 percnélként szálltak fel a további támadó lépcsők. A rendszer így működik minden támadó lépcsőnél, felszállás, ráfordulás a célra, támadás, visszaút, feltöltés (7 perc alatt) s újra felszállás támadásra. Ily módon a légicsapás során 8 hullám támadta a kijelölt célokat. minden vadászbombázó 2 rárepülést hajtott végre a célnál. Első rácsapásnál oldotta repesz- vagy betonromboló bombáit, a másodikon pedig fedélzeti gépágyúját használta. A közelék légi fedezetét 12 járőröző Mirage vadászgép biztosította, míg Izrael légterének védelmét 8 őrző és 4 készültségi gép adta. A támadás katasztrofális hatást gyakorolt az egyiptomi légierőre. A támadók gyenge ellenállással találkoztak. A pár darab felszálló arab vadászgép csak átmeneti zavart tudott kelteni. Az első légicsapás 8 támadó hulláma a földön 189, légi harcban 10 egyiptomi harci gépet semmisített meg. Kiiktattak 6 repülőteret és 16 lokátorállomást. A meginduló 2. csapás során szintén 8 hullámban támadtak a légierő gépei. Ennek során 14 támaszponton újabb 107 gépet semmisítettek meg.

A nap további részében működésbe lépett a többi arab ország légierője. Szír gépek támadták a haifai olajfinomítót, Megiddó repülőterét s csapatösszevonásokat. Akcióba lépett az iraki légierő is, egy TU-16-os gépét lőtték le, mivel az támadta a haifai repülőteret.

Jordán harcigépek egy ellátóbázist és egy csapatösszevonási zónát vettek célba. Az izraeli légierő keményen viszonzta az arab légicsapásokat s így az egyiptomi, a jordán s a szír légierő gyakorlatilag megsemmisült. Az első nap során az arab légierő elvesztettek a földön 350, légi harcban pedig 24 harcrepülőgépet, ez a harci állománynak kb. 50%-át jelentette. Emellett megsemmisült a radarrendszer, nagy veszteségeket szenvedett a légvédelem. Az első nap végére az izraeli légierő megteremtette a légifölényt, minimális saját veszteség mellett: 19 gép, az összállomány 6%-ának elvesztésével.

Az ET szerint 9.15 h-kor (IT: 8.15) a Déli Arcvonal szárazföldi erői megkezdték a támadásukat három fő- és két mellékirányba. Jobbszárnyon a gázai övezet, illetve a felszíget tengerparti sávjában el-Kantara irányába, középen Iszmajlija felé, a balszárnyon a Mitla-hágón keresztül Szuezi irányába. Kisegítő akcióként támadtak az el-Kuntilla – *Nakl* vonalon illetve Sarm-es-Sejk irányába. A támadó csapatok É-on elfoglalták az Rafah városát s a légierő támogatásával bevették a 7. egyiptomi hadosztály védőkörletét. A „Tal” hadosztály folytatta előrenyomulását s 6-án reggel elérte s estére elfoglalta el-Aris városát. A Resef dandár körülfárta, majd egy ejtőernyős dandárral megerősítve 6-án 12.45 h-kor elfoglalta Gázát. Estére az egész övezet az izraeli csapatok birtokába került. A hadosztály egy része 7-én a Csatorna felé kezdett előrenyomulást, egy másik csoport pedig dél felé, *Bir-Lafhan* irányába fordult.

A középen támadó „Joffe” hadosztály célja *Bir-Lafhan* és *Dzsebel-Libni* birtokba vétele volt. A terepakadályok és aknamezők lassították az előrenyomulást, így 5-én estére csak *Bir-Lafhan*-t érték el. Az éjjel indított egyiptomi ellentámadást visszaverték s erősítéssel másnap bevették *Bir-Lafhan*-t. A kisegítő irányba támadó erők bevették el-Kuntillát s ott várakoztak, hogy fenyegezzék az egyiptomi tartalék páncéloscsoportot.

A balszárnyon támadó „Saron” hadosztály célja az *Abu-Agheila* – *Umm-Katef* védő körzet elfoglalása, majd *Nakl* és a Mitla-hágó elfoglalása. 5-én 15.00 h-ra hadosztály egyik páncélos dandára elérte a célterepszakaszt. A támadást éjszakára tervezték. Ejtőernyősök bevetésével indult a roham, akiket az egyiptomi tüzérség ellen dobtak le. Eközben a páncélosok áttörték a védelmet és hajnali 3.30-ra bevették ellenséges állásokat. 6-án délutánra teljesen sikerült a körzetet megtisztítani. Ezután folytatták az előrenyomulást a Mitla-hágó és *Nakl* felé, de az utóbbi irányba haladó csapatok az erősödő ellenállás miatt megálltak. A harcok második napján, miután az egyiptomi vezérkar tudomására jutott el-Aris esete, a főparancsnok, *Amer* tábornok kiadta az általános visszavonulási parancsot a csatorna túlpartjára.

A „Tal” hadosztály csapatai 7-én reggelre leküzdötték az egyiptomi 7. hadosztály utóvédjeit s elfoglalták *Bir-Hammát* s megkísérelték bekeríteni a 4. páncélos-hadosztályt, de ez csak részben sikerült, mivel nagyobb részüknek sikerült visszavonulni. A páncélosok segítségére kiküldött egyiptomi dandár egy ideig sikeresen harcolt, de az izraeli erősítés beérkeztével visszavonult.

Eközben a „Tál” hadosztály jobbszárnyán előrenyomuló harccsoport elérte a Szuezi-csatornát, de a főparancsnokság utasítására 30 km-el visszavonult a csatornától keletre, nehogy a nagyhatalmak tűzszüneti felhívása megghiúsítsa a támadást. 8-án reggel a harccsoportnak engedélyezték a csatorna megközelítését, közben harcba keveredett, de az arab egység visszahúzódott a nyugati partra. Ezután a csoport dél felé fordult, majd 9-én reggel Iszmajlijánál felzárkózott a csatornához. Délre megérkeztek a hadosztály más alakulatai is, így ez a hadosztály 9-re teljesítette feladatát.

Délebbre a „Joffe” hadosztály éldandára 7-én reggelre elérte *Bir-el-Thamadát*. Innen egy része a Mitla-hágó, egy másik része a Giddi-hágó felé mozgott előre. Az utóbbi hely harc nélkül kerül az izraeliek kezére, akik tovább nyomultak előre s 9-én hajnalban elérték a Szuezi-csatornát. A másik csoport lezárta a Mitla-hágót, így jelentős visszavonuló egyiptomi erő esett csapdába. Az egyiptomiak, miután nem tudták áttörni a szorost, 8-án elhagyták járműveiket és gyalog menekültek. Aznap este az izraeliek megkezdték az csatorna felé nyomulást s 9-én elérték azt, *es-Sallúfával* szemben.

A front balszárnyát képező „Saron” hadosztály Nakl felé támadott, amit 7-én reggel ért el. Itt találtak egy dandárnyi elhagyott egyiptomi nehézharcokocsit. Mint utólag kiderült, a visszavonulási parancs vétele után a dandár hátrahagyta tankjait és gyorsabb járműveken kezdte meg a menekülést. Nakl elfoglalása után szétverték a 6. egyiptomi gépesített hadosztályt és 9-re teljesítették hadműveleti céljukat.

A Sarm-es-Sejk irányba támadó vegyes tengeri-légideszant alakulat nem keveredett harcba, mivel a várost védő csapatok a visszavonulási parancs vétele után elhagyták állásaikat. 9-re lényegében befejeződtek a Déli Arcvonal hadműveletei, az egyiptomi haderő vereséget szenvedett s Kairó 9-én hajnalban elfogadta az ENSZ tűzszüneti felhívását.

Miközben folytak a harcok a sivatagban, a nemzetközi politika terén sem szüneteltek az összecsapások s egymásnak feszültek a nagyhatalmak. Mindkét állam, az USA és a Szovjetunió jelentős haderővel, főleg flottával volt jelen a térségben. Az szovjet hajórajt már a nyáron jelentősen megerősítették, így létszáma elérte a száz egységet. A háború kirobbanására a szovjetek rendkívül gyorsan reagáltak. Azonnal felszólították az USA-t, Franciaországot és Nagy-Britanniát, hogy három napon belül szüntetessék be az izraeli hadműveleteket, különben megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat. Ahogy romlott az arab erők helyzete, a szovjetek egyre keményebben fenyegetőztek. Június 8-án akár katonai beavatkozással is fenyegették a nyugati hatalmakat: „Amennyiben az izraeli kormány nem szünteti be agresszióját és nem vonja vissza csapatait, a szocialista államok... minden szükséges intézkedést megtesznek, hogy segítsenek az arab országok népeinek döntő csapást mérni az agresszorra, megvédeni törvényes jogaikat, felszámolni a közel-keleti háborús tüzfészket és visszaállítani a békét ebben a térségben.” A nyilatkozat a Pravda június 8-i számában látott napvilágot s hasonlóan az 56-os háborúban elfoglalt szovjet állásponthoz, világháború ki-robbantásával fenyegetődött. A nyugati államok ezúttal nem hajoltak meg.

A Sínai-félszigeten kívül Izraelnek még két fronton kellett győznie. Az első napok eseményei, az arab légierők megsemmisülése egyre inkább izraeli győzelmet sejtetett. A Keleti Arcvonalon folyó harcok súlypontja az 1956 óta arab-zsidó-ENSZ ellenőrzés alatt álló Jeruzsálem volt. A városért folyó harcnak nem csak a település stratégiai helyzete adott különös hangsúlyt, hanem az a tény is, hogy ott voltak mindkét harcoló fél vallási szent helyei. A városért folyó harc 5-én reggel kezdődött. Jordán erők a Kormányzósági Épületet támadták. Az ott székelő ENSZ parancsnokság nem tanúsított ellenállást, így gyorsan arab kézre került. Az izraeli ellenlökés azonban délutánra visszafoglalta. Az „Ecjóni” gyalogdandár és a „Gur” ejtőernyős dandár támadása bekerítette a városban lévő jordán csapatokat a *Jerikóba* vezető út kivételével. A város felé igyekvő arab erőket a zsidó légierő teljesen szétverte, így erősítést nem kaphattak a védők. 6-án reggelre tovább szűkítették a bekerítés gyűrűjét s a védők elhatározták a város kiürítését s 7-én reggelre a város izraeli kézre került. A Jeruzsálemben folyó harcok jellegükben eltértek a másik hadszíntereken vívott ütközetektől. Az utcai harc teljesen más módszereket, felkészültséget és hozzáállást feltételez. Az ott

folyó harcokra így emlékezett vissza egy egykori ejtőernyős: „Benyomultunk az Óvárosba, s ettől fogva kézitusával, házról házra harcoltunk. Ez a legszörnyűbb dolog a világon. Tudja a sivatagban, az egészen más. Ott harckocsik és repülőgépek vannak, az egész dolog valahogy nagyobb távolságra folyik. A kézitusa azonban más, szörnyű dolog. Ott öltem embert először...Egyszer csak megláttam azt az embert, amint kilép az ajtón... Fél másodpercig egymásra meredtünk, és tudtam, rám vár az, hogy megöljem. Csakis az én feladatom, nem volt ott senki más rajtam kívül.” A Jeruzsálemért vívott harcokkal egy időben a front ciszjordániai szakaszán is harcok folytak. 5-én 15.00-kor megindult az izraeli támadás *Dzsenin* ellen. A jordán haderő heves ellenállása miatt csak korlátozott sikereket ért el a támadás. Utcai harcokban elfoglalták a város legfontosabb objektumait, de az ellenállás nem szűnt meg, sőt az egyik támadó páncélosdandárt az arab csapatok be is kerítették. A bekerített zsidó csapatok csak a légierő erőteljes támogatásával tudtak csak kitörni. Egy másik izraeli dandár *Nablusz* város irányába támadott. Június 7-én éjjelre az izraeli csapatok teljes szélességben elérték a *Jordán* folyót, birtokba vették a folyón átvezető három hidat, elfoglalták *Ciszjordániát*. A tűzszünet este 8.00-kor lépett életbe.

Az Északi Arcvonalon a Szíriával szembeni szárazföldi harcselekmények csak 9-én indultak meg. A halasztás oka az lehetett, hogy izraeli hadvezetés el akarta kerülni a többfrontos harcot s időt akart biztosítani erői átcsoportosításához. Szíria 8-án elfogadta az ENSZ tűzszüneti felhívását, ennek ellenére Izrael folytatta támadási előkészületeit. Nem is tehetett másként, hiszen a fő cél, a Golán-fennsík nagy stratégiai jelentéssel bírt. A fennsík sebezhetővé tette Izraelt s számos incidens kiindulópontja is volt. A támadó csapatokat 8 dandárral jelentősen megerősítették. A megerősített Golán-magaslat elfoglalásában jelentős szerepet játszottak a pontos felderítési adatok. A izraeli titkosszolgálat egy ügynöke éveken át, lebukásáig dolgozott *Damaszkuszban* s rendkívül pontos és fontos információkat szerzett a szír védelem és haderő állapotáról. Emellett természetesen nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az USA is adott át hírszerzési adatokat Izraelnek. Ezen adatok birtokában a zsidó csapatok támadása, igaz súlyos harcok után, sikerrel járt. Éjjelre *Kuneitratól* DNy-ra elérték *Transzarábiai Köölajvezetékét*. Az egyiptomi és jordán tűzszünet miatt a szír erők megkezdték a visszavonulást a Kuneitra és Damaszkusz közt húzódó második védőövbe. A támadás másnapján a szírek folytatták a visszavonulást a főváros felé. 12.00-ra Kuneitra városa izraeli kézre került, más erők pedig a Tiberias-tó keleti partját tisztították meg. Június 10-én, este 6-kor, miután kitűzött céljaikat elérték, az izraeli csapatok megálltak. A nemzetközi tiltakozás hatására nem folytatták az előrenyomulást Damaszkusz felé, de egyébként is, a milliós város megszállása túlságosan nagy teher lett volna. A tűzszüneti felhívást 18.30-kor a szemben álló felek elfogadták. Ezzel a harmadik arab-izraeli háború izraeli győzelemmel véget ért.

Ugyanezen a napon *Koszigin* üzenetet küldött *Johnson* amerikai elnöknek, hogy a Szovjetunió kész „néhány órán belül megtenni a szükséges, akár katonai intézkedéseket is, ha az izraeliek folytatják agressziójukat.” Ekkor már harckészültségben helyezték az orosz haderőket, de a valóság az, hogy a tényleges beavatkozásra nem álltak rendelkezésre megfelelő szovjet erők. A szovjet fenyegetés most sem vált be, az USA elrendelte földközi-tengeri erőinél a teljes harckészültséget s ez jeladás volt Moszkva számára is, hogy a Fehér Ház felvette a kesztyűt. Mivel még aznap véget értek a harcok, a további fenyegetőzések véget értek.

A háború eredményei

Izrael a háborúban megszerezte a Sínai-félszigetet, a Gáza-övezetet, a Golán-fennsíkot valamint Ciszjordániát. Ezzel jelentősen megnövelte az állam területét, nagyobb manőverezési lehetőséget adva a védelem számára. Morálisan legnagyobb jelentőségű a „Szent Város”, Jeruzsálem elfoglalása. Ezzel a háborúval Izrael egy időre kiütötte a neki ellenséges arab államokat, de a későbbi események azt mutatják, mégsem teljes a győzelem: folytatódnak az összecsapások, terrorcselekmények, s megkezdődik a felkészülés egy újabb háborúra.

A szocialista államok, élükön a Szovjetunióval – s Románia kivételével – Izraelt agresszornak bélyegző és elítélő nyilatkozatot bocsátottak ki és megszakították Tel-Avivval a diplomáciai kapcsolatokat. Az elítélő nyilatkozathoz csatlakozott néhány nyugati állam is, köztük Franciaország, a korábbi nagy támogató. Izrael ennek hatására egyre szorosabbra fonja kapcsolatait az Egyesült Államokkal, mely a zsidó állam legfőbb patrónusává lépett elő. A szovjet külpolitika pedig továbbra is az arab világban keresi boldogulását, s kezdheti előlről az arab világ felfegyverzését.

A háború nemzetközi gazdasági jelentőségét az adja, hogy az egyiptomiak elsüllyesztett hajóroncsokkal hajózhatatlanná tették a Szuezi-csatornát. Ezzel egy időre lezárult az Európát az arab olajjal összekötő legrövidebb vízi út.

A helyzet továbbra is feszült maradt a térségben, mivel a térséget feszítő problémák megmaradtak, az arab államok nem nyugodtak bele területi veszteségeikbe s ideológiájuk sem változott annyira, amely lehetővé tette volna a megbékélést. A felhalmozódó feszültségek hamarosan egy újabb háborút indukálnak, ami Izrael létének egyik legsúlyosabb próbatétele lesz.

Irodalom

- 📖 Bimbó József: Légvédelem korunk háborúiban. Bp., 1990.
- 📖 The Atlas of Modern Warfare. Ed. by Stephen Brocks. New York, 1978.
- 📖 The Encyclopedia of Land Warfare in 20th Century.
- 📖 Fischer Ferenc: A megosztott világ. Bp., 1992.
- 📖 Gazdag Ferenc: Franciaország története. Bp., 1989.
- 📖 Gosztonyi Péter: A Vörös Hadsereg. Bp., 1993.
- 📖 Kuti György: Páncélosok korunk háborúiban. Bp., 1981.
- 📖 Oszetzky Tamás: Arab–izraeli háborúk 1948–1982. Bp., 1984.
- 📖 Geoffrey Regan: Döntő csaták.Szalamisztól a Golf-háborúig..
- 📖 Top Gun 1997/3., 4., 7., 8., 9. sz.

„Hogy milyen jövőnk lesz, az tőlünk is függ...”

Messzelátó

Beszélgetés Duray Miklóssal

Az alábbiakban Duray Miklóssal, a szlovákiai Magyar Koalíció egyik vezető politikusával, az Együttélés Politikai Mozgalom elnökével Révkomáromban, a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség konferenciáján készült beszélgetést közöljük.

Belvedere Meridionale: – *A szlovákiai magyaroknak „csupán” otthonuk, vagy hazájuk is Szlovákia?*

Duray Miklós: – Erre a kérdésre lehetne válaszolni néhány választási szlogen alapján is, amit 1992–94 között fogalmaztunk meg, hogy „szülőföldünk legyen hazánk”. Már magából a szlogenből is kiértezhető a bizonytalanság. Az lenne a természetes, hogy ahol az embernek a szülőföldje van, ott van a hazája is. Általában az európai országokban ez így van, ez alól sajnos elsősorban a magyarság a kivétel, mert 1918 óta – néhány esztendő kivételével – a magyarságnak egy jelentős része (jelenleg kb. egyharmad része, az első világháború után a kettőtöd része) a szülőföldjét olyan ország keretén belül tudja, mely ország az állama politikáját ellene alakítja. S ha a XIX. század költőjének a meglátásával szemléljük ezt, tehát hogy „haza ott van, ahol jog is van”, akkor gyakorlatilag egyértelművé lehet tenni azt, hogy azoknak a magyarok, akik a trianoni és a párizsi békeszerződések által „le lettek választva” a magyar nemzet tömbjéről; azok ugyan – ha a szerencse rájuk mosolygott – megmaradhattak szülőföldjükön, de nem élnek a hazájukban. Én magam sem tudom, hogy a magyarság azon részének, amely különböző országok területén él, lehet e egyáltalán hazája.

B. M.: – *Melyek azok a célok, melyek megvalósításával biztosan megalapozható a szlovákiai magyarság jövője?*

D. M.: – A szlovákiai magyarság jövője nem vonatkoztatható el a nemzetközi politikától és a nemzetközi jogtól. Maga az a tény, hogy azt kell mondanom, hogy „szlovákiai magyar”, az összefügg e két fogalommal. Ez meghatározza a mozgásterünket. Mert ez az, amit én nem tudok befolyásolni, de evidenciaszerűnek kell tartanom. A felvidéki magyarság jogállása és helyzete megfogalmazható úgy, hogy ha a nagystruktúra nem változik meg – tehát fennmaradnak azok az államhatárok, melyek ma léteznek Közép-Európában – akkor is hazává válhaszon szülőföldünk, akkor is egyenrangú és egyenjogú emberként élhessünk itt, és akkor is megmaradjon a magyar nemzet egysége.

B. M.: – *Szlovákiában idén január elsejétől lépett életbe egy nyelvtörvény. Erről mik a leglényegesebb tudnivalók?*

D. M.: – A jelenlegi törvény az államnyelvről 1996. január elsejétől lépett életbe és 1997. január elsejétől az államnyelvről szóló törvénynek a 10. cikkelye, mely a büntetésekre vonatkozik. Korábban 1990. október 25-én fogadott el a Szlovák Nemzeti Tanács egy törvényt, amely csak a hivatalos nyelvhasználatról szól.

A jelenlegi államnyelvről szóló törvény – ha egyszerűen akarunk fogalmazni – egy jogfosztó törvény; igaz, elsősorban szándékában az. Ha szakmai elemzést végzünk, akkor tulajdonképpen nincsenek benne negatív megfogalmazások, de a szándéka jogfosztó, ennek következtében a magyarázata és a végrehajtása is az. Ez most éppen abban nyilvánult meg, hogy az Oktatásiügyi Minisztérium megtiltotta a kétnyelvű bizonyítványok kiadását. Amióta Csehszlovákia és utódállá-

maként Szlovákia létezik, azóta ezen a területen – 1945–48 közötti időszak kivételével – mindig kétnyelvű bizonyítványokat kaptak az itt élő magyarok. Az idei év az első, amikor ez meg van tiltva. Ennek ellenére sok helyen kiadták a bizonyítványokat két nyelven is, s ezzel kapcsolatban az az érdekes, hogy a törvény ezt nem tiltja meg, tehát minden az értelmezésén múlik. Világossá válik tehát, hogy e törvényt sem szabad restriktíven értelmezni. A törvénynek ezen – általa is táplált – szabados értelmezése még rengeteg összeütközést fog szítani a jövőben is, mindaddig, míg az alkotmánybíróság nem jut arra a belátásra, hogy kimondja, hogy az államnyelvről szóló törvény alkotmányellenes.

B. M.: – *A Szlovák Nemzeti Párt tiszteltbeli elnöke, Prokeš kijelentette, hogy a kétnyelvű angol iskoláknak lehet kétnyelvű bizonyítványuk, a magyar iskoláknak is felajánlották, hogy magyar és szlovák tananyagaik legyenek. Mivel ezt nem fogadták el az itteni magyarok, ezért szerintem ez kizárja annak a lehetőségét, hogy kétnyelvű bizonyítványt kapjanak.*

D. M.: – *Prokeš jogmagyarázata elfogadhatatlan, de nem is érdemes vele vitatkozni, mert nem ért hozzá, ő úgy működik ebben a kérdésben, mint elefánt a porcelánboltban.*

B. M.: – *Mi a véleménye az anyaország és a határon túli magyarság kapcsolatáról? Kielégítő képet kap-e rólunk Magyarország népe?*

D. M.: – Magyarországi lakosai és a határon túli magyarok között nagyon érdekes a kapcsolat. Egy részük között családi, mások között baráti kapcsolat áll fenn, de mindezek ellenére mégis érezhető, hogy két különböző ország lakosai vagyunk. Attól a pillanattól kezdve, hogy a területet leválasztották a magyar nemzet tömbjéről, elindult egy folyamat, az egymástól való elide-

genedés szomorú folyamata. Napjainkban egészen odáig jutottunk, hogy a ma kormányon lévő pártok – főleg az MSZP – '94-es választási kampányukban azt állították, hogy az Antall-kormány romlásba vitte Magyarországot azzal, hogy túlságosan nagy figyelmet fordított a határon kívül élő magyarokra. Sőt, még a gazdasági nehézségeket is ezzel magyarázták!

Ez valótlanság! Ha az Antall-kormány még ennél is nagyobb gondot fordított volna a környező országok területén élő magyarokra, még attól sem lett volna kisebb Magyarország népének a kenyeke. Ugyanis a politika és a gazdaság között olyan összefüggés, hogy a napi politika befolyásolja a gazdaságot csak ott van, ahol egészségtelenül működik a társadalom.

B. M.: – *Született egy alapszerződés Szlovákia és Magyarország között, amit szerintem a fejünk fölött kötött meg a két fél, Európának parolázva...*

D. M.: – Számomra az alapszerződéshez való magyar hozzáállás kicsit érthetetlen volt. Igaz hogyha a genezist nézem, akkor világos, ti. a Horn-kormány hivatalba lépésekor kijelentette, hogy az előző kormánytól eltérő szomszédpolitikát fog folytatni. Ez biztos, hogy attól eltérő, de magyarázzák meg, hogy miért, mivel jobb?! Egyébként magával az alapszerződéssel konkrétan nekem nincs is bajom. Többször elmondtam a véleményemet ezzel kapcsolatban, néha túlságosan keményen is. A fő gond az, hogy a szerződés végrehajtható-e, vagy sem. Ha én azzal a tudattal kötök egy szerződést, hogy úgy sem lesz végrehajtva, akkor cinikus vagyok! A szerződés szövege nem azt mondja, hogy nem lehetne jobb, de abban az állapotában, melyben van sem rossz. Ha legalább azt végre lehetne hajtani, ami benne van, az is előrelépést jelentene – természetesen nem jelentene történelmi fordulatot. Itt a baj az, hogy eleve tudni lehetett, hogy ezt nem le-

het végrehajtani és megvalósítani, ugyanis nincs benne semmi olyan mechanizmus, ami ezt kikényszerítené. Ez a legfőbb probléma ezzel kapcsolatban. Azt hiszem, ma már a magyar külügyminiszter is bevallja, hogy sajnos a két ország közötti kapcsolatrendszer a külpolitikája csődje!

B. M.: – *Az Ön véleménye szerint lehet-e jövője az én gyermekemnek magyarként – Szlovákiában?*

D. M.: – Ha nagyon lassúnak tekintjük a politikai változásoknak az ütemét és elfogadjuk azt, hogy igaza van *Mečiar* pártjának azzal, hogy tíz év uralkodásra akar berendezkedni, akkor lesülne a képemről a bőr, ha azt mondanám, hogy itt a magyaroknak jövője van. Viszont, hogy milyen jövőnk lesz, az tőlünk is függ, és nemcsak attól, hogy ki van kormányon. Mi azt tudjuk, hogy ennek a kormánynak az uralkodása idején – mert itt uralkodásról van szó és nem kormányzásról – semmilyen értelmes dolgot megvalósítani nem lehet sem magyarként, sem szlovákként! Mégis mind-

azt, amit ellenünk tesznek *Mečiarék*, azt valamilyen módon a szlovák ellenzék is el tudja fogadni.

B. M.: – *Ezek szerint a Magyar Koalíciónak az „ellenzék ellenzékének” is kell lennie?*

D. M.: – Bizonyos mértékben így van, ez egy bonyolult helyzetet jelent, ezt fel kell vállalni, viszont tudatosan kiélezni nem kell, de vannak kérdések, melyekben nem szabad egy tapodtat sem engedni. Ez a saját magyar közösségünk érdeke!

Tehát a mi feladatunk az, hogy olyan magatartást kell tanúsítanunk, ami egyértelművé teszi a mai szlovák kormány – és ellenzék – számára, hogy mi nem azt tekintjük megoldásnak, hogy oda térjünk vissza, ami 1989–90-ben volt, hanem egy teljesen más elképzelés érvényesüljön. Ha ebben a magyarság Szlovákiában egységes lesz, akkor eredményes is lesz, és akkor lesz jövője a mai húszévesek gyermekeinek is.

B. M.: – *Köszönöm a beszélgetést!*

Petheő Attila

Az oszmán hódítás török szemmel

Beszélgetés Halil İnalak professzorral

Nagyon időszerű kötelességemnek teszek eleget azzal, hogy az alább olvasható beszélgetés szövegét, amelyet 1992 augusztusában folytattam *Halil İnalak* professzor úrral, most közzé teszem. Az interjúra az adott alkalmat, hogy a törökországi tanulmányutam idején éppen a fővárosban rendezték meg a talán legrangosabb nemzetközi oszmanisztikai kongresszust, a CIÉPO (*Comité International D' Études Pré-Ottomanes et Ottomanes*) X. összejövetelét. Ezen előadást tartott az akkor még Chica-

góban élő és oktató Halil İnalık is, melynek címe *„Az Oszmán Állam megalapítása, Gázi Oszmán bég”* volt. Mivel az ő neve a hazai történeti irodalomban is jól ismert, többek között hazánk törökök általi szakszos meghódításának elmélete is az ő műveiből került be a magyar szakirodalomba¹, gondoltam felkérem egy rövid beszélgetésre. Kérésemnek örömmel tett eleget. Az interjú lebonyolításában a CIÉPO szervező

¹ Halil İnalık: *Ottoman methods of conquest*. Studia Islamica 1954, pp. 103–129.

bizottsága technikailag is segítségemre volt.

A beszélgetés török változatát egyéb elfoglaltságaim miatt sokáig nem tudtam kiadásra elkészíteni.² Egy évvel később, 1993 őszén a véletlen ismét megadta a lehetőséget egy újbóli találkozásra Bukarestben, ahol éppen akkor választották meg az ottani egyetem díszdoktorának. A bukaresti török tanészék vezetője, Prof. Dr. Mihai Maxim irodájában beszélgettünk. Ott tájékoztattott arról, hogy véglegesen hazatért Törökországba, ahol az ankarai Bilkent Egyetem Történettudományi Tanszékének vette át a vezetését. Itt tudtam meg, hogy a közeljövőben a XVII. század végi Thököly-mozgalom török kapcsolatával kíván foglalkozni. Egy időszakos gyengélkedés megakadályozta, hogy ebben a témában komoly előmunkákat tegyen. Mielőtt az ankarai beszélgetés szövegének a közlésére térnék, szeretnék hosszú és további eredményekben gazdag tudós életet kívánni Halil İnalçık professzor úrnak.

Az interjú szövegét talán szokatlan módon lábjegyzettel kísérem, ami a témában való könnyebb eligazodást hivatott elősegíteni.

Papp Sándor

P. S.: – *Professzor Úr, az első kérdésem a történelmi tanulmányaira irányul. Mikor és hol kezdett foglalkozni az Oszmán Birodalom múltjával?*

H. İ.: – Történelmi tanulmányaimat az Ankarai Egyetem Nyelvi és Történelemtudományi fakultásán folytattam, 1940 telén szereztem meg az egyetemi végzettséget.

² A magnóra felvett szöveget Erdal Coban barátom, az ankarai egyetem Hungarológia Tanszékének a tanársegédje gépelte le és ilyen formában hoztam haza. Ezúton köszönöm meg neki a kinttartózkodásom során nyújtott sok-sok segítségét.

Utána megkezdtem a doktorátusi munkálataimat. Ugyanazon a karon 1942-ben doktoráltam. Disszertációm, „A Tanzimat³ és a bulgár ügyek” 1943-ban jelent meg. A képzettségem ennyiből áll.

P. S.: – *Mintán Törökországban ledoktorált, az Egyesült Államokban helyezkedett el. Ott egy egészen másfajta tudományos légkör fogadta, mint amilyenben otthon tevékenykedett. Bemutatná nekünk a kettő közötti különbséget?*

H. İ.: – Amerikába először 1953-ban a Columbia Egyetemre mentem oszmán történelmet oktatni. Akkoriban a magyar Halasi-Kun Tibor⁴ ugyanabban az intézetben tevékenykedett és engem is meghívott. Ennek köszönhetően barátságunk Tiborral nagyon régi. Ő inkább a nyelvet tanította, engem a történelem oktatására kértek fel. Természetesen a tanítási módszerem olyan volt, mint ahogy azt azelőtt megtanultam. Az 1953–54. akadémiai év után csak Amerikába körülbelül tízszer utaztam. Vendégprofesszorként 1962-ben a Princeton Egyetemre mentem, majd egy féléven át a Pennsylvania Egyetemen adtam órákat. Az 1956-os évben a Harvard Egyetemen megszereztem a Rockefeller Alapítvány ösztöndíját. Kongresszusok alkalmából 1979-ig, amióta folyamatosan ott lakom, körülbelül tízszer utaz-

³ Tanzimat: rendezés, szabályozás; a török reformkor neve, ami az 1856-ban kiadott Hatt-i hümayún (nagyúri parancs) indult. Ennek során különböző felső, szultáni utasításokkal kívánták a birodalom rossz gazdasági, politikai helyzetét javítani. Előzménye az 1839-es Hatt-i seríf (nemes parancs) volt.

⁴ Halasi-Kun Tibor (1914–1991) turkológus, Németh Gyula professzor első tanítványa, aki élete legnagyobb részét az Egyesült Államokban töltötte. A róla szóló megemlékezést a Keletkutatás 1992. őszi számában olvashatjuk.

tam az Egyesült Államokba. Mondhatni, úgy húsz éven keresztül Amerika és Törökország között ingáztam. Számomra fontos másfél évet – 1949–1950 – töltöttem Angliában.

Az angolszász szisztéma megismerése Angliában történt, még Amerikába menetelem előtt. Ezen vendégeskedéseim eredményeként érintkezésbe kerültem az angolszász nevelési rendszerrel és tudománnyal. Ezek természetesen hatást keltettek bennem. De számomra a legnagyobb felfedezés a *political science* volt. Effelé azonnal érdeklődést éreztem, főképpen akkor, amikor 1956-ban a Harvard Egyetemen voltam. Amerika történettudománya sokkal inkább politikatudomány jellegű. A hozzánk hasonló tradicionális kronológiaszerű történetírás helyett a nagyszámú gazdasági, politikai témát és koncepciót felhasználó historiográfiához áll közelebb. Ez az én nézeteimre óriási hatást tett. Már a doktorátusom óta a társadalomtörténet iránt éreztem érdeklődést. Például a Tanzimat idejében történt mozgalmakat is a falusi társadalmi viszonyok figyelembevételével vizsgáltam meg. Ezek után még többet foglalkoztam az adminisztrációs szervezettel, ezt szerettem igazán. A diplomácia- és hadtörténettől egyenesen viszolygok, de az intézménytörténet és gazdaság-, társadalomtörténet nagymértékben vonz. Ebben a témában a *political science* sok segítséget adott.

P. S.: – Általános értelemben az oszmán hódítási politika mit takar, milyen hagyományos alapvonalat figyelhető meg?

H. I.: – Jó kérdés! Ennyi? Ez nagyon jó kérdés! Sajnos, az oszmán történettel foglalkozók Hammer⁵ óta téves úton haladnak. Az oszmán hódítók megértése végett sokol-

dalú megvilágítás szükségeltetik. Hisz az első időben, az első bejség korszakában a hitharc és zsákmány bizonyosan fontos volt. Azonban már Oszmán Gázi idejében – ezt Ásikpasazáde⁶ művében Önök is olvashatják, ott elég nyilvánvaló a dolog – használtak az oszmánok más metódust is az országok megszerzése érdekében. Ez a metódus – ahogy Ásikpasazáde elbeszéléséből világosan kiderül – az *isztimálet* volt „*Istimaletle geldiler, istimaletle aldilar* [biztatással jöttek és kedvezéssel hódítottak.]”. És senki nem figyelt fel erre. Sőt, van egy fejezet Ásikpasazáde művében, ami arról szól, hogy az *isztimálet* a következőt jelenti: a szomszéd országban a népet, annak széles tömegeit az oszmán hatalomhoz fordítani, megígérni nekik, hogy adókedvezményt fogunk adni, tessék, a templomokat szabadon fogjuk hagyni és a papoknak teljes adómentességet biztosítani; leveleket, fermánokat küldeni az ellensége oldalra és őket fellázítani, vonzalmat kelteni a török adminisztráció iránt és a népet feltüzésíteni és a saját közigazgatása ellen lázítani, majd segítséget adni nekik. Az oszmánoknak ilyen politikája volt. Ezt *isztimálet* politikának nevezik. Ásikpasazádénál számos helyen található, hogy a nép milyen nagymértékben örült, hogy az oszmán adminisztrációhoz húzódtak. Mondták is a másik oldalon maradt honfitársaiknak „nézd, mi megnyugodtunk, tessék, az oszmán igazgatóhoz húzódtunk. Ti is így tegyetek!”

P. S.: – Ismereteim szerint a török hódítás idején Magyarországon is volt hasonló jelenség. Az országnak nem minden részében és nem minden társadalmi rétegében élt egyforma félelem a töröktől.

H. I.: – Ezek a területek és rétegek való-

⁵ Joseph von Hammer-Purgstall: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. 1–10. Pest, 1828–1835. A korábbi történetírás az oszmán hódítás motorjaként a hitharcot tekintette.

⁶ Ásikpasazáde a korai oszmán történelem kiemelkedő képviselője, művét, a *Tarih-i Ál-i Oszmánt* (az Oszmán-ház története) valószínű a XVI. század legelején írta.

színiüleg már korábban felkészültek. Főleg a fálusiak között volt jelentős a propaganda, így például Ciprus elfoglalása korszakában. Mivel a görögök ortodox keresztények voltak, a katolikus Velencének egyáltalán nem segítettek. A velenceiek magukra maradtak. Ez az iztimálet-politika. Miközben az oszmán történetet írom, az a vélemény alakult ki bennem, hogy az oszmán államban gazdasági szemlélet uralkodott. Az oszmán állam emberei, a kormány az adó forrásainak szélesítésére nagy figyelmet fordítottak. Az adó forrásait, a tímárföldeket növelni kellett, mivel a határvidéken jó néhány tímárbirtokra jogosult férfi kezében parancs volt, hogy tímárt fog kapni, de nem volt szabad birtok, amit megkaphattak volna. De ha új hódítás történne, a megnevezett területek egy része ezeknek a tímárosoknak kerülne kiosztásra. Ezért a határvidéki katonák mindvégig a háború mellett voltak, terjeszkedni akartak. Például amint Magyarország meghódításra került, számos bosnyák Magyarországon kapott tímárbirtokot. Maras⁷ meghódítása-kor a zulkadiri⁸ és karamáni⁹ szegény vagyis tímárral nem rendelkező ott kapott birtokot. Az oszmánoknál ez így működik. Ugyanakkor a hódításkor az anyagi források növekednek és a tímárföldek is szaporodnak, ez az oszmán térnyerésnek dinamizmust adott, erre sarkallta, a hódítás elkerülhetetlen volt.

P. S.: – *A második bécsi ostrom idején Kara Musztafa pasa minden fontos magyar feudális úrnak küldött levelet, amelyben megígérte nekik, hogy az átállásuk fejében a meg-*

hódítandó nyugati, ausztriai, csehországi földekből nekik is juttat az oszmán állam birtokokat.

H. I.: – Ez így van, ez ugyanaz a dolog. Azt lehet mondani, hogy az oszmán hatalmi apparátus financiai és gazdasági faktorokkal működött. Ha ezt a nyugati rendszerrel összehasonlítjuk, nyugaton a gazdasági források megnövelése érdekében a föld nagyobb szerepet kapott. Trágyázták és ezzel egyre jobb terméseredményeket értek el, vagyis intenzív művelést folytattak. Az oszmánok ennél sokkal extenzívebb megoldásokhoz folyamodtak, de a terjeszkedés folyamatával a források növelését akarták elérni. Európában az *economic conquest* [gazdasági hódítás], az oszmánoknál a *military territorial conquest* [a katonai és területi hódítás] a meghatározó, így tehát a két világ között ebben van az alapvető eltérés. Azt mondhatjuk, hogy e dolgokra kell figyelmet fordítani az oszmán hódítások magyarázásakor. Magyarország miért hódítottatott meg? A kérdés vizsgálata során ezeket a szempontokat fogjuk előtérbe helyezni.

P. S.: – *A Balkán meghódítása után milyen politikai és gazdasági okokból lehet levelet küldeni Magyarországra elfoglalásáról?*

H. I.: – Kérem, a magyarok az oszmán államnak – miután az oszmánok megjelentek Ruméliában¹⁰, Európában – a legnagyobb vetélytársai voltak. Először a szerbekre, majd amikor ők kikerültek a középpontból, akkor a szerbeket védelmébe vevő Magyar Királyságra vetették tekintetüket. A magyar állam akkoriban igen erős volt. Különösen Zsigmond előtt, Nagy Lajos idejében fejtett ki a Balkánon Bosznia és Dalmácia irányában tevékenységet. A Duna környékén, a mai Ukrajna területén, a Balkánon, Bulgá-

⁷ Maras: város Kelet-Anatóliában.

⁸ Zulkadir: az Oszmán Birodalom egyik kelet-anatóliai tartománya, meghódítása előtt egyiptomi-mameluk befolyás alatt állt.

⁹ Karamán: szeldzsuk eredetű független bégység Közép-Anatóliában, amit a legnehezebben tudott az oszmán állam meghódítani. Fővárosa a valamikori Róm-Szeldzsuk főváros, Konja.

¹⁰ Rumélia: Rum ili (eli), azaz római terület, római ország. Így nevezték az Oszmán Birodalom európai felét.

riában akarta befolyását növelni. Az oszmánok a magyarokat – az első időkben – a legnagyobb ellenfélnek nevezték. Ezért a Magyarországgal szembeni küzdelem korán megkezdődött. Azt követően Magyarország elgyengült. Corvin Mátyás halála után elérkezett a Habsburgok térnyerésének az ideje. Az oszmánok látták, hogy a Magyar Királyság a Habsburgok kezébe fog előbb-utóbb kerülni, s akkor a sokkal erősebb Német-Római Birodalommal kerülnek közvetlenül szembe. Ennek okából, mondhatni egy politikai szükséghelyzetből Magyarországnak oszmánná kellett lenni, az oszmán felügyelet alá be kellett vonulnia. Magyarországot János király kormányzata idején azonban nem közvetlen kormányzással irányították, hanem egy a Havasalföld, Moldva protekturátusához hasonló módon, mint oszmán vazallust tartották számon. Mondhatni, ez politikai és katonai kényszerűség volt.

P. S.: – *Új földek szerzése, új timárbiratok létrehozása az, aminek alapján az oszmán állam létezett vagy van valamilyen más fontos gazdasági tényező is?*

H. I.: – Ez nagyon érdekes új eredmény, Pach Zsigmond Pállal ebben megegyezünk. Az oszmán gazdaság nagy növekedést mutat a XIV–XV. század idején. Az oszmán termékek, például a selymek nagyon keresettek voltak Magyarországon, Lengyelországban, Oroszországban.¹¹ A XVI. században Damaszkusz és Bursza¹² felől nagy mennyiségben szállítottak fűszerféléket. Szerintem néha a Velence által hajón szállítottathoz képest is

jelentős mennyiségű fűszer jutott szárazföldi úton a Balkánon át Magyarországra. Előbb a Duna nagy kikötőibe érkezhettek, Nikápolyba, Ruzsicsukba, majd onnan Brassóba és tovább az ország belseje felé. Az oszmán gazdasági növekedést azon is le lehet mérni, hogy a török váltópénz, az akce a határvidéken hogyan veszi át az ottani forgalomban lévő fizetési eszközök helyét. Lengyelország déli részén, Moldvában, Havasalföldön a helyi valuta az akcehoz igazodott. Valószínű Erdélyben is hasonló jelenséget követhetnénk nyomon.¹³

Az én elképzeléseim szerint az Oszmán Birodalom azzal, hogy egzotikus keleti árukat szállított Közép-Európába – közben tartva a levantei partokat – nagy és erős gazdasági pozíciót foglalt el. Ez azt jelenti, hogy a Balkán, Lengyelország déli része az oszmánok gazdasági politikájától lett függővé. A vámhelyeken a török hatóságok jelentős vámkokat szedtek az átmenő kereskedésből, érthető, hogy kézben akarták tartani a nyu-

¹³ Moldva, Havasalföld tekintetében, amik sokkal jobban be lettek integrálva a birodalomba ez a kijelentés kétségtelen helyénvaló. Hegyi Klára kutatása szerint a Hódoltságban inkább az volt a jellemző, hogy a hatóságok az állandóan romló *akce* (török váltópénz) helyett inkább a helybeli fizetőeszközöket részesítették előnyben, de ezeknek török nevet adtak. Hegyi Klára: *A török hódoltság és pénzforgalma*. Numizmatikai Közöny LXXXVI–LXXXVII. (1987–88) 77–84. p. A Portára vitt erdélyi adót arany forintban számolták, ha nem tudták így összegyűjteni, ezüstben vitték be, amit ott kellett beváltani. Csak a kisebb portai kiadásokat számolták oszporával, ami az akce másik elnevezése volt. Dr. Biró Vencel: *Erdély követei a Portán*. 15. p. és Szalay László: *A magyar történelemhez*. Pest, 1860. 300–305. p. Erdélyben a belső forgalomban a helyi pénzek voltak forgalomban.

¹¹ Ehhez a kérdéskörhöz lásd: Pach Zsigmond Pál: *Magyarország és a levantei kereskedelem a XIV–XVII. században*. Bp., 1986. Előadások a Történettudományi Intézetben.

¹² Bursza: jelentős kereskedelmi központ Nyugat-Anatóliában. Edirne elfoglalása előtt a birodalom fővárosa.

gatra tartó útvonalakat. Öt éve új felfedezésként jöttem rá arra, hogy az ilyen típusú gazdasági kérdések milyen fontos szerepet játszottak a török hódítási politikájában. Fel lehet tenni a kérdést, honnan volt erre elegendő információja a központi intézményeknek? Például találtam egy adóbérlő-jelentést. Arról tudósít, hogy a velenceiektől évente hány ezer hordó bor érkezett Lengyelországba. Elmondja, hogy ebből mekkora vámot számítanak fel az oszmán vámhelyeken, a borral miféle egyéb áruk érkeznek. Ez azt jelenti, hogy az adóbérlők (*miültezim*) a kormányzatot ilyen módon tájékoztatták az adó- és vámjövedelmekről, forrásokról. Ez mostanáig nem volt ismert. Például a Selyemút kérdése is nyitott. Ennek kézbentartása nagyon fontosnak tűnhetett, mert az Oszmán Birodalom ennek az érdekében egészen Azerbajdzsánig hódított kelet felé. A gazdaság és a kincstárgazdálkodás nagyon fontos tényezők az oszmán hódítás hátterében. Ezt még nem vizsgáltuk eléggé!

P. S.: – *Miután az oszmán hódítás gazdasági és társadalmi okaival foglalkoztunk, egy ideológiai elemre is rá szeretnék kérdezni. Mit jelentett az Arany Alma (Kızıl Elma) gondolkör az oszmán térnyerés időszakában?*

H. I.: – Mint azt Ön is tudja, ezt úgy magyarázzák, hogy a vörös (*kızıl*) szónak a török népek között arany jelentése van. A török hódítás előtt Konstantinápolyban volt Justinianusnak egy szobra, a császár a kezében egy glóbuszt tartott. Ez egy arany gömb. A Kızıl Elmát innen magyarázzák. Vagyis azzal, hogy Isztambult a törökség el fogja foglalni. Ez volt akkor a legnagyobb cél az oszmánok számára. Ez az arany glóbusz szimbólumává vált a meghódítandó bizánci fővárosnak. Ezt az arany gömböt messziről látni lehetett és a megszerzése a világ feletti uralmat, a világ kézbe kaparintását jelentet-

te. Mit jelentett a világ uralma a törökök számára? A valamikori Római Birodalom egészének a meghódítását. Ez az elképzelés Bizáncból eredt, ahol soha nem fogadták el a nyugati államalakulatot. Számukra csak egyetlen birodalom létezett, a Római Birodalom, vagyis ennek utódállama, Bizánc. Az oszmánok, amint Isztambult elfoglalták, a császári címet is magukénak tartották, ami azt jelentette, hogy a nyugati birodalomrész is az övéké. Az oszmánok számára, – lehet úgy fogalmazni – a valós golyóbiszből a világ uralmának gondolata született meg.¹⁴

P. S.: – *Az utolsó kérdés a török állam magyarországi berendezkedését érinti. Tudjuk, hogy hazánk területén előbb egy, majd két keresztény vazallus állam (Erdély és a Thököly-féle Közép-Magyarország) és a török uralom végére hat vilájet (a budai, temesvári, egri, kanizsai, váradi és érsekújvári) szerveződött. Vajon volt-e abban politikai előrelátás és bevett török stratégia, hogy nem az egész területet vette az állam közvetlen irányítás alá, hanem hagyta a keresztény vazallusokat is egzisztálni?*

H. I.: – A kérdést Erdély felől közelíteném meg. Tudjuk, hogy a Habsburgok ezt a területet mindig vissza akarták foglalni. A törökök pedig a Szapolyai-féle vazallus magyar állam továbbélésének tekintve Erdélyt, gyakorlatilag a birodalom szerves részének tartották. Úgy vélem, a magyar állam összeomlásakor az oszmánok annak kivédéseként, hogy ez a rész ne hogy a bécsi politika függvényévé váljon, hozták létre a János Zsigmond uralma alatt álló „vilájetet”. A határvidék keresztény vazallus államainak a törökök a védelem ütközőzóna-szerepét szánták.

¹⁴ Ehhez a kérdéshez lásd Fodor Pál: *Magyarország és Bécs az oszmán hódító ideológiában*. Keletkutatás. 1987. Tavasz szám; vagy uő.: *Magyarország és a török hódítás*. Bp., 1990.

A XVI. század végén a kozákok támadásai miatt sokat aggódtak a központi szervek, ezért 1590 után a ruméliai vilájetet két nagy részre osztották. Az egyik terület Özü vilájet, a másik a maradék Rumélia volt. Özü¹⁵ Szilisztrához kapcsolták és ott egy beglerbégiséget alapítottak és magas méltóságú parancsnokot neveztek ki az élére, aki az összes alá tartozó szandzsák szpáhi katonáját berendelhette szolgálatra, amikor csak akarta. Ebből is látható, hogy az oszmánok nem mindig a központból indították a katonai lépéseket, ha a határvidéki események lebonyolításáról volt szó. Ezeket az ottani tisztségviselők felelősségére hagyták. Például a Temesváron létrehozott vilájet a Habsburgok erdélyi törekvéseivel szemben fejtette ki a hatását. Bármikor, bármilyen erősszpontosítás jelentkezett a Habsburgok részéről, a temesvári beglerbég a katonai erejével azonnal ellensúlyt tudott képezni. De ha ez kevésnek bizonyult, a budai beglerbég alá tartozó szandzsákok is megsegíthették őt. Például az egyiptomi beglerbégnek – és így a budainak is – nagyon széles jogkört adtak. Nemcsak a saját területeiért, hanem Jeme-

nért és Adenért is felelős volt. Buda, Temesvár és a többi vilájet török kézben tartása is valószínű ilyen katonapolitikai elképzelés eredményeképpen jöhetett létre. Arra a kérdésre, hogy Moldva, Havasalföld és Erdély miért maradhatott keresztény vazallus állam, úgy válaszolnék, hogy ennek földrajzi okai is voltak. A Kárpátok elzárják az erdélyi területet. Az oszmánok a nagy folyók és hegyek túlsó oldalán, ha az nem tartozott a fő támadási irányba, szívesen hoztak létre vazallus államokat. De ezek közvetlen határán beglerbégiségeket szerveztek a beavatkozás megkönnyítésére. Ám ezek az utóbbi, magyar történelemre vonatkozó válaszaim inkább hipotézis szintűek, mint az én konkrét kutatási eredményeim. Csak a magyar és török források nagymértékű felhasználásával lehet ezeket a kérdéseket végérvényesen megválaszolni.

P. S.: – *Professzor Úr, köszönöm szépen a beszélgetést.*

H. I.: – Én is köszönöm a beszélgetést, és kérem adja át jókívánságaimat a magyar kollégáimnak.

¹⁵ Özü vagy Özi vilájet kialakulásának első lépcsőfoka II. Bajezid Moldva elleni hadjárata volt 1484-ben, amely során elfoglalta a Krími Kánság és Moldva között fekvő területet a Fekete-tenger partján és Akkerman (Dnyeperfehérvár, Cetatea Alba) városát. A megszerzett területet a Dnyeper török nevével Özünek nevezték el. Ezt a részt jó száz év múlva a Duna melletti Szilisztrához csatolták, ahol egy vilájetszékhelyet hoztak létre. Az 1792-es Jasiban (Jászvásár, Moldva fővárosa) létrejött török-orosz megállapodás során került orosz kézbe.

Tudomány Attila

Bálnák és vadászaik

Tengeri hadviselés. Ez a kifejezés általában a különböző történelmi korokban az emberi kéz alkotta különféle típusú hajók, tengeralattjárók küzdelmét jelenti egyes nemzetek, szövetségek között. Az emberiség története során számos vízi ütközet zajlott le. Hajó hajó ellen, ember ember ellen harcolt. Az ember azonban nem érte be ennyivel, kiásta a csatabárdot a természet ellen. Esetünkben azonban nem a szelek, viharok, a háborgó óceánok hullámai ellen lépett fel. Ennél többre vágyott: a természet legnagyobb élőlényével, az óceánok és tengerek uráva, a bálnával csatázott. Persze a maga módján. Segítségül hívta az agya által kieszelt gyilkoló eszközök tárházát, hadjáratot, irtóhadjáratot szervezett. Hadat viselt a bálnák ellen.

A kezdetek

Az ember és cetek véres története az ősidőkben kezdődött. Az ember ekkor tette próbára vadászó képességét vízen is. Az északi féltekén a partvidéki törzsek már valószínűleg i. e. 2000 körül a vizcayai bálnára és a már kipusztult atlanti-óceáni szürke bálnára vadásztak a portugál partok közelében. Észak Amerikában a Thule-kultúrához tartozó eszkimó törzsek az északi vizcayai bálnákat, az Atlanti-óceán partján élők pedig a szürke és a hosszúsárnyú bálnákat üldözték. A módszerek közel azonosak voltak. A nyitott csónakokban ülő evezősök igyekeztek annyira a bálnák közelébe férkőzni, hogy valamelyikük belevághassa kőheggyel vagy tuskés csonttal felszerelt szigonyát, amelyhez nyers marhabőrből készült zsineget és bőrtutajt erősítettek. Ezek a vadászatok többnyire kudarcra végződtek. A fegyver eltört, kiszakadt a bálna testéből, a csóna-

kot elöntötte a víz a vergődő, védekező bálna farokcsapásától, a zsineg elszakadt, vagy épp a tutaj sodródott olyan messzire, hogy az ilyenformán hoppon maradt vadászok nem tudták követni áldozatukat. Voltak sikeres vadászatok is, ilyenkor az állatot szó szerint el kellett véreztetni, hiszen a kezdetleges eszközökkel nem lehetett a bálna létfontosságú szerveihez férni. Ez nem volt veszélytelen vállalkozás, a dühöngő állat nem csak a csónakot, de a vadászokat is szétzúzhatta. Ha sikerült elvéreztetni a bálnát, akkor még a szállítás fáradtságos feladata állt a vadászok előtt. A tetemet be kellett vontatni az öbölbe, ami a széljárástól, vízjárástól függően hetekig eltarthatott. A korai időkben az ilyenformán vadászó törzsek régészeti leletei között kevés bálnacsont bukkan fel, ami azt bizonyítja, hogy évi két-három bálnát tudtak elejteni, és bálna elsősorban mint fogyasztási termék volt jelen. Egy család hosszú idő alatt fogyasztott el egy bálnát. A korai ember nem jelentett komoly veszélyt a cetekre. Próbálkozásaikat inkább maguk a vadászok sínylették meg sem mint a bálnák. A „modern ember” sem jelentett nagy veszélyt a tenger óriásaira, egészen a XIII–XIV. századig. Ekkor fordulat állt be a harcban, az ember fokozatosan felülkerekedett, eszközei révén pusztította őket.

A baszkok

A XIII–XIV. században az európaiak megépítették az első igazi tengerjáró hajókat. 1180 körüli a fartőre szerelt kormánylapát első ábrázolása a winchesteri katedrális keresztelő medencéjén. 1200 körül megfigyelhető az iránytű használata a Földközi-tengeren. A XIII. században szintén

ezen a tengeren tűnnek fel a két és háromár-bocos hajók. 1255-ből való a karavella, 1270-ből a tengeri térkép első említése. 1342 a karakk első előfordulása, a XIV. század közepén jelentek meg a fogásoló zsinegek az északi hajókon. 1400 körüli évekből való a csarnakkötelek közti hágószálak első ábrázolása Danzig pecsétjén.

A technikai fejlődés magával hozta a bálnavadászatok eredményességének javulását is. A legelsők, akik módszeresen vadásztak a bálnákra, minden valószínűség szerint a baszkok voltak. Főként vizcayai bálnát és az atlanti-óceáni szürke bálnát vadászták, több okból is: egyrészt mert szép számban éltek a környékükön, lassan mozogtak, meglehetősen könnyelműek voltak és a legfontosabb ok, hogy nem sülyedtek el a haláluk után. Szerencsés esetben egy baszk hajó annyira megközelíthetett egy-egy bálnát,

Déli szünet bálnabontás közben

hogy a hajó orrában álló szigonyos könnyen beledöfhesse súlyos, kovácsoltvas fegyverét az állatba. A fegyvert erős lánc rögzítette a hajóhoz, amit még egy bálna sem szakíthatott el könnyedén. Az állatot azután vontatóra vették, kifárasztották, majd lándzsáikkal halálra szurkálták. Végül a bálnákat a partra szállították feldolgozás végett.

A XV. századra megváltozik a bálnavadászat célja; az állatot már nem húsáért, hanem zsíráért és sziláért ejtették el. A teteget visszahurcolták a tengerbe. A zsír az urbanizálódó európai államok lámpáit táplálta, míg a szilákból különféle hasznos tárgyakat és „szaru” ablakot készítettek a manufaktúrákban. Az ennyivalból árucikk lett. Élőlényből tárgy. A bálnák igazi mézszárlása ekkor kezdődött. A baszkok a XV. századra olyan eredményesen működtek, hogy vizcayai bálnát már nem volt érdemes vadászni kis számuk miatt. Az Atlanti-óceán szürke bálnáinak keleti állományát pedig kiirtották. Következő lépésük a még háborítatlanul élő északi vagy grönlandi bálnák ellen való támadás volt. 1410-ben a baszkok felhajóztak Grönland vizeire. 1440 táján Labrador és Új-Foundland környékén folytattak cethalászatot. A parton támaszpontokat létesítettek, ide szállították a zsákmányt feldarabolásra és a zsír kiolvasztására. A XV század végén a baszkok feltalálták és tökéletesítették a hajón lévő bálnazsírolvasztót, így már nem volt szükség vontatásra, az áldozatot a tengeren is feldolgozhatták. Új fejezet kezdődött a bálnavadászat történetében.

Belehevülve

A XV század végétől kezdve bálnavadászat világméretű mézszárlássá fajult. „Nehéz megérteni hogyan lelhetett örömet emberi lény ilyen rendkívüli teremtmények mézszárlásában. A gyilkolás pusztá méretei, a rengeteg elfolyt vér, az irtózatossal halom hús önmagában is elég émelyítőek. A régi cethalászok mégis nagy kedvüket lelték benne.

Vezetőik mind buzgó keresztények voltak, a bálnát a Gonosz erői legutálatosabb megtestesítőjének tekintették, és „az élet tengereinek nagy, úszó démona”-ként írták le. Úgy tűnik lábatlansága okozta, hogy a bálnát valahogy összetévesztették az olyannyira gyűlölt kígyóval és minden kígyók hatalmas urává tették meg. Kitátott száját olykor a pokol kapujaként festették le, és Jób könyve megerősítette a keresztény felfogást, hogy a szörnnyel miként is kell bánni, mondván: „Kihúzzhatod-e a leviáthánt horoggal, leszoríthatod-e a nyelvét kötéllel? Húzhatsz-e gúzszt az orrába, az állat szigonnyal átfűrhatod-e? ... Telerakhatod-e nyársokkal a bőrét, avagy szigonnyal a fejét?”. A régi bálnavadászhajók kapitányai számára a Biblia felért egy vadászati kézikönyvvel, hisz a mérsárlás erkölcsi igazolásán túl burkolt tanácsot is adott¹

Az áldozatok elsősorban a lassú mozgású cetfajok közül kerültek ki. Az 1800-as évekre már több mint 2000 hajó fészülte át az óceánokat. Ekkorra vált kellően nemzetközivé a bálnavadászat. Bálnavadászok jöttek Angliából, Hollandiából, Franciaországból, Új-Angliából, a balti államok partjairól és nem utolsósorban Norvégiából. Eszközökben nem volt hiány. Egy-egy bálnavadászhajó a XVIII században mintegy hat darab tízméteres csónakot vitt magával. Ezeket a könnyű, átlapolt palánkozatú, erős csónakokat hat-hat emberrel bocsátották vízre. Ha a bálna messze volt az anyahajótól, vitorlát is vittek magukkal, amelyet az állat közelébe érve leszereltek. Hajításnyi közelségben a szigonyos megcélózta az állatot. A megszigonyozott bálna a víz alá merülve próbált menekülni, s a szigonykötélen vontatta maga után a csónakot. Időnként azonban felszínre kellett jönnie levegőért. A küzdelem akár órákig is eltarthatott. A kifárasztott bálnának a lándzsás adta meg a kegyelemdőfést. Előfordult az is, hogy a bálna mélybe rántotta a csónakot vagy akár a ha-

jót is elsüllyeszthette, azonban ez az eset volt a legkevésbé gyakori. A XVIII században a bálnavadász főbb eszközei: csáklya – a kötél vagy a bálna húzására szolgált; szigony – egy vagy kettőstollú; lándzsa – az állat testébe szúrták vagy döfték; véső – az elejtett bálna farkára lyukat vágtak és az ezen átfűzött kötélén vontatták. A XIX századra úgy tűnt véget érnek a bálnák ellen vezetett hadjáratok, elejthető bálnák hiányában. A problémát nem a bálnák száma okozta, hanem az, hogy a barázdás bálnák családjához tartozó bálnákat nem tudták elejteni. Ide tartoztak a legnagyobb, leggyorsabb, legintelligensebb fajok. Testüket viszonylagosan vékony zsírréteg borítja, így nincs meg az a kellő felhajtóerő ami a bálnát a felszínen tartja. Ellentétben az ábráscetekkel, a szürke, a hosszúsárnyú és a vízcayai bálnákkal. Ha megöltek egy barázdás bálnát, az állat elsüllyedt, a fenékre merült, feldolgozása lehetetlenné vált. Úgy tűnt ezek az állatok megmenekülnek, ám a remény csak rövid ideig élt.

... és ekkor jöttek a norvégok

A norvégok a bálnavadászat történetébe mint a legkegyetlenebb tengerfosztogatók és egyszersmind a legkiválóbb gyilkosok vonultak be. Három új találmány fűződik a nevükhöz a bálnavadászat kapcsán. Az első, a szigonyágyú *Sven Foyn* nevéhez fűződik. Ennek segítségével a szigonyt a hozzáerősített kötéllel mélyen az állat létfontosságú szerveibe lötték, itt egy robbanótöltet segítségével belülről úgyszólván széttépte az állatot, a horgok pedig úgy beékelődtek az állat testébe, hogy ki sem lehetett ezeket szakítani. A második találmány a kis méretű, gőzzel hajtott, jól manőverezhető, nagy sebességű bálnavadászhajó volt. A harmadik, a legagyafűrtabb, az üreges lándzsa, melyet mélyen beledöftek az elpusztult állat testébe, ezen keresztül felfűjták sűrített levegővel a tetemet, hogy

az állat a víz felszínén maradt. A norvégok magukhoz ragadták a hatalmat a bálnavadászat terén. 1904-ben egyedül Új-Foundland partjain 18 feldolgozójuk működött, ezekben évente átlagosan 1200 barázdás bálnát dolgoztak fel!

Módszerekben nem válogattak, a már bevált szigonyágyús megoldás mellett újakat is bevetettek. Ezek messze túszárnyalják az embertelenség fogalmát. A XX. század elején például egy Bergen környéki fjordban, az állatokat csónakok segítségével behajszolták a fjordba, a kijáratot hálókkal zárták le. Ezt követően olyan lándzsákat szúrtak az élő állatokba, melyeket előtte rothadó bálnák húsból forgattak meg, így a bálnák vérmérgezés vagy az üszkösödés kínjai közt lelték halálukat! 1912-re számos bálnafajból már csak alig maradt valami mutatóba, így az óriásbálnából a közönséges barázdás bálnából, az ámbrás cetből, a hosszúszárnyú bálnából, a szürkebálnából és a simabálnából. A bálnák megmenekülésüket az emberiség egymás közötti véres és hosszan tartó, addigi legnagyobb háborújának köszönheték, az első világháborúnak.

A két világháború alatti és közötti bálnavadászat

A norvégok nem nyugodtak, viking agyuk tovább dolgozott az eszközök tökéletesítésén. Sokat és gyorsan akartak. 1922-ben *Carl Anton Larsen*, egy norvég férfi, kifejlesztette a modern feldolgozóval is rendelkező bálnavadászhajót. Ez egy nagy teherszállító, farán egy nyílással, ahol akár egy száz tonnás bálnát is bezsilipelhetnek, hogy azután az úszó vágóhíddal kombinált feldolgozóban fejezze be életét. Szükségtelené váltak a parti telepek és a zsákmányvontatás. A hajók akár hat hónapig is vízen lehettek, őket kísérték a vadászhajók.

A második világháború kitörése a Déli-sarkvidék bálnáinak némi enyhülést hozott. Ugyanakkor más területeken, amely a ten-

geri harci övezetbe esett, visszazuhan a nehezen meginduló szaporodás. Ennek oka, hogy a tengeri háború elsősorban a felszíni hajók küzdelmét jelentette a német tengeralattjárókkal szemben. A szövetségesek tökéletesítették a tengeralattjárók felkutatására szolgáló eszközeiket, hogy kellő védelmet biztosítsanak az Atlanti-óceánon közlekedő hatalmas konvojainak, melyek főként Nagy-Britanniába szállították rakományukat.

Bálnavadászat napjainkban, kalózkodó bálnavadászok

Közvetlenül a II. világháború után megalapították a Nemzetközi Bálnavadász Bizottságot (IWC), melynek feladata gondoskodni a bálnák védelméről, vadászatáról és optimális hasznosításukról. Az IWC-re az volt a jellemző, hogy túl későn és túlzottan kis mértékben vállalta magára az állatok védelmét. A bálnavadászattal szemben egyre erősödő közvélemény nyomására az országok egymás után léptek vissza a bálnavadásztól. 1980-ban kb. 12 ország foglalkozott ezzel, legtöbbjük az IWC tagja volt. 1980-ban csak két ország, a Szovjetunió és Japán tartott fenn óceánjáró bálnavadász flottát. „Ha napjainkban a bálnákat csak törvényes bálnavadászok fenyegetnék akik alávetik magukat saját országuk és az IWC rendszabályainak, akkor joggal reménykedhetnénk, hogy a bálnák végül is megmenekülhetnek.”¹ A bálnavadászat azonban tovább folytatódik. Egy 1977-es esetről, egy ausztrál újságíró így számolt be: „A bálna alámerült és egy nagy zöld felhő robbant fel a felszínre. A vér a vízfelszín alatt 15 méterrel zölddé válik... vagy talán az állat belei voltak? A bálna a hajó jobb oldalán bukott fel, hatalmas feje teljes testhosszának egyharmada, megrázta magát, azután újra alámerült. Betöltötték a következő szigonyt, a gyilkosat, de nem tudták meglőni, mert vonaglott és forgott, egyre jobban megsebezve magát. Végül az őrszolgálat kiáltott le az árbockosárból, hogy

a bálna holtan felvetődött a felszínre, szája nyitva volt”.³

Az illegális tevékenység is megnövekedett. Jó példa erre a Sierra nevű hajó tevékenysége. Hathetes útjain akár 40-50 bálna megölésére is képes volt. 1978-ban egy MV Tonna nevű feldolgozóhajó csatlakozott az illegális tevékenységhez. 1978 júliusában, mikor egy 80 tonnás közönséges bálnát akartak a fedélzetre húzni, az MV Tonna oldalirányban megdőlt, a gépházát elárasztotta a víz, a hajó elsüllyedt, a kapitány és a legénység több tagja lelte halálát a hullámokban. 1979-ben egy Cape Fisher nevű japán halászhajó csatlakozott a Sierrához. Évente 1200 bálnát tudtak fogni. A kapitány és a legénység zöme dél-afrikai és norvég volt. 1978-ban Japán több mint kilenc millió dollár értékű olyan bálnaterméket importált, ami a Sierra tevékenységéből származott.

1979-ben a Found for Animals (Állatvédő Alap) Sea Shepherd nevű hajója, fedélzetén természetvédőkkel megtámadta a Sierrát: „...Láttam a rémült megrökönyödést a legénység tagjainak arcán. Láthatam *Arvid Nordengent*, a nagy norvég kapitányt, amint szemét kimeresztve, átkozódva és tehetlenül állt. Egy másodpercre megpillantottam egy felemelt puskát, aztán becsapódtunk. A Sea Shepherd alig éreztük az összeütközést... Jóformán a bálnavadászhajó tetején voltunk, jobb oldalra messze eltaszítottuk a hajót. A járó motor és a becsapódási szög miatt történt, hogy a hajót teljesen felhasítottuk, és így feltártuk a hajó belsejében lévő bálnahúst. 1,8 x 2,4 méteres lyukat vágtunk a bálnavadászhajón, és miközben távolodni próbáltunk, teljesen nekicsapódtunk a hajó bal oldalának, és egy 14 méteres darabon kilyukasztottuk a hajótestet.”⁴ A Sea Shepherd Anglia felé tartott, de egy portugál torpedóromboló megállította. Az eset nyilvánosságra került, amelyek eredményeképp a Sierrát lefoglalták. Norvégiában nyo-

mozást rendeltek el az illegális bálnavadászatban résztvevők ellen. Több törvény született az USA-ban és Dél-Afrikában a bálnavadászat ellen. Ez az eset tehát a törvény és a természetvédők győzelmével zárult. De vajon megmenekülnek-e a kihalástól veszélyeztetett fajok? Hála például Cousteau kapitány filmjeinek, mára a bálnák veszélyeztetettsége átment a köztudatba. Reménykedni kell abban, hogy az ember észreveszi biológiai korlátainak határait, és erejét és eszét ezen magas intelligenciájú lények minél jobb megismerésére fordítja. Hiszen számos rejtély övezi még életüket, például miért vonulnak a hosszúsárnyú bálnák évről évre több ezer kilométert? Mi az útvonaluk? Hogyan tájékozódnak a nyílt óceánon? A kérdések sorát még folytathatnánk. 1993-ban – Jean-Michel Cousteau szerint – a szürkebálnák az egyedüli fajok amelyeket lehetünk a veszélyeztetett fajok listájáról. Vajon meg tudjuk-e védeni azt, amit pusztítottunk, azt, amit még meg sem ismertünk? Reméljük, igen. Saját érdekünkben is.

Felhasznált irodalom

- ☞ Farley Mowat: Meg kell ölni a bálnát? Gondolat Bp. 1982 37-49.
- ☞ Marjai Imre – Pataky Dénes: A hajó története. Corvina, Bp. 1974. 369-370.
- ☞ Eric Kentley: Hajók. Park, Bp., 1994. 30-31.
- ☞ Paul és Anne Ehrlich: A fajok kihalása. Göncöl, Bp., 1995. 59-61., 259-269.
- ☞ Desmond Morris: Az állati jogok szerződése. Európa, Bp., 1995. 71-73.

Jegyzetek

1. Morris 72-73.
2. Paul és Anne Ehrlich 265.
3. Paul és Anne Ehrlich 60.
4. Paul és Anne Ehrlich 267.

Mód László – Simon András

„... még a régi öregöktű hallottam...”

Szüret és szőlőfeldolgozás három avasi faluban

Bevezetés

„Cseppenni kész szőlőbogyók illata leng.

Csókák csőrében barna dió.”

(Panek Zoltán: Takarodó)

Avas, Avasság, Avas-vidék névvel az Avas-, a Gutin- és a Kőhát-hegységek övezte medencét illetik. A kistáj a mai Románia szatmári részén, Szatmárnémetitől keleti-északkeleti irányban fekszik. Az Avasságot túlnyomóan románok lakják, a magyarság három faluban él nagyobb számban: Avasújvárosban, Kőszegremetén és Vámfaluban. A medence összesen 16 települést foglal magába, az említett hármon kívül még Ráksát, Rózsapallagot, Lekencét, Kányaházát, Bujánházát, Túrvekonyát, Avasfelsőfalut, Avasújfalut, Mózesfalut, Bikszádöt, Terepet és Komorzánt.

Az írásos források tanúsága szerint a XIII. század első felében az Avasból még hiányoznak az emberi települések. Falvait 1270-ben V. István adománylevele említi elsőként (Újváros, Parlag, Avas)¹. Szintén még a XIII. században, de 1270 után jött létre Remete. A XIV–XV. Század során keletkezett települések közül Túrvekonya, Bikszád, Vámfalu és Felsőfalu lehetett magyar alapítású.² A románság megjelenése az Avasban a XIV. századra tehető. A Máramarosból érkező, pásztorokodással foglalkozó román és kisebb számú rutén népesség a magasabban fekvő területeket szállta meg.³

A múlt századbéli és az e század eleji leírások tölgyes erdőket, makk termő bikkes bérceket, pompás gyümölcsösöket, derék szőlőtermő hegyeket és középszerű szántóföldeket említenek az Avasban.⁴ A vidék erdői és legelői a famunkáknak illetve az állattartásnak biztosítottak kedvező feltételeket, ugyanakkor mindenütt megvoltak és megtalálhatók napjainkban is a rendkívül gazdag fajtaállományú gyümölcsösök, s a gazdák többsége a települések határában lévő domboldalokon – többnyire csak saját szükségletre – szőlőt termeszt és bort készít.

Keleti Károly 1873-as szőlészeti statisztikája a 16 avasi település közül 11-ben regisztrál szőlő- és borgazdálkodást.⁵ Érdekes megjegyezni, hogy az általunk vizsgált 3 község közül Vámfalut nem említi. Kávássy Sándor térképe viszont, mely Szirmay Antal Keleti Károly statisztikájánál korábbi munkája alapján készült, mind a három településen jelez szőlőművelést.⁶ Igaz, Vámfalut illetően Szirmay Antal és Fényes Elek is hasonlóan nyilatkozik: „... kevés szőlőhegye, mely inkább gyümölcs, mint inkább szőlő kedvéért műveltetik.”⁷

A táj szőlészeti az éghajlati- és talajviszonyok mellett nagyban meghatározta a szőlőhegyek fekvése, s jelentősen befolyásolta az egyes települések birtokhatárának nagysága. Újváros szőlővel beültetett domboldalai javarészt a Szamos völgyére néznek, fekvésük déli. A remetei hegy keleti-délkeleti tájolású, a Vámfalu melletti parcellák nyugati fekvésűek. E szempontból a legkedvezőbb feltételekről Avasújváros esetén beszélhetünk, a legkedvezőtlenebb adottságok pedig Vámfalut érintik. Ami a másik összetevőt illeti: mindhárom település – de köztük fokozottan Avasújváros – szűk határu község. Az itt élő parasztok és mezővárosi polgárok intenzívebb növénykultúrákkal igyekeztek ellensúlyozni ezt.

Szőlővel, gyümölcsfákkal ültették be a más szempontból hasznosíthatatlan meredekebb hegyoldalakokat.⁸ Az avasi szőlőtermesztés vizsgálatakor még egy tényezőt figyelembe kell vennünk. Andorfi Márton kutatásai szerint a szőlőművelés északi határa éppen áthalad vidékünkön, az Avasság belső oldalán.⁹ Jellemző a vizsgált területre az is, hogy a gazdák erősen ragaszkodnak a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó művelési technikákhoz és szőlőfajtákhoz, s az újítások csak nehezen, lassan hódítanak teret.

Összességében azt mondhatjuk, hogy Vámfalu rosszabb fekvésű, kisebb területű szőlői csupán a családi borfogyasztás egy részét adják. Kőszegremete nagyobb területű, dombozabb szőlőhegyén jobb ízű s több szőlő terem, de az önellátás keretein az itteni szőlő- és borgazdálkodás sem lépett túl. Borkereskedelemről – főképp századunk első felére vonatkozóan – csupán Avasújíváros esetében beszélhetünk.

Az Avasság lokális jellegű, minőséginek nem mondható szőlőtermő terület. Többek között a szőlő- és borgazdálkodás zömében önellátó jellegével hozható kapcsolatba, hogy a szőlőtermesztésnek nem elsősorban gazdasági jelentősége van, a gazdákat nem csupán az elvégzendő munka hívja a hegyre, hanem a táj szépsége is, mely kellemes kikapcsolódást biztosít a munkás hétköznapi világából. Tanulmányunkban az avasi magyarság szőlőkultúrájának egy szeletét, a szüret és szőlőfeldolgozás témakörét mutatjuk be. A munkafolyamat ismertetése mellett kitérünk munkaszervezeti kérdésekre is, bemutatjuk a szőlőfeldolgozás eszközkészletét, a mustnyerés technológiáját és leírást adunk a területen máig használt bálványos borsajtók működéséről és készítéséről.

Szüret és szőlőfeldolgozás

„A szüretkezdés ideje és rendje nem független a változó társadalmi feltételektől, a termelők társadalmi helyzetétől, a termelési körülményektől, a termelt borfeleségektől és minőségi kérdésektől.” – vélekedik Vincze István.¹⁰

A szüret megkezdése – még századunk első felében is – országszerte valamiféle közösségi, hatósági döntés következménye volt. E szabályozás egyrészt és egyes területeken magyarázható a dézsmaszedéssel, ám „az országos helyzet elemzéséből inkább arra lehet következtetni, hogy a szüret egyszerre kezdése a szőlőhegyeken érvényesülő közösségi rend egyik sarkalatos pontja volt.”¹¹

Vidéünkön is élt e közösségi megkötés: „Ki vót hirdetve, mikó lesz natyszüret. Előtte is szethette, aki akart, de aki a natyszüret napján nem szüretelt le, azé őrizetlen maratt, mer lejárt a pásztor megbizása. Vót a faluba bakter, aki kidobóta, ő vót a bíró szógája. A natyszüret idejét az összes hegy gazdája döntötte el, megbeszéték a bírónak is. A szószólok itt is a nagygazdák vótak.” (B. Dohi Lajos, Kőszegremete) Századunk első felében, a már idézett gazdakönyv adatai szerint a szüretet október közepe táján kezdték, de sem az írott szöveg, sem a népi emlékezet nem utal arra, hogy ez valamely hagyományos szüretkezdő naphoz (pl.: október 15. – Terézia; október 18. – Lukács) kötődött volna. Kézírt kútfont gyakran említi, hogy a szőlő a szüretre nem érett be teljesen, s ezt elsősorban az időjárási viszonyokkal magyarázza. Ne feledjük, hogy a szőlőtermesztés északi határa éppen az Avason vezet át, s azt sem, hogy a régió belül a szőlőhegyek fekvése is különféle. Mindezen tényezőkhöz hozzávehetjük még, hogy a direkttermő fajták nem érnek korán, s cukorfokuk – természetesen az időjárási viszonyoktól függően – alulmarad a nemesített fajtákéhoz képest.

Ma már mindenki a maga választotta időpontban – tekintettel a fajtaállományra és az időjárási viszonyokra – kezd a szüret lebonyolításához.

A szőlő szedése előtt 2-3 nappal a gazda nekilát a szükséges előkészületeknek: a puttonyokat és a kádakat alaposan kimossa, a hordókat kiforrázza. A vizet vasháromlábba helyezett üstben, fazékban a kandalló tűzén forralják, majd a hordóba öntik, s addig rázogatják, míg az egész hordót eljárja, s a keletkező forró gőz kiöli a gombákat. Egy 400 literes hordó mosásához kb. 20 liter forró víz kell, amibe két kanál mosószódát is szoktak dobni. A bortároló edény akkor számít tisztának, amikor teljesen tiszta a belőle kiöntött víz. A mosás után újabban kénlap égetésével fertőtlenítik véglegesen a hordót.

A szüret hagyományosan családi munka. A faluban és a távolabb élő családtagok, rokonok, barátok igyekeznek kivétel nélkül segédkezni a termés betakarításában. Munkájukat viszontmunka fejében végzik, vagyis sorban szüretelnek, egyszer az egyik, másszor a másik gazdánál. Aki egy szőlőbirtokoshoz az éves munkák során rendszeresen eljárt napszámba, az ott volt szüretkor is, de nem napszámmért dolgozott, hanem egy kosár szőlőt meg egy üveg mustot kapott.

A szüretelők csapatán belül mindenkinek megvan hagyományosan a feladata. A szedést az asszonyok végzik. A fürtöt – főképp ha nagyon potyog a szem – nem kézzel törik le, hanem késsel vagy metszőollóval vágják le. A tőről leválasztott gerezdeket kosárba, újabban 10 literes nájlönvedérbe rakják, majd a *puttonba* öntik. Szedéskor maga a gazdasszony jár legelől, ő gyűjti össze az állószőlőt, vagyis a családnak télire eltett és a szüretelőknek ajándékba adott legszebb fürtöket. A dongás faputtont, mely mindig könnyűfából: fenyőből vagy szádokfából, azaz hársfából készül, a meredek hegyoldalon a fiatalabb férfiak hordják a hátukon a feldolgozás helyszínére. A puttonban a szőlőt általában kézzel vagy ágasfával kicsit megnyomkodják az asszonyok, hogy több férjen bele egy-egy forduló alkalmával. A szedést mindig a szőlőparcella tetején kezdik, hogy a puttonos a már leszedett tőkék közt haladjon, ellenkező esetben ugyanis könnyen leverné a gerezdeket.

Szüretkor a hagyományos ünnepi étrend fogásaiból a töltöttkáposzta és a dióskalács kerül az asztalra. A kalácsot már előző nap megsütik, a káposztát csupán előkészítik: a káposztalevélbe csavart rizses-darálthúsos töltelék cserépfazékba rakják, s hátikosárban viszik föl a hegyre. Míg zajlik a munka, a kandalló szélén lassan megfő a cserépfazékban a töltött káposzta. Mostanság egyre gyakoribb a szüreti étrendben a gulyásleves.

A szüret fogalomköréhez tartozik a szőlő szedésével szervesen összekapcsolódó munkafázis, a szőlőfeldolgozás, a borkészítés. Ennek helyszíne lehet a szőlőhegy, de lehet a falubeli porta is. Vámfaluban, ahol szőlőbeli pincék, hajlékok csak elvétve vannak, s azok is többségükben újonnan épültek, a leszedett termést a kosarakból a nájlönfóliával kibélelt szekérre (sráf) öntik fel, hazaviszik, s otthon dolgozzák föl. Ávasújvárosban nemigen tudni olyan gazdáról, aki ne a hegyen készítene bort szőlőjéből. Kőszegremetén kb. 10 család végzi a feldolgozást otthon, a falusi háznál. Ők szintén sráffal szállítják le a hegyről a szőlőt, illetve újabban nejlonzsákokban Daciával.

A szőlő hegyen való feldolgozásának is több helyszíne lehet. A szülői szőlőföldek felosztása a gyerekek között, illetve az, hogy egy-egy gazdának több tagban is van birtoka, előidézhetheti, hogy minden parcellán nincsen pince, présház. Ilyenkor a szőlőt kádba vagy hordóba öntik, s ugyancsak sráffal szállítják a másik birtoktestre, a feldolgozás színhelyére, ami lehet a szabad ég alatt, a pincegátdorban ill. a présházban. (Erről részletesebben később szólunk.)

A szőlőfeldolgozás munkafolyamatát, a darálást, a szűrést és a sajtolást a gazda végzi illetve irányítja.

A leszedett szőlőt, mielőtt a sajtolószerkezetbe helyezik, összezúzzák, A század elején jelent meg és terjedt el vidékünkön a Hoffer-típusú szőlődaráló (szőlőmorzsoló), melyet napjainkban is használnak az avasi szőlősgazdák. Az első világháború idején, amikor még újdonságnak számított, a szomszédok szüret idején sorban használták, mindenféle ellenszolgáltatás nélkül. Néhányan még a 70-80 éves szerkezettel dolgoznak, mások már újabb darálókat szereztek be. Korábban ágasfával, csumaszóták vagy kádban taposták a szőlőt.

„Vót mikó áva ágasfáva csumaszóták a szőlőt. Asztá zságba szették és taposták.” (Dohi Lajos, Kőszegremete)

„Ety kádszerűségben taposták, ami ki vót furva alú. Ahoty tapották, úgy ott a lé mind jött. Ezerkilencszáztizennégyben már vót aki Szinyérvárajjárú vagy Magyarországrú vett Hoffer darálót - azóta működnek ezek.” (Tatár Béla, Kőszegremete)

„Az illető, akié vót a szőlő, szépen megmosta a lábát, és akkó beleát meztláb és addig taposta, még széttaposta a szőlőt a kádba. Úgy rakták, hoty térdig ért a szőlő.”

(B. Dohi Lajos, Kőszegremete)

„A teknőt feltették a küszöbre és ekeszték nyomni. Beletették a montot a teknőbe és akkor a másik merte lefelé mindig.” (Dohi Károly, Kőszegremete)

A taposás területünkön nem a mustnyerés kizárólagos módja, hanem a sajtolást előkészítő munkafolyamat volt. A megtaposott illetve ledarált szőlővel teli kád közepébe egy fűzfavesszőből font, henger alakú, többnyire a kád magasságával megegyező hosszúságú szűrőkosarat helyeznek. A szűrőkosárban összegyűlt színmustot 2-3 literes cserépkancsóval vagy zománcos bádgedénnyel merik a kétfülű, kb. 10 liter űrtartalmú dézsába, amiből aztán a tölcseírszerű liun át öntik a hordóba. A sajtolás nélküli ledarált mustból kifolyó színbor világosabb színű, gyengébb (alacsonyabb alkoholtartalmú) és finomabb, mint a préseléssel nyert. Hátránya viszont, hogy kevésbé eltartható, hisz a bor konzerválásában fontos szerepet játszó cersav nagy része a préseléskor ható nyomóerő révén kerül a mustba. Vámfaluban a kádnak – amibe a szőlőt darálják – kifolyója van. Itt nem használnak szűrőkosarat, csak egy lécekből összeállított szűrőt raknak a kármentőbe távozó must útjába. Régebben ezt vesszőfonattal helyettesítették, mely a szűrőkosárral ellentétben nem zárt forma, csupán félkörívben hajlik a kifolyóluk elé. A vámfalusi gazdák közül néhányan a színmust leeresztése után visszamaradt montot nem préselik, hanem úgy, ahogy van kifőzik pálinkának.

A mustnyerésnek két eszköze ismeretes és használt az Avasban: a hatalmas méretű bálványos borsajtó és az újabb, kerek kosarú gyári vasprés. A két tárgy megkülönböztetése nyilvánvalóan is jelentkezik: míg az előző típust sajtonak, addig az utóbbit inkább *présnek* nevezik. E terminológiai kettősség a szerkezeti és mechanikai jellemzőiben eltérő préstípusok megkülönböztetését szolgálja, s nincs kapcsolatban a fehér és vörös lényerés kétféle módjával.¹²

A nagy múltra visszatekintő, már az ókorban ismert működési elvet megvalósító főfás vagy bálványos szőlőprés – melynek változatai főként még a Nyugat-Dunántúlon léteznek – erdélyi és avassági jelenléte talán a nyugatról települt szász lakossággal hozható összefüggésbe.¹³ Figyelemre méltó ugyanakkor az is, hogy a Grúziában használt *orsós prések* villásan elágazó nyomógerendája szinte teljesen megegyezik az erdélyi és avasi példányok bálványával. A grúzai és az európai borkultúra történeti kapcsolata kétségtelen – vélekedik Vincze István – ám az átvételek kronológiai kérdései egyelőre tisztázatlanok.¹⁴

A bálványos sajtó nevét a 3-4 m hosszúságú hatalmas tölgy főgerendájáról, a bálványról kapta. (Erdélyben ezt medvének nevezik.) A bálvány szabad vége villásan szétágazik, ebbe beékelve, vagy a villára tetszés szerint alulról illetve felülről ráerősítve találhatjuk a *kost*, azt a tokot, amelyben az orsó, csavar vagy sróf forog. Az orsó végére erős fakeretet (kb. 1 m × 1 m) illesztenek, amit kosárnak, saroglyának neveznek. A srófhhoz láncsal erősítik hozzá a karót (hajtórudat). A bálványt két pár láb fogja közre; az orsótól távolabbi lábakon halad át a tengely, mely rögzíti a bálvány vékonyabbik végét. A bálvány alatt helyezkedik el a serpenyő, ezen áll a deszkából összerakott, a két rigli és a két átkötő alkotta keretbe illesztett montszekrény. Az avassági bálványos sajtók melence nélküliek, ellentétben a nyugat-magyarországi típusok jó részével. Így a szőlő taposását – mint a sajtolást megelőző munkafázist – nem is végezheték máshol, mint egy külön edényben, a kádban. E hatalmas, kizárólag fából készült szerkezet az egykarú emelő elve szerint működik. A ledarált szőlőt (amelyet mind a színmust lemerése utáni lédús, mind pedig a sajtolás utáni száraz állapotában montnak neveznek, s csak kevésbé használják a Magyarország legtöbb vidékén ismert *törkölyszót*) kézzel egy kisebb, teknő formájú faedénybe – újabban műanyag vödörbe – szedik, majd a montszekrénybe öntik. Hogy a préselés után tömbbe összeállt montot könnyebben ki lehessen venni, néhány gazda rétegesen egy-egy falemezt helyez a megdarált szőlő közé a montszekrénybe. A megrakott szekrény tetejére deszkalapokat helyeznek. A nyomóerőt, melyet a bálvány, és a súlyos kövekkel megrakott, felcsavart soroglya együttes tömege ad, a papnak, baknak, bábnak nevezett hengeres fadarab közvetíti a mont felé.

Lassan csorog az isteni nedű

Régebben csupán egyszer sajtoltak. „Most má rájöttünk, hogy sok ez a hibrid szőlők, valahogy ez nem aggya uty ki a levét. Asztán eccer kinagyoyjuk egybe, asztán mégeccer ki-sajtoltjuk. Nem sok jön, de jön belőle.” (Dohi Lajos, Kőszegremete)

„Kéccer sajtoltunk, eccer kinyomjuk csak úgy, ami kijön jószántából. Kivesszük a sajtóból, felmoncsájjuk, újból felkavarjuk. Van ijén négyágu villa vasbul, aminek el van kopva az ága tejjesen, azza átkavarjuk, hogy a szőlőszemek meg a szőlőhaj fordujjanak meg.” (Dohi Károly, Kőszegremete) Kinagyoláskor a soroglyát nem hajtják fel túl magasra. Miután a montot egy kádban szétmoncsálták kézzel, átkeverték villával, s újra berakták a montszekrénybe, a lehető legnagyobb nyomóerő elérése céljából a saroglyát alaposan megrakják kövel és felcsavarják a *sróftot*. Ekkor az *orsó*, végén a megterhelt *kosárral* a földtől 60-70 cm-re felemelkedik, majd anélkül, hogy kezelője felügyelné, lassan leszáll a földre, s kiszorítja a szőlő „lelkét”. Az orsót, hogy könnyen forogjon a kosban, autózsírral, csapágyszírral, olajjal vagy kenik meg.

Házizsírral sohasem, mert az egér megrághatja. De vigyázni kell, hogy ne nagyon zsírozzák vagy olajozzák meg, mert könnyen megszalad, azaz anélkül, hogy kellő nagyságú nyomóerőt fejtene ki, visszacsavarodik. Ez akkor is megeshet, ha a sróf vagy a *kos* már kopott. Ilyenkor a hajtórúddal (karó) kitámasztják a kosarat.

Első és második sajtoláskor – igazodva a szekrényben lévő mont mennyiségéhez – más-más hosszúságú bakot raknak a bálvány alá. A sajtó kifolyója alá kármentőt tesznek, s ebből ugyanazon edényekkel, eszközökkel merik a hordóba a préselt levét, mint a színmustot. A tölcsérszerű liu lehet dongás faedény, de lehet teknő formájú, fűzfából kivájt, rézcsappal ellátott töltőedény is.

A bálványos sajtó térbeli elhelyezkedése, így a szőlőfeldolgozás és borkészítés helyszíne is többféle lehet. Allhat a sajtó a pince előtti zárható gádorban, ahol a szőlőművelő szerszámokat, a kádakat és puttyonyokat is tárolják. Ez esetben a gazda, esetleg a szűkebb rokonság használja. Találhatunk a szabadban, egyszerű lábas nyeregtető alatt elhelyezkedő sajtókat is. Ide több gazda jár sajtolni, többnyire a rokonság és a szomszédság, a szőlő feldolgozása az udvaron zajlik, ellenszolgáltatásként a tulajdonos a törkölyt (montot) kapja meg. Avasújvárosban a pincék előtt gádor nemigen van. Itt a szabadban, a föld feletti préházban, esetleg a pincében helyezik el a sajtót. A préházból gumicsövön vezetik le a hordókba a mustot. Korábban szóltunk arról, hogy Kőszegremetén néhány család a falubeli házban dolgozza fel a szőlőtermést, s a bort is otthon tárolja a földpincében. A bálványos sajtók nem csak a hegyen, hanem lenn a faluban is megtalálhatók.¹⁵

A gyári prések az 1930-as évektől jelentek meg az Avasban. Vámfalun, ahol sem szőlőhegyi épületek, sem bálványos sajtók nem voltak, s ma sincsenek, a szőlőfeldolgozás a faluban, a ház udvarában zajlik, a mustnyerés eszköze a kerek kosarú gyári vasprés. Remetén és Újvárosban azonban a gazdák többsége ma is bálványos sajtóval dolgozik. „Most má – nem tudom mér – most má térnek rátafele ere a vasprésekre, pedig az szaporátlanabb. Ez jobb. Jó naty szekrénye van, mektömi az ember, felemeli, tesz alája bakot, asztán követ és nyomja ki. Az a kis prés, aszt mingyá-mingyá tekerni kell, mellette nem lehet pihenni.” (Dohi Lajos, Kőszegremete)

A bálványos sajtók nagy számban való fennmaradását a célszerűség, a hagyományokhoz ragaszkodás mellett még egy tényező segítette, segíti, nevezetesen: hogy van olyan hozzáértő iparos, aki képes akár a teljes sajtószerkezetet elkészíteni, akár az egyes alkatrészeket megjavítani, kicserélni. Napjainkban egyetlen ilyen emberről tudunk, Erdei Imréről, az 50 éves újvárosi „srófmesterről”.
„Ács vót apám is, ő nem

Munkában a szőlőprés

foglalkozott evve. Remetérű vót egy bácsi, Henter Lajosnak hitták. Mék fiu vótam, akkó tanútam el tüle, mék katona se vótam. Ő csak mutatta, két nap alatt végesztünk is a sajtvóva.” – emlékezik vissza e speciális tudást és sok gyakorlatot igénylő tevékenységgel való megismerkedésére Erdei Imre. A tanítómester, Henter Lajos alakjának megörökítője, Sike Lajos így ír a már a 70-es évek elején kihalófélben lévő sajtókészítőkről és munkájukról: „...tehetséges faragók, ácsok, asztalosok kényszerű mellékfoglalkozása vagy éppenséggel kellemes időtöltése.”

¹⁶ Erdei Imre 27 sajtót készített és állított össze ez idáig. Mestersége során a hagyományos ács-asztalos szerszámokat használja: fejszét, bárdot, szekercét, gyalut, kétnyelű kést, gömbölyű vésőt. A sajtó alja, a serpenyő elkészítéséhez „időt álló, szívós matuzsálemi tölgyekre van szükség, (...) sűrű égyűrűkkel, a legkisebb repedés vagy gombásodás nélkül nehogy átszivárogon rajta a must.” ¹⁷ Az anyagnak legalább két évig száradnia kell, nehogy megreppenjen. Ugyancsak tölgyből készül a bálvány, a montszekrény deszkái és a riglik, az átkötők pedig gyertyánból. Az orsó anyaga keményfa: akác, vadkörte vagy vadcseresznye. A kosnak legjobb a dió. Ez puhább a sróf fájánál így a két anyag nem eszi ki olyan hamar egymást. A bak puhából kell hogy legyen, így nem ugrik ki préseléskor a bálvány alól. Általában fenyőből készítik. A montszekrény deszkáit régebben több helyen kilyukasztották, hogy sajtoláskor a must gyorsabban és könnyebben távozzék. Ilyen megoldást láthattunk Avasújvárosban egy még ma is működő példányon. Erdei Imre nem fúr lukat a deszkára, mert „belemegy a szőlő magja”. Ha a deszkák szélessége nem haladta meg a 20 cm-t, az illesztés résein is könnyen kicsurogott a szőlő leve, ha viszont ennél szélesebbekből állt a szekrény, akkor alulról befűrészték a deszkákat.

A legnagyobb odafigyelést, szakértelmet, pontosságot és kezűgyességet az orsó és a kos kifaragása igényli. E menetes alkotórészek a sajtó leginkább kopó darabjai, élettartamuk 100-150 év, ami azt jelenti, hogy a több mint két évszázadon át működni képes sajtók élete során legalább egy alkalommal cserére szorulnak. A csavart egy 18*18 cm oldalhosszúságú négyszögletű fából kiindulva először nyolcszögletűvé faragja, majd kör alakúra gyalulja a mester, úgy, hogy egy 16 cm átmérőjű karikát végig lehessen húzni rajta. Ezt követően felülről lefelé haladva 10 cm széles papírcsíkkal kijelöli, kirajzolja a menetet. E 10 cm széles sávot két oldalról a sáv közepe felé haladva 3 cm mélységig baltával kivájja, majd kétnyelű késsel lesimítja. Ehhez kell igazítania nagy gondossággal a *kost*, melynek kiinduló mérete egy 10 cm átmérőjű kerek luk. Ebbe vési a „srófmester” gömbölyű vésővel a 3 cm mély menetet, mely másfél fordulatot tesz ki.

A sajtó összeállítása a következőképpen zajlik: Elsőként a serpenyő kerül a helyére, ami két gerendán áll. Ezekbe csapolja a mester a lábakat. A tengely felőli két lábat gyakran beépítik a prэшáz falába. Ezután foglalja el helyét a bálvány, villás végén a kossal, az orsóval és a saroglyával. A kos állhat a bálvány szétágazásába belevésve, vagy a bálvány alá rögzítve, ám leggyakrabban a bálványhoz felülről kapcsolódik. A kos két felén és a bálvány villájának két szárán 1-1 csavar halad át. Ezek kampószerűen illeszkednek egymásba, biztosítva azt a mozgást, csuklást, mely a bálvány és a kosban forgó orsó által bezárt, a préselés során állandóan változó szög folytán áll elő. A saroglya belső deszkái a sróf bevéssett alsó felét közrefogják, így kapcsolódik össze e két szerkezeti elem. A csavar vége egy gödörben forog.

„Mi sem természetesebb, mint az, hogy a mester díszítőmotívumokat is vésett a sajtó nagyobb felületű részeibe. Tulipánokat és más elemeket. Esetenként azonban megelégedett azzal, hogy mives betűkkel bevágta a gazda nevét és az évszámot, amikor az alkotás készült.” – írja

Sike Lajos.¹⁸ Gyűjtéseink során azonban azt tapasztaltuk, hogy az újvárosi és remetei sajtók szinte egyáltalán nincsenek díszítve, ellentétben a nyugat-dunántúli főfás *présekkal*.¹⁹ A készítés éve, a készítő és tulajdonos neve viszont a régi és új sajtók legtöbbször megtalálható.

Íme egy példa Kőszegremetéről:

860

860 ba

Dohi János

tsinálta Bartas János

Erdei Imre nem díszíti sajtóit, de a fent említett adatokat minden általa készített darabba belevési, vagy a bálványba, vagy a kosba, vagy az orsóba.

Újváros és Remete szőlőhegyeinek legrégebbi datált sajtója, mely ma is működik, 1811-ben készült, szabadtéri préselőszínen áll a kőszegremetei Nagy-hegyen. Az évszám a kosban olvasható.

A szabadban, tető alatt álló sajtók srófját a két szüret közti időszakban sokan a hegyi ház padlásán tárolják, így védve a nedvességtől, az időjárási hatásoktól. A nyeregtes, régebben zsúppal, napjainkban palával fedett színt nyáron széna tárolására használják.

Mint említettük, a bálványos sajtókat területünkön mindeddig nem tudta kiszorítani a gyári prés, illetve e folyamat még igen lassúnak mondható. A valamilyen okból mégis „halálraítelt”, s tűzifának felaprított szerkezetek bizonyos elemei másodlagos funkciót kapnak. Így például a bálvány kitűnő ülőalkalmatosságnak bizonyul az eresz alá téve. Az avasújvárosi szőlőhegyen sajnos olyan esetről is hallottunk, hogy a szülői jusson osztozkodó, egymást meg nem értő testvérek széthordták az ősi sajtó mozdítható alkatrészeit.

Irodalom

Andorfi Márton 1935:

A szőlőművelés északi határa Észak-Magyarországon. Szombathely.

Barbul Jenő 1900:

Az avasvidéki nyelvjárás. Bp.

Borovszky Samu é.n. [1908]:

Szatmár vármegye. Bp.

Böröcsök Vince 1974:

Az érő szőlőtermés őrzése, szüretelése és a szüreti bál a Szeged környéki homokon. Ethnographia LXXXV. 479–493.

Égető Melinda 1993:

Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Bp.

Fényes Elek 1839:

Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. 4. köt., Pest.

Kávássy Sándor 1981:

Gazdasági viszonyok Szatmárban a XIX.

század elején. Agrártörténeti Szemle XXI-II. 133–151.

Kecskés Péter 1992:

Présházak és pincék a Dél-Dunántúlon. Ház és Ember 8. 167–203. Szentendre.

Keleti Károly 1875:

Magyarország szőlészeti statisztikája 1860–1873. Bp.

Kós Károly 1980:

Változások az avasújvárosiak gazdálkodásában. In.: Eszköz, munka, néphagyomány 388–443. Bukarest.

Maksai Ferenc 1940:

A középkori Szatmár megye. Bp.

Sike Lajos 1972:

Szőlősajtó és hegedű. Művelődés XXV. 22–23. Bukarest.

Szirmay Antal 1809–1810:

Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérte. I–II. Buda.

Vajkai Aurél 1977:

Szőlőprések és díszítésük a Balaton északi mellékén. Ethnographia LXXXVIII. 448–462.

Vincze István 1958/a:
Magyar borsajtók. Ethnographia LXIX.
1-28.
1975: Taposók és prések. Ethnographia
LXXXVI. 104-152.

Jegyzetek

1. Maksai F. 1940. 83.
2. Maksai F. 1940. 84.
3. Maksai F. 1940. 85-86.
4. Szirmay A. 1809. I. 324-328., 330-331,
335-340, Fényes E. 1839. 316., 323.,
326., Barbul J. 1900. 6-7., Borovszky
S. 1908. 38, 102., 165.
5. Keleti K. 1875. 363.
6. Kávássy S. 1981. 148.
7. Szirmay A. 1810. II. 335.; Fényes E.
1839. 326.
8. Kós K. 1980. 418.
9. Andorfi M. 1935. 40-41.
10. Vincze I. 1960. 2.
11. Égető M. 1993. 152.

12. Kecskés P. 1992. 176.
13. Vincze I. 1958. 7.
14. Vincze I. 1975. 114-115.
15. Kós K. 1980. 403.
16. Sike L. 1972. 22.
17. Sike L. 1972. 22.
18. Sike L. 1972. 23.
19. Vajkai A. 1977.

Adatközlők

Asztalnok Dezső (1926), Bak Ilona (1926),
Bú József (1941), Cseh Vilmos (1947), De-
meter Csaba (1963), Dohi Ambrus (1916),
Dohi Ferenc (1924), Dohi István (1939),
Dohi Károly (1929), Dohi Bak Lajos (1924),
Dohi Lajos (1907), Erdei Imre (1946), From
Menyhért (1934), From Erzsébet (1925),
Henter Imre (1940), Rákos Imre (1921),
Rákos Gyula (1930), Sike Gyuláné (1936),
Sike Dezső (1947), Sike Lajos (1938), Ta-
tár Imre (1940), Váradi Margit (1924), Vass
Árpádné (1939), Vass Imre (1926).

Bogár Anikó

A szilva aszalása és a lekvárfőzés

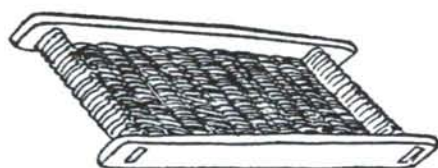
Ősz van, a gyümölcserés ideje. Szatmárban jó szilvaterméskor ma is fővő lekvár illata lepi be a falvakat, ma is körül lehet ülni a rotyogó üstöt.

A szilva tartósításának két általánosan elterjedt módja van: az aszalás és a lekvárfőzés. Míg az aszalás elterjedt eljárás volt a parasztság körében, addig a lekvárfőzés a 18. század óta vált elterjedté¹, sőt a Szamoshátról és az Őrségből származó adatok szerint a friss gyümölcsöt nem főzik, hanem aszalják. Ilyen helyeken a megfőzött aszalt gyümölcsöt használták minden olyan ételbe, amibe mások lekvárt tettek.² Készült így rétes, kelt kalács, derelye.

Az aszalás mind a kerti, mind a vad gyümölcsök elterjedt tartósítási módja. A technikát Keleten fejlesztették magas szintre, innen jutott el hozzánk és került a magyar aszalt szilva Nyugat-Európába orvossággént. A múlt században csökkent csupán e termék kivitele, mert

helyét a Boszniából érkező áru vette át.³ Az országon belüli kereskedelem – elsősorban a jó szilvatermő Szatmárból – jelentős volt a 20. században is. Szatmárból Debrecenbe, Beregszászba, Zemplénből pedig a Felső-Tisza vidékéig és Kassáig vitték.

Kisebb-nagyobb mértékben az egész ország területén aszaltak gyümölcsöt, mennyiségtől függő technikával. A legegyszerűbb, kis mennyi-

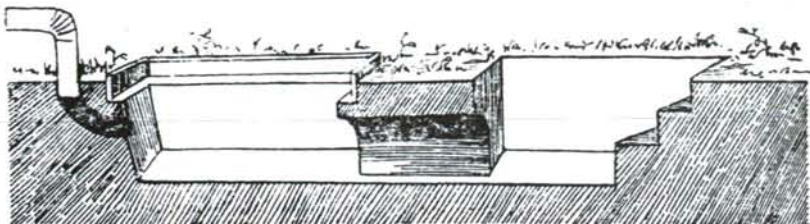

Aszalócserény rajza
Kovács 1943. 146.

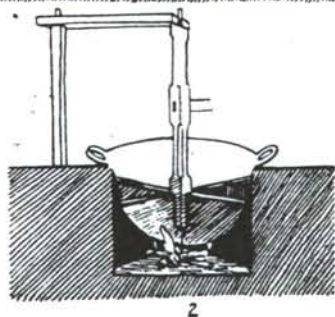
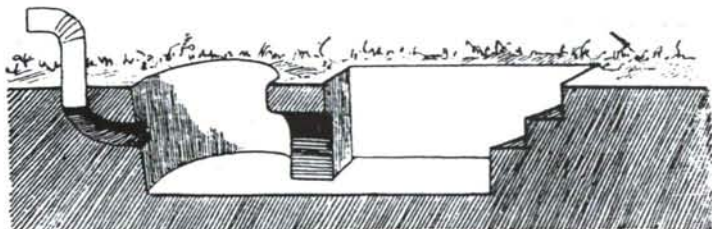
ségre alkalmazható módszer a napon szárítás. Nagy alapterületű, keskeny peremű, vesszőből font aszalócserényre tették a gyümölcsöt, olyan helyre, ahol a nap jól érte.

Ha ősszel a nap melege már nem volt elegendő, akkor kenyérsütés után a főlhevült kemencébe rakták be az aszalnivalót.⁴ Ismeretesek – már nagyobb mennyiség feldolgozására szolgáló, földbe vájt aszalók. Itt is vesszőkosárba tették a gyümölcsöt, de alatta állandóan melegítettek úgy, hogy a közvetlenül a gyümölcs alatt nem égett a (aszalás rajza) tűz, csak a hozzá vezető aszalótorokban, melyet az ugyancsak földbe vájt tüzelőgödörből fűtöttek. Körülbelül öt nap alatt készült el így módon az aszalt szilva.⁵ Ahol sok volt a feldolgozandó gyümölcs, ún. aszalókat építettek. Ezek egyetlen helyiségből álló épületek, melyeket kívülről, kemencével fűtöttek. Belül polcokként egymás fölé helyezett aszalófonatokon száradt a gyümölcs. Folyamatos, szinte „nagyüzemi” aszalást tudtak így megvalósítani.⁶

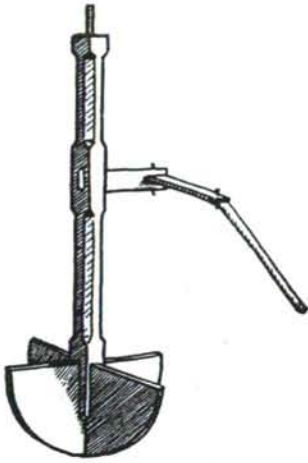
A megaszalt szilvát vászonzacskóban vagy fedeles kosárban tárolták. Fogyasztása téli-tavaszi böjtben (advent, nagyböjt) általános volt. December 24-e böjtös napján az ország nagy részén elterjedt volt az aszalt szilva leves fogyasztása.⁷ Ahol sok gyümölcs termett, több zsáknyi aszalt szilva fogyott el évente. Gyakori volt, hogy a levest cukros

Szilvaaszalás
Ecsedi 1935. 315.

Lekvárfőzés
Ecsedi 1935. 318.

Vitorlás kavaró
Ecsedi 1935. 319.

vízben megfőzték, és tejes vagy tejfölös habarást készítettek hozzá.⁸ Ennél ma már furcsábban ható összetételben is előfordult az aszalt szilva. A Székelyföldön füstölt húst, szárazbabot és aszalt szilvát főztek egybe, majd tejföllel behabarták.⁹ A Tiszántúlon ismerik a disznónyelvvel, szívvel, gégével főtt aszalt szilvát,¹⁰ a Dunántúlon pedig a szárazbabból és aszalt szilvából készült tejföllel behabart böjti levest.¹¹

A szilva a legkedveltebb lekvárnak eltett gyümölcs a hagyományos paraszti kultúrában. Az első világháború előtt a cukor nélküli lekvárfőzés volt általános a magas cukorárak miatt.¹² Az érett szilvából készülő lekvárt ma is érdemes így elrakni, elég édes lesz. Nagy mennyiségben, rézüstben főzték a lekvárt. Kimagozhatták a főzés előtt is, de sok helyütt maggal együtt átfőzték, és utána törték át cserépszűrőn. Ezt a műveletet hívták ciberézésnek.¹³ 12-14 órán át főtt a lekvár. Állandóan tüzelni kellett alatta, de vigyázni arra, hogy oda ne kapjon az alja. A jó lekvárnak ugyanis két ellensége van: ha odaég és ha megfüstölődik. Emiatt használták az ún. vitorlás kavarót, amely

az üst egész fenekén mozgatta a fővő gyümölcsöt.

A füst ellen úgy védekeztek, hogy az üstöt pontosan illesztették az üstházba, illetve ha földbe vájva főtt, beletapasztották a földbe. Szokás volt az üst egész külső felületét betapasztani, amely szintén a leégéstől védte a lekvárt.¹⁴ Azt mondták, a lekvár akkor készült el, ha kanálra véve és azt felfordítva nem esik le. Melegen kisebb- nagyobb cserépszilkébe rakták. Ha bebőrösödött, lekötötték, esetleg olvasztott zsírt, vaját öntöttek a tetejére, ami légmentesen lezárta.¹⁵ Az ily módon eltett lekvár akár évekig is eltartható volt. Ha a lekvárt piacra vitték, a cserépszilkével együtt adták el. Nyersen kenyérre kenve vagy tésztákba töltve (barátfüle, kifli) fogyasztották.

Felhasznált irodalom

- ☐ Ecsedi István: A debreceni és a tiszántúli magyar ember táplálkozása. in: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve I. Debrecen, 1935. 149-405.
- ☐ Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása. Bp., 1943.
- ☐ Kisbán Eszter: Aszalás. in: Magyar Néprajzi Lexikon I. Szerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1977. 145-146.
- ☐ Uő: Táplálkozáskultúra. in: Magyar Néprajz IV. Szerk.: Balassa Iván. Bp., 1997. 419-583.
- ☐ Luby Margit: A szilva hazája. = Néprajzi Értesítő XXXI. 1939. 300-310.
- ☐ Rapaics Rajmund: A magyar gyümölcs. Bp., 1940.

Jegyzetek

1. Kisbán 1977. 510.
2. Kardos 1943. 147.; Luby 1939. 306.
3. Rapaics 1940. 125-133.
4. Ecsedi 1935. 313.
5. Ecsedi 1935. 314-316.
6. Luby 1939. 308.
7. Kisbán 1997. 509.
8. Kisbán 1997. 509.
9. Kisbán 1997. 509.
10. Ecsedi 1935. 316.
11. Kisbán 1997. 145.
12. Kisbán 1977. 145.
13. Luby 1939. 306.
14. Luby 1939. 306-306.
15. Kardos 1943. 148.

Jánosi Monika

Téka

Törvényalkotás a korai Árpád-korban

E könyv Jánosi Monika több mint két évtizedes fáradhatatlan történelmi kutatásainak eredménye, mely máris az Árpád-kori magyar jogtörténet egyik meghatározó művévé vált. A szerző ezt sajnos már nem élhette meg. Fiatalon kellett szembenéznie súlyos betegségével, amely azonban alkotóerejét nemhogy meggátolta volna, de megsokszorozta. Tudományos tevékenységét a farsztó, kimerítő főiskolai tanári feladatok mellett betegségével küszködve végezte, egyszerre volt szeretett, kiváló tanár, méltán becsült középkori történész és nagyszerű, segítőkész ember.

Dr. Jánosi Monika 1945. szeptember 11-én született az ausztriai Gmündenben. Általános és középiskoláit Csongrádon végezte, majd felvételt nyert a József Attila Tudományegyetem történelem-országos szakára. Már egyetemi éveitől foglalkozott a kora középkori jogtörténettel és az Árpád-kori jogalkotással. Tudományos pályájának elindításában elvülhetetlen érdemei voltak az azóta elhunyt Karácsonyi Béla könyvtári főigazgatónak illetve Kristó Gyula professzornak. 1968-ban szerzett tanári oklevelet, 1975-ben írta doktori értekezését (*Corpus Juris első törvényeinek kézírati hagyományaihoz*, Szeged 1975). Kandidátusi értekezését (*Törvényhozás Magyarországon a XI. században*, Bp. 1988) 1989-ben védte meg a Fügedi Erik, Érszegi Géza, Bertényi Iván, Csapodi Csaba, Solymosi László, Rácz Lajos, Györffy György és Kubinyi András képezte bizottság és op-

ponensek előtt. Negyedszázadon át (1968–1993) középiskolai tanárként dolgozott, először Mohácson majd a budapesti Leöwey Klára Szakközépiskolában; 1993-tól pedig a

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézetének Történettudományi Tanszékén tanított, 1994-től kinevezett docensként, 1995-ben bekövetkezett haláláig.

Törvényalkotás a korai Árpád-korban című munkája egész eddigi történészi tevékenységének összefoglalása lett volna. Azonban a könyv csak torzóban maradt része János Monika munkájának. (Szerzője szinte élete utolsó pillanatáig, 1995. június 11-éig írta.)

A könyv két részre osztható, első fejezetei a kora feudalizmusban kialakuló jogrendszerrel, annak sajátosságaival és forrásaival foglalkozik; a második rész kifejezetten a kora Árpád-kori jogalkotást, annak 3 fő forráscsoportját, nevezetesen Szent István, Szent László és Könyves Kálmán királyaink törvényeit vizsgálja.

A kora középkori európai jogfejlődésben a kialakuló feudális társadalmi viszonyok megszilárdulása heterogén történelmi feltételek mellett alakult ki, alapvetően 3 fontos tényező hatására. Ezek a *lejegyzett törzsi szokásjog* (népjog), a *római jog* és a keresztény egyház jogrendje, a *kánonjog*. Mivel a legkorábbi államalakulatok a Római Birodalom területén jöttek létre, ezért a törzsi szokásjognak a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva egyre inkább az írásbeliség felé kellett tolnia. A vízigótok majd a frank

törzsek voltak az elsők ennek rögzítésében – Codex Euricianus 475 körül, majd a Pactus Legis Salicae vagy Lex Salica (VI. sz. eleje) –, tehát azok a germán törzsek, melyek először kerültek kapcsolatba a római kultúrával. E korai jogforrások a nép közmeggyőződésében kialakulva, íratlan majd írott formában megjelenve, a közösség minden tagja számára kötelező magatartási szabályokat, szokásokat tartalmaztak. Összességüket hívják szokásjognak vagy népjognak. Azonban ezek a törvények a királyi akarat megnyilvánulásai a népjog köntösében, mint pl. a longobárd Rothár vagy a nyugati Eurich király törvényei. Jellegzetességeik: az egyszerűség, gazdasági-történelmi viszonyra való gazdag utalások, az esetszerűség, valamint a büntetőjogi szankciók. A germán jogforrásokat tartalmilag és törvénytechnikailag erősen befolyásolta a római jog, mint pl. Edictum Theoderici Lex Romana Wisigothorumot és a burgund törvénykönyveket is. A Karolingok idejében kezd megjelenni a *királyjog*, mely mint egyfajta szokásjog, a nép beleegyezése által a király parancsoló hatalmát rögzíti, létrehozva így a frank birodalomban újfajta jogi intézményeket is: hivatalnoki jog, frank közigazgatási jog, királyi büntetőjog, stb.

A királyi törvényhozást korai formáiban leginkább a frank birodalomban lehet nyomon követni, melyek kapitulárék formájában jelentek meg. Ezeket tagolják kapitulumokra, osztott írott jogszabályokra, elrendelésüknél, „kihirdetésüknél” már nincs szükség a nép egyetértésére, csak a birodalmi gyűlés véleményére.

Az egyházjog – noha elkülönült a többi jogtípustól, hiszen a feudális jogon belül külön tényező maradt – hatása közvetlenül vagy közvetve mégis érvényesült. A Benedictus Lévíta-féle gyűjtemény (847–852) az egyház a püspökök számára kívánt nagyobb hatalmat biztosítani a királlyal

szemben. Fontos egyházjogi és történeti források a Dionysiana és a Hispana elnevezésű munkák is. Hamisított, fiktív egyházjogi gyűjtemények is elterjedtek voltak a korban, mint pl. a Pseudo Isidor-féle gyűjtemény, melyet akár a középkor legsikeresebb hamisítványának is lehetne nevezni. Összeállítója bizonyos Isidor Mercator volt, habár hatása csekély, mégis hozzájárult a leromlott egyházi fegyelem javításához, a régi törvények hatástalanításához.

Rendkívül fontos a nyugat-európai jogfejlődés tendenciái mellett a kor legfejlettebb jogforrását, a bizánci jogot is megemlíteni. A Justinianus-féle kodifikáció a római jog forrásainak latin nyelvű törvénykönyvgyűjteménye, a bizánci jog alappillére. Később a görög nyelv bevezetésével III. Leó császár kiadta magán- és büntetőjogi, illetve család és öröklésjogi gyűjteményét – ezzel „továbbfejlesztve” Justinianus törvénykönyvét, Eklogé címen. A bizánci jog merít a korai szláv szokásjogból is, alkalmazva a testi büntetések széles skáláját, továbbfejlesztett változatai mezőgazdasági, katonai, tengerészeti törvénykönyvek. A szláv jogrendszer tehát, ezen belül is a keleti szláv szoros összefüggést mutat a bizánci jogfejlődéssel.

Keleti szláv jogemlék a Russzkaja Pravda, a büntetőjogi, szokásjogi törvények egy-egyesítésének fontos állomása. A rövid Pravda – XI. század – leginkább büntetőjogi normákat tartalmaz, a szokásjog nagymérvű továbbélését mutatja. A Jaroszlavicsok Pravdája illetve a Bővített és Rövidített Pravdák már rögzítették a feudális jog uralmát, megtiltották a vérbosszút, sokkal jobban figyelembe vették a törvényhozást is. Az egyházi szabályzatok az orosz feudális jog alapját képezték, nemcsak egyházi jogokat, kánonokat, hanem királyi, feudális jogokat tartalmazva, meghonosítva a különböző büntetésnemeket, és büntetve az egyházellenes cselekedeteket.

Nyugat-Európában a germán, barbár népelemek felszámolták a rabszolgatartó társadalom jogrendjét, lehetővé tették a kezdetlegesebb körülmények között kifejlődő feudalizmus gyors előrehaladását. Bizánc sokkal fejlettebb jogrendet örökölt, de annak jogrendszere a feudális társadalomhoz igazodik, majd igen sok elemet vesz át a feudalizálódó barbár népek jogrendjéből, ezzel fejlesztve saját, azaz a bizánci birodalom jogrendjét. A bizánci és a nyugat-európai jogfejlődés hatásai érezhetők a közép európai államok rendjében, az adott államok sajátos társadalmi viszonyaihoz igazodva, de itt inkább a nyugati jogrendszer felé orientálódnak.

A magyar jogalkotást, egészében a X. század előtti időszaktól elemzi a szerző, kezdve a magyar és az itt élő egyéb népek kölcsönös egymásrautaltságából kialakult szokásjogtól Szent László törvénykezéséig. A szokásjog Magyarországon rendkívül tarka összképet mutat. A magyarság eleve heterogén összetétele jelzi, hogy itt igen sokféle eszmei áramlat, eltérő szokás keveredett. Ezek a bolgár-török és keleti szláv áramlatok, melyek a pogány hitvilágunkat erősítették, illetve a zsidó vallás, a bizánci kereszténység és az iszlám. Az új hazában a különféle áramlatok igen szabadon keveredhettek, eltérően gazdagították ősi pogány szokásjogunkat, míg végül fokozatosan beolvadtak (népek és eszmék) a magyarságba.

A heterogén szokásjog bővült precedens esetekkel, később pedig idomult a feudális királyi hatalom igényeihez; így a bírói ítékezés alapját képezte egészen a késő középkorig. A X. században a magyar külpolitika Bizánc felé orientálódott, a kelet európai nagyhatalom jelentős missziós tevékenységet végzett hazánk területén. A fejedelmi hatalom (Géza) és a Német-Római Császárság megerősödésével, különösen I. Ottó korában, a magyarok egyre inkább nyugat felé fordultak, mind több német és cseh pap té-

rített magyar területen.

A XI. században a bizánci és a nyugati kereszténység nálunk együttért; a bizánci hatást a kelet-európai birodalommal kiépített dinasztikus kapcsolatok is bizonyítják. Első királyunk nyugati mintájú törvényalkotása kizárta a korábbi törzs-nemzetségi szokásjog jelentősebb továbbélését, noha több eleme is fennmaradt: pl. a tinónak „büntetéspénzkénti” alkalmazása, ill. az ötös számrendszeren alapuló büntetés-díjrendszer. A kánonjog, azaz az egyházi rendelkezések, jogszabályok összessége I. István törvényeiben nagyon is benne volt – minden 10 falu építsen templomot, vasárnap ünnepnapra nyilvánítása, tizedfizetés stb. – és radikálisan hatott. Szent István tiltotta a templom mellől való elköltözést. Az ünnepnapok megünneplésével szintén a keresztény alapokon nyugvó államszervezet működését támogatta. Törvényeink sokféle egyéb – orosz, cseh, bizánci (fül-, orrlévágás, stb.) – jogesetekkel mutatnak hasonlóságot, melyek nem pusztán a különböző intézkedések átvételét jelentik, hanem hasonló társadalmi, történelmi körülmények közötmegfogalmazódó – hasonló jellegű – igényekre mutatnak.

Szent István királyunk törvényei az eddig ismert 10 kézirat alapján kétféle változatra, ún. redakcióra bonthatók.

A XII. századbéli másolat, egyben legkorábbi kézirat, az Admonti-kódex, ez tekinthető az *A* típusú redakciónak. Két törvénykönyvet, azaz 50 kapitulumot tartalmaz (35+15-ös bontásban). A további kilenc kézirat, melyek zömmel a XVI. század körül keletkezettek, alkotják a *B* szövegvariánst: ezek 55 kapitulumot tartalmazó törvénykönyvek. A *B* redakciót további *B1* és *B2* redakciókra lehet bontani; minden bizonnyal a *B1* a korábban keletkezett változat, melynek másolásával alkották meg a *B2*-t. A Budai János-féle, Thuróczy-, Csonka Besztercebányai- és a Debreceni-kódexek tartoznak

a B1-hez, a Kollár-, Illosvay-, Gregoriánczy-, Nádasdy- és Festetics-kódexek pedig a B2-hez. E kódexek, valójában helytelenül, szent István első törvénykönyvének az uralkodó fiához írt intelmeit tekintik, amely műfajára nézve nem törvénykönyv, hanem „királytűkör”.

Szembetűnő, hogy a két kéziratcsoport (A és B redakció) különböző mennyiségű kapitulumot tartalmaz. Valójában a kétféle kézirat közül csak egy kapitulum az eltérés, mert a másolók önkéntesen összevontak vagy szétbontottak kapitulumokat. Az Admonti-kódex két kapitulumot hoz, melyet a későbbi kódexek nem, illetve a B típusú kéziratok 6 olyan fejezetet említenek, melyeket az Admonti-kódex nem tartalmaz. A kardrántásról című kapitulum, amely csak az Admonti-kódexben található, halálat bünteti e tettet, míg a többi kódexben a törvény csak büntetéspénzt fizettet. Hat kapitulum kimaradt az Admonti-kódexből, ezek: A királyi udvar vagy vár élére állított szolgák tanúbizonyossága; A király és a királyság elleni összeesküvés; A tized; A karddal való sebesítés; A kardrántás, ha sebesítés nem történik és Az ispánok álnoksága. Ezek alapvetően meghatározzák első királyunk törvényeinek keletkezésére vonatkozó találgatásokat. A kimaradt kapitulumok esetében későbbi interpretációra – beszúrára, betoldásra – gyanakodhatunk. Ilyen pl. az 51., amely a király és a királyság elleni összeesküvéssről szól. Ennek utolsó két mondata megegyezik a Kálmán-kori második zsinat fejezeteivel, mely exkommunikációval fenyegeti az összeesküvőket. Az interpretációt mégis cáfolja az a tény, hogy István uralkodása előtt már a IX. században volt törvény az összeesküvésekre vonatkozólag. A szerző a törvény első mondatát István-korinak, többi részét interpretációnak tartja. Ennyiből is látható, hogy mennyire nehéz István-kori törvények eredetének kérdésére pontos választ adni. „A királyi udvar vagy vár élére ál-

lított szolgák tanúbizonyosságáról” című kapitulum még bonyolítja a helyzetet. Ez a törvény, melyet az Admonti-kódex nem közöl, egyedülálló jogi precedens a kora középkori törvénykezésben. A törvény szerint ezen szolgák tanúskodását az ispánok között kell elfogadni. István sokféle törvényt hozott a szolgákkal kapcsolatban, azok jogi helyzetének megállapítására. A szolga vagyontárgy volt, valaki tulajdona, erre számos törvény utal, de helyzete nem volt statikus, merev, fel lehetett szabadítani, de szabadok is lecsúszhattak szolgasorba.

Az úgynevezett servus ispánok, akikre a törvény utal, az oklevelekben az István utáni időszakban már nem játszhatnak szerepet, a szerző szerint csak István korában lehettek jelen, de ez esetben miért mellőzte őket az Admonti-kódex scriptora? Talán idejémult volt már a XI. században, vagy a feudális uralkodó osztály akarta az István-törvényekre hivatkozva kiszorítani a hivatalokból az oda nem illőket?

Még inkább kétségeket okoz az Admonti-kódexből hiányzó, a tizedről szóló törvény. Szinte lehetetlen, hogy az a királyunk, aki oly nagy gonddal járt el a kereszténység ügyében, kiépítette a keresztény egyházszervezetet, pontosan meghatározta az egyházi teendőket, megfeleldkezett volna a tizedről?! Mérföldkőnek számít e törvény, és abban jelenleg mindenki egyetért, hogy István hozott ilyen törvényt. Ugyanakkor az is biztos, hogy szokásjog alapján e felpogány-félkeresztény világban nem élhetett volna törvényünk tovább. Ezért valószínű, a hiányzó kapitulumokból többet István idejében hoztak, de nem tudhatjuk, miért maradtak ki a legkorábbinak számító kéziratból. Azt sem tudhatjuk, miért került a kézirat Admontba, a mai Ausztria területére. E tények és a kilenc kézirat ismeretében, melyek egyike sem hasonló az admontihoz, megállapítható, hogy az A kézirati változatnak nem voltak hagyományai, és hogy a B kéziratcso-

port szolgáltató István törvényeinek valószínűbb változatait.

Első királyunk minden bizonnyal többször is törvénykezett 41 éves uralkodása alatt, úgy tűnik, sok esetben autokratikus módon, saját akaratából hozta törvényeit. A törvénykezés valószínűleg szervezettebb keretek között folyhatott, s a „király nagyjai” is ott voltak „tanácskozási” szerepkörben. Törvényt a király valószínűleg annyiszor hozott, ahány utalás történik erre a kéziratokban, így kizárható az a feltevés, miszerint István két dekrétumát valamikor 1000 illetve 1030–38 táján hozhatta.

A különböző tanácsulések határozatait valószínűleg külön pergamendarabokra írták, azokat később összegyűjtötték és királyi parancsra törvénykönyvbe foglalták. A mai formában fennmaradt törvények tehát csak összeszerkesztési idejünkben vizsgálhatók, közvetlen keletkezésüket kutatni nem lehet. Mégis, hogy egy átfogóbb képet lehessen kapni a törvényekről, a szerző úgy véli, hogy az *A* változat I. dekrétuma még István-kori, a II. dekrétum, mely nem hasonlít István-kori kéziratokhoz, I. András korában keletkezhetett. Azzal támasztja ezt alá, hogy András az I. István-kori jogállapotot próbálta drákói szigorral helyreállítani, ezért a még le nem írt törvénykönyveket változtatás nélkül hozzacsatolta István törvénykönyveihez.

A *B1* kéziratváltozat az *A* felhasználásával Kálmán korában keletkezhetett, pontosabban nem az Admonti, hanem annak előképe figyelembevételével. Erre utal a Kálmán-kori II. zsinati határozat egyezése a II./17-es törvénnyel, valamint Kálmán I. törvénykönyvének István törvényeire és annak felülvizsgálatára vonatkozó gondolatai is. A *B2*-es típushoz tartozó kéziratok nagyon hasonlítanak a *B1*-hez, ezért valószínűleg vagy egyidőben keletkeztek azokkal, vagy a *B1* kéziratcsoport szolgált mintául a *B2*-es kéziratváltozatokhoz.

Összegzésként megállapítható, hogy az *A* redakció kéziratai kis példányszámuk és elszigeteltségük miatt nem maradtak fenn, hanem a *B1* és *B2* képviselték – már csak elterjedtségük miatt is – Magyarországon az istváni dekrétumokat, szemben a legkorábbiak az Admonti-kódexek tartó elképzelésekkel.

Szent István halála után 1116-ig, Kálmán királyunk uralkodásáig mindössze két királyunknak, Szent Lászlónak és Kálmánnak a neve alatt maradtak fenn dekrétumok, valamint I. András királyunk törvényeinek krónikabeli töredékét ismerjük. Első királyunk után következő zűrzavaros időket a krónikák is rosszállóan festik le, létezik olyan krónika is, mely Szent István után – Abát és Pétert bitorlónak tartva – I. Andrást említi meg Magyarország következő királyaként. A mai történeti irodalom ellentétesen ítéli meg Péter és Aba Sámuel királyunk személyét. Nem bizonyított, hogy Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) a Szent István-i politika híve vagy következetes ellenzője lett volna. Az Altaichi évkönyv megbízható adatokat nyújt arra vonatkozólag, hogy Péter – második uralma idején – bajor törvényeket és szokásokat hozott be az országba. Aba Sámuel sem ítéli meg a történeti irodalom egyértelműen, csak a régi rend, a pogány szokások folytatójaként. I. András a könyv szerzője szerint is a Szent István-i politika folytatója, szigorú intézkedésekkel száműzte a német és a pogány jogszokásokat, I. Béle idejéből már több adat maradt fenn, a krónikák méltatják gazdasági intézkedéseit, jó minőségű ezüstpénzeit, melyekkel többek között stabilizálta a kereskedelmet. Vásártörvényt hozott vásárnapról szombatra áthelyezve a vásárokat (bár e törvényt többen I. Géza vívmányaként tartják számon).

Szent László királyunknak (1077–1095) 3 törvénykönyvét ismerjük, bár vannak kutatók (pl. Pauler Gyula), akik 4 törvényköny-

vet kapcsolnak nevéhez. Ezek kivétel nélkül XV–XVI. századi kéziratokban hagyományozódtak ránk. Csupán a szabolcsi zsinat határozatait ismerjük évszámmal kezelve (1092. május 20.), ezt tekintette a történeti irodalom az első dekrétumnak. Az első dekrétum keletkezés szempontjából azonban csak utolsó lehet, megelőzi azt Szent László II. és III. dekrétuma is. Ezzel az állítással szembeszállnak pl. Budinger és Marczali, akik szerint a II. törvénykönyv az utolsó, a III. dekrétumot pedig egyenesen 1064 körülre, Salamon koronázásának idejére teszik, utalva a dekrétum 3. fejezetében a király és herceg közötti országmegosztásra, valamint a 20. kapitulumra, mely „elszőkött javokról” rendelkezik úgy, hogy azokat vissza kell szolgáltatni Szent István ünnepéig. Nyilván ennek a törvénytörvénynek nem sok értelme lenne, ha azt László uralkodása vége felé hozza meg.

A szegényes adatokból és különféle értelmezési lehetőségekből következően a vélemények és feltételezések Szent László dek-

rétumairól eltérőek.

A III. dekrétum önmagában is számos problémát vet fel: vajon László uralkodásának kezdete előtt íródott-e? Szent István ünnepét, mint határnapot hogyan kell érteni: a szent király népi kanonizálása, tényleges egyházi ünnepe vagy az első keresztény mártír, Szent István kultuszára utal-e? (Szent István szentté avatása ti. csak 1083-ban történt meg.)

A könyv szerzője – mint említettük – tudományos tevékenységének legnagyobb részében Szent István-kori törvényekkel, azok keletkezési problémáival foglalkozott. Publikációinak túlnyomó része államalapító királyunk tevékenységét öleli fel. Csak néhányat említve közülük: *Gondolatok az Admonti kódexből hiányzó kapitulumokról*. Szeged, 1985; *Szent István törvényeit tartalmazó kódexek*. Magyar Könyvszemle 1978; *Szent István királyunk törvényei (Az államalapító)*. Szerk.: Kristó Gyula. Bp., 1988. 231–261.) és: *Törvényalkotás a korai Árpád-korban*. Szeged, 1996.

Jánosi László

Kertész István

Magyar békeillúziók 1945–1947

Ebben az évben múlt 50 éve, hogy 1947. február 10-én a magyar delegáció az olasz, román bolgár és finn küldöttségekkel együtt aláírta a II. világháborút lezáró párizsi békeszerződést. A konferencia 1946 július 29-én ült össze a Luxemburg palotában, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa által elkészített békeszerződés-tervezeteket megvitassa. A magyar delegáció elé a tárgyalásokon végig kész tényeket állítottak, szinte lehetőséget sem adva az igazi vitára.

Kertész István 1995-ben megjelent, tekintélyes, 594 oldalas könyvét olvasva az

imént dióhéjban összefoglalt eseményekről kaphatunk személyes élményeken alapuló, ugyanakkor dokumentumokkal, jegyzetekkel is alátámasztott beszámolót. A munkát ugyan az *Extra Hungariam* sorozatban adták ki mint visszaemlékezést, de az események ismertetésén túl a szerző emlékeihez hozzátette saját történelmi, diplomáciai szaktudását is. A mű egyaránt használható történelmi forrásként és történelem könyvként.

Azt írtam, az emlékeken túl a szerző saját szaktudását is hozzáteszi. Az, hogy honnan ered a szaktudása, miként emlékezhet

vissza az eseményekre, arra a válasz az életrajzában rejlik. Kertész István 1904-ben született Putnokon. Gimnázium után a Királyi Magyar Tudományegyetem jog- és államtudományi karára iratkozott be, s ott szerzett diplomát 1926-ban. Párizsban és Hágában folytatott nemzetközi jogi és diplomáciai tanulmányokat, majd a Külügyminisztérium állományába került. 1935-től a Rockefeller alapítvány ösztöndíjasaként indult amerikai, majd európai tanulmányúttjaira. Főleg hivatali munkája mellett bevonták a magyar külpolitika stratégiai tervezésével foglalkozó informális munkakörbe. 1943-ban lett a külügyminisztérium politikai osztálya alatt működő békeelőkészítő csoport munkatársa, ahol a háború utáni béketárgyalásokra készülve gyűjtöttek adatokat, készítettek dokumentumokat. A bukást, a vereséget Budapesten élte át, ahol végigszenvette az ostromot. A harcok végeztével, az új demokratikus kormány megalakulásával azonnal szolgálatra jelentkezett a külügyminisztériumba, ahol szintén a békeszerződés előkészítésével foglalkozott. Majd tagja lett a Párizsba akkreditált békedelegációnak, mint a küldöttség főtíkára (a titkárság vezetője). A szerződés aláírása után olaszországi nagykövetségként működött tovább. A Nagy Ferenc vezette demokratikus kormány lemondása után tiltakozásképp ő is lemondott tisztségéről s az Egyesült Államokba emigrált. Továbbiakban az USA-ban főleg mint tudós tevékenykedett, a diplomáciatörténet elismert művelőjeként. Először a Yale Egyetem vendégtanára, majd az 1948-tól vendégoktató Indiana állambeli Notre Dame Egyetemen. 1950-től ugyanitt docens, egy év múlva professzor, a nemzetközi kapcsolatok neves szakértője. Munkáinak fő témája az 1947-ben Párizsban történt események.

Az előbbiekből látszik, nem „csak” az eseményeket megélő szemtanúról van szó, hanem a történeteket értő szemmel figyelő, azokat elemezni képes tudósról is. Kertész

munkájához nem kizárólag a magyar delegáció iratanyagát használta fel, hanem kutatásokat végzett a francia külügyminisztérium irattárában, a Washingtoni Nemzeti Könyvtár diplomáciai részlegében. Az eredeti iratokon kívül széles körűen használja a (főleg nyugati) szakirodalmat. A mű 1984-ben íródott, ezért a szerzőnek nem volt lehetősége a vasfüggöny mögötti országok iratanyagának felhasználására. Ennek ellenére a mű megállapításai helytállóak s lehet alaposni rájuk. Az apróbb pontatlanságokat a Gyarmati György által készített kiadói jegyzetek korrigálják.

A könyv a visszaemlékezés szövegén kívül tartalmazza a magyar kiadáshoz készített jegyzeteket. Ezen jegyzetek nem azonosak a szerző által készítettekkel. A szerző jegyzetei az egyes fejezetek végén, míg a kiadóé a kötet végén található. A kiadói jegyzetek rövid életrajzokkal, adatokkal, rövid eseménytörténeti összefoglalásokkal segítik az eligazodást, a könnyebb megértést. Ez után található Kertész István rövid életrajza, benne az életpályán túl fontosabb publikációinak jegyzéke. A kiadvány végén függelék található, ahol ismertetésre kerül néhány, a szerző által említett dokumentum: az ideiglenes magyar kormány jegyzéke a három szövetséges hatalom magyarországi képviselőihez Magyarország béke céljairól, a magyar kormány ugyanezen szervhez beadott jegyzéke a szlovákiai magyarságot ért sérelmekről, illetve Gyöngyösi János külügyminiszter beszéde a párizsi békeelőkészítő értekezlet plenáris ülésén.

A memoár megvilágítja a háborúban vesztes ország lehetetlen diplomáciai helyzetét, ahogy átkerült a német sas karmai közül az orosz medve mancsába. Szemlélteti, hogy nemcsak az országon belül, hanem azon kívül is, a nemzetközi külpolitika frontján a hazájukhoz hű, tenni akaró emberek milyen elkeseredett küzdelmet folytattak Magyarország függetlenségéért, s azért, hogy

ne sújtsa újra Trianon hazánkat. Próbálták korrigálni a trianoni békeszerződést, próbálták a magyarlakta területek visszatérítését az anyaország kebelébe. Mikor nyilvánvalóvá vált annak lehetetlensége, hogy a háború alatti területgyarapodásból valamit is megőrizzünk, nem adták fel, hanem próbálták a magyar kisebbségeket minél kedvezőbb helyzetbe hozni. A műből rendkívüli módon kiviláglik ennek a küzdelemnek a szélmalom-harc jellege: a környező államok közül Magyarország helyzete a legkedvezőtlenebb. Csehszlovákia és Jugoszlávia a győztes államok közé tartozik, Románia időben áttért a győztes oldalra. Ezen országokkal szemben benyújtott magyar igényeknek esélyük sem volt a teljesítésre, mégha azok messzemenőleg a demokrácia, a népek önrendelkezési jogának figyelembevételével kerültek elő, mivel mindezeket nagyhatalmi (szovjet) támogatással az érdekelt felek könnyűszerrel megtorpedózták. A Szovjetunió Kelet-Európa feletti szupremáciája inkább a sztálini típusú „demokrácia” és nemzetiségi politika eljövételét vetítette előre.

A külpolitikai erőviszonyok bemutatása mellett a szerző figyelmet szentel a külpolitikával kapcsolatos belső véleményeknek. A külpolitika tükrében ebből plasztikus képet kaphatunk a korabeli belpolitikáról is. Láthatunk egy, a SZE^B1 utasításaitól megkö-

tött kezű kormányt. Láthatjuk a kormányon belüli ellentéteket: a szovjet utasításokat akár Magyarország kárára is követő baloldalt és egy nyugat felé húzó, demokratikusabb jobboldalt. Láthatjuk azt, hogy a belpolitikai frontvonalak nem ennyire elválaszthatók, gondoljunk itt a szociáldemokrata és a jobboldali pártokba beépült, ún. titkos kommunistákra. Ezek az ellentétek aztán letették névjegyüket a külpolitikában is. Egymás előtt is titkolódzó kormányhivatalnokok, a politikai rendőrség és az NKVD² árnyékában dolgozó diplomaták. Egy ketrecben az orosz medvével. Ahova Európa hangja egyre kevésbé jut el. Látszat szabadságok, látszat engedmények.

Küzdelem a hazáért, függetlenségért, a demokratikus magyar államért.

Magyarország, 1947.

Jegyzetek

1. Szövetséges Ellenőrző Bizottság. A fegyverszünet betartását ellenőrző bizottság, melyet Nagy-Britannia, Szovjetunió és az USA képviselő irányítottak. A bizottság elnöki tisztét mindig a szovjetek képviselje látta el. Ezzel következőleg a bizottság hamarosan a szovjet érdekek érvényesülését biztosító szervezetté vált.
2. Belügyi Népbiztosság, a szovjetek politikai titkosrendőrsége.

Kiss Gábor

Baráth Tibor

Pihenő

János király legendája,**avagy „rockosított” legitimáció a Kádár-kori Magyarországon**

1983 augusztusában mutatták be Budapesten hét előadásban az első magyar rockoperát, Szőrényi Levente – Bródy János szerzeményét, Koltay Gábor rendezésében, Boldizsár Miklós librettójával, az „István, a király”-t. Az előadásnak, amelyről hanglemez és film is készült, fergeteges sikere volt, minden alkalommal legalább tízezer ember szorongott a városligeti Királydomb tövében.

A szárbá szökkenő öröm érzete, hogy almalapítónk legendás személye rockopera témájául engedélyeztetett, beárnyékolta azonban azt a kultúrhistóriai jelentőségű tény, hogy a szerzőknek és a rendezőnek egy füst alatt sikerült megalkotniuk a „fejlett szocializmus viszonyainak megfelelő” István király képet is, s mi több: kicsiholni magukból a kádárizmus „szentistváni” gondolatát. Elismerésre méltó szellemi teljesítmény, ám ennek is történelmi közgondolkodásunk lett a kárvalottja.

Olyan károsodás ez, amelyet több tucat vaskos történelmi monográfia, mesterfokon megírt esszé, vagy hiteles dokumentumfilm sem hozhat helyre. Hogy a történelmi múlt politikai szükségletek szerinti átideologizálása nem a véletlen műve volt, hanem tudatos szándék szülte, azt igazoljuk a rendező saját szavaival. Az előadás alkalmából kiadott műsorfüzetben Koltay Gábor a következőket mondta: *„Olyan zenés filmet képzelünk el, amely a magyar történelemről, annak egy bizonyos szakaszáról gondolkodik, de a felvetett kérdések érvényesek lehetnek más történelmi korokra is. Azaz a felvetett kérdések ilyen értelemben kortalanok. Más szóval: ... az előadásban és a filmben felvetett gondolatok nemcsak egy adott történelmi kort idéznek fel, hanem elsősorban István és Koppány konfliktu-*

tusán keresztül olyan általánosítható tapasztalatok tudatosítására, melyebb végiggondolására, az ezzel kapcsolatos történelmi folyamatok elemzésére nyújtunk lehetőséget, amelyek a felnövekvő nemzedékek tudatában – gyakori tapasztalatunk szerint – mindmáig nem kellő összefüggésrendszerben és hangsúlyok szerint vannak jelen.”

A didaktikus szándék nemes, a fejekben való rendcsinálás programja több évszázados értelmiségi rögeszme, amelynek vonzerejét az sem csökkentette, hogy egyes nekibuzdult rendcsinálók a rancia szedett eszmék befo gadására alkalmatlan kobakokat olykor-olykor lemetélték... Lássuk hát a szándék megvalósulását: melyek azok az „általánosítható, más történelmi korokra is érvényes tapasztalatok”, amelyeket a szerzők tudatosítani akartak? Hol és miben akartak rendet csinálni honfitársaink zavaros fejében?

A rockopera történelmünknek Géza halálától Koppány lázadását majd leverését követően István megkoronázásáig terjedő szakaszát eleveníti fel. Az aktualizálás az előadásban „dramaturgiailag” akkor következik be, amikor az ősi hagyományokat és – belőlük fakadóan – saját örökösödése jogát védő Koppány szájából felhangzik 48-as és 56-os forradalmaink sorskérdése: „Rabok legyünk vagy szabadok?” Ezzel azonban nemcsak Koppány emelkedik forradalmaink néptribunusi magaslataira – megteremtve ezáltal az előadás legforróbb és legmélyebb közönségrezonanciát kiváltó pillanatait –, hanem a hatalom megszerzése érdekében külföldről zsoldosokat behívó István is óhatatlanul Ferenc József-i és Kádár János-i szintre süllyed alá. Eme „dramaturgiai bravúr” folytán a politikummá felmagasztosított történelem

„kellő összefüggérendszerben és hangsúlyok szerint” válik értelmezhetővé...

A rockopera Istvánja trónörökösként tisztá lelkű, idealista ifjú, aki nem kívánja az összecsapást Koppánnyal. Tetteit nem a hatalomvágy vezérli, hanem az ország sorsáért érzett felelősség. Még trónját is felajánlja nagylelkűen ellenfelének: *„Tied a trón, ha vállalod, mit meg kell tenned. Kezünkben van egy nép és az ország sorsa: Rómába vezet minden út, vagy a pusztulásba.”* Sarolt a lelkiismereti problémákba belegabalyodó fiát arra a bölcsességre okítja, amely ezen a tájon idővel az elnyomók kollektív tapasztalata lett: *„...mást itt e nép meg nem ért, csak túlerőt.”* Az elveihez makacsul ragaszkodó Koppány visszautasítja az István által felkínált hatalmat, amelyért idegen érdekek szolgálatába kellene szegődnie, s egyúttal a hatalmi harcra is lerántja az ideológiai köntöst: *„Pogánynak tartanak, mert szembeszállok a hódítókkal. Bünt kiáltanak, hol szabadságát védi az ország.”* Koppány „forradalmának” leverése után a győztesek a középkori misztériumjátékok és a XX. századi totalitárius politikai ideológiák közös szabályai szerint a győztest bölcsnek és igazságosnak, az elbukottat pedig gonosznak kiáltják ki. A kegyes lelkű István még hajlamos a megbékélésre, ám következik a harmadik lecke a közép-európai „réálpolitikából”: már a megbocsátás kérése is árlás, és Sarolt az államrezonná nyilvánított „rendcsinálás” jegyében Koppány holttestének felnégyelésére szólítja fel fiát, amit az – rövid, de hatásos lelkítusa után – meg is tesz. Abban a pillanatban, amikor Koppány testét felnégyelik, István fejére száll korona.

Végül a negyedik történelmi lecke: Istvánt megkoronázzák, és ugyanaz a tömeg, amely az elébb még Koppányt éltette, most önfelédta hálaadó énekekre fakad: *„Felkelt a napunk, István a mi urunk. Árad a kegyelem fénye reánk, hálás a szíviünk, zengjen az örömiünk, szép Magyarország, édes hazánk.”* A háttérben fél kilométeres trikolór kél, petárdák robbannak,

lézersugarak villódnak, s felhangzik a rockosított Himnusz, amelyet előadásonként több mint tízezer néző énekelt együtt a színészekkel. Voltak azonban olyanok is, akik Koppányt éltették. Néhány tucat konok kézben pedig minden alkalommal kigyúltak az emlékezés gyertyái...

Végül is Koppány és forradalmaink kérdésére – *„Rabok legyünk vagy szabadok?”* – az előadás azt a válasz adta, hogy „szabadok ugyan nem lehettek, de hálásak igen, mert árad a kegyelem fénye reátok, s ráadásul még magyarnak is érezhetitek magatokat, na persze módjával, és szigorú rendőri felügyelet alatt.” (Ez utóbbi szó szerint értendő: minden előadás alkalmával ugyanis több száz rendőr és ifjú gárdista ügyelt arra, nehogy a túltengő nemzeti érzület megengedhetetlen hevülést – pl.: szabadságvágyat – váltson ki a nagyérdemű publikumból.) Ez az előadásból kicsendülő válasz a kádárizmus „szentistváni gondolata”.

Ám az előadásnak ennél több érdeme van. A szerzők és rendező szándéka szerint kortalannak tekintett történelmi tapasztalatok Kádár és a Kádár-rendszer apologetikáját szolgálják. Ennek érdekében lényeges különbségeket kellett nem létezőnek tekinteniük. A darab Istvánja, aki a legendák Szent Istvánjára inkább hasonlít, mint a történelem egykor élt szereplőjére, csupa olyan tulajdonsággal rendelkezik, amellyel a pártpropaganda igyekezett tisztára mosni Kádár 56-os szerepét. Hatalomvágy nem hevíti, csak az ország sorsát félti, felelősségérzete és a helyzet szülte kényszer szorítja arra, hogy az ország jövőjét „felelőtlen” szabadságvágyukkal kockára tévő „lázaókkal” leszámoljon. A megtorlást is kényszer hatása alatt, mintegy vonakodva vállalja, ám az eredmény önmagáért beszél: megteremti a békés országépítés feltételeit, s egyúttal az ország függetlenségét is. („Törvényeid elfogadtam, de más szolgája nem leszek... Velel uram, de nélküled!” – éneklí István a fináléban.) Olyan kép ez, amellyel a

Kádár-rendszer szívesen azonosult, nemcsak azért, mert saját propagandájának visszhangja kedvesen csengett a fülének, hanem azért is, mert a nemzeti érdekvédelem mint legitímációs elv ezer évet áthidaló kontinuitást teremt számára, amelyen át még a nemzet Pantheonjába is besétálni reménykedhet.

Mégis rosszhiszemű túlzásnak tűnhetne ehelyütt „János királyról” írni, ha a szocialista valóság elevensége felül nem múlta volna mindenféle földhözragadt okoskodás sivárságát. Úgy szól a fáma, hogy a budapesti pártbizottság első titkára – hála neki is – személyesen fogadta a darab alkotóit, hogy maga valamint Kádár elvtárs nevében gratuláljon a jól sikerült produkcióhoz, s összekacsintva hozzátegye, hogy „János király” is megértette ám a célzást – bravó! –, sőt, ő még azt is meg tudná mondani, hogy kit jelképez Koppany, ha a hely szelleme – s itt kezével a lehallgatóberendezésekre utaló mozdulatot tett – nem készítené még őt is hallgatásra.

De most térjünk rá arra, hogy miért is hazugok az apologetikus szándékból kiötlött „kortalan történelmi párhuzamok”. Az előadás egésze azt sugallja, hogy történelmünk során a központi hatalommal szembeszegülő szabadságvágy (lázadás) mindig az ország függetlenségét és a haladást veszélyeztette. Ez igaz volt mindaddig, amíg Magyarország független államként létezett, de nem volt igaz Mohácsot követően, amikor a központosítási törekvések rendszerint idegen hatalmak részéről jelentkeztek. Azóta szabadságmozgalmaink a nemzeti fejlődés független és önálló kereteinek a helyreállítását is célozták. Így volt ez a Rákóczi-szabadságharc idején, így volt 1848–49-ben és így volt 1956-ban is. Hamis az a szemlélet is, amely egy politikai korszak „eredményét” azonosítja a korszak meghatározó politikai személyiségének a szándékaival, azt állítván, hogy ami történt, az azért történt úgy, mert az illető úgy akarta. Ugyanolyan hiba volna

az istváni műben Szent István szándékainak testreöltöttségét felfedezni, mint a korabeli magyar viszonyokban valamiféle, a nemzet megmentésére irányuló – egyébként soha nem létezett – „56-os Kádár-terv” megvalósulását látni. Szomszédainknál kedvezőbb akkori helyzetünket elsősorban azoknak a felismeréseknek köszönhetjük, amelyeket az 56-os forradalom és mártírjainak helytállása sulykolt a „normalizálás” szovjet és magyar kivitelezőinek a fejébe. Az a történelmi lecke pedig úgy szólt, hogy ez a nép, ha felbőszítik, fittyet hány minden államrezonnak, s még a túlerőt sem tiszteli. Jó lesz tehát csínján bánni vele. Ehhez aztán kedvező külső körülmények is társultak: a hidegháború az utolsókat rúgta, és küszöbön állt a kelet–nyugati kapcsolatok fellendülése. Ennyi és nem több a kádárizmus „sikerének” a titka.

Szent Istvánnak Kádár személyével való azonosítása is teljességgel megalapozatlan és történelmietlen. Istvánnak ugyanis módjában állt választani a bizánci és nyugati kereszténység között, míg Kádárnak ilyen választási lehetősége Kelet és Nyugat között nem volt. Nem is lehetett, és nemcsak azért, mert a külpolitikai feltételek nem voltak azonosak, hanem azért is, mert míg István a saját belső helyzetének a megszilárdítása végett hívott be külső segítséget, addig 1956-ban egy külső hatalom keresett és talált – Kádár személyében – saját befolyásának átmentésére vállalkozó személyt. István korában a magyar társadalomfejlődés nyugati orientációja és a bizáncinál fejlettebb és életképebb nyugat-európai modell átvételét jelentette, ami ötszáz évig a független államiság kereteiben végbemenő fejlődés lehetőségét eredményezte. Ezzel szemben 1956. november 4-én – akárcsak 1948-ban – megszakadt a magyar társadalom demokratizálódásának alig megindult folyamata, s bekövetkezett egy fejletlenebb gazdasági-társadalmi modellhez való visszaigazodás, amely közel öt-

száz éve tartó függő helyzetünk szomorú folyamatoságát jelentette.

Végül István király Koppányt mint politikai ellenfelét négyeltette fel, nem úgy, mint Kádár, aki Nagy Imrének és mártírtársainak a kivégzésével saját elvtársainak a likvidálására vállalkozott, olyanokéra, akik – vele együtt – az MSZMP alapító tagjai voltak. Bárki bármit vélekedjék is, Nagy Imre gyilkosának nincs helye a nemzet Panteonjában.

Az akkori helyzetből kivezető út állomási Nagy Imre rehabilitálása, az 1956-os forradalom követeléseinek és vívmányainak elismerése a kerekasztal-tárgyalásokon, amelyet a nemzet érdekeinek védelmére magát elkötelezett politikai vezetésnek kellett megkötnie az öntudatára ébredt társadalommal, és elfogadtatnia a Szovjetunióval. Nem volt

könnyű út és nem is volt mindenki számára járható. A 80-as évek válságából csak ez az egyetlen út vezetett a nemzet megmaradásához. Minden más csak az elnyomóródnak, a lelki és szellemi sorvadásnak egyre mélyebb bugyraiba vezetett volna minden bizonnyal. Ha létezik a Szent István-i gondolatnak korunkra érvényes „reálpolitikai” megfogalmazása, úgy minden bizonnyal ez az.

Felhasznált irodalom

- ☞ Emericus (Krasznai Zoltán): János, a király avagy árad a kegyelem fénye reánk. In: Szamizdat '81-89. Válogatás a Hírmondó című folyóiratból. Szerk.: Demszky Gábor.
- ☞ AB-BESZÉLŐ KFT. Bp., 1990. 86-91.

Molnár G. Attila

Szolnok nem kért az avantgard színházból

1991. április 19-én a Liliomfi bemutatójával megnyitotta kapuit a felújított szolnoki Szigligeti Színház, Schwajda György igazgatósága idején. A csodálatos épület mind külsejével, mind technikai adottságaival messze felülmúlta elődjét, a város egyik nevezetességévé vált. A külső szemlélő előtt minden tökéletesnek tűnt. Ám a falak közt...

„A sok tapssal, éljenzéssel tarkított, szemmel, láthatóan jó hangulatú évadnyitót Schwajda Györgynek a színház fenntartásával kapcsolatos bejelentése hűtötte le némiképpen. Ezek szerint a színház szeptember 30-ig fizetőképese, ugyanis megdöbbenő és komolytalan módon mindkét önkormányzat (a városi és a megyei) ráhagyatkozott a sikeres színházról országos hírnevére, ezért egyetlen filér támogatást sem adott a színháznak... – mondotta Schwajda György, majd hozzátet-

te: *...Én január óta többször tárgyaltam az ügyben mindkét önkormányzattal, ettől a perctől kezdve nem tárgyalok senkivel. Végezzük a dolgunkat, és ha kell, üres nézőtér előtt játszunk, de biztos vagyok benne, van hely, ahol szívesen befogadják a társulatot.*”¹

A szolnoki Szigligeti Színház igazgatója ezekkel a drámai szavakkal nyitotta az 1991-92-es évadot. Abban a város kulturális és költségvetési bizottságában is egyetértés volt, hogy a jó színház Szolnokhoz köti az embereket, polgárságot teremt, várossá teszi a várost. Akár még abban is része lehet, hogy mint rangos kulturális központ köré, főiskolák vagy egyetemek települjenek ide. A város végül felvállalta az intézményt.

1992 januárjában Schwajda György helyére új ember került a színház élére: a jeles költő, író, irodalomtörténész, Spiró György, aki 1986-tól a kaposvári Csiky Gergely Szín-

ház dramaturgja volt. Nemcsak az önkormányzat, a leköszönő igazgató is biztatónak látta az intézmény jövőjét. Az e témával foglalkozó közgyűlés után Schwajda György elmondta, hogy az ott történtek példa értékűek a színházi szakmában, ugyanis ez a művészeti ág súlyos vezetői válsággal küszködik. Mint említette, hat vidéki színházban nincs igazgató, a korábbi pályázati rendszer csődöt mondott. Nincs igazgatói utánpótlás, megoldatlan az intézmények sorsa, élete. A pályázatokra nem jelentkeznek valódi személyiségek. A következőket azonban kihangsúlyozta: *„Én nem garantálhatom, hogy Spiró György lesz a legjobb színházigazgató, de azt gondolom, hogy ebben a pillanatban – a fővárost is beleértve – Szolnok város van a tekintetben a legjobb helyzetben. Ez a társulat talán nem szalad szét. Remélhetőleg együtt marad és tovább erősödik.”*²

Spiró tehát megérkezett, magával hozva sajátos vezetési koncepcióit. A klasszikus és kevésbé ismert darabok rendhagyó értelmezést nyertek, olyan rendezői egyéniségek keze alatt mint Gaál Erzsébet és Zsótér Sándor, akikről köztudott volt, hogy rendezői felfogásuk eltér az átlagostól. Ahogyan azt a Magyar Színházművészeti Lexikon is megfogalmazza: *„1992-től Spiró György igazgatósága alatt sok új, érdekes előadás kerül bemutatásra.”*³

Az igazgató közéleti tevékenysége kezdettől támadások kereszttüzében állt. Király B. Izabella magyarellenességgel vádolta meg egyik verse miatt, továbbá úgy ítélte meg, hogy Spirónak inkább egy alternatív színházban lenne a helye, mint a Szigligetiben. Ő mindkettőt visszautasította, mondván, ha ő magyarelles, akkor Berzsenyi, Ady Endre és József Attila is az. Ami pedig az alternatív színházat illeti, talán a szolnoki is az. Az sem igaz, hogy kettészakadt volna a társulat, s neki nem célja szétvágni a színházat. Az újságírók pedig inkább a színészekről írnak. Ők sokkal érdekesebb

emberek, mint az igazgató.⁴

A színház épülete több alkalommal volt jeles események színhelye. Ezek legjelentősebbje az 1994. november 18-án megtartott Erzsébet-díj átadás volt, ahol elhangzott a visszavonhatatlan bejelentés: e díjátadást nem követik újabb ceremóniák. Ám a látványos külsőségek sem feledtették, hogy valami nincs rendben a szolnoki színházzal. Igaz, a sajtó egy része védelmébe vette az intézményt: *„Zsótér elképzelései érvényesítéséhez a legtöbb segítséget istennőitől (Balogh Csilla, Bor Adrienne, Császár Gyöngyi, Gombos Judit) és a nagyszerű szatíroktól (Szöllősi Zoltán, Thúróczy Szabolcs, Kövesdi László) kapja. Legkevesebbet pedig – ezt már megszokhatta – a közönségtől. Sulykolt és tálcán nyújtott értelmezés híján holtra dermed mindenki a nézőtérén.”*⁵

1994 őszén került bemutatásra a *Sybill* című nagyoperett, Victor Ioan Frunza rendezésében. A fogadtatás rossz, a megye hetilapja a következőket írta: *„Nem tudható pontosan, miért akarta Frunza megcsinálni a Sybill paródiáját. Szeméremből, mert komoly művészhez nem illik a hagyományos nagyoperett? Vagy mert úgy gondolja, a nézőknek is zseniáns csillogó-villogó, illúziókkal telített előadásokra járni? Nagy szerencse, hogy nem sikerült maradéktalanul megvalósítania a szándékát.”*⁶ Minthogy a zűrzavar erősödni látszott, Spiró néhány nap múlva ironikusan maga is megjegyezte: hétfő óta biztosan nem volt botrány a színházban, hacsak szerdán három és öt óra között, mert arról az időszakról nincs tudomásom.⁷ Egyébként pedig az a régóta hangoztatott elve, hogy a színházban voltaképpen szükséges a botrány.⁸

Az előadások látogatottsága, színvonala csökkent, 1995 elején már a helyi és országos sajtó is foglalkozott a jelenséggel: miként lehet az, hogy a közönség egy része az előadás szünetében eltűnik a nézőtérrel? Az áldatlan helyzetet végül az önkormányzat

1995. március 16-ai ülése oldotta meg, ahol a képviselő egyhangúlag megszavazták Spiró György felmentését vezetői alkalmatlanság címén. (Ezt a megállapítást később törölték.) Várhegyi Attila polgármester azt is a nyilvánosság tudomására hozta, hogy az adott évad befejezésével, illetve a következő előkészítésével a korábbi igazgatót, Schwajda Györgyöt bízzák meg.⁹

A menesztett igazgató, Spiró György a történeteket annak az ellenkampánynak a rovására írta, amelyet véleménye szerint a helyi lapok indítottak ellene az év elején. Tudomása volt arról is, hogy néhány színész panaszra ment a polgármesterhez, ám ő ezzel nem kívánt foglalkozni. Szerinte természetes, hogy olykor lázongás támad a mindenkori igazgató ellen, s ha a város első embere megalapozottnak tartotta volna a vádakát, bizonyára vizsgálatot indít. Emellett igenis nagy nézettségűnek ítélte meg a színház előző években bemutatott darabjait, szemben minden ellenkező állítással. Hogy akkor mi is történt valójában, s kit terhel a felelősség? Egy biztos, a nézőket nem. *„A szolnoki közönség a legkitűnőbb közönség. Nem azt várja, hogy konzervatív túróval etessék.”*¹⁰ – *„Én ötven százalékban a színészek miatt vállaltam el a vezetést, ötven százalékban viszont a szolnokiak miatt, akik rendkívül érzékenyek: amit unnak, azt unni kell, amit élveznek, azt élvezni kell, és amin sírni kell, azon sírni. Nem tudom, hogy miért ilyen jó a szolnoki közönség, talán mert nyitott a város, nincs kulturális hagyománya, ami rátelepedne és megfojtaná. Ezenkívül nyitott Budapest felé, Szolnok a főváros legnagyobb rendező pályaudvara. Neki érdemes színházat csinálni.”*¹¹ Két dologra igazán büszke: egyrészt tudtak egy igen érdekes IV. Henriket produkálni, másfelől pedig náluk bukott meg legkevésbé Weöres Sándor Kétfejű fenevad című alkotása. Véle-

ménye szerint a színházat ugyanúgy szét lehet verni, mint a filmet vagy könyvkiadást, ám ez már Magyarország veresége, s nem az ő személyes kudarca.

Spiró távozása után Schwajda György immár harmadszor vállalta el a Szigligeti igazgatói posztját. Amikor arról kérdezték mi a véleménye a kialakult helyzetről és az elődjéről, a következőket mondta: *„Amikor előzetesen Spiróval beszélgettünk, mindennek az ellenkezőjét mondta, mint amit tett. Amit ő színháznak gondol, a mögött van egy erős koncepció. Úgy gondolja, az embereket el kell borzasztani, hiszen szörnyű világ jön ránk.”* Az ő előadásai *„nem biztos, hogy nagyszínházi előadásokat igényelnek. És nem biztos, hogy Szolnokon kell ezeket az elképzeléseket megvalósítani. Az nagy baj, hogy Spiró nem mérte föl, hogy hol csinálja a színházat és kiknek. Megbeszéltük, hogy természetesen segíték az első négy hónapban. Erre nem tartott igényt. Ahogy kinevezték, becsukta az ajtót, s semmit sem kérdezett tőlem. Illetve mindössze azt kérdezte, hogy kivel szoktam javíttatni a kocsimat.”*¹²

Schwajda nagyon rossznak tartotta, hogy évad közben történt az igazgatóváltás, amikor már megkötötték a következő évi szerződéseket. Igyekezni fog mielőbb újra közönségnek való színházat csinálni, ám ehhez időre lesz szükség. Mondjuk egy esztendőre. Nem értette, elődje számára miért volt olyan fontos, hogy minden számottevő színésztől megszabaduljon, annyit viszont megígért: szakít az általa követett „a sztárok szétrombolják a társulatót” elvvel, mert az igazán tehetséges emberek bizony nagyon segítik a társulat összehozását. Később megpályázta a végleges igazgatói poszt betöltésére kiírt pályázatot; ma is ő áll a Szigligeti Színház élén.

Jegyzetek

1. Emlékkönyv. Szerkesztették: Szeredás András, Matuz János, Kőfaragó Gyula, Szabó Gyula Verseghe, Szolnok, 1992. 36. p. (A továbbiakban Emlékkönyv)
2. Emlékkönyv 93. p.
3. Magyar Színházművészeti Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest 1994. 771. p.
4. A. Szabó Imre: Nem célom szétrúgni a színházat. = Telegráf, I/1. 1992. december 11. 5. p.
5. Orsós László Jakab: Lokálforradalom Szolnokon. = Népszabadság, 52/268. 1994. november 15. 22. p.
6. A. Szabó Imre: Sok műhó semmiért. = Telegráf, III/48. 1994. december 2. 8. p.
7. A. Szabó Imre: Délután a botrány szünetel. = Telegráf, III/48. 1994. december 2. 8. p.
8. A. Szabó Imre: Pótszék. = Telegráf, III/34. 1994. augusztus 26. 9. p.
9. Tapasztó Ildikó: Schwajda György ismét a szolnoki színház élén. = Jászkun Krónika, III/64. 1995. március 17. 1. p.
10. Bogácsi Erzsébet: Nem voltam érinthetetlen. = Népszabadság, 53/89. szám 1995. április 15. 35. p.
11. Csejdy Tamás – Szőnyi Tamás: Sámfa a rendező pályaudvaron. = Magyar Narancs, 7/14. 1995. április 6. 6. p.
12. A. Szabó Imre: Schwajda ismét Szolnokon = Új Néplap, VI/64. 1995. március 17. 5. p.

Egy szemtanú visszaemlékezései

Megjegyzések

Belvedere Meridionale: – *Beszélgetőpart-
nerem Németh Ferenc pusztaföldvári nyug-
díjas lakos, aki az 1956-os forradalmat Bu-
dapesten élte át, és élményeiről, emlékeiről
mesél nekünk. Mindenekelőtt megkérem Feri
bácsit, meséljen életének 1956 előtti szakaszá-
ról!*

Németh Ferenc: – Falusi paraszt család-
ból származom, pusztaföldváriak voltak a
szüleim, nagyszüleim is. Gyermekkoromban
a Wenckheim-uradalomba jártunk dolgoz-
ni, harmados cukorrépát munkáltak ott a
szüleim, mi gyerekek a répafelszedésben se-
gítettünk nekik. Hajnal két órakor indultunk
cukorrépát szedni. Olyan hideg idő volt,
olyan fagyok voltak, hogy a hideg beleállt a
kezünkbe, emiatt sírtunk is az öcsémmel.
Talán ebből okulva később a cipésszakmát
tanultam ki, hogy melegben dolgozhassak.
Az öcsém 1945 után elvégezte az Agrár-
tudományi Egyetemet, meliorációs szakmér-
nök lett. Az én sorsom másként alakult.

1948-ra a gyáripárterjeszkedése miatt a ci-
pész iparág tönkrement. Már nem akartak
az emberek cipőt készíttetni, inkább meg-
vették a nagyüzemiti olcsóbban. Ezért aztán
abbahagytam a szakmámat, és paraszt let-
tem. 1949-ben megnősültem, 1950-ben
pedig jelentkeztem katonának.

Így kerültem a Petőfi Katonai Politikai
Iskolára, ahol leérettségiztem, onnan a Had-
táptiszti Iskolára, majd a Petőfi Katonai Po-
litikai Akadémiára, azután pedig kétéves tiszti
továbbképző tanfolyamra. Végül főhadnagyi
rangot szereztem. Akkoriban – származá-
somnál fogva – úgy éreztem, hogy a világ
nyílt meg előttem. Lehetőségem nyílt arra,
hogy ha akarok, tanulhatok. Én éltem is ez-
zel a lehetőséggel. Minden álmom az volt,
hogy elvégezhessem a Kossuth Akadémiát és
kikerülhessek a Szovjetunióba. Ez azonban
nem sikerült.

Az 1953-as nehéz esztendő okozta meg-
hasonlásomat a politikai rendszerrel. Ugyanis

miután megesküdtünk a feleségemmel – 1949-ben – ő a nyári szabadság alatt hazajött segíteni a mezőgazdasági munkákban. Kapott is érte két és fél mázsa búzát, az ebből örölt lisztet apámék felküldték nekünk Pestre. De jött az 1953-as nehéz esztendő, amikor apáméknak nem volt idehaza ennivalójuk. Nemcsak nekik nem volt, senkinek itt falun. Mi erről nem tudtunk, mert Pesten ezt nem lehetett érezni. Miután tudomást szereztünk róla, elhatároztuk a feleségemmel, hogy hazahozzuk apáméknak a lisztet. Be is mentem a politikai osztályvezető-helyetteshez, Tánczos Sándor századoshoz; és kértem, engedjen el eltávozásra, mert apáméknak otthon nincs ennivalójuk. És engem a százados majdnem megbüntetett, hogy hogyan merek olyat mondani, hogy nincs mit enniük az otthoniaknak. Ha nem szól közbe a politikai osztály vezetője, meg is büntetett volna. Ekkor hasonlultam én meg a rendszerrel. El is mentem a politikai főcsoportfőnökségre, hogy kérjem a leszerelésemet. A politikai főcsoportfőnök, Négrádi Sándor altábornagy – aki később kultuszminiszter lett – azt mondta nekem, hogy nem azért tanítottak, hogy most leszereljenek. Úgyhogy nem engedtek el, ott kellett maradni.

B. M.: – *Hogyan emlékszik vissza Feri bácsi az 1956-os eseményekre?*

N. F.: – 1956-ban végeztem el a Petőfi Katonai Politikai Akadémiát és ekkor helyeztek Kanizsára, de 1956 őszén már újra Pesten szolgáltam. Október 23-án éppen vásárolni indultunk a feleségemmel, mert elhatároztuk, hogy veszünk egy rádiót a régi néprádióink helyett. A Böszörményi út 42-44. szám alatt laktunk akkoriban. Útközben beöltöztünk a felvonuló tömegbe.

Mi nem tudtunk semmiről, bár már sokkal előbb sejtettük, hogy valami készülöben van, ugyanis a Petőfi Irodalmi Körbe közülünk is sokan jártak. Én ugyan nem, de min-

dig tudtuk, kik vannak ott és miről vitatkoznak. Ott a felvonuló tömeget látva tapasztaltam és hallottam én, hogy azok a fiatalok, egyetemisták, miket követeltek. Olyanokat, hogy a szovjet katonák menjenek haza, legyen szabad sajtó, legyen szólásszabadság ... Olyan követelések voltak ezek, amikkel teljes egészében egyetértettem. Miután a feleségem hazament a gyerekekkel (a fiam első osztályos, a kislányom karon ülő volt), én csatlakoztam az egyetemistákhoz. Mivel civil ruhában voltam senki nem gondolhatta, hogy katonatiszt vagyok. Hallgattam azokat az embereket akik ott voltak, Déry Tibort és másokat. Elszavalták a *Nemzeti dal* is, de nem akárhogyan ám! Tényleg úgy érezte az ember, hogy menni kell! Olyan hatással volt az emberre! Később, amikor már este lett, akkor megjelentek a teherautók, tele fiatalokkal. Amivel én nem értettem egyet, az az hogy tizenhárom év körüli gyerekek is voltak ott, azoknak is adták a puskát. Véleményem szerint gyerekeknek semmi keresnivalója nincs az utcán ilyenkor.

B. M.: – *Hová ment, mit csinált Feri bácsi akkor este?*

N. F.: – 23-án este hazamentem és a feleségemmel beszélgettünk a konyhában, amikor láttuk a konyha ablakból, ahonnan a Gellért-hegyre lehetett látni, hogy lőnek Pesten. Nekünk a Böszörményi utcában volt egy társbérlőnk, aki nyilas volt. Ez a társbérlő mindig mondta a feleségemnek, hogy készüljünk és vigyázzunk, mert fordulat lesz és nagy változások lesznek. Velünk szemben ez a család mindig nagyon rendes volt.

B. M.: – 24-én bement a laktanyába?

N. F.: – Nem, mert a rádiót hallgattunk mindig és ott mondták be, hogy ki mihez tartsa magát. Megnevezték az állományt, hogy az oda tartozók menjenek be a laktanyába. Egyébként a gyárakba is így hívták be az embereket. A rádió közölte, hogy menjenek vagy ne menjenek. 24-én, azaz más-

nap ennivalót kellett keríteni mert nem volt. Velünk szemben volt egy bolt, ott szereztünk be mindent, ami évésre alkalom kaptuk azt az utasítást, hogy menjünk ki a Műszaki Egyetemre, ahol végül az éjszakát is töltöttük.

Mi volt a feladatuk? A Műszaki Egyetem pincéjében tárolták lezsírozva és ládákba rakva a fegyvereket. A fegyverek kezelését, szétszerelését és összerakását, meg a tisztítását kellett megtanítani a fiataloknak. De ami érdekes, azok a fiatal emberek ott már nem egyetemisták voltak. Azok mind hazamentek másnap, 24-én. Aki nem budapesti volt, az mind hazament vidékre. De beszédük is elárulta, hogy nem egyetemistákról volt szó.

B. M.: – *Milyen típusú fegyverek voltak ott, a pincében?*

N. F.: – Géppisztolyok, dobtáras géppisztolyok. Orosz gyártmányok. 26-án azután visszamentünk a laktanyába és jelentettük, hogy mit végeztünk.

B. M.: – *Kitől kapták a parancsot erre a feladatra?*

N. F.: – A Forradalmi Bizottmánytól, ami nagyon hamar, harmadnapon alakult meg a forradalom kitörése után és átvette a hatalmat a laktanyában. Azt el kell mondani azonban, hogy ránk haragudtak, mert politikai tisztuk voltunk és nekünk nem is nagyon adtak feladatokat. Azután november 4-e éjszakáját megint otthon töltöttem, illetve mindannyian lementünk a pincébe, mert az előttünk lévő hegyről lőtték az oroszok a Gellérthegyet, meg a Várat. Utána aztán konszolidálódott a helyzet. Bár a tankok jöttek-mentek és nem volt szabad az ablakhoz menni, mert lőttek.

B. M.: – *Mi történt önnel november 4-e után?*

N. F.: – Egy ideig jártak hozzánk a rendőrlaktanyából, hogy lépjek be hozzájuk. De én nem akartam rendőr lenni. S miután nem írtam alá a hűségnyilatkozatot. Kádárnak, 1956. december 3-án leszerelték. Azt mondtam, hogy én nem Kádár-ra esküdtem fel, amikor esküt tettem, én a Magyar Népköztársaságra esküdtem fel. Azt megvédem, de nem Kádár Jánost. Nem is írtam alá a hűségnyilatkozatot és nem is volt maradásom utána. Távoznunk kellett, ezért hazajöttünk a semmibe. Igazi semmibe. Apám akkor azt mondta, hogy annyi lesz nekünk is, mint nekik. Az a két időszak, az a két év '56 után, nagyon nehéz volt.

B. M.: – *Mihez kezdett Feri bácsi újra itthon?*

N. F.: – Mikor hazajöttem, jelentkeztem a községi vezetőségénél, hogy adjanak nekem földet művelésre. Volt ugyan ún. állami tartalékföld, de nem adtak. Azt mondta nekem az egyik ilyen elnökhelyettes, hogy ha hazajöttél, akkor majd elart az apád. De '57 tavaszán, egy másik vezető révén, már kaptam földet. Tíz kataszteri hold földet, azt munkáltam. De olyan nehéz volt a megélhetés, olyan magas volt a föld megmunkálási költsége, hogy be kellett lépnem az egyes típusú termelőszövetkezeti csoportba. Később újra tanulni kezdtem, és elvégeztem a hódmezővásárhelyi mezőgazdasági technikumot. De a legszebb dolog az életemben az volt, hogy mindkét gyermekem diplomás ember lett, így az én álmom bennük teljesülhetett.

B. M.: – *Köszönöm a beszélgetést!*

Pusztaföldvár, 1996. november 6.

A beszélgetőtárs **Zalai Anita** volt

Szocialista módon dolgozni, tanulni, élni!

Anekdotakincs
Részletek a dunaújvárosi Jókai Mór szocialista brigád naplójából

Adomazgazda: Bíró Csaba

A napló 1977. január hónaptól 1982. novemberéig öleli fel a brigád történetét, tudósít hangulatáról, munkájáról, szórakozási lehetőségeiről. A brigád tagjai havonként készítették el értékeléseiket, minden hónapban más és más írt a vállalkozásokról, a munka utáni szórakozásról. Ebből a körülből hetven kiértékelt hónapból nyújtunk most egy kis ízelítőt.

Szocialista módon élni

„1978. március

Ebben a hónapban is megtartottuk a brigádgyűlést. Családtagjainkkal együtt megnéztük a *Nő illata* című filmet, majd a *Gurđman* eszpresszóban töltöttük az est hátralévő részét. Március 8-án a Nemzetközi Nőnap alkalmából egy csokor hóvirággal kedveskedtünk a targoncás néninek. Jókívánságainkat fejeztük ki Sándor és József nevű brigádtagjainknak. A csapat megtekintette Somogyi József és Reich Károly grafikusművészek alkotásait. Fiatal brigádtagjaink kitombolták magukat a P. Mobil koncertjén. A D. Kohász-PMSC mérkőzést is együtt szurkoltuk át. A faliújságon megemlékeztünk nagy ünnepeinkről, március 15-éről és március 21-éről. Ebben a hónapban a brigád könyvtára 12 db kiolvasott könyvet cserélt ki.”

„1978. szeptember

Harmadikán az MHSZ lötéren megrendezett lövészversenyen a brigád teljes létszámmal megjelent.

A Kohász-FTC meccset együtt szurkoltuk végig.

Brigádunk 10 fővel uszodában volt, ahol Simonyi Tibor tartott egy kis úszásoktatást.

A Dózsa moziban megnéztük a *Csillagok háborúja* című filmet, amely az árához képest nagyon várakozás alatti volt.

B. S. katonai esküjén 2 fő volt jelen.

Felvettük brigádunkba K. F.-et.

Munkavédelmi vetélkedőn 5 fős csapattal voltunk jelen és II. helyezést értünk el.”

„1980. január

A hónap folyamán meglátogattuk a betegállományban lévő S. I. brigádtagunkat.

A moziban megnéztük a *Hair* című amerikai filmet.

A brigád kiránduláson volt a Harkányban.

Résztvettünk az óvárosi emlékműnél tartott koszorúzáson a Vörös Hadsereg megalakulásának 62. évfordulójának tiszteletére.

K. F. rendkívüli véradáson volt.

Részt vettünk Ipper Pál Külpolitika első kézből című előadásán a Vasmű klubban.

Beneveztünk a Városunk története című vetélkedősorozatra.”

„1980. június

A moziban megnéztük a *Világvége közös ágyunkban* című filmet. Megköszöntöttük László és Péter nevű brigádtagjainkat.

A hónap folyamán kétszer cseréltünk könyvet.

A vasasnapon brigádtagjaink családjuk-

kal együtt vettek részt.

Meglátogattuk K. J. brigádtagunkat, aki betegállományban volt.

A Píramis koncertet a brigád fiataljai együtt szórakozták végig.

K. K.-nak segítettünk a lakodalom előkészítésében.

H. L.-nak besegítettünk a kerti munkába, mert szülei betegek.

A tömegsport telepen felújítottuk a losolóvezetékét társadalmi munkában.

Brigádunk nagy figyelemmel kísérte az első magyar úrhajós munkáját, és örömmel vette tudomásul, hogy Magyarországnak is vannak úrhajósai.

A brigád sportkedvelői közösen nézték meg S. I.-nál az Európa-bajnoki döntőt színes tévén."

Szocialista módon tanulni

„1982. november

A múlt hónapban is megtartottuk a brigádgyűlést.

Pártoktatásra 1 fő, szakközépiskolába 2 fő, MHSZ-oktatásra 1 fő jár.

A múlt hónapban több könyvet cseréltünk.

November 7-re új faliújságot készítettünk.

Kül- és belpolitikai előadást tartott Pók elvtárs.

Szomorúan értesültünk Brezsnyev elvtárs haláláról. Életéről Horvát elvtárs rövid beszéddel emlékezett meg.

A műhely a két ipari tanulónak minden segítséget megad.

Munka- és balesetvédelmi előadáson vettünk részt.

Munkavédelmi örünk jól ténykedett."

Számunk szerzői

Baráth Tibor,	tanár, újságíró (Szolnok);
Bíró Csaba,	hallgató (JGyTF);
Bognár Anikó,	hallgató (JATE BTK);
Csiga Andrea,	hallgató (JGyTF);
Döbör András,	tanár, hallgató (JGyTF);
Forró Lajos,	tanár, hallgató (JGyTF);
Gárdián Zoltán,	tanár, hallgató (JGyTF);
Jancsák Csaba,	tanár, hallgató (JGyTF – JATE BTK);
Jánosi László,	hallgató (JGyTF);
Kiss Gábor,	tanár, hallgató (JGyTF);
Kláben Gyula,	hallgató (JGyTF);
Koteczki István,	hallgató (JGyTF);
Lányi Ernő,	vasúttörténész (Budapest);
Maróti Egon, dr.,	nyugalmazott egyetemi tanár, professor emeritus (JATE BTK);
Molnár G. Attila,	hallgató (JGyTF);
Mód László,	hallgató (JATE BTK);
Nagy Tamás,	tanár (Tatabánya);
Papp Sándor, dr.,	történész (JATE BTK);
Petheő Attila,	hallgató (JGyTF);
Schmidt Gábor,	tanár, hallgató (Hittudományi Faiskola, Szeged);
Siket Zoltán,	hallgató (JGyTF);
Simon András,	hallgató (JATE BTK);
Stankovics György, dr.,	jogász (Körmend);
Szabó Pál Csaba dr.,	vasúttörténész (JATE BTK);
Szalai Mónika,	könyvtáros (Egyetemi Könyvtár, Szeged)
T. Horváth Ágnes, dr.,	faiskolai docens (JGyTF);
Tudomány Attila,	hallgató (JGyTF);
Zalai Anita,	főiskolai tanársegéd (JGyTF).

III. BELVEDERE MERIDIONALE

helytörténeti pályázat

- I. kategória:** Szeged és környéke, illetve Csongrád megye településeinek helytörténete
- II. kategória:** Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc eseményei a történelmi Magyarország bármely régiójában

A pályázat sikeres elbírálásának feltételei:

- a tanulmány egészében és részleteiben mindeddig publikálatlan legyen,
- helytörténeti feltárással nem rendelkező településekkel foglalkozzon.

Beadási határidő: 1998. február 1.

Eredményhirdetés: 1998. február 15.

A pályamunkákat a következő címen várjuk:

BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

JGyTF Történettudományi Tanszék

6725 Szeged, Hattyas sor 10.

A pályamunkákat egy a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola és a József Attila Tudományegyetem oktatóiból és hallgatóiból álló zsűri bírálja el, melynek elnöke dr. Zakar Péter.

Mindkét kategória győztesét az alapítvány 10.000,- forinttal, a helyezetteket értékes könyvekkel jutalmazza.

A dolgozatok megjelennek a BELVEDERE Meridionale 1998. évi lapszámaiban.

